

**Національна академія наук України
Інститут регіональних досліджень**

Серія “Проблеми регіонального розвитку”

Головний редактор д.е.н., проф. В.С. Кравців

**95-річчю Національної
академії наук України
присвячується**

**КАРПАТСЬКИЙ РЕГІОН:
АКТУАЛЬНІ ПРОБЛЕМИ
ТА ПЕРСПЕКТИВИ РОЗВИТКУ**

МОНОГРАФІЯ

у 8 томах

ТОМ 5

МАЛІ МІСТА

Львів – 2013

Карпатський регіон: актуальні проблеми та перспективи розвитку : монографія у 8 томах / НАН України. Інститут регіональних досліджень; наук. ред. В.С. Кравців. – Львів, 2013. – Том 5. Малі міста / відп. ред. Л.Т. Шевчук. – 2013. – 284 с. (Серія «Проблеми регіонального розвитку»).

У монографії окреслено проблеми соціально-економічного розвитку малих міст Карпатського регіону. Розроблена та апробована методика діагностики таких проблем. Визначено особливості функціонування малих міст Карпатського регіону та трансформації їх економічної і соціальної сфери. Окреслено підходи до обґрунтування коригування прогностно-планової документації щодо перспектив розвитку малих міст. Встановлено шляхи удосконалення соціально-економічного розвитку малих міст. Обґрунтовано антикризові заходи, спрямовані на поліпшення соціально-економічного розвитку малих міст, і розроблено рекомендації щодо активізації розвитку малих міст в структурі міської мережі регіону із залученням потенціалів середніх та великих міст.

Призначена для науковців, економістів, керівників та практичних працівників органів державного управління, а також для всіх, хто цікавиться проблемами розвитку малих міст.

Науковий редактор:

Кравців В.С. – доктор економічних наук, професор

Рецензенти:

Качала Т.М. – доктор економічних наук, професор

Шаблій О.І. – доктор географічних наук, професор

Садова У.Я. – доктор економічних наук, професор

ISBN 978-966-02-4252-4 (серія)

ISBN 978-966-02-6900-2 (загальний)

ISBN 978-966-02-6905-7 (т. 5)

Рекомендовано до друку Вченою радою Інституту регіональних досліджень НАН України (протокол № 10 від 27.12.2012 р.).

Зміст

Передмова.....	5
Розділ 1. Теоретико-методологічні основи дослідження, функціонування та розвитку малих міст регіону	8
1.1. Мале місто регіону та його ознаки як українського міста.....	8
1.2. Розвиток малих міст як центрів опорного каркасу регіону	23
1.3. Теоретико-концептуальні засади функціонування та розвитку малих міст	33
1.4. Зарубіжний досвід регулювання соціально-економічного розвитку малих міст	49
Розділ 2. Методи дослідження стану малих міст регіону та діагностика проблем їх функціонування.....	62
2.1. Інформаційне забезпечення соціально-економічного розвитку малих міст України	62
2.2. Статистичне анкетування для виявлення стану та проблем соціально-економічного розвитку малих міст	71
2.3. Соціологічні обстеження та рейтингові оцінки розвитку малих міст.....	79
2.4. Маркетингове забезпечення соціально-економічного розвитку малих міст	92
Розділ 3. Населення малих міст Карпатського регіону та демографічні проблеми їх розвитку	113
3.1. Аналіз стану малих міст Карпатського регіону	113
3.2. Демографічні процеси в малих містах.....	125
3.3. Проблеми формування і розвитку трудового потенціалу малих міст Карпатського регіону	133
3.4. Типологія малих міських поселень регіону	141
Розділ 4. Оцінка сучасного стану малих міст Карпатського регіону та соціально-економічних проблем їх розвитку	148
4.1. Зміни у системі землекористування та проблеми регулювання земельних відносин у малих містах.....	148
4.2. Оцінка факторів і можливостей розвитку промисловості в малих містах	164
4.3. Проблеми розвитку бізнес-середовища в малих містах Карпатського регіону	181
4.4. Освіта в малих містах Карпатського регіону	190

Розділ 5. Перспективи активізації соціально-економічного розвитку малих міст Карпатського регіону	204
5.1. Детермінанти модернізації системи управління соціально-економічним розвитком малих міст в умовах інституціональних трансформацій	204
5.2. Удосконалення прогностно-планової та стратегічної документації розвитку малих міст	215
5.3. Державно-приватне партнерство як механізм активізації розвитку малих міст	234
Післямова	249
Список використаних джерел	255
Додатки	277

Передмова

Актуальність дослідження стану і особливостей соціально-економічного розвитку малих міст, виявлення проблем їх функціонування та оцінка результативності управління розвитком малих міст в конкретних регіонах не викликає сумнівів та є важливим завданням сьогодення. Адже, чи не найбільше соціальних, економічних та екологічних проблем виникає і загострюється, породжуючи нові проблеми, саме в малих містах.

Якщо зважити на те, що, згідно з даними облдержадміністрацій, на початок 2012 р. у малих містах України постійно проживало 5,6 млн. осіб, у тому числі 19% дітей віком до 17 років та 25% пенсіонерів за віком (для порівняння: населення Литви – 3,6 млн. осіб, Латвії – 2,3 млн. осіб, Естонії – 1,3 млн. осіб), а в селищах міського типу – 3,7 млн. осіб, то, очевидно, що від вирішення зазначених питань залежить сучасний та перспективний стан господарства малих міст, якість життя мешканців, а також, в кінцевому рахунку, розвиток регіональної економіки.

Дослідження проблем соціально-економічного розвитку малих міст є винятково важливим для економічного розвитку регіону, оскільки саме у цих містах погіршуються умови реалізації потреб життєдіяльності дедалі більшої кількості людей (скорочується кількість робочих місць, зношуються без своєчасної заміни інфраструктурні системи тощо). В результаті в малих містах розгортаються процеси депопуляції, погіршується стан здоров'я населення, ускладнюється екологічна ситуація. Все це потребує поліпшення управління соціально-економічним розвитком малих міст, зокрема необхідне удосконалення механізмів правового забезпечення їх функціонування, що полягає у чіткому розподілі повноважень між представницькою владою.

Зазначимо, що у ХХ ст. питання теорії урбанізації та функціонування міст були в центрі уваги ряду дослідників, серед яких Д. Блейклі, М. Вебер, В. Лексін, К. Лінч, П. Мерлен, М. Межевич, М. Посохін, Ж. Шабо, О. Швецов, Дж. Форрестер та ін. В Україні значного розвитку набули теоретико-методологічні та прикладні питання дослідження розвитку малих міст, які висвітлені в роботах таких вчених, як Ю. Білоконь, І. Бистряков, В. Борденюк, В. Давидович, Т. Дерун, М. Долішній, А. Доценко, Ф. Заставний, Т. Качала, О. Карий, І. Кононов, В. Кравченко, С. Макеєв, І. Прибиткова, Н. Склярук, А. Степаненко, В. Удовиченко, М. Чумаченко, О. Шаблій, Л. Шевчук, С. Шульц, та ін.

Але, у ХХІ ст. такі дослідження пішли на спад, насамперед, через відсутність доступної необхідної інформації по містах. Правда, саме в ХХІ ст. почала активно формуватися Державна політика підтримки розвитку малих міст, що визначалася в першому десятиріччі нового тисячоліття Законом України «Про затвердження Загальнодержавної програми розвитку малих міст», який прийнятий Верховною Радою України 4 березня 2004 р. №1580-IV. На той час ще не був чинним Закон України «Про державні програми», тому з методологічної точки зору згадана програма на сьогодні не відповідає основним вимогам, що висуваються до структури та змісту подібного роду документів. Це в свою чергу обумовлює певні труднощі в її реалізації та негативно впливає на ефективність її рішень. 29 листопада 2010 р. Постановою Кабінету Міністрів України було затверджено Державну цільову програму підтримки соціально-економічного розвитку малих міст на 2011-2015 рр. Приводом для прийняття цього документа став не тільки той факт, що завдання Загальнодержавної програми розвитку малих міст, що затверджена відповідним Законом України від 4 березня 2004 р., були розраховані лише на період до 2010 р., а й потреба вироблення інших підходів до планування соціально-економічного розвитку малих міст. На жаль, більшість показників Загальнодержавної програми, передбачені на кінець 2010 р., так і не були досягнуті.

У Європейському Союзі є більші можливості для здійснення досліджень міста загалом і малих міст зокрема. Для підтвердження сказаному достатньо згадати про рекомендації Європейської економічної комісії і Ради Європи та нормативно-правові акти, зокрема, Додатковий протокол до Європейської хартії місцевого самоврядування; «Європейську хартію міст – II: Маніфест нової урбаністики»; проект «Європейської хартії регіональної демократії»; документи конференцій ООН з навколишнього середовища та розвитку («Порядок денний на ХХ століття», Ріо-де-Жанейро, 1992 р.), Стамбульської декларації ХАБІТАТ про населенні пункти (1996 р.), Керівні принципи сталого розвитку Європейського континенту (конференція СЕМАТ, Ганновер, 2000 р.) тощо. Ці документи були розроблені на основі анкетного дослідження міст, що дало в кінцевому рахунку можливість визначати політику регулювання розвитку міст.

Незважаючи на це, на сьогоднішній день низка проблем, пов'язаних із соціально-економічним розвитком міст, зокрема, питань, що торкаються діагностики стану, стратегії, завдань розвитку малих міст і управління такими містами в посткризовий період, залишається

невирішеними. Ось чому так важливо окреслити та проаналізувати проблеми соціально-економічного розвитку малих міст і визначити шляхи пом'якшення та подолання найважливіших з них. Саме таким питанням і присвячена ця колективна монографія.

У підготовці монографії прийняли участь: д.е.н., проф. Л. Т. Шевчук (п. 1.1, 1.4, 3.4); д.е.н., проф. М. І. Пітюлич (п. 2.3); д.е.н., с.н.с. М. І. Мельник (п. 2.1, 4.1, 4.3, 5.3); д.е.н., с.н.с. Я. В. Шевчук (п. 3.2); д.е.н., доц. В. В. Папп (п. 3.1.); д.е.н., доц. І. М. Буднікевич (п. 2.4.); к.е.н., с.н.с. С. Д. Щеглюк (п. 1.2, 1.4, 2.1, 2.2, 5.2, 5.3); к.е.н., с.н.с. А. В. Шевчук (п. 4.4); к.е.н., н.с. О. В. Кушнірецька (п. 3.3); к.е.н., н.с. О. І. Шевчук (п. 3.2); к.г.н., доц. М. Р. Влах (п. 3.4); к.е.н., доц. О. І. Карий (п. 5.2); к.е.н., доц. Р. С. Чорний (п. 3.3); м.н.с. Л. П. Казьмір (п. 4.1, 5.1); інженери: А. В. Колодійчук (п. 1.3, 2.2, 4.2); Р. Є. Яремчук (п. 2.3.); Г. О. Комарницька (п. 1.3, 3.1); Н. Р. Синюра-Ростун (п. 4.4), М. М. Дуран (п. 2.3), Н. В. Папп (п. 3.1).

Розділ 1. Теоретико-методологічні основи дослідження, функціонування та розвитку малих міст регіону

1.1. Male місто регіону та його ознаки як українського міста

У ХХІ ст., основними рисами якого є побудова інформаційного суспільства та зародження паростків суспільства знань, активізувалося дослідження міст, оскільки на новітніх етапах суспільного розвитку відбулося переміщення акцентів вивчення міст як місць проживання людей і концентрації місць прикладання праці, ресурсів і капіталів до дослідження міст як центрів дифузії інноваційних технологій, інформації і знань. Таке переміщення обумовлене тим, що відбулася депопуляція багатьох міст у різних державах світу, у тому числі й в Україні, загострилися соціально-економічні, екологічні та інші проблеми їх розвитку, ускладнилася життєдіяльність населення в їх межах.

Не випадково у 1996 р. після того, як на всесвітній конференції у Стамбулі (Хабітат II) урядами 171 країни світу «місто» офіційно визнано центральним фактором соціального й економічного розвитку людства, дослідження проблем розвитку міст суттєво активізувалося¹.

Особливої уваги потребують малі міста, які кількісно домінують в опорному каркасі території більшості країн і регіонів. Ось чому від їх соціально-економічного зростання залежить не тільки міцність опорного каркасу, але й ефективність соціально-економічної діяльності на тій чи іншій території.

Безумовно, великі міста з їх проблемами, величезними ресурсами і можливостями вивчалися і вивчаються пріоритетно, оскільки в них концентрується переважна частка міського населення².

Але, одночасно, поряд з великими містами малі міста є надзвичайно вразливими ланками опорного каркасу, а тому вимагають особливої уваги з огляду на регулювання їх розвитку по заданій траєкторії. В малих містах частіше виникають і глибше загострюються

¹ Повестка дня Хабітат II. Принята конференцией Хабітат II., Стамбул, Турция, 3-14 июня 1996 года. – Режим доступа : <http://www.un.org/russian/conferen/-habitat/habagend.htm>.

² Шевчук Л. Т. Проблеми розвитку міст у період реформування української економіки / Л. Т. Шевчук, А. В. Шевчук, В. С. Коломийчук // Соціально-економічні дослідження в перехідний період : [щорічник наук. пр.]. Вип. II / НАН України. Ін-т регіональних досліджень ; редкол.: відп. ред. М. І. Долішній. – Львів, 1997. – С. 417-428.

проблем, які надзвичайно складно вирішувати з огляду на постійний дефіцит ресурсів.

Ось чому саме малі міста все частіше опиняються в полі зору дослідників, як намагаються віднайти оптимальні шляхи їх подальшого розвитку. Це монографічне дослідження не є виключенням, оскільки також присвячене малим містам загалом і містам Карпатського регіону, який об'єднує чотири області (Львівську, Івано-Франківську, Закарпатську та Чернівецьку), зокрема.

Безумовно, будь-як дослідження вимагає окреслення ключових та дотичних до них понять. Ми також почнемо виклад матеріалу з розв'язання цього завдання.

Наголосимо, що місто є міждисциплінарним об'єктом дослідження, а тому в науковій літературі існує ціла низка визначень змісту поняття «місто», кожне з яких має специфічне забарвлення з огляду на царину знань, в рамках якої воно розглядається. Акцент на цьому в різні часи був зроблений вченими Львівської школи регіоналістики³.

Так, у статистиці під містом розуміють поселення, яке має певну кількість жителів і виконує специфічні, переважно несільськогосподарські функції. У різних країнах є власні ценові показники віднесення поселення до категорії міста. Серед таких показників – чисельність населення та частка зайнятих на несільськогосподарських підприємствах.

З юридичної точки зору, місто розглядається, згідно законодавства держави, як одиниця її адміністративно-територіального поділу.

Всі інші наукові визначення змісту поняття місто в обов'язковому порядку враховують юридичні аспекти і ценові показники міста стосовно тої чи іншої території.

Архітектори бачать місто як специфічне середовище проживання людини із певним розташуванням об'ємів архітектурних форм у просторі, які створюють індивідуальний образ міста. За висловом відомого американського архітектора Кевіна Лінча «місто являє собою конструкцію в просторі, але гігантського масштабу, щось таке, що можна сприйняти тільки за тривалий час»⁴. Російський архітектор А. Гутнов уявляє місто як «процес, що протікає в певному просторовому середовищі, а не як середовище, взяте саме по собі, інертна просторова оболонка цього

³ Шевчук Л. Т. Світовий досвід регулювання розвитку великих міст / Л. Т. Шевчук, В. С. Куйбіда, С. Л. Шульц, А. Ф. Кривицький ; НАН України // Регіональна політика: методологія, методи, практика : монографія / Ін-т регіональних досліджень ; редкол.: відпов. ред. М. І. Долішній. – Львів, 2001. – С. 607-617.

⁴ Лінч К. Образ города / К. Лінч. – М. : Стройиздаи, 1982. – С. 15.

процесу»⁵. При цьому архітектори вбачають основну мету своєї діяльності у створенні комфортного для проживання населення середовище. Відомий вчений-урбаніст С. Александер при визначенні суті міської системи використовує аксіоматичну теорію множин. Він розглядає місто як організовану систему множин. Під останньою, на його думку слід розглядати «набір елементів який ми маємо право розглядати разом». До таких елементів за С. Александером відносяться: населення, житлові будинки, автомобілі, рослини тощо. Система утворюється тільки тоді, коли розглядається разом множина елементів міського середовища за умов їх спільної взаємодії. «Математична модель міста визначається вибором конкретних підмножин, які складаються з фізично нерухомих елементів і виступає у ролі резервуару відповідних систем. Далі іде надзвичайно важливий етап – надання набору підмножин певною структурою, тобто об'єднання їх конкретною системою відносин»⁶.

Історики розглядають місто як сукупність матеріальних об'єктів, які характеризують ту чи іншу історичну епоху: м. Угнів (найменше місто України з населенням близько 1 тис. осіб) кардинально відрізняється від м. Угніва тисячолітньої давності. Українські міста зберегли історико-архітектурну спадщину, яка формує сьогодні їх неповторний образ. В Україні це явище особливо характерне для низки малих міст. Б. П. Посадський зазначає, що «образ міста формується на основі поєднання таких складових: планування території, архітектурного вигляду вулиць і площ, композиційних якостей окремих будинків та їх комплексів»⁷. І, хоча образ міста здебільшого є синтетично сформованим внаслідок історичних нашарувань, в ньому по-різному поєднуються минуле та сучасне, що в деяких випадках призводить до виникнення суперечностей.

Соціологи тлумачать поняття «місто» як місце компактного проживання значної кількості людей, що потребують для своєї життєдіяльності в повному обсязі споживчі блага та певні послуги. До переліку вищезазначених благ і послуг додаються наповненість ринку споживчими товарами, заклади освіти, культури, охорони здоров'я, якість житлово-комунальних послуг та інші об'єкти соціальної інфраструктури⁸.

⁵ Гутнов А. Э. Эволюция градостроительства / А. Э. Гутнов. – М. : Стройиздат, 1984. – С. 41.

⁶ Гутнов А. Э. Эволюция градостроительства / А. Э. Гутнов. – М. : Стройиздат, 1984. . – С. 81.

⁷ Посадський Б. П. Формування архітектурного образу міста / Б. П. Посадський. – К. : ЛПЦ, 1993. – С. 56.

⁸ Бойко-Бойчук О. Категорія «місто»: сутність, визначення / О. Бойко-Бойчук // Управління сучасним містом. – 2005. – № 3-4/7-12. – С. 47-59.

Географи при визначенні міста акцентують свою увагу на його параметрах як на критеріях географічного об'єкту (на величині цього об'єкту, його границях, локації в просторі). Головними напрямками у дослідженні географами міської системи є: оцінка її географічного положення, починаючи від її локації в просторі та завершуючи оцінкою економіко-географічного положення на різних територіальних рівнях; визначення її місця в системі вищого порядку (в системі розселення), вивчення її функцій, дослідження проблем функціонування тощо. При цьому чи не найголовніша увага приділяється показникам компонентно-функціональної та територіально-функціональної структури. Як наголошує О. Бойко-Бойчук, місто – це економіко-географічний феномен, пов'язаний як з природою, так і діяльністю людини⁹.

Таким чином, географи концентрують свій погляд на функціях міста, їх поєднанні, вважаючи що функції конкретного міста є фокусом території, на якій воно знаходиться, ключем до розуміння його природи.

З точки зору економіста, місто є сукупністю суб'єктів господарювання, які розташовані на відносно невеликій, компактній території.

Так, С. В. Богачов наголошує, що місто є соціально-економічним утворенням, яке забезпечує життєдіяльність населення, що у ньому проживає, шляхом надання необхідних соціальних послуг та економічної зайнятості для отримання доходів на оплату цих послуг. На його думку, місто – це сукупність різноманітних галузей господарства, які охоплюють виробництво, розподіл, обмін і споживання матеріальних і духовних благ на певній території та є важливим елементом соціально-економічної системи суспільства, належить до складних і поки малодосліджених суспільних систем¹⁰.

У регіональній економіці у зміст поняття міста вкладають його характеристику, як економічного об'єкту з позиції міждисциплінарного підходу. Цей підхід дозволяє синтезувати існуючі у різних галузях науки визначення міста крізь призму соціально-економічних уявлень про розвиток урбанізованих територій.

На нашу думку, в центрі уваги економіста-регіоналіста у поглядах на місто повинні бути концентрація в його межах основних фондів, ка-

⁹ Бойко-Бойчук О. Категорія «місто»: сутність, визначення / О. Бойко-Бойчук // Управління сучасним містом. – 2005. – № 3-4/7-12. – С. 48.

¹⁰ Богачев С. М. Проблемы и перспективы развития методологии градоведения // С. М. Богачев // Город, регион, государство: экономико-правовые проблемы градоведения : [сб. научн. тр.] / НАН Украины. Ин-т экономико-правовых исследований. – Донецк : ООО «Юго-Восток, ЛТД». – Том 1. Город, регион, государство: экономико-правовые проблемы градоведения. – 2007. – С.15.

піталу, населення та життєдіяльності мешканців, що в кінцевому результаті формує специфічне, динамічне, багатофункціональне і поліструктурне соціально-економічне середовище. Такий висновок спирається на висловлені раніше в науковій літературі твердження. Так, Л. Б. Коган у 70-х роках ХХ ст. наголошувала, що необхідність інтеграції і концентрації різноманітних сфер та видів діяльності як умова інтенсивності та ефективності соціальних процесів лежить в основі виникнення і розвитку самого феномена «міста» як типу поселення¹¹.

Більшість економістів-регіоналістів розглядають місто як складну відкриту соціально-економічну систему, яка відзначається і особливою природою, і гомеостатичними властивостями.

Безумовно, сучасне місто як соціально-економічна система є фокусом і результатом урбанізаційного процесу, що накладає відбиток на розвиток існуючої суспільної моделі. Якщо розглядати місто як елемент суспільства, то воно виступає соціально-просторовою формою існування останнього. При даному підході з'являється можливість вивчення реального механізму функціонування і контролю над розвитком міста і розвитком продуктивних сил¹².

Підсумовуючи все сказане вище, наголосимо, що місто є специфічною формою спільності людей, складним соціальним явищем. Ось чому його цілісність може бути розкрита на основі розуміння суті законів суспільного розвитку¹³. Викладені вище міркування і остання теза дозволяють констатувати, що місто можна розглядати як територіальну суспільну систему (ТСС).

В сучасній науковій літературі різних галузей знань більшість дослідників розглядають територіальну суспільну систему як фрагмент реальності, а точніше – частину суспільства, що функціонує на конкретній території. Місто також є відносно цілісним фрагментом реальності, частиною суспільства, що функціонує на конкретній території. Якщо взяти до уваги, що суспільство і економічна діяльність є невіддільними одне від одного, то очевидно, що в такому трактуванні ТСС можна

¹¹ Коган Л. Б. Урбанизация и некоторые вопросы городской культуры / Л. Б. Коган // Урбанизация, научно-техническая революция и рабочий класс / отв. ред. О. Н. Яницкий. – М. : Наука, 1972. – С. 30.

¹² Карлова О. А. Функціонування міста як складної соціально-економічної системи / О. А. Карлова, Р. Е. Гуляк. – Режим доступу : eprints.ksame.kharkov.ua/4171-1/3-11_карлова_о.а..pdf.

¹³ Азаренков Л. С. Образ, имидж, продвижение как составные части маркетинга города / Л. С. Азаренков – Режим доступа : http://archvuz.ru/magazine/Numbers-/2004_02/print.html?Pr=K01-20/k03.

розглядати в регіональній економіці як її онтологічний об'єкт дослідження¹⁴. Сказане, безумовно, стосується міста як ТСС.

Для розуміння суті ТСС як міста і як конкретного об'єкту вивчення регіональної економіки необхідно розкрити зміст кожного слова, що входить в словосполучення «ТСС»¹⁵.

Перше слово «територіальна» означає, що система, яка розглядається (у нашому випадку – місто), повинна мати у якості однієї з головних складових територію.

Зазвичай, в економіко-географічних та економічних дослідженнях територія розглядається як обмежена частина твердої поверхні Землі з властивими їй природними й антропогенними властивостями й ресурсами, що характеризується довжиною й шириною (площею) як особливим видом «просторового» ресурсу, географічним положенням й іншими якостями, котрі є об'єктом конкретної діяльності або дослідження¹⁶.

Окреслюючи дефініцію «територія» Е. Б. Алаєв наголошує, що будь-яка територія:

- є місцем зосередження (носієм) всіх або майже всіх ресурсів, і, чим більші розміри території, тим, як правило, вона багатша на ресурси;
- має особливий «просторовим» ресурс (як операційний базис діяльності суспільства);
- має, крім кількісних, і якісні характеристики (наприклад, географічне положення, особливості рельєфу, розчленованість берегової лінії та ін.); рівні за площею території можуть мати різну цінність для суспільства¹⁷.

Отже, місто є місцем зосередження ресурсів, має власний особливий «просторовим» ресурс і йому притаманні певні кількісні та якісні характеристики. Крім того, до сказаного слід додати наступне. Практика життєдіяльності людського суспільства підтверджує, що останнім часом все більшого значення набуває третій вимір – вертикальна

¹⁴ Денисов Ю. Д. Регіональний дискурс: сутність, еволюція, сучасні уявлення, перспективи розвитку / Ю. Д. Денисов, Л. А. Савельєв, Л. Т. Шевчук // Регіональна економіка. – 2003. – № . – С. 179-185.

¹⁵ Долішній М. І. Територіальна суспільна система як об'єкт дослідження регіональної економіки / М. І. Долішній, Л. Т. Шевчук, Я. В. Шевчук // Соціально-економічні дослідження в перехідний період: Регіональні суспільні системи : [зб. наук. праць]. – Вип. 3 (XLVII). – Ч. 1. / НАН України. Ін-т регіон. досліджень ; редкол.: відп. ред. М. І. Долішній. – Львів, 2004. – С. 3-14

¹⁶ Алаєв Э. Б. Социально-экономическая география. Понятийно-терминологический словарь / Э. Б. Алаєв. – М. : Мысль, 1983. – С. 50-52.

¹⁷ Там саме. – С. 50.

протяжність, як вглиб землі чи океану, так і вгору. Ось чому, говорячи про територію міста, слід мати (в обов'язковому порядку) на увазі і цей третій вимір, оскільки «зосередження всіх або майже всіх ресурсів» включає все те, що є під землею та ресурси (наприклад, кліматичні), які є над поверхнею землі. Незважаючи на це, останнім часом з метою концентрації уваги на цьому третьому вимірі використовують терміни «простір» замість «територія», «просторовий» замість «територіальний». Ми вважаємо, що в контексті виявлення, окреслення і вивчення територіальних суспільних систем поняття «територія і простір» та «територіальний і просторовий» можна розглядати як синоніми¹⁸.

Але, є ще кілька особливостей, пов'язаних з використанням поняттям «територіальний». Ці особливості стосуються багатозначності цього поняття. На них вказує Е. Б. Алаєв: «Територіальний: а) стосовно конкретної території; б) стосовно національної території держави; в) синонім терміну просторовий, коли не підкреслюється динамічна характеристика явища, або терміну регіональний, коли не підкреслюється структурність даної території; г) контекстуально – як антонім термінів компонентний або галузевий»¹⁹.

На нашу думку, коли мова йде про будь-яку територіальну суспільну систему, у тому числі й ТСС-місто, всі варіанти, зазначені Е. Б. Алаєвим, повинні узгоджуватися з юридичними поглядами на суть «ТСС». Це означає, що територія конкретної ТСС, зокрема міста, не може бути довільною. Вона має границі, які зафіксовані адміністративно-територіальним поділом держави. Особливостями території в значній мірі визначається взаємне розташування в межах ТСС окремих економічних об'єктів, груп таких об'єктів – мереж, а також центрів, вузлів тощо²⁰.

Отже, територія – це основа, на якій будується, організовується, функціонує будь-яка ТСС і, без сумніву, місто як ТСС. Те, що поняття

¹⁸ Долішній М. І. Територіальна суспільна система як об'єкт дослідження регіональної економіки / М. І. Долішній, Л. Т. Шевчук, Я. В. Шевчук // Соціально-економічні дослідження в перехідний період: Регіональні суспільні системи : [зб. наук. праць]. – Вип. 3 (XLVII). – Ч. 1. / НАН України. Ін-т регіон. досліджень ; редкол.: відп. ред. М. І. Долішній. – Львів, 2004. – С. 3-14.

¹⁹ Алаєв Э. Б. Социально-экономическая география. Понятийно-терминологический словарь / Э. Б. Алаев. – М. : Мысль, 1983. – С. 51.

²⁰ Долішній М. І. Територіальна суспільна система як об'єкт дослідження регіональної економіки / М. І. Долішній, Л. Т. Шевчук, Я. В. Шевчук // Соціально-економічні дослідження в перехідний період: Регіональні суспільні системи : [зб. наук. праць]. – Вип. 3 (XLVII). – Ч. 1. / НАН України. Ін-т регіон. досліджень ; редкол.: відп. ред. М. І. Долішній. – Львів, 2004. – С. 3-14.

«ТСС» є надзвичайно динамічним, підтверджується перманентним уточненням поняття «система», яке триває багато років і у нових публікаціях час від часу з'являється в науковій літературі.

Загальноприйнято, що під системою слід розуміти поєднання об'єктів, явищ, процесів (з їхніми властивостями, відносинами) з упорядкованими взаємними зв'язками, що надає такому поєднанню нові якості: **цілісність**, яка формується наявністю єдиної для всього поєднання мети, та наявністю функцій, відсутніх в окремих об'єктах-елементах; **автономність**, під якою розуміється прагнення до більшої внутрішньої впорядкованості, заповнення «відсутніх» елементів і функцій; **стійкість**, котра представлена прагненням до збереження або до такого розвитку структури, що забезпечує здійснення системою генералізованої функції. При цьому зазначимо, що територіальній суспільній системі цілісність, стійкість і автономність в значній мірі забезпечують політико-адміністративні границі. Місто як ТСС, тобто у широкому значенні, як система, існує реально, незалежно від дослідника, завдання якого полягає не в тому, щоб шукати чи виділяти цю систему з навколишнього середовища, оскільки вона вже окреслена політико-адміністративними границями, а, насамперед, в тому, щоб виявити її структуру, яку можна показати в багатьох зрізах, та з'ясувати особливості механізму функціонування через котрі, безумовно, можна впливати на неї в потрібному напрямку. Отже, як бачимо, ТСС загалом, ТСС-місто – це об'єкт не тільки дослідження, а й управління²¹.

Зазначимо, що об'єкт або сукупність об'єктів, котрі виконують у системі одну функцію, називають «елементом системи». Отже, функція – це та роль, яку відіграє елемент в системі, а функціонування – це спосіб або форма існування ТСС з метою здійснення властивій їй ролі у ТСС більше високого рангу та відтворення при цьому самої себе. Якщо ТСС відтворює себе на розширеній основі, то функціонування є тотожним росту; якщо цей ріст відбувається переважно за рахунок збільшення кількісних параметрів, то, очевидно, що має місце зростання; якщо функціонування супроводжується прогресивними змінами, зокрема в структурі ТСС, то відбувається розвиток; якщо в результаті раптових змін після відтворення себе на розширеній основі має місце

²¹ Долішній М. І. Територіальна суспільна система як об'єкт дослідження регіональної економіки / М. І. Долішній, Л. Т. Шевчук, Я. В. Шевчук // Соціально-економічні дослідження в перехідний період: Регіональні суспільні системи : [зб. наук. праць]. – Вип. 3 (XLVII). – Ч. 1. / НАН України. Ін-т регіон. досліджень ; редкол.: відп. ред. М. І. Долішній. – Львів, 2004.

звужене відтворення ТСС, то її функціонування є тотожним деградації, а сама ТСС перетворюється на депресивну²².

І, нарешті, слід зупинитися на дефініції «суспільна» з тим, щоб уточнити, чи можуть виступати синонімами два поняття «суспільна» та «економічна», коли мова йде про будь-яку ТСС загалом і про конкретну ТСС-місто. Суспільними вважаються всі форми спільної діяльності людей, які склалися історично. Суспільною є політична, економічна й соціальна діяльність, які в наш час так накладаються одна на одну, що розмежувати їх можна тільки умовно. Так, в наш час і політична і соціальна діяльність не може не бути одночасно економічною, оскільки вона пов'язана з фінансовими потоками, з наданням послуг і благ у тій чи іншій формі. Ось чому, в словосполученні «ТСС» доцільніше вживати слово «суспільна» замість «економічна», навіть, якщо в дослідженні конкретної ТСС передбачається робити акцент на економічній сфері. Це підтверджують, наприклад, і сучасні типологізації економічних систем, які представлені у зарубіжній та українській економічній теорії. Так, серед вітчизняних економістів цю проблему аналізували В. Базилевич, Г. Башнянин, Б. Гаврилишин, І. Грабинський, Л. Ковтун, Б. Кульчицький, М. Слюсарчик, І. Тивончук, В. Черняк та ін.²³. Наприклад, окремі вчені поділяючи точку зору Б. Гаврилишина про те, що цінності суспільства та форми політичного правління визначають основні прототипи економічних систем, погоджуються з запропонованою ним наступною типологізацією основних економічних систем суспільства: 1) вільне підприємництво; 2) узгоджене вільне підприємництво; 3) адміністративно-командна економічна система; 4) розподільчий соціалізм та 5) ринковий соціалізм²⁴. А це означає не що інше, як те, що ці вчені погоджуються з наступним: «суспільне», зокрема «соціальне» й «політичне» визначає «економічне», а, отже, «економічне» не може обійтися без «соціального» й політичного, тобто без «суспільного». Ще, одним, на нашу думку, підтвердженням сказаному є твердження Б. Кульчицького, що «головним, фундаментальним, загальним

²² Долішній М. І. Територіальна суспільна система як об'єкт дослідження регіональної економіки / М. І. Долішній, Л. Т. Шевчук, Я. В. Шевчук // Соціально-економічні дослідження в перехідний період: Регіональні суспільні системи : [зб. наук. праць]. – Вип. 3 (XLVII). – Ч. 1. / НАН України. Ін-т регіон. досліджень ; редкол.: відп. ред. М. І. Долішній. – Львів, 2004. – С. 3-14.

²³ Кульчицький Б. Типологізація економічних систем у контексті гносеології суспільних трансформацій / Б. Кульчицький // Регіональна економіка. – 2003. – №2. – С. 37-40.

²⁴ Там саме.

об'єктивним критерієм типологізації, що визначає стратегічний вектор трансформації економічних систем, є панівні суспільні цінності»²⁵.

Таким чином, підсумовуючи зазначимо, що ТСС-місто як система, де головними елементами є частина суспільства та територія, оконтурена політико-адміністративними границями з системоформуючим центром, представленим його діловим центром, є конкретним об'єктом вивчення науки «регіональна економіка».

Будь-яке місто як ТСС має складну структуру. Про це неодноразово відзначалося в дослідженнях різних вчених. Зокрема, доволі відомою є теза про те, що місто – історично сформована, територіально локалізована організація життєдіяльності суспільства, в основі функціонування якої є механізм міського устрою, що виражається у способі взаємозв'язку підсистем, які є складовими соціально-просторової структури міста²⁶.

Зазначимо, що на сьогоднішній день на теоретико-методологічному рівні та на практиці (наприклад, в практиці містобудівництва) добре вивчена низка структур матеріальних елементів ТСС-міста, зокрема будова опорного каркасу території ТСС-місто, її структура «ядро-преферія», структура окремих підсистем об'єктів охорони здоров'я, культури тощо. Ці структури відображають, насамперед, розосередженість матеріальних об'єктів, економічних суб'єктів по території, а також можливі напрямки зв'язків між ними. Але, фактичні зв'язки, що забезпечують економічну діяльність, дуже часто складаються в умовах нехтування географічно ближчих об'єктів чи суб'єктів, що на перший погляд видається нелогічним. Все стає зрозумілим після виявлення економічних мережних структур. Ці структури в наш час все ще (за рідким винятком, див. напр. роботу²⁷) залишаються поза увагою вчених країн постсоціалістичного простору.

На нашу думку, економічні мережні структури в ТСС-місто повинні стати пріоритетними конкретними об'єктами вивчення регіональної економіки.

З'ясувавши визначення загальної суті поняття «ТСС-місто» та «місто», слід її дещо конкретизувати. В основі цієї конкретизації варто

²⁵ Кульчицький Б. Типологізація економічних систем у контексті гносеології суспільних трансформацій / Б. Кульчицький // Регіональна економіка. – 2003. – №2. – С. 41.

²⁶ Енциклопедія соціології. – Режим доступу : <http://slovari.yandex.ru/dict-sociology/article/soc/soc-0251.htm?text=%D0%B3%D0%BE%D1%80%D0%BE%D0%B4&stpar1=1.1.4>.

²⁷ Олейник А. Модель сетевого капитализма / А. Олейник // Вопросы экономики. – 2003. – № 8. – С. 132-149.

лежить яскраво виражена диференціація поняття «місто» в залежності від територіальної приналежності, особливої значимості та специфічних ознак.

Їх можна ідентифікувати за допомогою критеріїв та характеристик міста як об'єкту дослідження. Зокрема Г.Монастирський звертає увагу на неповторні, тобто унікальні характеристики міста, які визначаються такими чинниками як адміністративний статус, поселенський статус, економіко-географічне положення, чисельність та віковий склад населення, площа території, структура економіки, історико-культурні особливості, спеціалізація, національно-етнічний та релігійний склад населення, державна приналежність тощо²⁸. Разом з тим міста мають подібні чи спільні риси та ознаки.

Так, в окремих регіонах світу розрізняють групи міст, що мають спільні властивості. На їх основі загальновизнаними є поняття «європейське місто», «американське місто». Ці поняття уособлюють специфічні властивості та ознаки міст, розташованих на обширних територіях Європи і Америки. Зокрема, американське місто – це унікальне явище у світовій урбанізації. Американські міста представляють собою специфічні центри людської діяльності (Бостон, Філадельфія, Нью-Йорк, Чикаго та інші) з високою концентрацією хмарочосів, багатоповерхових будинків, найрізноманітніших функцій, що сформувалися на фоні одноповерхової Америки.

Останнім часом в науковій літературі оперують поняттям «світове місто». До світових міст відносять ті, що розташовані в різних державах світу і мають планетарне значення (Лондон, Париж, Нью-Йорк, Токіо, Київ, Харків, Одеса, Львів).

На нашу думку, у світлі сказаного вище, міста, які розташовані на території незалежної держави і є носіями ознак національної економіки і, безумовно, національної культури можна назвати «національними містами». У цьому контексті слід говорити про «французьке місто», «польське місто», «українське місто» тощо. Запропоновані нами поняття «національне місто», «українське місто» мають право на існування, бо відповідають вимогам, які висувуються до застосування нових термінів і понять у науковій мові при їх створенні. Перш за все вони відповідають наступним методологічним принципам: принципу відображення (запропоновані поняття відображають конкретне явище),

²⁸ Монастирський Г. Л. Теоретико-методологічні засади модернізації технологій управління економічним розвитком територіальних спільнот базового рівня / Г. Л. Монастирський – Режим доступу : www.nbuv.gov.ua/portal/Soc_Gum/-NM/2008_10/pdf/monastyrkyu.pdf.

принципу системності (ці поняття доповнюють понятійно-термінологічну систему «Місто»), принципу передбачення (вони також дають можливість передбачати перспективний розвиток означеного конкретного явища). Крім того, зазначені терміни задовольняють існуючі термінотворчі вимоги: вони є правильно зорієнтованими, тобто, відображають саме це поняття, не протиречать йому; вони є систематичними, тобто не випадають з існуючої системи термінів і понять у даній царині досліджень; і вони є дериватними, тобто на їх основі можуть виникати інші нові терміни. Слід додати, що терміни «національне місто», «українське місто» тощо є доцільними, відповідають ознакам кратності, сприйнятливості з точки зору їх звучання та граматичного правопису і легкості з позиції перекладу на інші мови. Дані терміни є також унікальними тому, що не фігурують в суміжних науках з іншим значенням, але вони зможуть використовуватись в інших науках (наприклад, в історії, архітектурі тощо) при умові, що відображатимуть певні риси національного чи українського в певному зрізі²⁹.

Не викликає сумніву те, що всі національні міста мають особливі властивості, характерні ознаки, які відображають, крім територіальної приналежності, специфічні процеси урбанізації в межах конкретної держави. «Українське місто» як і інші національні міста характеризується рядом відмінностей. Вони виокремлюють його з поміж інших національних міст світу.

Першою такою специфічною ознакою є критерії віднесення поселення до категорії міста: мінімальна чисельність населення повинна становити 10 тис. осіб (в США – 2,5 тис. осіб, в Нідерландах – 20 тис. осіб, в Росії – 12 тис. осіб, в Естонії – 8 тис. осіб, в Литві нижня межа не встановлена), частка зайнятих в несільськогосподарській діяльності має бути не менше 85%.

Але, Україна є державою, в якій мають місце значні відхилення від ценових показників, наведених вище, при віднесенні окремих поселень до категорії міст. Так, м. Белз Львівської області має чисельність населення 2,4 тис. осіб (1911). Віднесення цього поселення до категорії міст відбулась в наслідок історичного розвитку. В той же ж час існують сільські поселення, чисельність населення яких є значно більшою від визначеної нижньої межі кількості мешканців міських поселень.

Отже, Україні притаманні власні критерії віднесення поселень до категорії міст, які є однією з характерних ознак «українського міста».

²⁹ Шевчук Л. Т. Поняття «українське місто» в концепції регіональної політики / Л. Т. Шевчук, В. С. Куйбіда, С. Л. Шульц, А. Ф. Кривийський // Регіональна політика: методологія, методи, практика / НАН України. Інститут регіональних досліджень. Редкол.: відпов. ред. . М. І. Долішній. – Львів, 2001. – С. 571-579.

Другою дуже важливою ознакою є історичні особливості українського міста. Сучасне українське місто з притаманним йому розмаїттям рис та характеристик є перш за все відображення історичних подій, які мали місце в процесі його розвитку. Вік міського поселення визначає складність функціональних нашарувань, які впливали на статус міста, його спеціалізацію у різних часових етапах розвитку. З давніх часів окремі міста зберегли елементи забудови, які свідчать про виконання ними різних функцій у попередні періоди розвитку. Наприклад, за часів Київської Русі ряд поселень виконували роль міст-фортець, міст-резиденцій, промислових та торгових центрів. Елементи функцій таких міст збереглися в структурі історичних міст Карпатського регіону.

В образі українського міста відображається історія його народу. В ході історичного розвитку відбувається якісне нагромадження характерних для українського міста ознак, які традиційно визначають образ міського поселення. З часом це нагромадження починає змінюватись іншою тенденцією – трансляцією, тобто розповсюдженням економічного, соціального і культурного потенціалу міста зовні, на суспільство в цілому. Історичні особливості українського міста по-різному проявляються в окремих регіонах країни. Так, на формування образу міст Карпатського регіону вплинуло те, що вони тривалий час перебували під пануванням різних держав: Польщі, Австро-Угорщини, Росії. Це сприяло тому, що міста Карпатського регіону набули ознак, які характерні для «європейського міста» (планувальна структура вулиць, історико-архітектурні ансамблі, розташування окремих функцій в просторі).

Міста Центральної України внаслідок свого територіального положення зазнали меншої розмаїтості історичного нашарування і тому їм властива більша кількість елементів національних традицій і культури. Це дозволяє говорити про міста Центральної України, як про типово-еталонні національно-окреслені міські поселення. Щодо міст Східної України, то вони зазнали значного впливу російської економіки, урбаністики, культури загалом. Національні традиції міст Західної України були започатковані ще у часи Данила Галицького. Історичні архітектурні ансамблі малих міст Карпатського регіону донесли через віки культурні, релігійні традиції минулого, які стали національним надбанням українського суспільства в цілому.

Третьою ознакою українського міста є структура міст України за сучасним статусом, який зумовлюється адміністративно-територіальним поділом України. В Україні склалась досить своєрідна ситуація. Вона полягає, насамперед, у відсутності чітких критеріїв наданню

містам того чи іншого статусу. На цьому неодноразово наголошувалось у науковій літературі. Так, при виділенні таких адміністративно-територіальних одиниць як міста обласного та загальнодержавного (республіканського) підпорядкування немає чітких показників, які обґрунтовують віднесення того чи іншого міста в певну категорію. Дуже часто спостерігається ситуація, коли на території адміністративного району знаходяться міста, вищі за статусом. Ця ситуація є аномальною, бо такі «міста, знаходячись на території адміністративних районів, є відокремленими від останніх. І це при тому, що більшість функцій по обслуговуванню населення різними видами послуг вони змушені виконувати» і «замість природного обміну ресурсами, товарами, послугами між містом і середовищем, в якому вони знаходяться, ми маємо деформований обмін завдяки різним правовим статусам таких міст і районів, на яких вони розташовані»³⁰.

На території Карпатського регіону сформувалася своєрідна структура міст. Тут є міста обласного підпорядкування. Ряд міст виконують функції районних центрів.

Не менш важливою є четверта ознака українського міста. Вона полягає у особливостях структури міст за кількістю населення в них, що в значній мірі зумовлене характерними рисами динаміки урбанізації в Україні загалом і в Карпатському регіоні зокрема. Так, в Карпатському регіоні має місце своєрідність системи розселення, яка полягає у відсутності мільйонних міст і переважної частки відносно невеликих міських поселень.

Щодо динаміки урбанізації, то Карпатський регіон як Україна загалом належать до територій «ранньої урбанізації» (з точки зору появи перших міст). Розвиток урбанізації в Карпатському регіоні можна умовно поділити на три стадії: початкову, прискорену та стабілізуючу. У різних областях цього регіону зазначені процеси відбувались по-різному.

Початкова стадія припадає на період виникнення міст. Прискорена стадія – це нарощування темпів урбанізованості в цілому, що відбулося в у період інтенсивної індустріалізації, який припадає на 30-ті роки ХХ ст. В цей період посилено формувалась та корегувалась ієрархічна мережа міст з розвиненими центральними функціями та створювались спеціалізовані центри профільюючих галузей виробництва.

³⁰ Коломийчук В. С. Соціально-економічний розвиток адміністративного району: теорія, методологія, практика / В. С. Коломийчук. – Тернопіль : ТОВ «Терно-Граф», 1998. – С. 163.

Наступною ознакою є специфіка функціональних (компонентної, територіальної) структур українських міст. Загальновідомо, що місто є своєрідною моделлю суспільства, яке це місто породило. «В нього дивна властивість відображати особливості району, в якому воно знаходиться, етносу, що проживає в цій частині землі, галузі, яка представлена в його виробничій структурі»³¹. Поскільки в період побудови «соціалізму» головний акцент робився на розвиток промисловості, то практично всі українські міста мають деформовану компонентно-функціональну структуру, що проявляється у недорозвиненості сфери обслуговування. Безумовно, це позначилося і на особливостях територіально-функціональної структури: в районах новобудов більшості міст залишилися незабудовані ділянки, призначені для розташування на них об'єктів соціальної інфраструктури. До сказаного слід додати, що ці особливості по-різному проявляються в містах Карпатського регіону, що є, по-суті, відображенням особливостей його розвитку.

І, нарешті, українське місто є вузлом унікальних соціокультурних процесів: воно має неповторний дух українського народу, певний рівень розвитку суспільного розуму і суспільного інтелекту. На жаль, для українського міста характерна деформована соціальна структура населення, що негативно позначається на рівні його суспільно-політичного, соціально-економічного, екологічного, культурного розвитку, але найбільше на системі управління ним.

Можна би було назвати ще не одну особливість розвитку українського міста, яка визначає специфіку змісту поняття цього терміну. Але сказаного цілком достатньо для розуміння його суті. Одночасно, виокремлення специфіки міст Карпатського регіону обумовило появу таких понять, як «карпатське місто», «прикарпатське місто», «галицьке місто», «західноукраїнське місто» тощо. Ці поняття повинні також віднайти своє місце в науковому обігу.

Отже, українське місто – це феноменальне явище у розвитку українського суспільства. Українське місто володіє специфічними ознаками, які відрізняють його від міст, розташованих в інших державах і регіонах світу. Поняття «українське місто» є носієм цих ознак. Воно повинно зайняти належне йому місце в понятійно-термінологічному апараті.

Малим українським містам притаманні особливі ознаки. Їх аналізу присвячені наступні параграфи цього звіту.

³¹ Лаппо Г. М. География городов / Г. М. Лаппо. – М.: Гуманит. Изд. центр ВЛАДОС, 1997. – С. 11.

1.2. Розвиток малих міст як центрів опорного каркасу регіону

Підвищення уваги науковців до перспективного розвитку малих міст полягає у зміні їх положення у регіональній системі розселення та трансформації ролі у опорному каркасі регіону. Дане положення введено у науковий обіг М. Баранським, який підкреслював, що «Міста плюс транспортна мережа – це каркас, на якому тримається все інше, опора, яка формує територію, надає їй певну конфігурацію»³².

Вчення про опорний каркас розселення було розвинуто економіс-географами та економістами-регіоналістами: Б. Хорєвим, Г. Лаппо, П. Полянм, І. Бережною, Л. Шевчук, С. Шульц та ін. и другими географами.

Основним елементом в опорного каркасу є місто. Відомо, що великі й середні міста є «центральною місцями», які обслуговують потреби прилеглої території та «вузлами» опорного каркасу, значення яких виходить поза межі контрольованого містом простору. Система міського розселення регіону складається із кластерів: малі, середні та великі міста. Як стверджують дослідники, реакція групи кластерів на економічні процеси відрізняється від поведінки інших кластерів при плавній зміні показників серед різних кластерів доводить про включеність міст в єдину підсистему розселення³³.

Основною концепцією, яка врегульовує зв'язки між населеними пунктами у регіоні є центр-периферія, положення якої базуються на диференціації економічних центрів. Однак, не завжди дана концепція може слугувати фундаментом ефективного соціально-економічного розвитку опорного каркасу регіону. При посиленні поляризації між населеними пунктами та поглиблення дисбалансу системи розселення, надмірний розвиток центрального міста погіршує умови соціально-економічного розвитку периферійних та напівпериферійних територій, у межах яких і розташовані малі міста. Найбільш поширена ознака таких міст: чисельність населення або ж людність показує, що місто протягом історичних етапів переходить із категорії малого до великого і навпаки. Тому для того, щоб залишатися на певній позиції у системі розселення кількість населення у місті повинна зростати, забезпечуючи його розвиток. Адже відомо, що значення малих міста обумовлено особливими функціями, які вони виконують в системі розселення.

³² Баранский Н. Н. Избранные труды. Становление советской экономической географии / Н. Н. Баранский. – М., 1980.

³³ Кравцов В. И. Классификация городов как инструмент выбора локальной модели управления экономическими процессами / В. И. Кравцов // Вестник ОГУ. – 2005. – №8. – С. 77.

Умови життя в малих містах навіть при існуванні деяких переваг як близькість до природи, територіальні резерви для росту міста, менші затрати часу до місць прикладання праці залишаються вкрай незадовільними, що позначається на їх соціально-економічному розвитку.

Під «розвитком» слід розуміти: 1) умову простого відтворення місця міста в системі поселень; 2) розвиток міста як процес підвищення його місця в ієрархічній системі³⁴.

Погоджуємося із міркуванням дослідників, що для підвищення позиції місця міста слід не лише екстенсивно нарощувати чисельність його мешканців, а й підвищувати якість умов життя в ньому³⁵.

Тому, концепція Єдиної системи розселення, яка була обґрунтована наприкінці минулого століття, згідно якої кожний населений пункт в рамках системи ієрархічно взаємозв'язаний і кожному населеному пункту відведена своя роль в ній, планувалася як доцільна для застосування у регіональній політиці з метою збереження цілісності опорного каркасу. Однак, за зміни соціально-економічних умов протягом останніх десятиліть виникла нова просторова реальність – метрополізація, явище яке координується внаслідок дії ринкових механізмів розвитку поселень, фактично «єдина» система розселення в сучасному політичному контексті. Тобто, метрополізація виснажує ресурси периферії, стимулює конкуренцію метрополій, призводить до просторової сегрегації та водночас інтегрує системи розселення, формуючи нові центри інновацій і конвергенції³⁶.

Розвитком можна назвати процеси корінної зміни природи міста в ході суспільного прогресу. Зокрема, це зростання ролі міст, формування агломерації, мегаполісів, придбання ними нових функцій, ускладнення структури і т.п. На думку О. Карлової, розвиток – це багатовекторний процес, пов'язаний з реорганізацією та переорієнтацією всієї соціально-економічної системи міста³⁷.

³⁴ Кравцов В. И. Классификация городов как инструмент выбора локальной модели управления экономическими процессами / В. И. Кравцов // Вестник ОГУ. – 2005. – №8. – С. 73.

³⁵ Там саме. – С. 74.

³⁶ Дружинин А. Г. Метрополитация как доминантная тенденция территориальной организации общества в постсоветский период: универсальные проявления и южно-российская специфика / А. Г. Дружинин. – Режим доступа : http://www.geo-vestnik.psu.ru/files/vest/174_metropolizaci_kak_dominantnaq_tendenciq.pdf/.

³⁷ Карлова О. А. Функціонування міста як складної соціально-економічної системи / О. А. Карлова, Р. Е. Гуляк – Режим доступу : eprints.ksame.kharkov.ua/4171/1/3-11_karlova_o.a..pdf.

Як засвідчує практика, розвиток малих міст є можливим лише – при взаємодії із великими містами, з одного боку, та сільською місцевістю, – з іншого. Великі міста, в зоні впливу яких знаходяться малі міста, впливають на них, на їх функціонально-галузеву структуру, зайнятість населення, соціальну та інженерну інфраструктуру. В свою чергу, малі міста не можуть не впливати на сільськогосподарську діяльність в зонах їх впливу, на організацію життєдіяльності населення загалом.

Зазначимо, що процеси розвитку малих міст спрямовані на досягнення достатнього рівня його соціальних та економічних сфер з мінімальними втратами для природних ресурсів і максимальним рівнем задоволення потреб населення. На відміну від традиційного уявлення, яке головною властивістю розвитку вважало мінливість, сучасне поняття «розвиток», на думку вчених, включає три взаємопов'язані характеристики: зміни, зростання, покращання³⁸.

Безумовно, поняття «розвиток» є надзвичайно важливим і багатозмістовним, а тому ми приділимо висвітленню підходів до його тлумачення особливу увагу. Так, у науковій літературі розвиток прийнято розділяти на економічний та соціальний. Соціальний розвиток розглядають як процес підвищення соціального добробуту населення міста, на основі забезпечення високих соціальних стандартів життя, гарантованих державою, а економічний розвиток є засобом його реалізації³⁹. Під економічним розвитком міста прийнято розуміти процес змін у напрямі зростання та покращання кількісних та якісних показників міста шляхом раціоналізації використання виробничих, природних, трудових, фінансово-інвестиційних ресурсів для задоволення потреб населення⁴⁰.

Головними критеріями економічного розвитку у науковій літературі визнано зростання кількісного і якісного рівня виробництва на підприємствах міста, підвищення продуктивності праці на основі впровадження технологічних, організаційних інновацій, зниження

³⁸ Монастирський Г. Л. Теоретико-методологічні засади модернізації технологій управління економічним розвитком територіальних спільнот базового рівня / Г. Л. Монастирський. – Режим доступу : www.nbu.gov.ua/portal/Soc_Gum/NM-2008_10/pdf/monastyrkyu.pdf.

³⁹ Мельник А. Ф. Управління розвитком муніципальних утворень: теорія, методологія, практика : монографія / А. Ф. Мельник, Г. Л. Монастирський. – Тернопіль : Економічна думка. 2007. – С. 16-20.

⁴⁰ Монастирський Г. Л. Теоретико-методологічні засади модернізації технологій управління економічним розвитком територіальних спільнот базового рівня / Г. Л. Монастирський – Режим доступу : www.nbu.gov.ua/portal/Soc_Gum/NM/2008_10/pdf/monastyrkyu.pdf.

праце-, енерго- та матеріаломісткості виробленої продукції, збільшення частки зайнятого населення, зниження безробіття, зростання економічної бази місцевого самоврядування, підвищення рівня конкурентоспроможності міста, зростання економічної активності та економічної культури громади міста тощо⁴¹.

Отже, економічний розвиток спрямований на задоволення потреб населення, а соціальний розвиток неможливий без зростання економічного, то ми в роботі розглядатимемо його в комплексі, тобто як соціально-економічний розвиток. Оскільки місто є частиною суспільства, а місцевий економічний розвиток – важливою складовою його, то для розуміння сутності соціально-економічного розвитку міста слід спиратися на теорії суспільного розвитку.

Детальний аналіз цих теорій дозволи поділити їх на такі основні групи:

- *Просторові теорії*: (теорія сільськогосподарського штандарту (Й. Тюнен), теорія раціонального штандарта промислового підприємства (В. Лаундхардт, А. Вебер), теорія центральних місць (В. Крісталлер), теорія просторової організації господарства (А. Льюїс), теорія дифузії інновацій (Т. Хегерstrand), теорія полюсів зростання (Ф. Перру, Ж. Р. Будвіль), теорія «центр-периферія» (Дж. Фрідман), теорія регіонального життєвого циклу, моделі « нової економічної географії », концепція нових форм територіальної організації виробництва, концепція опорного каркасу території (Г. Лаппо).
- *Теорії економічного зростання* (теорія економічного зростання (В. Ростоу), теорія сукупної причинності (Х. Річардсон), теорія міської агломерації (Х. Річардсон), теорія привабливості, моделі економічної динаміки (Е. Хансен, Р. Харрод, Є. Домар), модель «вулкан» (Х. Гірш);
- *Теорії суспільного розвитку* (теорія суспільно-економічних формацій, теорія модернізації, теорія постіндустріального суспільства, цивілізаційний підхід, теорія трансформації, теорія великих циклів («довгих хвиль»)) (М. Д. Кондрат'єв).
- *Синтетичні теорії* (синтетична теорія місцевого економічного розвитку, модель інноваційного регіонального зростання (А. Андерсон), теорія місцевого самоврядування.

⁴¹ Монастирський Г. Л. Теоретико-методологічні засади модернізації технологій управління економічним розвитком територіальних спільнот базового рівня / Г. Л. Монастирський – Режим доступу : www.nbuv.gov.ua/portal/Soc_Gum/-NM/2008_10/pdf/monastyrkyu.pdf.

- *Міждисциплінарні теорії* (регіональна теорія, інституціональна теорія, міжгалузева модель, соціологічна теорія розвитку громад, стратегічного планування та управління)⁴².

Розглянуті теорії та моделі соціально-економічного розвитку мають низку переваг, а також недоліків у своїх положеннях, незважаючи на це, вони можуть бути використані при обґрунтуванні того, чи іншого підходу в управлінні соціально-економічним розвитком міста, здійсненні регіональної та місцевої політики тощо. Слушною є думка Г. Монастирського про необхідність модернізації існуючих та розробку нових теорій місцевого розвитку⁴³. Зазначимо, що відповідно до модернізаційної теорії, модернізація є процесом осучаснення системи з метою забезпечення її адекватності умовам зовнішнього середовища та синхронізації її розвитку та економічних, соціальних, науково-технологічних процесів⁴⁴. У даному контексті суттєвої модернізації потребують передусім управлінські технології, які були б адекватні новому міському середовищу та сприяли підвищенню якості життя населення.

Отже, під «соціально-економічним розвитком міста» науковці розуміють процес його функціонування, що орієнтований на позитивну динаміку підвищення рівня якості життя населення, збалансований і стійкий розвиток екологічної складової, а також взаємозалежне й взаємоузгоджене управління соціальною і економічною підсистемами міста⁴⁵.

Мале місто як складна відкрита динамічна система розвивається циклічно, постадійно, що призводить і до кризових періодів у її розвитку. За домінуючою галузевою структурою у господарстві міста можна виділити доіндустріальні (переважають добувні види промисловості), індустріальні (обробна промисловість), постіндустріальні (переважання сфери послуг та інформаційних технологій тощо) види економічної діяльності. Крім того, кожному малому місту властивий

⁴² Вишиванюк М. М. Соціально-економічний розвиток малих міст регіону: проблеми, тенденції, напрямки регулювання: монографія / М. М. Вишиванюк; НАН України. Ін-т регіональних досліджень; наук. ред. Л. Т. Шевчук. – Львів, 2012 – С. 25-26.

⁴³ Монастирський Г. Л. Теоретико-методологічні засади модернізації технологій управління економічним розвитком територіальних спільнот базового рівня / Г. Л. Монастирський. – Режим доступу : www.nbuv.gov.ua/portal/Soc_Gum/NM/-2008_10/pdf/monastyrkyu.pdf.

⁴⁴ Там саме.

⁴⁵ Вишиванюк М. М. Соціально-економічний розвиток малих міст регіону: проблеми, тенденції, напрямки регулювання: монографія / НАН України. Ін-т регіональних досліджень; наук. ред. Л. Т. Шевчук. – Львів: ІРД НАН України, 2012 – С. 26.

циклічний розвиток та характерні періоди життєвого циклу: зародження, ріст, зрілість, стагнація, занепад.

Від того, на якій стадії та періоді розвитку знаходиться місто, залежать і процеси, що відбуваються у ньому. Наприклад, на індустріальній стадії в малому місті формується галузь спеціалізації, яка створює робочі місця, визначає структуру зайнятості, зумовлює певного типу інфраструктуру і нерідко призводить до монофункційного характеру розвитку міста. Для постіндустріальної фази характерним фактором, який визначає добробут малого міста стає рівень розвитку міської інфраструктури. Від того наскільки розвинуті дороги, зв'язок, житловий сектор, сфера послуг, освіта та охорона здоров'я, наскільки низький рівень злочинності та корупції, настільки і сприйнятливим мале місто до новітніх видів економічної діяльності, здатних забезпечити населення новими можливостями. Тобто, кожна стадія розвитку міст має характерний набір пріоритетів. Для постіндустріальної стадії такими є: розвинена інфраструктура, новітні інформаційні і управлінські технології, кваліфіковані кадри, а також високі стандарти якості життя населення. Тобто, факторами соціально-економічного розвитку у постіндустріальному суспільстві є інфраструктура, диверсифікація економіки, гнучкість управління.

Як зазначають дослідники, в основі якісної зміни періоду розвитку міста лежить інноваційний потенціал. Саме інноваційні процеси забезпечують становлення міста в новому циклі свого прогресивного розвитку. Стимулювання конструктивних самоорганізаційних процесів у територіальній громаді, як системна функція органів місцевого самоврядування, виявляється у формуванні і постійній підтримці інноваційного вектора розвитку громади як соціально-економічної системи. Інноваційний вектор розвитку направляється на скорочення фази спаду життєвого циклу функціональної спеціалізації міста, що дає можливість забезпечення поступального розвитку рівня і якості життя населення⁴⁶. В міру руху міст по періодах життєвого циклу тенденції розвитку змінюються на радикально протилежні так само, як змінюється темп зростання якості життя населення⁴⁷.

Цікавим є підхід дослідників щодо розвитку міста, який базується на поєднанні антиномічних пар головних ознак: простору, часу та функцій, які можливі у їх еволюції (табл. 1.1).

⁴⁶ Циклы. Материалы четвертой международной конференции СевКавГТУ, 2002 : Жизненный цикл ЗАТО: фазы адаптации к рыночной экономике / Ани-мица Е. Г., Дубнов А. П., Коваль Л. В. // Режим доступа: www.ncstu.ru.

⁴⁷ Хохлова Н.М. Регулювання процесів самоорганізації в системі «місто» / Н. М. Хохлова – Режим доступу : www.rusnauka.com/12_EN.../31244.doc.htm.

Таблиця 1.1

Матриця базових категорій розвитку міста

Простір	Час	Функція
Приватність – публічність	Інноваційність – традиційність	Ефективність – неефективність
Зв’язність – фрагментарність	Стійкість – динамічність	Демонстрація – прихованість (латентність)
Унікальність – типовість	Традиційність – змінність	Елітарність – масовість

* За даними: Самарин А. В. Градоформирующие идеи / А. В. Самарин, А. В. Щадрина // Академический вестник УРАЛНИИПРОЕКТ РААНС. – 2010. – №3. – С. 27.

Відповідно до переважання вищенаведених ознак виділяють різні види міст. Регіональне дослідження, що стосується формування міського розселення, в кінцевому підсумку передбачає узагальнення та систематизацію даних, отриманих з розглянутих міст з метою виявлення їх загальних рис і суттєвих відмінностей. Це можна зробити за допомогою типології малих міст регіону, що відбиває основні аспекти економіко-географічного вивчення міст. Г. М. Лаппо⁴⁸ обґрунтував синтетичну (інтегральну) функціональну типологію міст. Вона побудована на поєднанні таких основних ознак: 1) величина міста, яка характеризується показником людності; 2) поєднання функцій, серед яких важливо виділити провідну, стрижневу, і показати її зв’язки з іншими; 3) територіальний зміст функцій, тобто територіальна сфера прояву діяльності міста, її просторова орієнтація; 4) економіко-географічне положення, яке вказує і на реалізацію цього специфічного ресурсу і на ще не використані можливості розвитку міста.

За функціональної типології виділяють міста монофункціональні і поліфункціональні. Ступінь розвиненості функціональної структури знаходиться в прямій відповідності з величиною міста, яка відображається в першу чергу за допомогою показників людності, тобто чисельності населення.

Здійснення типології міст є необхідним завданням визначення спеціалізації для обґрунтування вибору методів та способів регулювання їх розвитку.

⁴⁸ Лаппо Г. М. География городов : учебное пособие/ Г. М. Лаппо. – М. : ВЛАДОС, 1997. – С.75.

Класифікація та типологія є інструментами, що дозволяють групувати об'єкти за певними критеріями. Відмінність типології від класифікації полягає у тому, що при типології відбувається поділ об'єктів не за однією, а за сукупністю ознак, які відрізняються за якісними ознаками⁴⁹.

Однією із інтегральних ознак класифікації населених місць є чисельність населення міста. Чисельність населення визначає розміри території міста, щільність забудови, складність планувальної архітектури.

Така класифікація населених пунктів за чисельністю населення є найпоширенішою.

Значна кількість малих міст є центрами адміністративних районів та забезпечують інтеграцію організаційних, виробничих та соціальних функцій в межах їх територій. Близько половини малих міст України відносяться до категорії центрів низових локальних систем розселення⁵⁰.

Важливим у класифікації міст є використання синтетичних критеріїв, до яких прийнято відносити економіко-географічне положення (ЕГП). Згідно такого критерію існує безліч варіантів класифікації малих міст з точки зору їх ЕГП⁵¹: прикордонні, внутрішні, автономні, чи такі, що знаходяться в зоні впливу агломерації; міста, розташовані поблизу зон військових конфліктів чи ні та ін.

Як відзначають окремі науковці, вигідним положенням в системі розселення є розташування міст за геополітичним чинником: поблизу зон інтенсивної урбанізації (поблизу обласних центрів), на транспортно-комунікаційних осях міжнародного й національного призначення тощо⁵². Отже, взаєморозташування відіграє суттєву роль у формуванні міста за рахунок перерозподілу функцій, їх спеціалізації і таким чином впливати на темпи розвитку міста. Значущість міст у формуванні систем розселення, їх організуюча роль обумовлена також їх включенням у

⁴⁹ Кушниренко М. Методические аспекты классификации малых городов / М. Кушниренко. – Режим доступа : http://archive.nbuv.gov.ua/portal/natural/dprmu/2008_15/8_kusnirenko. – С. 78.

⁵⁰ Там саме. – С. 81.

⁵¹ Социально-экономическое развитие малых городов России / Г. Ю. Ветров, Д. В. Визгалов, Е. Ю. Елагина, Ю. С. Зайцева, Д. М. Ланцев, Н. И. Шевырова ; под ред. Г. Ю. Ветрова. – М. : Фонд «Институт экономики города», 2002. – С. 11.

⁵² Кушниренко М. Методические аспекты классификации малых городов / М. Кушниренко. – Режим доступа : http://archive.nbuv.gov.ua/portal/natural/dprmu/2008_15/8_kusnirenko.pdf. – С. 83.

міжпоселенську транспортну інфраструктуру, яка складається з лінійних зв'язків та вузлових пунктів транспортних систем⁵³ (Додаток А).

Окрім того, за темпами приросту населення малі міста прийнято поділяти на:

- швидко зростаючі (щорічний приріст населення за останні 10 років понад 1%);
- помірно зростаючі (щорічний приріст населення за останні 10 років 0,1–1%);
- стабільні (стабілізація населення протягом останніх 10 років – 0,1–1%);
- спадні (щорічне зниження чисельності населення протягом 10 років);
- стагнуючі (щорічне зниження чисельності населення протягом 10 років – понад 1% за рік)⁵⁴.

За іншою класифікаційною ознакою – за місцем в системі розселення малі міста поділяються на:

- малі міста в зоні впливу великих та середніх міст;
- малі міста в зоні впливу комунікаційних транспортних коридорів міжнародного й національного значення;
- малі міста в зоні впливу поза основними осями та полюсами росту;
- малі міста в зоні впливу, розташовані в прикордонних територіях⁵⁵.

Малі міста – районні центри областей є стрижнями (вузлами) у вирішенні багатьох проблем сільських територій, їх розміщення дає можливість здійснювати управління значною територією. Віддалені від районних центрів малі населені пункти втрачають населення в міграційному обміні з великими містами регіону. І чим більш віддалений населений пункт від районного центру, тим більший міграційний відтік у відношенні з найближчими населеними пунктами, які характеризуються позитивним природним приростом та вища частка населення старшого за працездатний вік.

Ще однією проблемою малих міст є низька якість міського середовища через недорозвиненість соціальної інфраструктури, типову архітектурну забудову, відсутність міської культури тощо.

Малі міста – складний об'єкт міської політики. Їх оздоровлення, економічна активізація, культурне відродження є головними зав-

⁵³ Кушниренко М. Методические аспекты классификации малых городов / М. Кушниренко. – Режим доступа : http://archive.nbuv.gov.ua/portal/natural/-dprmu/2008_15/8_kusnirenko.pdf. – С. 83

⁵⁴ Там саме. – С. 87–88.

⁵⁵ Там саме. – С. 89.

даннями державних і місцевих органів управління. На сучасному етапі управління соціально-економічним розвитком малих міст головними ефективними інструментами є: формування сприятливих умов для розвитку підприємництва (створення належної інфраструктури: транспортної, ринкової, інформаційної тощо); дієве регулювання ділової активності (удосконалення місцевих податків, надання переваг та преференцій територіям пріоритетного розвитку), формування нових інституцій (державно-приватне партнерство, активні громадські організації: Асоціації міського та сільського розвитку) тощо.

Поряд із поняттям «соціально-економічний розвиток малих міст» у науковій літературі зустрічається визначення «місцевий економічний розвиток», під яким розуміють тристороннє партнерство бізнесу, влади, громади, яке формується на певній території і направлене на спільну діяльність з активізації підприємництва та зростання продуктивності, залучення інвестицій і створення нових робочих місць.⁵⁶ Оскільки, місцевий соціально-економічний розвиток набуває різного характеру, то виникає необхідність його управління та регулювання. Новий зміст поняття «управління соціально-економічним розвитком малих міст» передбачає наявність взаємодії між об'єктом і суб'єктом управління для досягнення соціальної значущості⁵⁷.

Сучасне завдання регіонального менеджменту полягає у тому, щоб визначити форми ефективної економічної діяльності малих міст, сприяти досягненню високого рівня благоустрою, економічного використання ресурсів міським господарством, а також удосконалення соціальної організації міського життя в рамках єдиної системи розселення, що передбачає підвищення організуючої ролі малих міст у життєдіяльності прилеглої сільської території як опорних центрів нижчого рангу та збереження їх існування у контексті сталого просторового розвитку. Причому, першочерговим питанням є розробка заходів з адаптації даної концепції до сучасних умов, адже розроблялася вона в умовах планової економіки. Тому, для посилення ролі й значення малих міст у системі розселення Карпатського регіону необхідна активна та скоординована регіональна політика, яка була б спрямована на розробку привабливого іміджу міст для залучення інвестицій, підвищення конкурентоспроможності міської економіки шляхом її диверсифікації та збалансування системи розселення, посилення міжміської співпраці тощо.

⁵⁶ Васильченко Г. Місцевий економічний розвиток та прямі іноземні інвестиції // Галицький економічний вісник. – 2009. – № 1. – С. 40.

⁵⁷ Государственное управление: основы теории и организации : учебник / под. ред. В. А. Кобзаненко. – М. : Статут, 2000. – С.10.

1.3. Теоретико-концептуальні засади функціонування та розвитку малих міст

Сучасне мале місто є складною соціотехнічною системою, що складається з економічної, соціальної та екологічної підсистем, функціонування яких обґрунтовується теоріями розвитку малих міст. Серед цих теорій можна виділити наступні: теорії регіональної економіки (наприклад, теорія центральних місць В. Крісталлера), урбаністичні теорії (композиційна теорія Г. Ганса), теорії містобудування (теорія ландшафтно-екологічного каркасу), соціологічні теорії (концепція міста як місця «колективного споживання» М. Кастельса), теорії культурного розвитку (історична концепція І. Гревса) та інші. Проте найбільш важливою і актуальною на сучасному етапі розвитку малих міст Карпатського регіону є група урбаністичних теорій.

У ХХІ ст. відбулася трансформація розвитку малих міст в регіонах України, що актуалізувало їх вивчення.

Теоретичні та методологічні аспекти розвитку малих міст розкриті в працях таких вчених, як: І. В. Бакушевич, Н. І. Блажко, Ф. Д. Заставний, Т. Б. Заставецький, Г. В. Йоффе, Л. М. Корецький, В. М. Кубійович, О. В. Кузнецова, Г. М. Лаппо, Ю. І. Пітюренко, Ю. І. Стадницький, Г. Г. Старостенко, Д. М. Стеченко, М. І. Фашевський, О. І. Шаблій, Л. Т. Шевчук та ін. Найбільш інтенсивно вивчення процесів розвитку окремих міських поселень та їх систем припало на другу половину – кінець ХХ ст., що стало наслідком активізації процесів урбанізації та зростання ролі міст як основних форм розселення і соціально-економічних центрів.

Всі теорії розвитку малих міст можна поділити на дві групи: 1) базові; 2) урбаністичні.

Основу базових теорій розвитку малих міст становлять теорії регіональної економіки.

Існує ряд класифікацій теорій регіональної економіки, придатних для забезпечення формування механізмів розвитку малих міст. Так, О. Б. Жихор виділила такі групи даних теорій: теорії спеціалізації та розміщення господарської діяльності; теорії регіонального зростання; кумулятивні теорії регіонального економічного розвитку⁵⁸.

До регіональних теорій розвитку малих міст належать теорії, в яких розкриваються особливості розвитку малого міста як середовища економічного поступу. Їх можна поділити на локалізаційні, інтенсифікаційні та теорії-каталізатори соціально-економічного зростання малих міст.

⁵⁸ Жихор О. Б. Соціально-економічний вимір розвитку науки і науково-технічної діяльності в регіонах України : монографія / О. Б. Жихор. – Львів : Ліга-Прес, 2008. – С. 203-210.

Еволюція об'єкту досліджень в локалізаційних теоріях розвитку малих міст наведена на рис. 1.1.

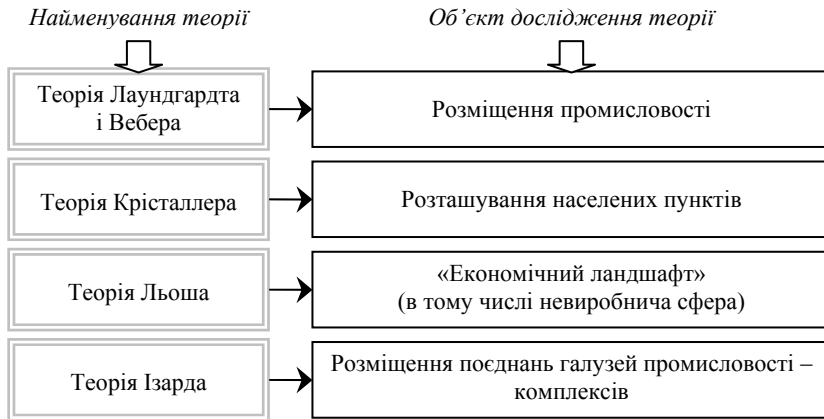

Рис. 1.1. Еволюція об'єкта досліджень у локалізаційних регіональних теоріях розвитку малих міст

У теорії фон Тюнена транспортні витрати стають основним фактором розташування сільськогосподарської діяльності навколо малого міста.

Транспортні витрати, але вже у промисловості, відіграють ключову роль і в теорії Лаундгардта. У свою чергу, Вебер наголошує на мінімізації не лише транспортних витрат, але й усіх сумарних виробничих витрат для оптимального розміщення продуктивних сил.

Основне положення теорії центральних місць Крісталлера полягає в ієрархічності розміщення населених пунктів у просторі, для чого запропоновано поняття гексагональної решітки.

Категорію економічний ландшафт ввів А. Льош у своїй праці «Географічне розміщення господарства» (1940 р.) у рамках загальної теорії розміщення, яка базувалася на дослідженнях Крісталлера стосовно просторової шестикутної решітки. Заслуга А. Льоша полягає у тому, що ними здійснена спроба відкрити закон взаємного просторового розташування населених пунктів і застосувати його про проектуванні населених пунктів на новоосвоюваних територіях; крім того, вони вперше досліджували особливості географії невиробничої сфери⁵⁹.

⁵⁹ Стадницький Ю. І. Просторова економіка : навчальний посібник / Ю. І. Стадницький, І. В. Бакушевич, Ю. Ю. Стадницька. – Тернопіль : ТІСІТ, 2011. – С. 296.

Осучаснене поєднання теорій центральних місць та теорії економічного ландшафту являє собою регіональна теорія У. Ізарда. В цій теорії досліджується розміщення поєднань галузей промисловості – комплексів. У. Ізардом також здійснена спроба створити інтегральну просторову теорію соціально-економічного зростання, центральними категоріями якої виступали ресурсозабезпеченість, попит населення і його територіальне поширення.

Основні положення інтенсифікаційних регіональних теорій розвитку малих міст подано на рис. 1.2.

Рис. 1.2. Інтенсифікаційні регіональні теорії розвитку малих міст

В основі теорії полюсів росту Ф. Перру лежить уявлення про ключову роль галузевої структури господарства малих міст, і в першу чергу, лідируючих галузей, які створюють нову продукцію. Центри, в яких розміщуються ці лідируючі галузі, притягують фактори виробництва, бо забезпечують найбільш ефективне їх використання. Як наслідок, це забезпечує концентрацію виробництва в центрах – формуванню полюсів росту.

У просторовому вимірі інновації стають рушієм розвитку системи відносин «центр-периферія». У даній системі відносин центр виступає генератором НТП (інноваційного розвитку), а периферія – джерелом необхідних для цього ресурсів. Так, Дж. Фрідмен розрізняє декілька провідних факторів, які визначають стабільність домінування ядра (центра) над периферією. З одного боку, постійна інноваційна діяльність створює сприятливі умови для її подальшого розвитку саме в межах ядра, забезпечуючи тут максимальний доступ до інформації, різноманітних зв'язків і контактів, породжуючи при цьому цілу низку супутніх умов (сервісних, управлінських, ринкових тощо). Тим самим поряд з агломераційним ефектом проявляється певний психологічний ефект, зумовлюючий подальшу модернізацію та якісну трансформацію ядра. З іншого боку, ядро постійно викачує різноманітні ресурси з

периферійних районів, що також посилює відмінності між ними, послаблюючи периферію.

Зміст теорії міської агломерації Річадсона полягає у тому, що основним полюсом росту є велика міська агломерація.

Аналіз регіональних теорій розвитку малих міст показав, що дана група теорій постійно еволюціонувала, причому нові теорії, які з'являлися, базувалися на попередніх теоріях, використовуючи їх найбільш життєздатні положення. Більшість теорій модифікуються, ними враховуються зміни часу і вони використовуються в новій якості. Наприклад, в теоріях розміщення промисловості Вебера, центральних міськ Крісталлера визначено ключову роль розміщення промисловості через рух матеріальних потоків, робочої сили. Ці теорії трансформувалися з часом, оскільки набуття інформацією нових властивостей дало можливість розглядати її як товар, що дає можливість стверджувати, що сутність теорій актуальна і справджується сьогодні.

До групи теорій розвитку малих міст належать теорії містобудування, соціологічні теорії, теорії культурного розвитку малих міст, теорії-каталізатори розвитку малих міст.

Підгрупа містобудівних теорій розвитку малих міст, або містобудівне проектування (проектування територіального розвитку малих міст) охоплює широкий спектр природничо-наукових (зокрема це теорія ландшафтно-екологічного каркасу, теорія географічного забезпечення розвитку території, теорія екологічної мережі), комплексних (теорія стійкого розвитку, Форсайт-теорія), інженерно-технологічних, архітектурних концепцій, які дозволяють на сучасному рівні вирішувати практичні завдання територіального розвитку малих міст (просторового планування малих міст), розробляючи просторові моделі території розташування малих міст і рішення з їхнього використання.

Найбільш популярною серед перелічених вище теорій даної групи нещодавно стала Форсайт-теорія, яка є своєрідним інструментом проектування майбутнього стану малого міста. У прикладному варіанті Форсайт-теорії передбачається використання методів Дельфі (японський варіант теорії), виявлення ключових технологій, SWOT-аналізу, розроблення сценаріїв, інерційного розвитку тощо. Дорожні карти, які формуються в результаті реалізації форсайт-проектів стають орієнтирами розвитку різних сторін соціально-економічного життя малого міста.

Серед підгрупи соціологічних теорій розвитку малих міст варто виділити насамперед теорію концентричних зон, запропонованої Р. Парком, Е. Верджесом та Л. Віртом. У ній автори на основі практичних спостережень за підходом, подібним у теорії фон Тюнена, виявили

закономірності розміщення у місті адміністративних і торговельних установ, мережі комерційних банків, театрів, ресторанів тощо, склали соціальну карту міста. Важливо зазначити, що географічна мобільність у цій теорії розглядалася як показник соціальної мобільності.

Крім теорії концентричних кіл, до соціологічних теорій розвитку малих міст відносяться секторна модель Гойта, модель багатьох центрів Гарріса-Ульмана та модерністська теорія.

Підхід до вивчення розвитку малого міста з позицій його поділу на сектори реалізований у моделі Г. Гойта. Вченим встановлено, що ці сектори формуються історично, як правило, вздовж транспортних водних або сухопутних шляхів. Спеціалізація господарської діяльності секторів залежить від локалізованих в них промислових підприємств, підприємств сфери послуг, об'єктів виробничої та соціальної інфраструктури.

У моделі багатьох центрів Ч. Гарріс та Е. Ульман рушійною силою еволюції малих міст називають розвиток комунікацій, причому у межах міста виникають центри певної економічної діяльності, які утворюють цілісну систему – місто, а системні зв'язки між ними зумовлюють їх взаємне розташування (наприклад, об'єкти виробничої інфраструктури навколо певного промислового підприємства).

Згідно із модерністською теорією розвитку малого міста запорукою його соціально-економічного прогресу є, по-перше, оптимальне планування міста і, по-друге, концентрація інтелектуальної діяльності в ньому.

До теорій культурного розвитку малих міст, які особливо актуальними є для малих міст Карпатського регіону, належать: концепція Р. Парка, в якій мале місто розглядається не просто як фізичний механізм і штучна конструкція, а перш за все як система звичок, культурних традицій; історична концепція І. М. Гревса, що враховує різні аспекти життєдіяльності малого міста і в якій акцентується увага на значущості культурної спадщини (як її матеріальної, так і її нематеріальної складових).

До складу групи теорій-каталізаторів розвитку малих міст входять: теорія Г. Мюрдаля, в якій обґрунтовується необхідність соціально-орієнтованого державного регулювання національного господарства, теорія прямого і зворотного зв'язку Хіршмана про неможливість подолання диференціації рівня економічного розвитку різних регіонів, модель Дж. Бертса, в основі якої фактори виробництва, модель збігу та конвергенції Р. Солоу, Т. Свана, основу якої складає необхідність вирівнювання ВВП на душу населення регіонів та ВВП на душу населення держави; теорія Х. Зіберта, яка базується на використанні виробничої функції і врахування зовнішніх чинників економічного зростання;

модель Р. Холла та Ч. Джонса, що ґрунтується на важливості вираховування соціально-політичних аспектів та географічного чинника.

Соціальні аспекти економічного розвитку, зокрема й інноваційного, простежуються у теорії кумулятивної причинності шведського вченого Мюрдала. За даною теорією основним фактором диференціації економічного розвитку регіонів є ринок. Далі Г. Мюрдаль стверджував, що єдиним шляхом до подолання нерівномірності економічного розвитку різних регіонів є ефективне державне регулювання як на загальнодержавному, так і на місцевому рівнях.

Основними постулатами теорії прямого і зворотного зв'язку А. Хіршмана є, по-перше, нерівномірний характер економічного розвитку (як і в Г. Мюрдала), а, по-друге, твердження про неможливість вирівнювання економічного зростання в рамках різних регіонів країни. Причиною останнього є незбалансованість кількості та якості не лише наявних ресурсів, але й технологій, інновацій (тут простежується певна подібність тверджень з теорією технологічного розриву М. Познера, яка належить до групи теорій інноваційного розвитку промисловості).

На регіональних відмінностях у забезпеченості факторами виробництва (природні ресурси, робоча сила, капітал, технологічні знання) ґрунтується модель Дж. Бортса, основні положення якої наступні:

- 1) рівень економічного розвитку визначається кількістю і якістю наявних чинників виробництва;
- 2) міжрегіональний рух чинників виробництва забезпечує вирівнювання факторних цін, і як наслідок, збалансування рівня економічного розвитку регіонів.

Значення праць Дж. Бортса у тому, що він став основоположником подальших теорій-каталізаторів соціально-економічного зростання, встановивши об'єкт дослідження на основі відмінностей у забезпеченні факторами виробництва різних регіонів.

Х. Зіберт також представив свою теорію у вигляді виробничої функції, в якій потенційно можливий рівень виробничих потужностей залежить від затрат чинників виробництва, а також враховуються транспортні витрати (основний просторовий аспект теорії) і соціальні чинники. Важливим досягненням Зіберта є і те, що її автор розглядає економічну систему регіону не ізольовано, а враховуючи фактори зовнішнього середовища її функціонування. Важливість напрацювань Х. Зіберта полягає ще в тому, що він вперше приділив належну увагу просторовому чиннику у контексті макроекономічного моделювання.

Р. Холл і Ч. Джонс у своїй теорії враховували ще й соціально-політичні фактори, а також географічне розташування. Здобуток теорії

Холла-Джонса у тому, що вони ввели в моделі регіонального зростання гуманітарні чинники.

Проблема асиметричного регіонального розвитку постала ще в локалізаційних теоріях, проте там автори її бачили у різному просторовому розташуванні, а в даному випадку корінь проблеми в диференціації забезпеченості різних регіонів чинниками виробництва.

Модель Солоу-Свана базується на наступних передумовах:

- 1) панування умов досконалої конкуренції;
- 2) не враховуються функція сукупного попиту та функція інвестицій;
- 3) приріст капіталу у звітному періоді дорівнює величині інвестицій попереднього періоду;
- 4) в основі моделі виробнича функція Кобба-Дугласа;
- 5) темп приросту чисельності зайнятих є постійною величиною.

У даній моделі представлені наступні ендегенні змінні: валовий суспільний продукт, фонд невиробничого споживання, інвестиції, кількість зайнятих, виробничі фонди і екзогенні змінні, серед яких: річний темп приросту чисельності зайнятих, частка вибулих протягом року основних виробничих фондів, коефіцієнт прямих витрат (частка проміжного продукту у ВВП) і норма накопичення (частка валових інвестицій у ВВП)⁶⁰. Автори теорії Солоу і Сван як ключовий і найяскравіший показник економічного зростання називають ВВП на душу населення і наголошують на необхідності вирівнювання ВВП на душу населення всієї країни з ВВП на душу населення її регіонів.

Спільні і відмінні риси теорій-каталізаторів соціально-економічного зростання малих міст наведені в таблиці 1.2.

Таким чином, огляд теорій-каталізаторів соціально-економічного зростання малих міст дав нам змогу зробити висновок, що спільним для даної групи теорій є поставлена проблема нерівномірності соціально-економічного зростання регіонів, в тому числі і малих міст, які в них локалізовані, а відмінним є те, що автори кожної з теорій вирішення цієї проблеми визначають по-своєму. Застосування даних теорій може стати ефективною теоретичною базою проведення ефективної державної регіональної політики загалом і забезпечення соціально-економічного розвитку малих міст зокрема.

Внаслідок посилення впливу урбанізації на соціально-економічний розвиток малих міст залишаються актуальною і група урбаністичних теорій розвитку малих міст.

⁶⁰ Вітлінський В. В. Моделирование экономики : навч.-метод. посібник для самост. вивч. дисц. / В. В. Вітлінський, Г. І. Великоіваненко. – К. : КНЕУ, 2004.

Таблиця 1.2

Спільне та відмінне в теоріях-каталізаторах
соціально-економічного зростання малих міст

Спільне	Відмінне
- У всіх теоріях ключовою постає проблема нерівномірності економічного зростання різних регіонів, проблема незбалансованості забезпечення їх факторами виробництва. - Для теорії Солоу-Свана і теорії Зіберта спільним є вирішення проблеми нерівномірності економічного розвитку взаємозамінністю (субституційністю) факторів виробництва.	- У рамках моделі Бортса вирішення проблеми вбачається в організуванні міжрегіонального руху факторів виробництва. - У рамках моделі Солоу-Свана вказується на необхідність більш прискореного розвитку депресивних регіонів, порівняно з розвинутими. - У рамках теорії Зіберта проблема вирішується не лише взаємозамінністю факторів виробництва (що в певній мірі розв'язує проблему їх нестачі), а також розвитку міжнародної економічної діяльності у відсталих регіонах. - У рамках моделі Холла-Джонса вбачається вирішення проблеми нерівномірності економічного розвитку регіонів шляхом стимулювання розвитку технологічно орієнтованого виробництва, підприємництва у відсталих регіонах. - У рамках теорії Мюрдаля проблема нерівномірності економічного розвитку вирішується шляхом здійснення соціально-орієнтованого державного регулювання економіки. - У рамках теорії Хіршмана висловлюється думка про неможливість вирішення даної проблеми через різницю між регіонами не лише в кількості та якості наявних ресурсів, але й в різній інноваційній активності.

Найбільш широке визначення терміна «урбанізація» надає Велика радянська енциклопедія: «Урбанізація (франц. urbanisation, від лат. urbanus – міський, urbs – місто), історичний процес підвищення ролі міст у розвитку суспільства, який охоплює соціально-професійну, демографічну структуру населення, його спосіб життя, культуру, розміщення продуктивних сил, розселення тощо. Урбанізація справляє значний вплив на розвиток різних соціально-економічних формацій і держав, саме з містами пов'язані основні досягнення цивілізації»⁶¹.

Основними рисами сучасної урбанізації, на думку Ю. Я. Пивоварова, є:

⁶¹ Коган Л. Б. Урбанизация / Коган Л. Б., Покшишевский В. В. // Большая Советская Энциклопедия. – М., 1977. – С. 72–73.

- 1) концентрація, інтенсифікація, диференціація і різноманітність міських видів діяльності, а в останній час і сільського господарства в приміських зонах великих центрів ряду країн;
- 2) поширення і поза центрами урбанізаційних ареалів міського способу життя з особливою структурою спілкування, культурою, системою ціннісних орієнтацій;
- 3) розвиток великих міських агломерацій, урбанізованих районів, зон внаслідок посилення взаємозв'язків у системах розселення;
- 4) ускладнення форм і систем урбанізованого розселення, перехід від лінійних – до вузлових, смугових і т.д.;
- 5) збільшення радіусів розселення в межах агломерацій і урбанізованих районів, пов'язаного з місцями прикладання праці, відпочинку та ін., які викликають територіальний ріст міських систем; відповідно відбувається збільшення площ високоурбанізованих територій за рахунок розширення і появи нових вогнищ урбанізації⁶².

На думку Т. Заставецького, урбанізаційні процеси постійно відбуваються у різних напрямках і чітко виділити ці етапи немає можливості. Щодо рурбанізації, наприклад, то вона відбувається постійно, бо вже після виникнення міста спостерігається вплив міста на навколишню місцевість (надання послуг і промислових товарів, забудова жителів і їх благоустрій та ін.). Процес субурбанізації також відбувається постійно, але він має певні особливості. Якщо у високорозвинених країнах він відбувається на певному етапі розвитку міста, то в нашій державі через труднощі в отриманні міської прописки багато людей селилося у передмістях, розширюючи при цьому межі урбанізованої зони⁶³.

Дослідження процесів урбанізації представниками різних наукових кіл зумовило появу і подальший розвиток різноманітних урбаністичних теорій. До основних з них належать: теорія урбаністичної екології Р. Парка та Е. Берджеса, теорія «урбанізму як способу життя» Л. Вірта, композиційна теорія Г. Ганса, теорія субкультури К. Фітера та ін. Розглянемо їх детальніше.

Представники урбаністичної екології (Р. Парк, Е. Берджес) вважають, що міста зростають не хаотично, а відповідно до особливостей зовнішнього середовища. Своєрідність розміщення, переміщення у міському середовищі аналогічна тій, що відбувається у природному середовищі, при цьому розвиток різних міських районів відбувається

⁶² Пивоваров Ю. Я. Глобальная урбанизация и Россия на пороге XXI века: антропокультурный подход / Ю. Я. Пивоваров // Изв. Рос. АН. – Сер. геогр. – 1996. – №4. – С. 38-45.

⁶³ Згуровський М. З. Науково-технологічний розвиток України за умов світової глобалізації / М. З. Згуровський // Дзеркало тижня. – 2001. – №12(336). – С.16-17.

завдяки адаптації їх мешканців, які ведуть боротьбу за власне існування. Загалом формування міста, на їх думку, можна розглядати як відтворення послідовних концентричних кіл, що уособлюють міські сфери, поділені на сектори: у центрі розташовані райони «внутрішнього міста», поза ними – житлові квартали, далі – приміська зона. Процеси захоплення екологічної ніші, закріплення в ній відбуваються у секторах концентричних кіл⁶⁴. Проте, як вважають сучасники, концепція урбаністичної екології, що розглядає розвиток міста як природний процес, головним своїм недоліком має недооцінювання свідомого проектування і планування розвитку міста.

Концепція «урбанізму як способу життя» Л. Вірта⁶⁵ виходить із трьох головних його особливостей: розміру території міст, щільності та гетерогенності (неоднорідності) населення. Головну увагу Л. Вірт приділив дослідженню соціальної структури міст і виявив значну диференціацію людей, що спричиняє послаблення соціальних зв'язків, втрату згуртованості груп, посилення самотності людини. Серед чинників, що визначають світосприйняття мешканців міст, він виділяв психологічні ефекти міського життя, їх вплив на соціальну структуру та індивіда. До негативних чинників відносив взаємну байдужість, безцеремонність, підвищене емоційне навантаження, що призводить до відчуття тривоги, нервового напруження, відсутності підтримки через послаблені міжособистісні зв'язки мешканців міст. Водночас у містах люди відчують себе вільнішими і мають змогу жити на власний розсуд.

Л. Вірт визнавав урбанізацію не тільки як частину суспільства, але й як віддзеркалення природи ширшої соціальної системи, а також як чинник, що впливає на неї. Кожен з аспектів міського способу життя характеризує соціальне життя міського суспільства загалом, а не тільки життя мешканців великих міст. Його ідеям властиві як певні обмеження, так і надмірна узагальненість: аналізуючи американські міста, Л. Вірт переносить висновки на процес урбанізму загалом, перебільшує деіндивідуалізацію у сучасних містах; деякі характеристики, які він вважав міськими, властиві й селу⁶⁶.

На противагу Л. Вірту, який вказав на розшарування населення і руйнування зв'язків між людьми і групами, представники композиційної

⁶⁴ Блащук Л. Проблеми урбанізації та міського розселення / Л. Блащук // Ефективність державного управління : зб. наук. пр. – 2010. – Вип.23. – С. 212.

⁶⁵ Вирт Л. Избранные работы по социологии / Л. Вирт ; [пер. с англ. В. Г. Николаева]. – М., 2005. – Режим доступа : www.hse.ru/data/2010/11/02/.../Вирт%20-%20урбанизм.doc.

⁶⁶ Городяненко В. Г. Соціологія: підручник / В. Г. Городяненко. – 3-тє вид., доп. – К. : ВЦ «Академія», 2008. – 544 с.

теорії (зокрема Г. Ганс) стверджують, що життя людей відбувається у невеликих групах (родині, колі друзів, сусідів), навколо яких виникають так звані соціальні світи, які ізолюють людей від навколишнього середовища (міста) та послаблюють руйнівні процеси⁶⁷. Тому аналіз таких чинників, як суспільний клас, етап життєвого циклу, етнічне походження набагато важливіший для розуміння соціального життя мешканців міст, ніж вивчення їх розмірів, щільності, складу населення.

Теорія субкультури К. Фітера виходить з того, що навколишнє середовище міста і справді впливає на приватне життя людей, хоча водночас у містах формуються також умови для створення та зміцнення соціальних груп. Саме завдяки диференціації міське середовище сприятливе для розвитку субкультур. Тут виникає багато груп, пов'язаних загальними інтересами, кожна з яких може стати центром субкультури. Саме у великих містах людині легше знайти друзів або приєднатися до якоїсь групи. Прибічники цієї теорії вважають, що для міського середовища характерною є тенденція до соціального конфлікту, але джерелом його є не розпад груп, а суперечності між стабільними субкультурами.

Сучасні теорії урбанізації зосереджуються на тому, що урбанізм не є ізольованим явищем, а певною мірою зумовлений політичними та економічними чинниками. Так, Д. Харві вважає, що:

- 1) урбанізм є одним з аспектів штучного середовища, породженого розвитком і розквітом промислового капіталізму;
- 2) у сучасному суспільстві відмінності між способами життя міського і сільського населення є набагато розмитішими, ніж у традиційному суспільстві;
- 3) у сучасному урбанізмі простір постійно реорганізується, і це є наслідком того, де великі фірми обирають місця для розміщення свого виробництва, науково-дослідницьких центрів, та від приватних інтересів, що впливають на купівлю та продаж будинків і землі⁶⁸.

М. Кастеллз, як і Д. Харві, вважає міста штучним утворенням, наголошуючи, що просторова форма суспільства тісно пов'язана з усіма механізмами його розвитку. А для розуміння міста необхідно усвідомлювати процеси, що керують створенням і зміною просторових форм. М. Кастеллз розглядає місто як окремий населений пункт і як складову процесу колективного споживання, що є рисою промислового ка-

⁶⁷ Урбанізація // Матеріал з Вікіпедії – вільної енциклопедії. – Режим доступу : <http://uk.wikipedia.org/wiki/Урбанізація>.

⁶⁸ Городяненко В. Г. Соціологія : підручник / В. Г. Городяненко. – 3-тє вид., доп. – К. : ВЦ «Академія», 2008. – 544 с.

піталізму, вважає, що конфлікт у містах, проблеми міст стимулюють різні соціальні рухи⁶⁹.

Безперечно, поява різноманітних урбаністичних концепцій зумовлена, в першу чергу, множинністю підходів до трактування суті поняття «урбанізація». Як зазначають К. А. Міхуринська та Р. А. Мартирсова, теоретичні підходи до визначення сутності урбанізації можна систематизувати наступним чином (табл. 1.3).

Таким чином, урбанізація характеризується з кількісної та якісної сторін. Якісна сторона – це розвиток і посилення міської культури, правил поведінки, стилю життя, а кількісна – це, в першу чергу, зростання частки міського населення в загальній його чисельності.

Підсумовуючи аналіз сучасних концепцій розвитку міст, можна погодитися із Т. Заставецьким, у тому, що важливими рисами сучасної урбанізації є: збільшення кількості міст і міських жителів; збільшення площ урбанізованих ландшафтів; поширення міського способу життя; збільшення ролі міських поселень у системах розселення і соціально-економічних системах, розвиток взаємопов'язаних форм міського розселення – агломерацій та ін. Важливою рисою є також зміна людини у місті, яка виявляється у збільшенні різноманітних потреб, підвищенні вимог до якості життя, зміна норм поведінки, культури та інтелекту⁷⁰.

В умовах нашої держави суперечності між розвитком міських та сільських поселень і відповідними особливостями способу життя населення все ще досить суттєві.

У другій половині ХХ ст. наша країна пережила етап активізації міграційних процесів у напрямку «село-місто», внаслідок чого інтенсивно зростала як роль міст, так і їхня територія, формувався особливий міський уклад життя. Водночас, із початком теперішнього століття згадані трансформаційні процеси практично зупинилися і урбаністичний розвиток України перейшов у перехідну стадію згортання урбанізаційних процесів у класичному розумінні та поширення соціальної урбанізації (у т. ч., але не тільки через процеси рурбанізації) і навіть деурбанізації (переважно у формі міграційних процесів у зворотному напрямку «місто-село»).

⁶⁹ Castells, M. Communication power / Manuel Castells. – Oxford/New York : Oxford University Press, 2009. – 608 p.

⁷⁰ Заставецький Т. Система міських поселень агропромислового регіону в умовах трансформації суспільства / Т. Заставецький. – Тернопіль, 2005. – Режим доступу : <http://ukr-tur.narod.ru/geourban/urbanizaz/urbanizazia.htm>.

Таблиця 1.3

Підходи до визначення сутності поняття «урбанізація» та їх особливості⁷¹

Підходи до визначення сутності поняття «урбанізація»	Особливості підходу
Антропокультурний підхід	Урбанізація розглядається відносно ролі людини в суспільстві, враховуючи соціопсихологічний стан, спосіб життя, соціальні контакти, види діяльності індивіда.
Географічний підхід	Урбанізація розглядається як результат історичного процесу і активізації НТР, що виявляється в зростанні міст і формуванні міського способу життя, а також є просторовою формою соціально-економічного розвитку.
Екологічний підхід	Урбанізація є концентрованим виразом способів і принципів організації територій.
Етимологічний підхід	Урбанізація є процесом, що обумовлює зосередження культурного життя в міських центрах і відображає тенденції соціально-економічного розвитку регіонів.
Конфліктологічний підхід	Урбанізація супроводжується посиленням економічних, соціальних і культурних конфліктів, обумовлюючи при цьому соціальну поляризацію суспільства.
Міждисциплінарний підхід	Урбанізація є результатом географічних, соціальних, економічних і демографічних процесів.
Системний підхід	Урбанізація розглядається як цілісний процес, що сприяє трансформації засобів виробництва і капіталу.
Соціологічний підхід	Урбанізація розглядається як процес, що детермінує розвиток міської культури, для якої характерні зниження ролі соціальних інститутів, значущості територіальних громад, впливу норм і правил поведінки особи.
Філософський підхід	Урбанізація є сукупністю управлінських рішень, направлених на досягнення певної соціально-економічної мети розвитку суспільства.

Як зазначає Т. Заставецький, на стадії деурбанізації зростають тільки найбільші міста, або ж в них найбільше відбуваються соціально-економічні зміни. Поступово насичуючись виробничою і соціальною інфраструктурою, ці населені пункти стають сприятливими для розміщення складних виробництв, розвитку сфери послуг та управлінської діяльності. В умовах соціально-економічної кризи такі міста стають центрами

⁷¹ Михуринская Е. А. Теоретические подходы к исследованию проблем урбанизации территорий / Е. А. Михуринская, Р. А. Мартиросова // Економічний форум. – 2011. – №2. – Режим доступу : http://www.nbuv.gov.ua/portal/Soc_Gum/Ekfor/2011_2/22.pdf.

прогресивних змін у реструктуризації господарства, а їх мешканці – носіями нових суспільних відносин. Деурбанізаційні процеси проявляються також і у: посиленні зайнятості міських жителів сільськогосподарською діяльністю, деякому послабленні впливу міст на природне довкілля внаслідок зменшення потужностей чи зупинення багатьох підприємств, припиненні територіального зростання міст. Ці риси у агропромислових регіонах, на нашу думку, не виявляються так чітко, як у промислових. Чим нижчим є показник урбанізованості регіону, тим слабше виявляються риси деурбанізації. Вони можуть бути змінені тільки за умови зміни соціально-економічної ситуації в регіоні і країні загалом, та внаслідок здійснення регулювання розвитком міських поселень⁷².

Високі темпи урбанізації, що характеризуються форсованим збільшенням чисельності міського населення, розширенням міської поселенської мережі та розростанням великих міст, зумовлюють появу нових форм розселення, що більшою мірою узгоджуються із територіальною організацією продуктивних сил та тенденціями науково-технічного прогресу.

Так, найбільш типовою просторовою системою розселення населення є агломерація. Агломерація є найрозвинутішою груповою формою розселення оскільки виступає невід’ємною рисою сучасних процесів урбанізації. На даний час в Україні налічується два десятки агломерацій, у яких проживає майже половина населення держави. Найбільшими агломераціями є Київська, Харківська, Донецько-Макіївська, Горлівсько-Єнакіївська, Дніпропетровсько-Дніпродзержинська.

Агломераційні процеси є характерними для переважної більшості держав світу. Так, фактично кожна п’ята людина планети на даний час мешканцем не лише міста, але дуже великого міського поселення із чисельністю населення більш як 1 млн. осіб.

Агломерація завдячує своєму формуванню великому місту, однак до її складу також входять численні територіально розосереджені середні та малі міста, селища міського типу, сільські поселення. Специфічні природні умови сприяють також утворенню і сільських агломерацій, як от, у гірських долинах, вздовж річок тощо. Агломерації характеризуються великим ступенем територіальної концентрації різних видів господарської діяльності, розвиненістю соціальної

⁷² Михуринская Е. А. Теоретические подходы к исследованию проблем урбанизации территорий / Е. А. Михуринская, Р. А. Мартиросова // Економічний форум. – 2011. – №2. – Режим доступу : http://www.nbuv.gov.ua/portal/Soc_Gum/Ekfor/2011_2/22.pdf.

інфраструктури. Агломерації спричиняють істотний вплив на прилеглі території, зокрема на їх структуру та господарську спеціалізацію, соціально-економічний розвиток, зайнятість населення, освіту, стан навколишнього середовища оточуючих поселень.

Загалом, агломерація як територіальне економічне утворення характеризується такими особливостями, як:

1. Виникнення на базі великого міста (або кількох компактно розташованих міст – конурбація) і утворення значної зони урбанізації шляхом поглинання суміжних населених пунктів.
2. Наявність високої міри територіальної концентрації різноманітних виробництв, насамперед промисловості, інфраструктурних об'єктів, наукових та навчальних закладів, високої щільності населення.
3. Спричинення перетворюючого впливу на навколишнє середовище, зокрема шляхом зміни економічної структури території та соціальних аспектів життя населення.
4. Наявність високого рівня комплексності господарства та територіальної інтеграції його елементів⁷³.

Багатогалузевий та багатофункціональний характер агломерацій обумовлює необхідність розгляду їх і як форми розселення, і як форми розміщення суспільного виробництва. Об'єднання населення, системи господарюючих об'єктів, інфраструктурних одиниць, науково-технічного потенціалу дозволяє означити агломерацію безпосередньо сучасну просторову форму концентрації трудового потенціалу.

Міські агломерації, як взаємозв'язані групи, насамперед, міських поселень об'єднуються на основі спільності трудових, культурно-побутових, рекреаційних, інфраструктурних, виробничих та інших зв'язків. Однак, найбільш вагомими є саме трудові зв'язки, які за посередництвом добового циклу маятникових міграцій об'єднують жителів в єдине ціле.

Максимально ефективне використання системи промислової та соціальної інфраструктури, концентрація кваліфікованих кадрів, зв'язок виробництва та системи навчальних закладів, диверсифікація та концентрація виробництв на тлі значного резерву робочої сили дозволяє досягти значного агломераційного ефекту. Однак, фактор компактного розміщення, одночасно слугує джерелом перевантаження середовища, причиною виникнення продовольчих, житлових, транс-

⁷³ Стеченко Д. М. Розміщення продуктивних сил і регіоналістика / Д. М. Стеченко. – К. : Вікар, 2006. – 396 с.

портних проблем та, загалом, потенційно продукує ризики у формуванні трудового потенціалу.

Особливу групу ризиків, що супроводжують урбанізаційні процеси, складають екологічні ризики. Даний вид ризиків особливо актуалізується у таких високо урбанізованих регіонах, як Донбас, Придніпров'я тощо. Деформація природних умов життєдіяльності людини у таких регіонах, насамперед, пов'язується із досягненням критичних рівнів забруднення поверхневих вод, землі та повітря в обсягах, що перевищують усі можливі обсяги самоочищення екосистеми. Як зазначають науковці⁷⁴, несприятливі екологічні умови є причиною близько 20% прямих захворювань.

Активізація негативних чинників, пов'язаних із функціонуванням агломерацій, спричиняє процес субурбанізації, що пов'язаний із переміщенням вагової частини жителів центрального міста агломерації у приміську зону. Таке переміщення тісно пов'язане зі змінами загальної структури господарювання та зайнятості.

Так, внаслідок переміщення торгівлі, сфери обслуговування, окремих виробництв у приміські зони, здійснюється перерозподіл трудового потенціалу між «центром» та «периферією» агломерації. Незважаючи на те, що процеси відтоку трудового потенціалу у напрямку приміських територій відбувається значно повільнішими темпами, ніж процеси переселення жителів, актуалізується питання подальшого розвитку великих центральних міст.

Отже, різноманітність підходів до сутності урбанізації і відсутність єдиного погляду на це поняття зумовили появу низки урбаністичних концепцій та підходів до розуміння суті досліджуваних процесів.

Група синтетичних та інших теорій включає в себе модель інноваційного регіонального зростання А. Андерсона, синтетичну теорію місцевого економічного розвитку, теорії місцевого самоврядування тощо. Синтетичними дані теорії є тому, що побудовані вони на основі синтетичного методу дослідження, при якому здійснюються узагальнення результатів досліджень властивостей та взаємозв'язків різних елементів соціально-економічного зростання малих міст.

У моделі інноваційного регіонального зростання А. Андерсона та Дж. Манцінена (1981) розглянуто вплив інтелектуально-інноваційного фактора на диференціацію економічного розвитку малих міст у різних ре-

⁷⁴ Розміщення продуктивних сил України : Навч.-метод. посібник для самост. вивч. дисц. / С. І. Дорогунцов, Ю. І. Пітюренко, Я. Б. Олійник та ін. – К. : КНЕУ, 2000. – 364 с.

гіонах. Важливим висновком з моделі є можливість встановлення рівноваги, коли постійним є співвідношення знань і капіталу у малих містах.

До підгрупи теорій місцевого самоврядування належать теорія вільної громади (місцеве самоврядування як природне право конкретної територіальної громади), громадівська теорія (місцеве самоврядування як механізм протиставлення державній владі територіальної громади), громадсько-господарська теорія (місцеве самоврядування як певна економічна автономність територіальної громади), державницька теорія Р. Гнейста (місцеве самоврядування як форма децентралізації державної влади на рівні територіальної громади) та теорія муніципального дуалізму (поєднання положень громадівської та державницької теорій). На державницькій теорії базується європейська модель місцевого самоврядування, на громадівській теорії – англо-американська модель.

Таким чином, огляд базових теорій, теорій розвитку міст, урбаністичних, синтетичних та інших теорій розвитку малих міст показав, що дані теорії охоплюють широкий спектр проблем малих міст: від їх територіальної організації до пошуку ефективних механізмів активізації їх соціально-економічного розвитку. В ході дослідження виявлено, що для малих міст Карпатського регіону на даному етапі в умовах протікання демографічних кризових явищ найбільш актуальною є група урбаністичних теорій.

1.4. Зарубіжний досвід регулювання соціально-економічного розвитку малих міст

Вивчення зарубіжного досвіду еволюції малих міст дозволить прийняти науково обґрунтовані рішення щодо розробки перспективних програм їх розвитку запровадити вдалі практики управління малими містами до вітчизняних умов.

Розглянемо особливості соціально-економічного розвитку малих міст у Російській Федерації, оскільки спільне історичне минуле у складі СРСР позначилося на їх функціонуванні та існуванні низки ознак і проблем, які характерні і для українських міст. Оцінимо розвиток малих міст також на прикладі держав Європейського Союзу з можливості його адаптації для умов України.

Звичайна біполярність великих та малих міст ускладнюються в республіках колишнього СРСР розподілом малих міст на дві категорії: «нових індустріальних» та «старих» малих міст, до яких відносяться і більшість селищ міського типу. Нові малі міста зіткнулися із важкими проблемами. Їх промисловість і технології застаріли, обмежені можливості соціально-культурного розвитку, безперервно загострюються

екологічні проблеми. А тисячі малих міст довгі десятиліття залишалися закинутими, по суті, вимирали⁷⁵.

Економічний розвиток малих міст Російської Федерації на початку 1960-х років зумовив урбаністичні уявлення про форми розвитку структури розселення, з урахуванням яких містобудівна діяльність була орієнтована на промисловий розвиток малих і середніх міст, що відобразилося у нейтральному відношенні до прогресуючого росту чисельності населення і кількості великих і найбільших міст; підхід до населеного пункту як, в основному, автономного «самодостатнього» поселенню, звідси – орієнтація на нарощування його економічного та демографічного потенціалу шляхом стягування в «точки зростання» людських, матеріальних і фінансових ресурсів за рахунок інших навколишніх поселень і безвідносно до інтересів їх розвитку; принципове заперечення зовнішніх міжселищних зв'язків і недооцінка заходів щодо їх активізації; орієнтація виключно на промисловий шлях розвитку малих міст при серйозній недооцінці соціально-економічної та структурно-планувальної значущості центральних функцій цих населених місць, ізольований розвиток міста і села.

Таким чином, головною методологічною помилкою радянського періоду всіх попередніх спроб вирішення проблеми реконструкції розселення було її розгляд фактично лише на одному рівні структури розселення – на рівні окремо взятого населеного пункту як відокремленої, автономної одиниці, поза контекстом поля розселення в цілому.

На теренах Росії увага до проблем розвитку малих міст виникла в соціології у 1960-і рр., коли почали проводитися дослідження цього типу населених пунктів з метою визначення «доцільних з економічної та соціальної точок зору шляхів активізації невеликих міст», що відобразилося у праці «Мале місто» (1972 р.), де вперше було здійснено комплексне⁷⁶ висвітлення соціально-демографічних проблем тодішнього невеликого міста.

Як зазначають вчені, загальне зростання частки міського населення в світі має певні внутрішні тенденції. За даними дослідження ООН, від 40 до 50% приросту урбанізованого населення в країнах, що розвиваються, відбудеться, переважно, через *міграцію* населення з сільських поселень до міських⁷⁷.

⁷⁵ Пчелинцев О. Социально-экономический кризис в пространственном измерении / О. Пчелинцев // Общественные науки и современность. – 1993. – №2. – С. 30-37, http://ecsocman.hse.ru/data/668/767/1219/003ons2-93_-0030-37.pdf. – С. 31.

⁷⁶ Малый город. – М. : Из-во московского ун-та, 1972. – С.6.

⁷⁷ Word Urbanization Prospects, United Nations, New York, 2006. – 256 p.

У розвинутих же країнах основним чинником приросту урбанізованого населення стає *ре-класифікація*⁷⁸, тобто, переведення населених пунктів з типу сільських у міські. Дослідження розвитку міст є складним, процесом, зумовлений дією низки чинників міждисциплінарного характеру, а тому вивченням цієї проблеми займаються представники багатьох галузей науки – економісти, географи, екологи, демографи, фахівці з державного управління та містобудування, архітектори, землепорядники та ін.

Досвід Російської Федерації. Частка міського населення Росії за даними перепису 2002 р. становила 73% від загальної чисельності населення, яка згідно прогнозів до 2015 р. повинна зрости на 0,5%, а до 2025 р. – до 76%⁷⁹. У Росії налічується близько 750 малих міст з чисельністю населення до 50 тисяч жителів. Це три чверті всіх міст країни, у яких проживає близько 10% росіян⁸⁰

Для вирішення проблем малих міст вже не раз розроблялися і приймалися федеральні цільові програми. Однак жодна з них не дала помітних результатів. Населення малих міст шукає шляхи виживання самостійно. Сьогодні малі міста відіграють роль своєрідних столиць сільських районів і навіть цілих регіонів. Вони – свого роду осередок життя, «опорні точки» своїх територій, місце розташування промислових підприємств, транспортно-розподільні вузли, наукові центри і часто єдині осередки культури і освіти. Переважна частина малих міст Росії є історичною основою російської державності, національної культури та народних традицій

Зазначимо, що за період 1926-2007 рр. кількість малих міст зросла майже удвічі, тобто із 404 – до 774 міст.

Особливістю малих міст Росії є розподіл їх за чисельністю населення (табл. 1.4)

Зазначимо, що вагомою проблемою РФ є велика кількість монофункційних міст (мономіст), яких станом на 2011 р. налічувалося 335. На їх модернізацію з федерального бюджету було виділено 27 млрд. руб., в том числі 2 млрд. руб. – на ремонт и переселення мешканців із аварійного житла.

⁷⁸ The Maryland Population Research Center, Maryland, USA. – Режим доступу : <http://www.popcenter.umd.edu/>.

⁷⁹ Состояние городов России 2008 : монография / научн. ред. Т. Д. Белкина ; Научно-исслед. некоммерческое партнерство. «Город-Регион-Семья». – М. : ВИНТИ, 2008, 146 с. – Режим доступа : www.ecfor.ru/pdf.php?id=books/bel/01.

⁸⁰ Социально-экономическое развитие малых городов России / Г. Ю. Ветров, Д. В. Визгалов, Е. Ю. Елагина, Ю. С. Зайцева, Д. М. Ланцев, Н. И. Шевырова ; под ред. Г. Ю. Ветрова. – М. : Фонд «Институт экономики города», 2002. – С. 4.

Таблиця 1.4

Розподіл малих міст Росії за чисельністю населення*

Розподіл міст за чисельністю населення, тис. осіб	Малі міста	
	Кількість	Чисельність населення, тис. осіб
20-49,9	356	11 648
10-19,9	280	4 102
5-9,9	103	789
3-4,9	24	101
до 3	11	21
Всього	774	16 661

* Складено автором за даними: Состояние городов России 2008 : монография / научн. ред. Т. Д. Белкина ; Научно-исслед. некоммерческое партнерство. «Город-Регион-Семья». – М. : ВИНТИ, 2008. – 146 с. – Режим доступа : www.ecfor.ru/pdf.php?id=books/bel/01.

Перетворення мономіст тісно пов'язане із інтенсифікацією малого й середнього бізнесу. В зв'язку з цим пропонується зниження ставок страхових внесків для підприємств малого й середнього бізнесу, знизити податкове навантаження та покращити транспортну інфраструктуру.

Основними нормативно-правовими документами, які сьогодні регулюють процес управління містами, в т.ч. і малими містами Російської Федерації (РФ) є Конституція РФ, Федеральні Закони «Про спільні принципи організації місцевого самоврядування в Російській Федерації» (в основі яких лежать положення Європейської Хартії про місцеве самоврядування) та «Містобудівний кодекс Російської Федерації». Міська політика Росії, в рамках якої здійснюється процес управління місцевим розвитком включає:

- визначення цілей та інтересів міст та міських спільнот;
- визначення специфіки соціальних, історичних, економічних, демографічних, природних, містобудівних та інших умов розвитку міста;
- узгодження міських цілей та інтересів з національними інтересами;
- врахування в кожному випадку тієї стадії, на якій знаходиться місто, і, відповідно, його можливостей розвитку.

Важливими питаннями, що стосуються управління містами у сучасній РФ є:

- партнерство населення (громадянського суспільства) та місцевої влади, децентралізація та прозорість в управлінні містами;
- формування міжмуніципальних контактів з метою удосконалення правової бази й практики міського управління;

- поширення нових передових технологій муніципального управління та інструментів соціально-економічного розвитку (стратегічне планування, забезпечення місцевих адміністрацій комп'ютерною технікою, впровадження електронних технологій в практику інформаційної роботи з населенням);
- участь жінок в управлінні⁸¹.

Із таблиці 1.4 видно, що в Росії доволі багато малих міст, в тому числі й міст-карликів, кількість жителів яких не перевищує 10 тис. осіб. Міська мережа найбільш розвинена у Європейській частині Росії. Так, у Центральному районі налічується 177 малих міст.⁸²

Ще однією особливістю малих міст Російської Федерації є міста-центри науки на наукового обслуговування: «наукогради» та «закриті міста», які спеціалізувалися на виробництві продукції оборонної промисловості.

Серед головних проблем соціально-економічного розвитку малих міста Росії слід виділити: економічні (перекоси в економічній й структурі міста, монопрофільність, залежність від ринкової кон'юнктури, неможливість диверсифікації економічної бази та нерозвиненість підприємницького сектору), демографічні (депопуляція, міграційний відтік та обмежений місцевий ринок праці), фінансові (значна дотаційність місцевих бюджетів, нерациональність бюджетного планування міста в умовах перерозподілу податкових надходжень у регіон тощо), критичний стан ЖКГ (монополізація на ринку послуг ЖКГ, зношеність житлового фонду тощо), проблеми управління (неузгодженість прав і можливостей місцевого самоврядування, відсутність кадрових управлінських ресурсів).

Зазначимо, що Федеральним законом №131 місцевому самоуправлінню гарантується можливість створення міжмуніципальних організацій у всіх суб'єктах Російської Федерації. Такі утворення, на нашу думку, формуватимуть потужні громадські організації для посилення впливу місцевого самоврядування на розвиток міст, а також об'єднуватимуть зусилля для вирішення спільних проблем.

Об'єднання міст та муніципальних утворень фінансуються здебільшого за рахунок членських внесків учасників та додатково від діяльності, визначеної уставом даних некомерційних організацій.

⁸¹ Состояние городов России 2008 : монография / научн. ред. Т. Д. Белкина ; Научно-исслед. некоммер. партнерство. «Город-Регион-Семья». – М. : ВНИИТИ, 2008. – 146 с. – Режим доступа : www.ecfor.ru/pdf.php?id=books/bel/01.

⁸² Социально-экономическое развитие малых городов России / Г. Ю. Ветров, Д. В. Визгалов, Е. Ю. Елагина, Ю. С. Зайцева, Д. М. Ланцев, Н. И. Шевырова ; под ред. Г. Ю. Ветрова. – М. : Фонд «Институт экономики города», 2002. – С.10.

Для спільного ефективного вирішення проблем розвитку малих міст в Росії діє Асоціація малих і середніх міст Росії, утворена 2000 р. з метою сприяння розвитку місцевого самоврядування як політичного інституту й основи громадянського суспільства Росії. На сьогоднішній день в Асоціації налічується понад сто муніципальних утворень⁸³. Окрім головної функції, Асоціація паралельно формує інформаційну базу даних за визначеними показниками і здійснює моніторинг розвитку малих міст тощо.

Як засвідчив зарубіжний досвід, зміст поняття категорії «мале місто» та підходи до регулювання місцевого розвитку мають регіональні відмінності, які проявляються у кількості населення міст та специфіки державного управління й місцевого самоврядування. Слід відмітити, що як у країнах ЄС, так і в Росії прослідковуються тенденції щодо уніфікації нормативно-правового забезпечення розвитку малих міст згідно світових стандартів, що проявляється у поглибленні співпраці і застосування положень ООН-ХАБІТАТ щодо збалансованого розвитку територій.

Таким чином, вивчення зарубіжного досвіду розвитку малих міст дало змогу виявити наступне: в розвинутих країнах розроблена низка нормативно-правових документів, у тому числі міжнародного значення, які є дієвими і широко застосовуються на практиці. У зарубіжному законодавстві чітко простежуються головні тенденції в удосконаленні їх розвитку: уніфікація нормативно-правового забезпечення розвитку малих міст згідно світових стандартів, що проявляється у поглибленні співпраці і застосування положень ООН-ХАБІТАТ щодо збалансованого розвитку територій. Заслуговує на увагу те, що низка регуляторів розвитку малих міст, які представлені у розвинутих країнах можуть бути адаптованими до вітчизняних реалій.

Європейський досвід дослідження розвитку малих міст. В Європейському Союзі (ЄС-27) 74% населення проживає у великих і малих містах, кількість мешканців яких становить не менше 5 тисяч осіб, і лише чверть європейців мешкає на сільських територіях. Закон «Про планування невеликих міст та сільських районів» було ухвалено у 1947 р. після війни як відповідь на виклики індустріалізації та урбанізації). Сьогодні він широко використовується в Європі та охоплює різні

⁸³ Складено автором за даними: Состояние городов России 2008 : монография / научн. ред. Т. Д. Белкина ; Научно-исслед. некоммерческое партнерство. «Город-Регион-Семья». – М. : ВИНТИ, 2008. – 146 с. – Режим доступа : www.ecfor.ru/pdf.php?id=books/bel/01.

напрями державної політики, наприклад, планування, використання земель, міський дизайн, планування ландшафтів, відновлення міст, планування транспортного сполучення та розвиток промислових об'єктів.

Загальною метою планування невеликих міст та сільських районів є збереження балансу між економічним розвитком, соціальним добробутом та якістю навколишнього середовища⁸⁴.

Великі та малі міста є переважно центрами культурного, політичного, соціального й економічного життя та відграють вирішальну роль у розвитку Європи.

Це знайшло відображення в багатьох основних документах, прийнятих світовим співтовариством, у першу чергу в документах конференцій ООН з навколишнього середовища та розвитку («Порядок денний на XX століття», Ріо-де-Жанейро, 1992 р.), Стамбульської декларації ХАБІТАТ про населенні пункти (1996 р.), і Керівними принципами сталого розвитку Європейського континенту (конференція СЕМАТ, Ганновер, 2000 р.). Одним із пріоритетів оновленої Лісабонської стратегії і Стратегічних напрямів розвитку ЄС на 2007-2013 рр. є підвищення привабливості регіонів та міст⁸⁵.

«Європейська хартія місцевого самоврядування», ратифікована Верховною Радою України 15 липня 1997 р., визнає ефективне самоуправління на місцях суттєвим елементом демократії та є моделлю реформи законодавства в країнах «нової демократії». Приєднання України до «Європейської рамкової конвенції про транскордонне співробітництво між територіальними громадами або владами» відкрило шлях до розвитку співробітництва в таких сферах, як регіональний, міський та сільський розвиток, охорона довкілля, поліпшення діяльності підприємств громадського користування і комунального обслуговування, а також взаємної допомоги у надзвичайних ситуаціях, що дозволяє місцевим органам влади ефективно виконувати свої завдання і сприяє благоустрою та розвитку прикордонних регіонів, економічному та соціальному прогресу прикордонних регіонів тощо⁸⁶.

У країнах Європи головним нормативним документом, що визначає політику розвитку міст є «Європейська хартія міст» (1992 р.),

⁸⁴ Регіональний розвиток та просторове планування територій: досвід України та інших держав-членів Ради Європи : збірник нормативно-правових актів / В. С. Куйбіда, В. А. Негода, В. В. Толкованов. – К. : Крамар, 2009. – С. 127.

⁸⁵ Щербакова Е. «Аудит городов» охватывает 357 европейских городов / Е. Щербакова. – Режим доступа : <http://demoscope.ru/weekly/arc/evrobarom.php>.

⁸⁶ Постанова ВРУ «Про приєднання України до Європейської рамкової конвенції про транскордонне співробітництво між територіальними общинами або властями» // Відомості Верховної Ради. – 1993. – № 36. – Ст. 370.

яка не ратифікована Україною. Хартія визначає права громадян європейських міст і розкриває питання міського управління, регулювання умов проживання, розвитку міського транспорту, енергетики, спорту та дозвілля, обмежень забруднення міст та безпеки на вулицях, архітектури в містах тощо. За змістом Хартії основною метою розвитку міст є планування міст навколо урбаністичних центрів, що потребує мінімуму ресурсів для підтримання таких міст, дозволяє городянам мати доступ до різних міських структур та служб та створює простір для відпочинку поруч із домівкою. Хартія також висуває вимоги щодо розподілу землі у межах міста, побудови житла, розробки і впровадження інноваційних проектів розвитку інфраструктури тощо. У цьому ж документів визначено права городян – право на безпеку, роботу, житло, свободу пересування, охорону здоров'я, спорт і дозвілля, сприятливе навколишнє середовище, право на участь в управлінні містом. Зазначено, що для здійснення вказаних функцій громадяни міст повинні мати відповідні можливості, для чого необхідна мобілізація фінансових ресурсів⁸⁷.

Необхідність вирішення новітніх проблем у розвитку міст світу ініціювала появу за останні 15-20 років низки документів міжнародного рівня, в яких тема локального (для урбанізованих країн це переважно – міського) розвитку займає вагоме місце. Серед таких документів: Соціальна Хартія міст-членів союзу Балтійських міст (Росток, 13 жовтня 2001 р.)⁸⁸; визначальні принципи стійкого просторового розвитку Європейського континенту (Ганновер, 7-8 вересня 2000 р.)⁸⁹; Стратегія європейського регіонального планування (1988 р., Лозанна, Страсбург)⁹⁰; Європейська Хартія місцевого самоврядування (15 жовтня 1985 р., Страсбург)⁹¹; Хартія «Міста Європи на шляху до стійкого розвитку (Ольборгська Хартія, Данія 27 травня 1994 р.)⁹²; «Порядок

⁸⁷ Міста районного значення України: проблеми соціально-економічного розвитку : Аналітична доповідь. – К. : НІСД, 2009. – 45 с.

⁸⁸ Социальная Хартия городов-членов Союза Балтийских городов, принята на IV Генеральной Конференции СБГ / Росток, 13 октября 2001 г. . – Режим доступа : www.ubc.net/commissions/Social_charters/SC_Russian.doc.

⁸⁹ Руководящие принципы устойчивого пространственного развития европейского континента, Ганновер, 7-8 сентября 2000 г. // Городское управление. – 2002. – №10 (74). – С. 37-49.

⁹⁰ European Regional Planning Strategy, CEMAT, Strasbourg, 1988. Council of Europe. – Режим доступу : <http://www.coe.int/>.

⁹¹ Европейская хартия местного самоуправления, Страсбург, 15.10.1985 – Режим доступа : <http://conventions.coe.int/Treaty/Commun/QueVoulezVous.asp?NT=122-&CM=1&CL=RUS>.

⁹² Хартия «Города Европы на пути к устойчивому развитию» (Ольборгская хартия). Одобрена учасниками Европейской Конференции по устойчивому

денний Хабітат II». (Стамбул 3-14 червня 1996 р.)⁹³; «Порядок денний на XXI ст.» (Ріо-де-Жанейро, 3-12 червня 1992 р.)⁹⁴; «Європейська ландшафтна конвенція» (2000 р.) (ETS N176)⁹⁵, яка застосовується щодо всієї території і охоплює природні, сільські, міські та приміські території, разом із землями, внутрішніми водами та морськими акваторіями. Метою цієї Конвенції є сприяння охороні, регулюванню та плануванню ландшафтів, а також організація європейської співпраці з питань ландшафту. Конвенція визначає заходи, спрямовані на захист ландшафтів, управління ними та планування в усій Європі з метою досягти довготермінового розвитку за умови балансу та гармонії між соціальними та економічними потребами та потребами довкілля.

Відповідно, охорона ландшафтів, регулювання та планування може сприяти створенню нових робочих місць та формуванню місцевих культур. Крім того, є основним компонентом європейської природної та культурної спадщини, який сприяє добробуту людей та консолідації європейської ідентичності. Окрім наведених вище документів слід відмітити нормативно-правові акти, прийняті протягом 2007-2008 рр., які є частково удосконаленням існуючих і доповненням новим змістом, новою філософією управління: проект стратегії інноваційного та ефективного управління на місцевому рівні; проект додаткового протоколу до Європейської хартії місцевого самоврядування; Рекомендація 228 (2007 р.) щодо Додаткового протоколу до Європейської хартії місцевого самоврядування, яка стала узагальненням усього існуючого у Раді Європи комплексу стандартів, правил і документів про тлумачення хартії, прийнятих Комітетом міністрів і Конгресом місцевих і регіональних влад Ради Європи; Європейська хартія міст – II: Маніфест нової урбаністики; проект Європейської хартії регіональної демократії тощо⁹⁶.

Саме ці документи визначають політику регулювання регіонального та місцевого розвитку в країнах ЄС. Місту відведена центральна роль у формуванні соціального й економічного розвитку

развитию больших и малых городов Европы, Ольборг, Дания, 27 мая 1994 г. – Режим доступа : www.sustainable-cities.eu/upload/pdf_files/ac_russian.pdf.

⁹³ Повестка дня Хабитат II. Принята конференцией ХАБИТАТ II., Стамбул, Турция, 3-14 июня 1996 г. – Режим доступа : <http://www.un.org/russian/conferen/habitat/habagend.htm>.

⁹⁴ Повестка дня на XXI век, принята Конференцией ООН по окружающей среде и развитию, Рио-де-Жанейро, 3-14 июня 1992 г. – Режим доступа : <http://www.un.org/russian/conferen/wssd/agenda21/>.

⁹⁵ Європейська ландшафтна конвенція (2000 р.). (ETS N176). – Режим доступу : zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=994_154.

⁹⁶ Резолюція форуму «Європейські орієнтири місцевого і регіонального розвитку» (16-17.10.2008). – Режим доступу : <http://www.municipal.gov.ua/news/1387>.

людства, воно є центром суспільного життя та національної економіки, хранителем культури, спадщини та традицій, а також генератором інновацій, які спричиняють зміни у житті населення, трансформацію просторової структури розселення та розміщення виробництва.

Як зазначає О. Бойко-Бойчук, європейські акценти у розвитку міських поселень та малих міст зокрема зроблені саме на формування стійкого розвитку, який повинні забезпечувати політичні й соціальним організації, а також мешканці міст, які своїми діями і визначатимуть спільне майбутнє⁹⁷.

Головні принципи забезпечення сталого розвитку міст полягають в узгодженні економічних, соціальних, екологічних, культурних функцій територій, які передбачають:

- прагнення до територіальної цілісності міста через збалансований соціальний та економічний розвиток територій та покращення конкуренції;
- поліцентричність розвитку національних та регіональних рівнів. Тобто, кожне місто має бути одним з центрів певної діяльності, займати своє місце у загально-регіональній та загальнонаціональній системі поділу праці та розподілу капіталу. У цьому відношенні місцева влада має бути спроможною до проведення активної політики просторового розвитку, основою якої є високі стандарти адміністративної практики та прикладної політики; причетність громадян і соціальних груп до планування просторового розвитку;
- покращання відносин між містом і селом. Мають розвиватися міські системи, що включають малі та середні міста і міста сільських районів, у тому числі для спрощення доступу до них мешканців прилеглих територій. Створення та укріплення міських мереж збільшує взаємозалежність цих міст, посилює економічні зв'язки, сприяє спеціалізації міст, їх економічному розвитку, економічній змагальності та спільному пошуку шляхів рішення проблем. Сільсько-міське партнерство відіграє все більшу роль. Умовою ефективних відносин є рівність і партнерство між міською та сільськими місцевими владами;
- рівні умови просторової доступності. При розгляді шляхів руху мають бути застосовані об'єктивні стратегії, що враховують однаковою мірою різні способи транспортування та вимоги просторового планування;

⁹⁷ Бойко-Бойчук О. Підходи до формування механізмів державної підтримки розвитку малих міст України / О. Бойко-Бойчук – Режим доступу : www-municipal.gov.ua/data/loads/2009_boyko-boychuk.doc.

- покращання доступу до інформації та знань. Потрібно вдосконалювати телекомунікаційні мережі, налагоджувати зв'язок між виробниками інформації і потенційними користувачами, вбудувати інформаційні мережі міста в регіональні, національні, світові мережі;
- мінімізація збитків, що наносяться природному середовищу;
- розвиток та захист природних ресурсів та природної спадщини. Примноження природних ресурсів, баланс екосистем, рекреаційної привабливості території, підвищення її рекреаційної цінності й якості життя. Відтворення екологічних мереж. Ідентифікація територій, що потребують відтворення (наприклад, «індустріальних пустель»);
- примноження культурної спадщини як фактору розвитку. Збільшення місцевої культурної привабливості для інвесторів, туристів та населення є важливим внеском в економічний розвиток та творення місцевої ідентичності;
- комплексне збереження культурної спадщини має бути підґрунтям для розвитку спеціалізованих туристичних маршрутів. Предметом великих місцевих культурних програм може стати виокремлення пам'яток та їх збереження, відтворення та використання. Вся цінна спадщина має бути включена в культурні маршрути та збережена для майбутніх поколінь;
- розвиток енергоресурсів при підтримці безпеки їх формування;
- підтримка високоякісного стійкого туризму. Для віддалених сільських територій розвиток «зеленого» туризму має стати пріоритетним. Це потребує знання спроможності екосистеми та чисельності відвідувачів, яких вона може витримати. Потрібно розвивати форми «м'якого» («зеленого») туризму, що добре пристосовані до місцевих умов;
- обмеження впливів природних та техногенних катастроф, що означає вживання запобіжних заходів, спрямованих на обмеження збитків від катастроф і створення менш вразливих структур поселення⁹⁸. Однак, реалізація наведених принципів неможлива без поєднання зарубіжного досвіду та здійснення відповідної вітчизняної державної політики підтримки розвитку малих міст, складовими якої повинні бути:
- створення цільових спеціалізованих державних і регіональних фондів підтримки розвитку малих міст із змішаним фінансуванням

⁹⁸ Міста районного значення України: проблеми соціально-економічного розвитку : Аналітична доповідь. – К. : НІСД, 2009. – С.24.

і залученням державних, комунальних і приватних ресурсів, що мають статус юридичної особи;

- створення та підтримка спеціалізованих інформаційних порталів, які акумулюють досвід розвитку малих міст;
- системне навчання міських голів та міського активу засадам стратегічного розвитку малих міст (міських голів в обов'язковому порядку відразу після чергових виборів) силами відповідних державних наукових закладів;
- допомога у формуванні стратегій розвитку малих міст через використання можливостей державних наукових, проектних та навчальних закладів;
- державне замовлення (аналогічно формуванню генпланів розвитку міст);
- розробка пакетів методичних матеріалів та рекомендацій з формування типових стратегій розвитку малих міст;
- наукове супроводження розвитку малих міст через залучення провідних науковців, експертів тощо;
- формування та законодавче закріплення процедур взаємоузгодження (координації) цілепокладання, планування, мотивації, ресурсного забезпечення та моніторингу розвитку малих міст по вісі «держава – регіон – мале місто»;
- виокремлення розвитку малих міст у планах та програмах державного та регіонального розвитку;
- створення спеціалізованого інформаційного методичного центру розвитку малих міст у мережах державної підтримки регіонального розвитку;
- формування дієвої мережі національних агенцій регіонального розвитку;
- посилення ролі та впливу на координацію процесів розвитку асоціацій: монопрофільних (шахтарських, енергетичних тощо), історичних міст, міст-супутників, мегаполісів тощо;
- формування механізмів цілісності розвитку мегаполісів та малих міст-супутників мегаполісів;
- мотивація надходження зовнішніх вітчизняних і міжнародних інвестицій у розвиток малих міст;
- формування механізмів державно-правових експериментів локального розвитку тощо;
- мультиплікація вдалого досвіду проектів розвитку малих міст силами відповідних міністерств (наприклад, Міністерства культури і туризму України, Міністерства регіонального розвитку та будівництва України тощо);

- посилення складової підтримки малих міст у національному конкурсі програм і проектів розвитку місцевого самоврядування в Україні⁹⁹.

З метою фінансової підтримки малих міст ЄС реалізується така ініціатива: Урбан II (Urban II), яка концентрує допомогу щодо інноваційних стратегій по відродженню міст та депресивних міських територій. Понад 70 великих та малих міст отримують допомогу за цією програмою¹⁰⁰.

У 2002 р. відбулося спільне засідання представників малих міст Західної України, Державної туристичної адміністрації України та Дослідного інституту «Трайєнгл» (RTI), на якому підписано Угоду про співпрацю в галузі соціально-економічного розвитку малих міст Західної України і розвитку туризму та ремесел¹⁰¹.

Співпраця із ЄС повинна відбуватися у форматі активізації формування інституту міст–партнерів з містами країн Європейського Союзу з метою імплементації досвіду господарської діяльності таких міст, створення умов для інтенсифікації зовнішньоекономічної діяльності, покращання доступу до інноваційних технологій тощо.

Із вищенаведеного випливає головний висновок, що здобутком європейського досвіду для нашої держави повинно стати усвідомлення того, що локальний розвиток є стрижнем національної політики української держави.

⁹⁹ Міста районного значення України: проблеми соціально-економічного розвитку : Аналітична доповідь. – К.: НІСД, 2009. – С.25.

¹⁰⁰ Регіональна політика та стратегія *Європейського* Союзу. – Режим доступу : www.niss.gov.ua/book/Region/08-1-REGION1.pdf.

¹⁰¹ Туристична Івано-Франківщина. – Режим доступу : <http://tourism.if.ua/ua/if/all/citys/galych/>.

Розділ 2. Методи дослідження стану малих міст регіону та діагностика проблем їх функціонування

2.1. Інформаційне забезпечення соціально-економічного розвитку малих міст України

Нові виклики та завдання посткризового етапу розвитку регіонів України вимагають оперативного реагування на проблемні питання сучасного розвитку населених пунктів, особливо малих міст, які зазнали найбільших втрат кризового періоду 2008-2009 рр. Одним із важливих напрямів експерти із місцевого розвитку визначають поліпшення статистично-аналітичного супроводу соціально-економічного розвитку малих міст. Сучасна інформаційна база розвитку малих міст є недостатньою для здійснення ґрунтовних аналітичних оцінок та розробки стратегій і прогнозів перспективного розвитку. Питання формування, розвитку, прогнозування впливу інформаційних технологій на сучасне суспільство, зокрема соціально-економічні параметри територіальних утворень перебувають у полі зору фахівців, провідних вчених світу та України.

У Загальнодержавній програмі розвитку малих міст (2004 р.) багато уваги було відведено питанням інформатизації соціально-економічного розвитку малих міст, які, однак, не знайшли свого продовження у новій «Державній цільовій програмі підтримки соціально-економічного розвитку малих міст на 2011-2015 роки».

На нашу думку, обрані заходи інформатизації стосуються лише розвитку інформаційної інфраструктури та не відображають всієї повноти поняття інформаційне забезпечення соціально-економічного розвитку малих міст. Так, зокрема, проблема електронного управління в силу нерозвиненості інформаційної мережі не знайшла свого відображення у зазначених заходах Програми як на національному так і на регіональному рівнях.

Позитивним моментом на шляху покращення інформаційного забезпечення для малих міст є прийняття у 2009 р. Постановою Кабінету Міністрів України «Моніторингу соціально-економічного розвитку малих міст і селищ» (Моніторинг). Оскільки до цього часу показники розвитку малих міст входили агреговано до показників районів та, відповідно, регіонів. Такий підхід унеможлилював ефективну оцінку соціально-економічного стану малих міст та відповідно адекватних управлінських рішень.

У Моніторингу вперше затверджені показники, за якими ведеться моніторинг (всього 35 критеріїв та 78 показників):

1) органи управління (2 критерії: кількість депутатів та штатних працівників у відповідних органах місцевих рад);

2) населення (7 критеріїв: дані по чисельності населення (постійного і наявного), дітей (віком до 17 років) і пенсіонерів за віком. Крім того, коефіцієнти міграції, народжуваності та смертності);

3) соціально-економічна сфера (19 показників: дані по забезпеченості населення зазначених населених пунктів закладами освіти (дошкільні, ЗОШ та ПТУ), соціального захисту дітей, культури, охорони здоров'я, туристичними та спортивними закладами тощо. Крім того, моніторинг зазначеної сфери включає дані по суб'єктам господарювання (фізичні та юридичні особи) й забезпеченість населення житлом та житлово-комунальними послугами);

4) фінансова сфера (7 показників: доходи та видатки місцевих бюджетів, податкових надходжень від найбільшого платника податків та тих платників, що взяті на облік і мають юридичну адресу на відповідній території)¹⁰².

Слід додати, що дані Моніторингу за 2009 р. були оприлюднені й знаходилися до недавнього часу на сайті Міністерства регіонального розвитку, будівництва та житлово-комунального господарства України. Такий моніторинг повинен періодично оновлюватися та бути доступними для населення, інвесторів, аналітиків й інших зацікавлених осіб. Адже головною ціллю проведення моніторингу є аналіз, оцінка та контроль основних показників соціально-економічного розвитку малих міст, своєчасного виявлення негативних тенденцій та з подальшим їх коригуванням шляхом забезпечення прийняття управлінських рішень й ефективної реалізації програмних заходів та проектів. Окрім того, наукова спільнота, громадські організації та інші цільові групи потребують кваліфікованого й надійного джерела інформації для проведення досліджень, моделювання та прогнозування розвитку економіки, соціальної сфери малих міст.

Зазначимо, що Постановою Кабінету Міністрів України від 18 липня 2012 р. №750 «Деякі питання проведення моніторингу соціально-економічного розвитку малих міст» внесено зміни у організацію моніторингу. Цією Постановою передбачено, моніторинг соціально-

¹⁰² Про моніторинг соціально-економічного розвитку малих міст і селищ : Постанова Кабінету Міністрів України № 288 від 2 квітня 2009 р. – Режим доступу : http://www.minregionbud.gov.ua/uk/publish/printable_article/61675/.

економічного розвитку малих міст за 2011 р. проводиться Міністерством економічного розвитку і торгівлі України у III кварталі 2012 р.¹⁰³

Ознайомлення із документом дає підстави стверджувати, що перелік показників моніторингу для оцінки малих міст зазнав деяких змін. Так, сферу органи управління (кількість депутатів та штатних працівників у відповідних органах місцевих рад) знято із обліку. Нова структура моніторингу складається із трьох сфер:

- 1) населення (7 критеріїв без змін);
- 2) соціально-економічна сфера (21 критерій, 74 показники);
- 3) фінансова сфера (6 критеріїв, 11 показників).

Суттєвою зміною у новій редакції моніторингу є вилучення селищ міського типу із переліку об'єктів обстеження. Разом із зазначеними відомостями пропонується органам державної та регіональної влади подавати аналітичну записку про стан соціально-економічного розвитку малих міст у звітному році з визначенням проблем та пропозиціями щодо їх розв'язання за рекомендованою у Постанові формою.

Згідно цієї Постанови ускладнилося становище малих монофункціональних міст, оскільки втратила чинність Постанова Кабінету Міністрів України від 17 березня 2000 р. №521 «Про Основні напрями забезпечення комплексного розвитку малих монофункціональних міст», а нової натомість ще не прийнято.

Істотною перешкодою для об'єктивного аналізу ситуації, що склалася у малих містах регіону є відсутність достовірної інформації про окремі елементи міського середовища й міського господарства. Критерії монофункціональності міст визначаються часткою населення, зайнятого у певних видах економічної діяльності, а також надходження до місцевого бюджету однієї або двох профільюючих галузей економіки¹⁰⁴.

Зазначимо, що офіційні статистичні дані про зайнятість населення у певних видах діяльності, а також частка обсягів виробництва у місцевому бюджеті профільних видів діяльності у відкритому доступі відсутні.

Рівень інформатизації центральних і місцевих органів влади не задовольняє їх потреб у інформаційному менеджменті щодо комплексного аналізу і сценарного прогнозування стану території, ідентифікації

¹⁰³ Постанова Кабінету Міністрів України від 18 липня 2012 р. №750 «Деякі питання проведення моніторингу соціально-економічного розвитку малих міст». – Режим доступу : <http://zakon.rada.gov.ua/go/750-2012-%D0%BF>.

¹⁰⁴ Доценко А. І. Основні напрями соціально-економічного розвитку малих монофункціональних міст України / А. І. Доценко // Український географічний журнал. – 2011. – №1. – С. 51.

і оцінки ризиків, попередження кризових явищ і процесів, обґрунтованого планування механізмів стимулювання розвитку територій.

Вихідними центрами локалізації інформації про соціально-економічний розвиток міст, у тому числі й малих міст, є міські ради, Головні управління статистики у областях, Державна служба статистики України, аналітичні дані неурядових незалежних організацій: Асоціації міст України (АМУ), Асоціації малих міст України (АММУ) тощо.

Вагомим джерелом інформації про мале місто є офіційний сайт міської ради, де у відповідних рубриках міститься інформація про населення, історію, економіку міста тощо.

Одним із важливих інформаційних документів на сьогодні є соціально-економічний паспорт міста, у якому міститься інформація про функціонування усіх складових міського середовища, яка збирається різними підрозділами обласного управління статистики на замовлення органів місцевого самоврядування. При цьому, як засвідчують дослідження, більшість паспортів українських міст не мають єдиної структури, відрізняються один від одного набором статистичних показників, повнотою охоплення різних аспектів функціонування міста¹⁰⁵.

На нашу думку, оцінка розвитку малих міст повинна базуватися на основі показників, що дають можливість здійснити кількісний та якісний аналіз соціально-економічних тенденцій для обґрунтування прийняття рішень й адекватних заходів на державному, регіональному й місцевому рівнях. Тому, для здійснення Моніторингу варто поєднати і доповнити офіційні дані статистики із результатами досліджень недержавних та міжнародних незалежних організацій.

Однією з таких організацій є Асоціація міст України та громад (АМУ), заснована у 1992 р., яка, починаючи з 1998 р. запровадила збір муніципальної статистичної інформації. Протягом останніх років АМУ були розроблені й запроваджені реєстри «Бюджет міста» та «Соціально-економічні показники міста», де відображено соціально-економічне становище міст-членів Асоціації. За результатами цих розробок був започаткований випуск щоквартальних публікацій «Фінансовий стан міст» та щорічного видання «Основні соціально-економічні показники міст», що знаходяться у вільному відкритому доступі на сайті АМУ¹⁰⁶. Однак, здійснений нами аналіз переліку міст та селищ міського типу,

¹⁰⁵ Ломоносов Д. А. Проблеми організації моніторингу розвитку міст України / Д. А. Ломоносов. – Режим доступу : http://www.nbuv.gov.ua/portal/chem_biol/-tavnv/2010_69/69_37.pdf.

¹⁰⁶ Там саме.

що наведені у щорічнику «Основні соціально-економічні показники міст за 2011 рік»¹⁰⁷, доводять, що не всі малі міста знайшли своє відображення у даному статистичному обстеженні, а це унеможливило здійснення комплексного дослідження. Перелік показників, що містяться у щорічнику «Основні соціально-економічні показники міст за 2011 рік» стосується різних сфер життєдіяльності міста:

- фінанси: бюджет міст;
- господарство: обсяги промислової продукції;
- населення: смертність населення; кількість інвалідів та потерпілих на виробництві і в дорожньо-транспортних пригодах;
- ринок праці: зайнятість населення; попит на робочу силу; доходи населення;
- інвестиції: інвестиції в основний капітал;
- ЖКГ;
- надходження коштів від приватизації;
- транспорт і зв'язок;
- соціальна сфера: освіта, охорона здоров'я;
- правопорушення;
- охорона довкілля.

Для малих міст України інформаційну підтримку надає Асоціація малих міст України (АММУ), діяльність якої розпочалася у співпраці із АМУ у 1995 р., а у 2007 р. розпочався новий самостійний етап у розвитку АММУ¹⁰⁸. Починаючи з 2006 р. АММУ проводить щорічні конференції, присвячені актуальним проблемам розвитку малих міст. У 2011 р. темою VI конференції малих міст України була «Ресурсне та інформаційно-аналітичне забезпечення діяльності міських голів та органів місцевого самоврядування малих міст України» (6-7 липня 2011 р., м. Українка)¹⁰⁹.

Велику роль на міжнародному рівні відіграє Комісія ООН по населених пунктах. На сьогоднішній день діє Програма ООН з населених пунктів (ООН-Хабітат), завданням якої є сприяння їх сталому розвитку. В Україні діє центр муніципального менеджменту ХАБІТАТ¹¹⁰. За останні роки в рамках Програми ООН-Хабітат накопичений значний досвід у роботі зі збору інформації та формування

¹⁰⁷ Асоціація міст України. – Режим доступу : <http://www.auc.org.ua>.

¹⁰⁸ Асоціація малих міст України. – Режим доступу : <http://astu.com.ua>.

¹⁰⁹ Резолюція учасників VI щорічної конференції малих міст України. – Режим доступу : <http://astu.com.ua/Conference/2011resolution.pdf>.

¹¹⁰ Центр муніципального менеджменту ХАБІТАТ. – Режим доступу : <http://www.-habitat.org.ua>.

систем показників розвитку міст шляхом запровадження статистичного опитування на основі анкет, розроблених спільно із ЮНСТАТ (Статистичного бюро ООН).

У 1996 р. була прийнята програма «Порядок денний Хабітат» – план дій зі сталого розвитку населених пунктів. З метою реалізації цієї програми система міських індикаторів була удосконалена, а результати роботи були представлені на Спеціальній сесії ООН з міст (Нью-Йорк, 2001 р.).

Отже, на сьогодні склалася така ситуація, що інформаційний (у тому числі статистичний супровід) розвитку малих міст є розпорошеним за різними джерелами: статистичні щорічники Державної служби статистики України та їх регіональні відділення подають інформацію по містах обласного й районного значення; АМУ пропонує статистичні дані по містах й селищах міського типу (вибірково); Моніторинг містить статистичні дані по малих містах і селищах міського типу України з 2009 р. за визначеним переліком показників. Структура основних інституцій, що забезпечують інформаційний супровід розвитку малих міст наведена на рис. 2.1.

Вважаємо, що доцільно створити єдину інформаційну віртуальну мережу, банк даних по містах (у тому числі й малих міст) України.

Невизначеність у критеріях оцінки та відсутність єдиної системи показників й критеріїв розвитку малих міст визначає необхідність формування єдиної інформаційної системи, яка була б змістовно наповненою та доступною у користуванні зацікавленим групам споживачів.

Аналітичні звіти повинні знаходитися у вільному доступі в мережі Інтернет на офіційному сайті Державної служби статистик, АМУ, або іншої неурядової організації, яка б акумулювала й зберігала інформацію.

З цією метою уніфікації даних і об'єднання зусиль, на нашу думку, слід розробити єдину інформаційну мережу. Ідея формування інформаційної системи малих міст є не нова і мета її полягає у створенні бази даних та об'єднанні окремих даних для здійснення ефективного оцінювання їх розвитку. Наші дослідження показали, що органами державної влади проводиться робота про формування комплексної інформаційно-аналітичної системи (ІАС) Моніторингу на замовлення Мінрегіонбуду з метою оперативного отримання та обробки даних.

Також автоматизована система муніципальної статистики (АСМС) розробляється Асоціацією міст України спільно з Федерацією канадських муніципалітетів у проєкті «Місцевий економічний розвиток міст України» (МЕРМ), що виконується за фінансової підтримки Уряду Канади, наданої через Канадське агентство міжнародного розвитку та Федерацію канадських муніципалітетів. Така АСМС матиме вигляд у

формі електронного інструменту (веб-сторінки), що буде доступна для всіх зацікавлених сторін. Таким чином, широкий спектр статистичної інформації у сфері місцевого самоврядування (власні системи моніторингу міст, статистична звітність підприємств, організацій, установ, збір інформації для щорічних випусків АМУ «Фінансовий стан міст», «Соціально-економічні показники міст») набуде ще більшої доступності й оперативності.

Рис. 2.1. Інформаційне поле розвитку малих міст України
(Розробка автора)

Якісне й кількісне наповнювання інформаційної бази соціально-економічного розвитку малих міст повинні оцінювати передусім головні споживачі такої інформації: науковці, викладачі вузів, державні службовці, інвестори та населення. А тому, вимоги до доступності й зрозумілості показників повинні бути такими, щоб донести інформацію до споживача без спотворення дійсності, не бути складними для сприйняття, співвимірними й співставними із показниками розвитку інших міст (це стосується відносних показників) та достовірними для прийняття управлінських рішень. Вважаємо, що первинні статистичні дані слід обробляти і видавати аналітичні звіти із аналізом та обґрунтованими висновками про тенденції у розвитку малих міст. Для реалізації таких завдань доцільно залучати наукові інституції, що займаються питаннями регіонального розвитку.

Зазначимо, що проблема інформаційного супроводу розвитку малих міст полягає не лише в удосконаленні системи показників та об'єднанні зусиль статистичного обліку, звітності органів місцевого

самоврядування, проведення статистичного опитування за допомогою анкетування (що дасть змогу виявити якісні показники розвитку малих міст), звітів неурядових організацій, а передусім у розробці адекватних критеріїв-індикаторів оцінки їх ефективного розвитку.

На думку дослідників, критеріями оцінки регіонального розвитку визнано показники: динаміка зростання якості життя населення, вартість землі, об'єктів нерухомості, міграційні потоки, рівень злочинності, індекс людського розвитку тощо.

Тому, для розвитку малих міст варто розробити індикатори, які були б співставними із регіональними та водночас мали місцеву специфіку. Тобто, друга проблема полягає в удосконаленні наукового забезпечення формування методологічної та нормативної бази визначення систем показників-індикаторів соціально-економічного розвитку малих міст.

Для оцінки рівня економічного розвитку малих міст, спеціалізації господарства міст, що б дало змогу чітко класифікувати їх як моно- чи поліфункціональні (за А. І. Доценком всі малі міста – районні центри є поліфункціональними¹¹¹), на нашу думку, слід доповнити інформаційну базу Моніторингу новими показниками:

1) структура міського господарства: частка видів економічної діяльності за обсягами виробленої продукції;

2) зайнятість населення: частка зайнятого населення за видами економічної діяльності; рівень зайнятості; рівень безробіття;

3) дохід у міський бюджет: частка видів економічної діяльності у структурі міського бюджету;

4) розвиток малого і середнього підприємництва: кількість малих і середніх підприємств (МСП) на 1000 наявного населення, кількість новостворених і закритих МСП, кількість зайнятих працівників на МСП, частка найманих працівників на МП і СП до загальної кількості підприємств міста, середньомісячна заробітна плата найманих працівників МСП, обсяг реалізованої продукції (робіт, послуг) на МСП, частка обсягу реалізованої продукції МП і СП до загального обсягу реалізації, оборотні кошти МСП, фінансовий результат (сальдо) від звичайної діяльності до оподаткування МСП, частка збиткових МСП;

5) підтримка органами місцевого самоврядування МСП: сума і частка річного обсягу замовлень на постачання товарів, виконання робіт, надання послуг для комунальних потреб, які здійснюються МСП;

¹¹¹ Доценко А. І. Основні напрями соціально-економічного розвитку малих монофункціональних міст України / А. І. Доценко // Український географічний журнал. – 2011. – №1. – С. 51-55.

частка комунального майна, яка передбачена для надання його у володіння і (чи) користування на довгостроковій основі суб'єктам МСП та організаціями, які утворюють інфраструктуру підтримки суб'єктів МСП; обсяг фінансової підтримки МСП в рамках муніципальної програми розвитку МСП; частка нових суб'єктів МСП, яким надано фінансову підтримку відповідно до муніципальної програми розвитку МСП; кількість бізнес-інкубаторів, промислових парків, технопарків, наукових парків, інноваційно-технологічних центрів та інших об'єктів, що відносяться до інфраструктури підтримки суб'єктів МСП; обсяг витрат бюджету міста на розвиток і підтримку МСП (в тому числі: у розрахунку на одне мале і середнє підприємство та на одного мешканця міста);

б) покращення інвестиційного клімату міста: обсяг інвестицій в основний капітал (за винятком бюджетних засобів) у розрахунку на 1 мешканця; обсяг прямих іноземних інвестицій у розрахунку на 1 мешканця; частка інвестицій в основний капітал за рахунок власних коштів підприємств та організацій міста; обсяги експорту та імпорту товарів і послуг; введення в дію нових основних засобів; ступінь зносу основних засобів; площа земельних ділянок, наданих для житлового будівництва; частка земельних ділянок наданих для комерційного будівництва за результатами торгів у загальній площі виділених для будівництва земельних ділянок; середня тривалість періоду з дати подачі заявки на надання земельної ділянки для будівництва до дати ухвалення рішення про її надання; середня тривалість періоду з дати подачі заявки на одержання дозволу на будівництво до дати його одержання; площа наданих для будівництва земельних ділянок за якими не отримано дозволу на введення в експлуатацію; обсяги незавершеного будівництва за рахунок міського бюджету тощо.

Отже, формування єдиної інформаційної системи для здійснення Моніторингу соціально-економічного розвитку малих міст є вимогою часу та реакцією на нові завдання сьогодення, прагненням науковців й службовців до отримання надійної й достовірної інформації.

З огляду на розпочату роботу у напрямі об'єднання зусиль для формування бази даних та необхідність переходу до електронного врядування та поширення доступу до інформації пропонуємо:

1. Державній службі статистики України та його головним управлінням у областях:

- відновити видання статистичного щорічника «Міста України», у якому публікувати дані по містах обласного, районного значення та малих містах;

- забезпечити збір даних згідно оновленого переліку показників Моніторингу та врахувати розроблений колективом ІРД НАНУ статистичний опитувальник по малих містах.

2. Міністерству регіонального розвитку, будівництва та житлово-комунального господарства України:

- відновити оприлюднення на офіційному сайті даних Моніторингу розвитку малих міст за 2010-2012 рр.

3. Міністерству економічного розвитку і торгівлі України:

- доповнити перелік Моніторингу (2012 р.) новими показниками, необхідними для діагностики економічного розвитку малих міст й забезпечити вільний доступ до результатів моніторингу розвитку малих міст.

4. АММУ та АМУ: забезпечити наукові інститути основними показниками розвитку малих міст та провести спільно із ними анкетування голів міських рад та мешканців міст для всебічної оцінки особливостей розвитку малих міст.

5. Науковим інститутам:

- розробити науково-методичні положення щодо обґрунтування вибору показників індикаторів соціально-економічного розвитку малих міст; розробити паспорти малих міст;
- провести анкетування голів міських рад та мешканців міст для виявлення експертної оцінки та соціологічної думки щодо соціально-економічного розвитку малих міст;
- налагодити співпрацю із державними, неурядовими та міжнародними організаціями, що займаються питаннями міського й регіонального розвитку.

Реалізація вищезазначених заходів сприятиме удосконаленню інформаційного поля муніципальної політики для досягнення поставлених програмних цілей.

2.2. Статистичне анкетування для виявлення стану та проблем соціально-економічного розвитку малих міст

Нові виклики та завдання посткризового етапу розвитку регіонів України вимагають оперативного реагування на проблемні питання сучасного стану населених пунктів, особливо малих міст, які зазнали найбільших втрат протягом кризового періоду 2008-2010 рр. Одним із важливих напрямів соціально-економічного розвитку малих міст експерти із місцевого розвитку вважають поліпшення їх статистично-аналітичного супроводу.

Розробка системи показників для діагностики стану й оцінки перспектив розвитку малого міста повинна включати основні показники, які характеризують всі його підсистеми. Місто як велика система описується багатьма показниками, які не зводяться до інтегрального, тому що більшість із них є неадитивними і їх неможливо поєднати. Метою запропонованого колективом співробітників Інституту регіональних досліджень НАН України статистичного опитувальника є удосконалення статистичного супроводу для проведення аналітичних розрахунків, діагностики стану й визначення проблемних місць у розвитку малих міст. Необхідність проведення такого дослідження зумовлена відсутністю достовірної та повноцінної інформації про соціально-економічний розвиток малих міст України. Так, статистичні щорічники акумулюють дані за окремими малими містами, переважно обласного та районного значення, що не дає можливості здійснити комплексне дослідження за всіма малими містами. Покращити ситуацію був покликаний прийнятий 2009 р. Постановою Кабінету Міністрів України «Моніторинг соціально-економічного розвитку малих міст і селищ» (Моніторинг). У Моніторингу були затверджені показники (всього 35 критеріїв та 78 показників) за сферами: 1) органи управління; 2) населення; 3) соціально-економічна сфера; 4) фінансова сфера¹¹².

Результати Моніторингу за 2009 р. були оприлюднені й знаходилися на офіційному сайті Міністерства регіонального розвитку, будівництва та житлово-комунального господарства України. Однак дані за 2010-2011 р. не висвітлені у статистичних джерелах. Це порушує головну мету проведення моніторингу: аналіз, оцінка та контроль основних показників соціально-економічного розвитку малих міст для своєчасного виявлення негативних тенденцій та подальшого їх коригування, забезпечення прийняття управлінських рішень й ефективної реалізації програмних заходів та проектів.

Організаціями, які сприяють статистичному та аналітичному забезпеченню розвитку малих міст, є Асоціація міст України та громад (АМУ), яка, починаючи з 1998 р. запровадила збір муніципальної статистичної інформації. Протягом останніх років АМУ були розроблені й запроваджені «Бюджет міста» та «Соціально-економічні показники міста», де відображено соціально-економічне становище міст-членів Асоціації. За результатами цих розробок був започаткований випуск щоквартальних публікацій «Фінансовий стан міст» та щорічного

¹¹² Про моніторинг соціально-економічного розвитку малих міст і селищ : Постанова Кабінету Міністрів України № 288 від 2 квітня 2009 р. – Режим доступу : http://www.minregionbud.gov.ua/uk/publish/printable_article/61675_.

видання «Основні соціально-економічні показники міст», що знаходяться у вільному відкритому доступі на сайті АМУ¹¹³.

Здійснений нами аналіз переліку міст, що наведені у щорічнику «Основні соціально-економічні показники міст за 2010 рік»¹¹⁴, доводить, що не всі малі міста знайшли своє відображення у даному статистичному обстеженні, а це унеможливило здійснення комплексного дослідження. Перелік показників, що містяться у згаданому щорічнику стосується різних сфер життєдіяльності міста, які сформовано за 11 групами: фінанси: бюджет міст; господарство: обсяги промислової продукції; населення: смертність населення; кількість інвалідів та потерпілих на виробництві і в дорожньо-транспортних пригодах; ринок праці: зайнятість населення; попит на робочу силу, доходи населення; інвестиції: інвестиції в основний капітал; ЖКГ; надходження коштів від приватизації; транспорт і зв'язок; соціальна сфера: освіта, охорона здоров'я; правопорушення; охорона довкілля.

Для комплексної діагностики соціально-економічного стану малих міст Карпатського регіону дана інформація підходить лише частково, оскільки не всі малі міста регіону відображені у даному щорічнику, окрім того наведені дані стосуються лише кількісної оцінки розвитку міст, у той час як якісна сторона залишається поза увагою.

Головними вимогами при побудові показників для здійснення комплексної діагностики вважаємо: кількість показників повинна бути достатньою, при можливості зведена до мінімуму; показники повинні бути взаємовиключаючими та взаємодоповнюючими; показники повинні бути доступними та прозорими у формуванні; надійність та достовірність даних; значущість для населення та органів місцевого самоврядування; повторюваність (можливість регулярно оновлювати дані); ресурсоощадність, пріоритет за організацією нескладних, недорогих й нетрудовісних робіт; інформативність – здатність відображати суттєво важливу інформацію про сучасний стан розвитку малого міста.

У нашому дослідженні при формуванні показників за основу взято зміст вітчизняних статистичних щорічників, які висвітлюють регіональний розвиток та перелік даних Моніторингу (2009), досвід Програми ООН-Хабітат зі збору інформації та формування систем показників розвитку міст шляхом запровадження статистичного опитування на основі анкет, розроблених спільно із ЮНСТАТ (Статистичного бюро ООН) та доповнені авторськими підходами, що стосуються врахування струк-

¹¹³ Місцевий економічний розвиток міст України. – Режим доступу: <http://www.auc.org.ua/page/%C2%ABmistsevii-ekonomichnii-rozvitok-mist-ukraini%C2%BB-merm>.

¹¹⁴ Асоціація міст України. – Режим доступу : <http://www.auc.org.ua>.

турних (за видами економічної діяльності), управлінських, інноваційних та прогнозно-планових аспектів розвитку економіки малого міста.

Розроблений нами статистичний опитувальник по малих містах охоплює наступні блоки:

1. Загальні відомості:

- 1.1. Загальні відомості про місто.
- 1.2. Структура місцевої економіки.
- 1.3. Зайнятість населення міста за видами економічної діяльності.
- 1.4. Динаміка розподілу зайнятих за видами економічної діяльності.
- 1.5. Підприємства, установи, організації міста.
- 1.6. Діяльність суб'єктів господарювання.
- 1.7. Основні показники діяльності суб'єктів господарювання.
- 1.8. Основні показники діяльності підприємств.
- 1.9. Метеорологічні дані.

2. Промисловість:

- 2.1. Основні показники роботи промисловості.
- 2.2. Розподіл зайнятих осіб за статтю і галузями промисловості.
- 2.3. Виробництво промислової продукції в натуральному виразі.
- 2.4. Виробництво найважливіших видів промислової продукції.
- 2.5. Індекси обсягу промислової продукції за видами діяльності.

3. Інвестиції:

- 3.1. Капітальні інвестиції.
- 3.2. Капітальні інвестиції за джерелами фінансування.

4. Інновації:

- 4.1. Наукові кадри.
- 4.2. Розподіл науково-технічних робіт, виконаних власними силами організацій (підприємств), за видами робіт.
- 4.3. Впровадження прогресивних технологічних процесів та освоєння виробництва нових видів продукції у промисловості.
- 4.4. Кількість інноваційно активних промислових підприємств за видами економічної діяльності.
- 4.5. Розподіл обсягу фінансування інноваційної діяльності у промисловості.
- 4.6. Обсяг реалізованої інноваційної продукції.
- 4.7. Кількість створених передових виробничих технологій.
- 4.8. Розподіл раціоналізаторських пропозицій.
- 4.9. Творчі здібності населення за результатами винахідницько-раціоналізаторської та мистецької діяльності.

5. Фінанси:

- 5.1. Рентабельність операційної діяльності за окремими видами економічної діяльності.

6. Матеріально-енергетичні ресурси:

- 6.1. Виробництво та споживання електроенергії.
- 6.2. Використання паливно-енергетичних ресурсів на виробничо-експлуатаційні потреби.
- 6.3. Продаж (відпуск) енергетичних матеріалів та продуктів перероблення нафти населенню.

7. Транспорт і зв'язок:

- 7.1. Перевезення вантажів за видами транспорту.
- 7.2. Перевезення пасажирів за видами транспорту.
- 7.3. Доходи підприємств від надання послуг пошти та зв'язку.

8. Зовнішньоекономічна діяльність:

- 8.1. Основні показники зовнішньої торгівлі товарами і послугами.

9. Роздрібна торгівля, ресторанне господарство:

- 9.1. Обороти роздрібно-торгівельної та ресторанного господарства.
- 9.2. Спеціалізація мережі ресторанного господарства.
- 9.3. Спеціалізація торгової мережі підприємств.

10. Населення:

- 10.1. Населення, природний та міграційний рух населення;
- 10.2. Розподіл населення за статтю і віком;
- 10.3. Розподіл населення за шлюбним станом;
- 10.4. Розподіл сімей за кількістю дітей у віці до 18 років.

11. Зайнятість населення:

- 11.1. Кількість зайнятого населення за видами економічної діяльності.
- 11.2. Економічна активність населення.
- 11.3. Динаміка кількості безробітних.
- 11.4. Попит на робочу силу за видами економічної діяльності.
- 11.5. Попит та пропозиція робочої сили за професійними групами.
- 11.6. Динаміка середньомісячної заробітної плати.

12. Доходи і витрати населення:

- 12.1. Загальна кількість домашніх господарств.
- 12.2. Доходи і витрати населення.
- 12.3. Середньомісячні витрати домашніх господарств за різними статтями.
- 12.4. Наявність у домогосподарствах окремих товарів тривалого користування.

13. Житлові умови населення:

- 13.1. Житловий фонд.
- 13.2. Класифікація житлових одиниць за кількістю кімнат.
- 13.3. Житлові одиниці залежно від часу побудови.
- 13.4. Заново побудовані житлові одиниці в останні роки.
- 13.5. Благоустрій малого міста.
- 13.6. Загальноміські (громадські) туалети.

14. Освіта:

- 14.1. Основні заклади освіти.

15. Охорона здоров'я та соціальна допомога:

- 15.1. Мережа та кадри закладів охорони здоров'я;
- 15.2. Санаторно-курортні та оздоровчі заклади;
- 15.3. Захворюваність населення.
- 15.4. Кількість пенсіонерів.

16. Культура, відпочинок та туризм:

- 16.1. Основні заклади культури та мистецтва;
- 16.2. Туристичні потоки;
- 16.3. Основні показники роботи готелів та інших місць для короткотермінового проживання;
- 16.4. Структурні підрозділи сфери сервісу у готелях та інших місцях для короткотермінового проживання.

17. Правопорушення:

- 17.1. Кількість зареєстрованих злочинів за окремими видами.
- 17.2. Порушення громадського порядку.
- 17.3. Злочини у сфері господарської діяльності.

18. Природні ресурси та охорона навколишнього середовища:

- 18.1. Землекористування.
- 18.2. Основні показники охорони атмосферного повітря.
- 18.3. Капітальні інвестиції на охорону навколишнього середовища.

19. Будівництво:

- 19.1. Основні показники будівництва.

20. Діяльність малих підприємств:

- 20.1. Діяльність малих підприємств.
- 20.2. Основні показники розвитку малих підприємств.

21. Діяльність органів місцевого самоврядування:

- 21.1. Структура та діяльність органів управління у малих містах станом на 1 січня звітного року.

22. Прогнозно-планова документація:

- 22.1. Наявність стратегічного, генерального планів та програм соціально-економічного розвитку малих міст.

У рамках нашого дослідження мале місто розглядається як сукупність підсистем: соціальної, економічної, управлінської, інфраструктурної, екологічної, інноваційної, планувальної. Для кожної з підсистем запропоновано перелік показників. Нижче наведено основні показники, які використовуються в анкетному опитувальнику для діагностики стану та проблем соціально-економічного розвитку малих міст.

Загальні відомості про місто: адміністративна область; адміністративний район; назва міста; код КОАТУУ; дата заснування міста; наявність магдебурзького права; чисельність населення (тис. осіб); площа (км²); щільність населення (тис. осіб/1 км²); поштовий індекс; наявність водойми; телефонний код; географічні координати; відстань до обласного центру (км); відстань до районного центру (км); найближча залізнична станція; відстань до найближчої залізничної станції (км); адреса міської ради, контактні телефони; міський голова, ПІБ, дата призначення; веб-сайт міської ради.

Основні показники діяльності суб'єктів господарювання: кількість суб'єктів господарювання (підприємств, фізичних осіб-підприємців); кількість зайнятих працівників на підприємствах і у фізичних осіб-підприємців; обсяг реалізованої продукції (робіт, послуг) підприємств і фізичних осіб-підприємців.

Основні показники діяльності підприємств: кількість зайнятих працівників; кількість найманих працівників; середньомісячна заробітна плата найманих працівників; обсяг реалізованої продукції (робіт, послуг); валові капітальні інвестиції; фінансовий результат (сальдо) від звичайної діяльності до оподаткування; прибуток (збиток) від звичайної діяльності до оподаткування; рентабельність операційної діяльності.

Метеорологічні дані: температура; вологість; опади; швидкість вітру; сонячність.

Основні показники роботи промисловості: обсяг реалізованої продукції (робіт, послуг); середньорічна чисельність найманих працівників у промисловості; рентабельність операційної діяльності промислових підприємств; частка збиткових підприємств; середньорічна заробітна плата найманих працівників у промисловості.

Капітальні інвестиції: інвестиції у матеріальні активи; інвестиції у нематеріальні активи; обсяг інвестицій в основний капітал (за винятком бюджетних засобів) у розрахунку на 1 мешканця; обсяг прямих іноземних інвестицій у розрахунку на 1 мешканця; частка інвестицій в основний капітал за рахунок власних коштів підприємств та організацій міста.

Наукові кадри: кількість працівників наукових організацій; кількість спеціалістів, які виконують наукові та науково-технічні

роботи; кількість працівників, які виконують науково-технічні роботи за сумісництвом.

Розподіл науково-технічних робіт, виконаних власними силами організацій (підприємств), за видами робіт: загальний обсяг науково-технічних робіт; фундаментальні дослідження; прикладні дослідження; науково-технічні розробки; науково-технічні послуги.

Впровадження прогресивних технологічних процесів та освоєння виробництва нових видів продукції у промисловості: впроваджено нових прогресивних технологічних процесів, в т.ч. маловідходних, ресурсозберігаючих і безвідходних; освоєно виробництво нових видів продукції, в т.ч. нових видів техніки.

Кількість створених передових виробничих технологій: кількість створених передових виробничих технологій; кількість створених передових виробничих технологій, які мають охоронні документи.

Розподіл раціоналізаторських пропозицій: кількість підприємств, у яких використані раціоналізаторські пропозиції; кількість використаних раціоналізаторських пропозицій; чисельність авторів раціоналізаторських пропозицій.

Творчі здібності населення за результатами винахідницько-раціоналізаторської та мистецької діяльності: кількість винаходів; кількість отриманих патентів; кількість раціоналізаторських пропозицій; кількість авторських прав; кількість отриманих нагород; кількість почесних дипломів; кількість відзнак.

Основні показники зовнішньої торгівлі товарами і послугами: зовнішня торгівля товарами і послугами; експорт; імпорт; сальдо зовнішньої торгівлі товарами та послугами; коефіцієнт покриття експортом імпорту;

Оборот роздрібної торгівлі та ресторанного господарства: оборот роздрібної торгівлі; оборот ресторанного господарства; роздрібний товарооборот підприємств.

Економічна активність населення: економічно активне населення; зайняте населення; економічно неактивне населення; кількість безробітних у віці 15–70 років; середня тривалість пошуку роботи; чисельність зневірених.

Попит та пропозиція робочої сили за професійними групами: законодавці, вищі державні службовці, керівники, менеджери (управителі); професіонали; фахівці; технічні службовці; працівники сфери торгівлі та послуг; кваліфіковані робітники сільського та лісового господарств, риборозведення та рибальства; кваліфіковані робітники з інструментом; робітники з обслуговування, експлуатації та контролю за роботою

технологічного устаткування, складання устаткування та машин; найпростіші професії (включаючи осіб без професії).

Результати даного опитувальника можуть бути використані при підготовці економічного обґрунтування розробки генеральних планів, стратегій розвитку міст, при прийнятті рішень з виконання програмних заходів тощо. У процесі розвитку в умовах трансформації зовнішнього середовища окремі показники можуть втрачати свою актуальність, тому виникатиме потреба у заміні їх іншими.

2.3. Соціологічні обстеження та рейтингові оцінки розвитку малих міст

Важливими інформаційними ресурсами, придатними для дослідження проблем розвитку малих міст є соціологічні обстеження. Такі види обстежень, як соціологічні, є доволі трудомісткими та затратними. Але, актуальність їх здійснення важко переоцінити. Адже, вони є тим первинним і найновішим матеріалом, який дозволяє оцінити стан і проблеми розвитку міст практично на сьогоднішній день.

Підходи до здійснення соціологічних оцінок міст є добре розробленими і науково обґрунтованими¹¹⁵. В Україні соціологічними дослідженнями займається Київський інститут проблем управління імені Горшеніна, заснований 1995 р., який проводить їх регулярно з метою вивчення усіх аспектів життя суспільства. Для цього сформована мережа висококваліфікованих інтерв'юерів в усіх регіонах України, яка дозволяє проводити як загальноукраїнські, так і регіональні дослідження. Усі види досліджень проходять обов'язковий контроль якості. Інститут Горшеніна є членом міжнародної соціологічної асоціації ESOMAR¹¹⁶.

Є й інші відомі установи подібного профілю. Серед них – науково-дослідницький центр прикладної соціології «Соціоплюс», Центр Разумкова (недержавний аналітичний центр, заснований в 1994 р., що здійснює дослідження державної політики в таких сферах: внутрішня

¹¹⁵ Ядов В. А. Стратегия социологического исследования. Описание, объяснение, понимание социальной реальности / В. А. Ядов. – М. : Добросвет, Книжный дом «Университет», 1998. – 596 с.; Как провести социологическое исследование: В помощь идеолог. Активу / под ред. М. К. Горшкова, Ф. Э. Шереги. – М. : Политиздат, 1985. – 223 с.; Паніна Н. В. Технологія соціологічного дослідження / Н. В. Паніна. – К. : Наукова думка, 1996. – 232 с.; Джарол Б. Мангейм, Ричард К. : Рич. Политология. Методы исследования : пер. с англ. / предисл. А. К. Соколова. – М. : Весь мир, 1997. – 554 с.; Здравомыслов А. Г. Методология и процедура социологического исследования / А. Г. Здравомыслов. – М. : Мысль, 1969.

¹¹⁶ Про Інститут. – Режим доступу : <http://institute.gorshenin.ua/about/>

політика; державне управління; економічна політика; енергетика; земельні відносини; зовнішня політика; соціальна політика; міжнародна та регіональна безпека; національна безпека і оборона) та ін.

В наш час надзвичайно важливо привернути увагу вченої спільноти і економістів-практиків до важливості й необхідності соціологічних обстежень соціально-економічного розвитку міст та розкриття їх актуальності й проблем реалізації в сучасних умовах господарювання.

Соціологічні обстеження розвитку малих міст як і будь-які інші соціологічні обстеження повинні здійснюватися згідно програми соціологічного дослідження. Така програма може бути повною, коли збір інформації здійснюється усіма можливими соціологічними методами, тобто опитування у формі анкетного опитування, інтерв'ю, експертне опитування, а також різні види аналізу: аналіз документів, контент-аналіз, і, безумовно, соціологічне спостереження. Програма соціологічного дослідження може бути вибірковою, тобто передбачати селективне застосування того чи іншого методу.

У малих містах відсутні спеціалісти для здійснення досліджень за повною соціологічною програмою. Залучення спеціалістів з великих міст завжди вимагає додаткових коштів. На жаль, Інститутом Горшеніна, про який уже згадувалося вище, спеціальних досліджень, присвячених соціально-економічному розвитку малих міст, не здійснювалося. Але, за матеріалами соціологічних досліджень цього Інституту можна зробити певні висновки про соціально-економічну ситуацію в малих містах.

Так, у березні 2012 р. Інститутом Горшеніна і тижневиком «Комментарі» за підтримки фонду Віктора Пилипишина «Діти передусім!» було проведено соціологічне дослідження «Молодь України». В процесі дослідження опитано 1500 респондентів серед молоді в містах з населенням понад 100 тисяч осіб, які розташовуються в 24 областях України і АР Крим. Помилка репрезентативності дослідження не перевищує $\pm 2,5\%$. Надзвичайно важливим питанням у цьому дослідженні було питання «Які проблеми сьогодні є найбільш важливими для Вашого населеного пункту? (можна вказати не більше 3-х варіантів відповіді)». Відповіді на нього були наступними:

- Економічний розвиток – 47,3%%.
- Корупція, хабарництво – 31,2%%.
- Політична нестабільність – 29,8%%.
- Алкоголізм і наркоманія – 26,2%%.
- Соціальний захист населення – 20,7%%.
- Проблеми освіти – 19,2%%.
- Молодіжна політика – 18,2%%.

- Проблеми охорона здоров'я – 14,6%%.
- Злочинність – 13,2%%.
- Боротьба з бідністю – 13,2%%.
- Криза моралі, культури, моральності – 12,9%%.
- Забруднення довкілля, винищування природи – 9,6%%.
- Правова незахищеність – 9,5%%.
- Боротьба з СНІД / ВІЛ – 9,0%%.
- Дотримання громадянських прав і свобод – 6,1%%.
- Проблеми еміграції і емігрантів – 2,8%%.
- Загроза тероризму – 2,1%%.
- Інше – 1,3%%.
- Важко відповісти – 1,2%%¹¹⁷.

Здійснені нами дослідження дозволяють припустити, що і в малих містах люди вважають: проблеми економічного розвитку, корупції, хабарництва і політичної нестабільності є найважливішими проблемами сьогодення.

Дуже важливим є дослідження, здійснене соціологічною службою Центру Разумкова в динаміці, тобто з 29 вересня по 4 жовтня 2011 р., в процесі якого респонденти відповідали на запитання «Як Ви оцінюєте роботу міліції Вашого міста, району?». Респонденти мали оцінити діяльність у кожній сфері за шкалою від 1 до 5, де «1» означає вкрай низьку оцінку, а «5» – максимально високу оцінку.

При цьому було опитано 2009 р. респондентів віком від 18 років у всіх областях України, Києві та АР Крим за вибіркою, що репрезентує доросле населення України за основними соціально-демографічними показниками. Вибірка опитування будувалася як стратифікована, багатоступенева, випадкова із квотним відбором респондентів на останньому етапі. Теоретична похибка вибірки (без врахування дизайнефекту) не перевищує 2,3% з імовірністю 0,95.

Результати цього дослідження наведені в табл. 2.1.

Отримані в процесі цього дослідження результати показали, що ситуація в правоохоронній сфері, на думку населення, за останні 5 років погіршилася. Це погіршення хоча і незначне, але воно засвідчує про те, що сформувалася негативна тенденція, яку важливо переломити в позитивному напрямку.

Не менш цікавим є дослідження, здійснене соціологічною службою Центру Разумкова, в процесі якого респонденти відповіли на питання «Наскільки Ви довіряєте представникам наступних професій?» Таке

¹¹⁷ Про Інститут. – . – Режим доступу : <http://institute.gorshenin.ua/about/>

дослідження є особливо важливим для населення малих міст. Адже, у великому місті люди мають вибір: якщо вони не довіряють одному спеціалісту, то можуть піти до іншого. Жителям малих міст зробити інший вибір набагато складніше.

Таблиця 2.1

Результати соціологічного дослідження, проведеного соціологічною службою Центру Разумкова з 29 вересня по 4 жовтня 2011 р.*

Питання соціологічного опитування	Узагальнені відповіді	
	Травень 2006 р.	Жовтень 2011 р.
Забезпечення особистої безпеки громадян, захист їх прав і свобод	2,69	2,62
Охорона і забезпечення громадського порядку	2,80	2,75
Розкриття кримінальних злочинів	2,55	2,53
Боротьба з хабарництвом, корупцією в органах влади, інших державних структурах	2,25	2,18
Охорона представників влади та забезпечення їх безпеки	-	3,62
Запобігання правопорушенням та їх припинення	2,92	2,88
Боротьба із вуличною злочинністю	2,62	2,55
Робота міліції Вашого міста (у сільській місцевості – Вашого району) в цілому	2,74	2,72

* За даними: Центр Разумкова. – Режим доступу: http://www.razumkov.org.ua/ukr/-poll.php?poll_id=271.

Результати цього дослідження представлені в табл. 2.2.

Цікавим прикладом соціологічного обстеження конкретного малого міста є дослідження міри задоволення населення м. Українка рівнем надання муніципальних послуг проведено ГО «Молодіжний парламент» в період з березня по квітень 2012 року за підтримки проекту «Сталий міський розвиток», що фінансується Європейським Союзом. Дослідження проведено в рамках проекту «Партнерство влади і громади – запорука сталого розвитку». До проведення дослідження були залучені профільні фахівці виконкому Української міської ради, спеціалісти з надання житлово-комунальних та адміністративних послуг¹¹⁸.

¹¹⁸ Аналітичний звіт за результатами соціологічного опитування мешканців м. Українка // Грантова програма для громадських організацій міста України; Громадська організація «Молодіжний парламент»; Проект «Партнерство влади і громади – запорука сталого розвитку». – 2012. – 24 с.

Таблиця 2.2

Ступінь довіри мешканцями представникам різних професій*

	Повністю довіряю	Скоріше довіряю, ніж ні	Скоріше не довіряю	Повністю не довіряю	Важко відповісти
	%% опитаних				
Повія	1,7	6,7	19,7	55,7	16,2
Політик	1,9	16,8	37,5	35,7	8,1
Страховий агент	4,2	23,3	33	20,8	18,7
Народний цілитель	7,5	24,1	29,5	27	12
Астролог	6,5	25,9	31,5	24,6	11,4
Банкір	6,7	26,3	33,5	19,8	13,7
Міліціонер	6,7	29,9	34,4	22,1	7
Продавець	6,2	34,3	36	14,8	8,8
Психотерапевт	8,1	28,2	24,4	13,9	25,4
Соціолог	10,4	41,5	20,8	7,5	19,8
Журналіст	14,2	44,5	25,7	8,1	7,5
Лікар	16,9	48,6	21,5	8,1	4,9
Економіст	14,8	48,8	20,1	6,9	9,4
Юрист	18,8	47	16,7	6,6	10,9
Священнослужитель	26,6	39	14,6	8,3	11,6
Військовослужбовець	17,7	49,2	16,9	6,5	9,8
Будівельник	20,5	51,3	14,3	4,4	9,5
Учитель	26,4	54,9	10,3	3,5	5

* За даними: Центр Разумкова. – Режим доступу: http://www.razumkov.org.ua/ukr/-poll.php?poll_id=271.

Згадане вище опитування проведено у формі індивідуального інтерв'ю (face-toface) за випадковою багатоступінчастою вибіркою. При цьому, з 1 березня по 1 квітня 2012 р. опитано 100 мешканців м. Українка, яким виповнилось 18 років. Анкета, яка використана для опитування, містила розділи, що стосувалися впровадження Стратегічного плану розвитку м. Українка, роботи керівного складу міста, послуг адміністративного характеру та житлово-комунального господарства. Важливим є те, що мешканці досліджуваного м. Українка розуміють важливість розробки і реалізації стратегічного плану міста. Так, 82% опитаних підкреслюють важливість Стратегічного плану розвитку для м. Українка. З них 54% респондентів дають найвищу ступінь важливості плану. 11% опитаних не змогли дати чітку відповідь на дане запитання, і

загалом лише 2% сумніваються у необхідності впровадження Стратегічного плану. Проте треба звернути увагу – 5% респондентів відповіли, що не розуміють, що саме собою становить Стратегічний план¹¹⁹.

Результати дослідження населення м. Українка виявили, що більшість респондентів повністю (15%) або частково (46%) задоволені діяльністю депутатів міської ради. Категорично не задоволеними виявились 14% опитаних і ще 13% назвали роботу депутатів міськради частково незадовільною. Майже такий же відсоток людей (12%) вагалася з відповіддю на поставлене питання¹²⁰.

На думку 67% респондентів міська влада м. Українка досить добре займається розв'язанням проблем, пов'язаних з водопостачанням та наданням каналізаційних послуг. З них 19% оцінили таку роботу, як дуже ефективну. Не задоволені роботою органів місцевого самоврядування в цьому напрямку лише 17% опитаних¹²¹.

Особливо активними були люди при наданні відповідей щодо стану доріг. Так, майже 31,5% опитаних вважає вибоїни основною проблемою доріг м. Українка. Близько 27% респондентів зазначили, що в місті незадовільне покриття тротуарів, приблизно 10% – наголосили на відсутності асфальтового покриття¹²².

Інформація, надана населенням м. Українка є надзвичайно важливою для оцінки стану міста і розробки напрямків його перспективного розвитку. Цілком очевидним є те, що при дослідженні проблем розвитку малих міст соціологічні опитування повинні активно використовуватись.

Зазначимо, що населення малих міст Карпатського регіону також доволі часто обстежується за допомогою соціологічних опитувань. На жаль, масштабних і системних соціологічних досліджень в останні роки не було через брак коштів. Під час передвиборної кампанії соціологічні обстеження здійснювалися постійно з метою відслідкування розподілу політичних сил. Однією з проблем здійснення таких досліджень була та, що вони часто виконувалися під замовлення тих чи інших сил, а, отже, завершувалися спотвореними результатами.

У цьому контексті викликає інтерес соціологічного опитування на тему «Якої демократії хочуть українці?», яка піднята А.Колодій на

¹¹⁹ Аналітичний звіт за результатами соціологічного опитування мешканців м. Українка // Грантова програма для громадських організацій міста України; Громадська організація «Молодіжний парламент»; Проект «Партнерство влади і громади – запорука сталого розвитку». – 2012. – С.4.

¹²⁰ Там саме. – С.5.

¹²¹ Там само. – С.8.

¹²² Там само. – С.8.

основі матеріалів опитувань громадської думки на Львівщині і загалом по Україні у 2000-2011 рр., проведених Українським фондом «Громадська думка»¹²³.

Але, очевидно, що на сьогоднішній день потрібні соціологічні обстеження малих міст Карпатського регіону з метою виявлення, вивчення і оцінки проблем їх розвитку та підвищення рівня й поліпшення якості життя населення цих міст.

У Закарпатській області є досвід здійснення таких досліджень. Так, при розробці Стратегії розвитку міста Ужгорода до 2015 року використовувались дані соціологічного опитування населення та зацікавлених груп громади міста. Ця Стратегія розроблялася міською радою у партнерстві з широкими колами зацікавлених груп громади, а також науковцями та експертами Асоціації міст України, Асоціації Агенцій регіонального розвитку України, Ужгородського Національного університету та ряду інших організацій і установ, згідно з розпорядженням Ужгородського міського голови від 02.08.07 р. №157 «Про організацію розробки «Стратегічного плану розвитку м. Ужгорода». Проведені соціологічні дослідження під час розробки Стратегії розвитку міста Ужгорода до 2015 р. лягли в основу здійснення СВОТ-аналізу та для формування низки заходів, спрямованих на поліпшення соціально-економічної ситуації в місті.

Підсумовуючи зазначимо, що нині, в умовах реформування економіки та розгортання спадних тенденцій розвитку багатьох міст Карпатського регіону потрібні нові соціологічні обстеження, які, безумовно, дадуть відповіді на ряд питань, пов'язаних з розвитком досліджуваних міст та регіону загалом. Такі дослідження повинні ретельно готуватися і здійснюватися в обов'язковому порядку при розробці прогностно-планової та стратегічної документації (генеральних планів міст, стратегій соціально-економічного розвитку тощо). Вони не тільки допоможуть розкрити ряд особливостей розвитку досліджуваних міст, але й підсилять обґрунтованість такої документації, допоможуть розробити виважені заходи, спрямовані на поліпшення управління ними.

Динамічний розвиток сучасного українського суспільства зумовлює значне розширення переліку сфер використання рейтингів, серед основних з них варто відзначити такі як: фінансово-економічна, суспільно-політична, соціокультурна, спортивна, соціологічна та ін.

¹²³ Аналітичний звіт за результатами соціологічного опитування мешканців м. Українка // Грантова програма для громадських організацій міста Українки; Громадська організація «Молодіжний парламент»; Проект «Партнерство влади і громади – запорука сталого розвитку». – 2012. – С.9.

Попит на рейтинги міст, розроблені за різноманітними методиками, серед значного масиву джерел інформації про їх соціально-економічний розвиток, демонструє стійку тенденцію до зростання. На нашу думку, це можна пояснити тією обставиною, що завдяки інтегруванню основних показників діяльності міст, рейтингові системи їх оцінювання стають універсальним інформаційним ресурсом для широкого спектру користувачів.

Особливої важливості вони набувають для зовнішніх користувачів, таких, зокрема, як органів державної влади, міжнародних організацій та структур, кредиторів та інвесторів. Саме відповідно до їх запитів та потреб й формуються більшість рейтингів, які служать в майбутньому основою для прийняття оптимальних управлінських рішень чи вибору об'єктів для співпраці в найрізноманітніших напрямках.

Разом з тим, рейтинги міст, окрім широкого спектру пізнавальної та корисної інформації, яка дозволяє оцінювати різноманітні сфери та структурні елементи розвитку та формування простору міста, сприяють поглибленню процесу розуміння наявної ситуації в регіоні, країні чи світі.

Термін «рейтинг» походить від англійського дієслова to rate – «оцінювати». Відповідно, поняття «рейтинг» (англ. rating) перекладається як «оцінка, визначення вартості»¹²⁴. Отже, в основу рейтингу покладено саме оцінку стану об'єкта, що рейтингується.

У Великому тлумачному словнику української мови містяться такі узагальнюючі визначення поняття «рейтинг»: «– показник оцінки діяльності, популярності, авторитету якоїсь особи, організації, групи, програм у певний час, що визначається соціологічним опитуванням, голосуванням та ін. і визначається місцем, яке вони посідають серед собі подібних; – відносний показник надійності ділового партнера, банку, страхової компанії тощо»¹²⁵.

Згідно Термінологічного словника ринкової економіки визначення рейтинг визначається з точки зору маркетингової та фінансової складової. У першому випадку рейтингом вважається комплексна оцінка, що забезпечує приналежність об'єкта рейтингової оцінки до визначеної класифікаційної ознаки чи категорії¹²⁶.

¹²⁴ Гринько Р. І. Термінологічний словник ринкової економіки: глобалізація, маркетинг, статистика, страхування, фінанси / Р. І. Гринько, О. Р. Гринько. – Львів : НВФ «Українські технології», 2006. – 216 с.

¹²⁵ Великий тлумачний словник сучасної української мови / уклад. і головн. ред. В. Т. Бусол. – К. : Ірпінь, 2005. – 1728 с. – Режим доступу : <http://www.slovnuk.net/?swrd=%F0%E5%E9%F2%E8%ED%E3>.

¹²⁶ Термінологічний словник ринкової економіки: глобалізація, маркетинг, статистика, страхування, фінанси / Р. І. Гринько, О. Р. Гринько. – Львів : НВФ «Українські технології», 2006. – 216 с.

В економічних словниках іноземного походження наводиться більш практичний розгляд сутності поняття «рейтинг». Він ототожнюється з певною градацією, яка відображає, наскільки хорошим, популярним чи важливим є досліджуваний об'єкт; із допомогою такої градації відбувається оцінювання майбутньої прибутковості інвестицій у визначену компанію, а також простежується рівень ризику, пов'язаний із наданням кредиту певній компанії, що обчислюється спеціалізованою незалежною організацією (рейтинговим агентством)¹²⁷.

Період використання рейтингових оцінок для дослідження комплексних параметрів формування середовища проживання міського населення (умов життя, безпеки, рівня життя та ін.) складає вже декілька десятиліть. Процес його розвитку характеризується поступовим розширенням і ускладненням сукупності параметрів, з метою більш детальної і адекватної сьогоденню характеристики.

В наш час широкою відомістю та суспільним резонансом, завдяки значним розмірам бюджетів та потужній багатосторонній рекламній підтримці, володіють рейтингові дослідження приватних організацій, на відміну від результатів наукових досліджень у цій сфері. Незважаючи на більш обґрунтовані рейтингові дослідження міст та територій, проведених науковцями, представниками різноманітних галузей знань, на сьогодні вони не в змозі скласти конкуренцію рейтингам приватних компаній і видань, які здебільшого є піар-акцією певного кола зацікавлених осіб, що доступні через високі тиражі публікацій.

Різноманітні аспекти розгляду міст в світовому масштабі, зумовлюють існування значної кількості їх рейтингових оцінок. Проте до найвідоміших і одночасно найдосконаліших відносяться рейтинги міст за сприятливістю умов життя, зокрема його якості, комфорту, рівня благоустрою тощо.

Дослідження міжнародної консалтингової компанії «Mercer Human Resource Consulting» (Швейцарія) вважаються одним із найвпливовіших та методично обґрунтованих рейтингів у світовому масштабі. Цей рейтинг ґрунтується на порівнянні цін на понад 200 одиниць продукції, а також транспортні витрати, розважальні заходи, рівень злочинності, внутрішня стабільність, якість роботи правоохоронних органів. На результаті обробки масиву цих даних формуються рейтинги найдорожчих міст світу для життя, міст за якістю життя та за рівнем безпеки¹²⁸.

¹²⁷ Oxford Business English Dictionary. – Oxford University Press, 2005. – Режим доступу : http://www.askoxford.com/concise_oed/rating?view=uk.

¹²⁸ Mercer 2010 quality of living survey highlights – global / Офіційний сайт Mercer . – Access Mode : http://www.mercer.com/press-releases/quality-of-living-report-2010#-City_Ranking_Tables.

Серед інших відомих та впливових рейтингів міст в глобальному масштабі варто відзначити наступні:

- Рейтинг найкрасивіших міст світу від американського журналу «Forbes».
- Рейтинг найбрудніших міст світу від міжнародної рейтингової компанії «NYC Partnership Consulting».
- Рейтинг безпечних міст для здоров'я людей від британського журналу «Time Out».
- Рейтинг найдорожчого міста світу від лондонської консалтингової компанії «ECA International» та спеціалістів швейцарського банку «UBS».
- Рейтинг найвпливовіших міст світу від міжнародного рейтингового агентства «Knight Frank» / «City Private Bank».
- Рейтинг іміджевих міст світу від британської компанії «Global Market Insite»¹²⁹.
- Рейтинг найбільш інвестиційно привабливих міст від FDI Intelligence, аналітичного підрозділу британської ділової газети «The Financial Times».
- Рейтинг найкращих туристичних міст Європи, Азії та Америки від міжнародного туристичного журналу «Conde Nast Traveler».
- Рейтинг найкомфортніших міст для життя від аналітичного підрозділу журналу «Economist» британської компанії «Economist Intelligence Unit» (EIU).

Більш детально зупинимося на двох з вищеперелічених рейтингів, оскільки в їх переліку присутні окремі українські міста, що дає змогу зробити певні висновки з приводу сучасного стану справ в Україні.

Так, зокрема, Economist Intelligence Unit (EIU) щорічно складає рейтинг найбільш придатних для життя міст, беручи для оцінки такі параметри, як рівень життя населення, соціальна стабільність, безпека, кліматичні умови, стан навколишнього середовища, розвиток інфраструктури, охорони здоров'я і культури, а також доступність товарів та послуг. Містам виставляються оцінки за 100-бальною шкалою, де найвищий бал відповідає ідеальному місту за всіма показниками.

За результатами дослідження, опублікованого EIU у 2012 р., місто Гонконг визнано найбільш комфортним для життя містом світу. Гонконг отримав від експертів 87,8 балів із можливих 100. Друге місце посіла столиця Нідерландів – Амстердам, а замикає трійку лідерів японська Осака.

¹²⁹ Knight Frank and Citi Private Bank launch The Wealth Report 2010 / Офіційний сайт Knight Frank в Україні. – Access Mode : <http://www.knightfrank.com.ua/about/news/2010/03/page1/issue1171>.

У десятку також увійшли: Париж (Франція), Сідней (Австралія), Стокгольм (Швеція), Берлін (Німеччина), Торонто (Канада). Дев'яте місце розділили між собою німецький Мюнхен та японський Токіо.

Київ, за версією журналу The Economist, посів 44-е місце в рейтингу найбільш пристосованих для проживання міст.

Оцінку наявного інвестиційний потенціалу та привабливості дванадцяти українських міст (Київ, Львів, Дніпропетровськ, Одеса, Миколаїв, Рівне, Тернопіль, Харків, Переяслав-Хмельницький, Бердянськ, Дрогобич, Трускавець) можна відшукати у міжнародному рейтингу «Європейські міста та регіони майбутнього 2012/2013», який провів британський журнал FDI Magazine, спеціальний підрозділ корпорації The Financial Times.

Рейтинг «Європейські міста та регіони майбутнього 2012/2013» було підготовлено на основі незалежного збору даних шляхом тестування рівня прямих іноземних інвестицій у 253 європейських містах та 110 європейських регіонах. Оцінювальна інформація збиралась у шести номінаціях: економічний потенціал, людські ресурси, економічна ефективність, якість життя, інфраструктура для бізнесу. Також була окрема сьома номінація – стратегія залучення прямих іноземних інвестицій. У цій категорії 73 європейських міст і 60 регіонів представили детальну інформацію про власні стратегії інвестиційної діяльності.

До основних категорій міст та регіонів, в даному рейтинговому дослідженні, було віднесено:

- Головні міста (з населенням більше 1 млн. осіб);
- Великі міста (з населенням від 500 000 до 1 млн. осіб);
- Середні міста (з населенням від 250 000 до 500 000 осіб);
- Малі міста (з населенням менше 250 000 осіб);
- Великі регіони (з населенням більше 250 000 осіб);
- Малі регіони (з населенням до 250 000 осіб);

Найбільше представництво українських міст можна відзначити в номінації «Економічно ефективні міста майбутнього Східної Європи», так зокрема:

- серед головних міст Східної Європи, м. Харків було визнано найкращим, а Дніпропетровськ зайняв друге місце;
- м. Одеса, м. Львів та м. Київ розмістилися відповідно на 2, 3 та 7 місцях;
- серед середніх міст, м. Миколаїв визнано найкращим;
- серед малих міст, м. Тернопіль визнано найкращим, а Бердянськ, Трускавець, Переяслав-Хмельницький, Дрогобич та Рівне, розмістилися відповідно на 2, 3, 4, 8 та 10 місцях;

В номінації «Людські ресурси» серед великих міст, м.Київ посіло 5 місце, а в номінації «Стратегія залучення прямих іноземних інвестицій» серед великих міст, м. Львів посіло 6 позицію. В цій же номінації, але серед регіонів Східної Європи, Запорізька область посіла 7 позицію.

Даний рейтинг в чергове підтвердив статуси українських міст, як потенційно сприятливих для реалізації стратегії залучення прямих іноземних інвестицій, та міст які можуть стати гідним прикладом сусіднім державам у сфері економічної діяльності.

В даному контексті, варто відзначити, що, на даний час, найважливішими показниками для визначення рейтингу міст в Європейському Союзі є економічна база конкретної території, її ріст і диверсифікованість. Застосовувана при цьому єдина міжнародна шкала містить такі позиції¹³⁰:

1. Економічні умови: демографічна ситуація, структура місцевого господарства, перспективи росту.
2. Організаційна та адміністративна структура: відносини між різними рівнями влади, баланс прибутків і видатків, системи управління.
3. Фінансова гнучкість та результати діяльності: рівень ліквідності, обсяги боргових зобов'язань, розміри позабалансової заборгованості.

В той же час, на теренах України, протягом останнього десятиліття почали з'являтися власні національні рейтинги міст, в яких акцентується увага на різних аспектах їх розвитку.

Серед рейтингів міст в українському масштабі варто відзначити наступні:

- рейтинг інвестиційної привабливості міст України (топ-20) від рейтингового агентства «MPP Consulting»¹³¹;
- рейтинг найкомфортніших міст для проживання від Інституту міста;
- рейтинг міст за найдорожчою їжею, рейтинг міст за доступністю Інтернету, рейтинг українських міст за дорожнечою громадського транспорту від дослідного агентства «Багнет»;
- рейтинг «Топ-100 найкращих міст та регіонів України від видавництва «Українська Інвестиційна Газета» і незалежне рейтингове агентство «Кредит-Рейтинг»¹³²;

¹³⁰ Best cities ranking and report. A special report from the Economist Intelligence Unit... – Режим доступу: http://pages.eiu.com/rs/eiu2/images/EIU_BestCities.pdf.

¹³¹ Топ-20 городов. Рейтинг инвестиционной привлекательности / Офіційний сайт MPP Consulting. – Режим доступу: <http://www.mppconsulting.com.ua/ukrating/20-gorodov2010.pdf>.

- рейтинг розвитку 45 найбільших міст України від журналу «Комментарии» [10];
- рейтинг українських міст для бізнесу від українського представництва американського журналу «Forbes»¹³³;
- рейтинг якості життя українських міст (Топ 44) від аналітичного центру «Universitas» та інформаційного агентства «RegioNews»;
- рейтинг 55 найкращих міст України від журналу «Фокус»¹³⁴;
- рейтинг великих міст України від рейтингового агентства «Стандарт-Рейтинг».

Основна увага, в більшості з вищеперелічених рейтингів, приділяється соціально-економічному розвитку переважно великих міст України (з чисельністю населення більше 200 тис. осіб), оскільки саме вони вважаються найбільш розвинутими та привабливими в інвестиційному плані. Натомість, рейтингова оцінка розвитку малих міст, в рамках великих рейтингових досліджень, виступає скоріше як інформаційний додаток. Так, оцінка розвитку малих міст, присутня в рейтингу якості життя українських міст (Топ 44) від «Universitas» та «RegioNews» як окремий блок, вона в цілому відповідає за обсягом та наповненням блоку з оцінкою великих міст. Проте, результати даного рейтингу викликали досить неоднозначні відгуки в середовищі профільних спеціалістів, як з приводу його підсумкової градації міст, так і положень методології самого дослідження. В найцікавішому, на нашу думку, рейтингу від журналу «Фокус», малі міста зустрічаються серед загального списку міст-номінантів, проте окремого блоку в рейтингу вони не отримали.

Інформаційною корпорацією «ЗІК» на підставі результатів 2011 р. був виданий рейтинг районів Львівської області, основними параметрами оцінки при складанні якого стали: економічний розвиток, інвестиційна діяльність, державні фінанси, споживчий ринок, населення, ринок праці та будівництво. На жаль, рейтингування малих міст, які знаходяться на території районів Львівської області, в рамках даного дослідження не було передбачено, і в результуючих показниках кожного з районів їхній внесок не виокремлювався.

¹³² ТОП 100. Лучшие города и регионы Украины. Совместный проект Украинской Инвестиционной газеты и Рейтингового агенства «Кредит-Рейтинг» / под ред. И. Ляшенко. – К. : Новый друк, 2010. – Октябрь. – № 2. – 114 с.

¹³³ 30 лучших городов для бизнеса – 2010 / Офіційний сайт Forbes. – Режим доступу : <http://www.forbes.ru/svoi-biznes/predprinimateli/50274-30-luchshih-gorodov-dlya-biznesa-2010>.

¹³⁴ 55 лучших городов для жизни в Украине // Фокус. – 2011. – №23 (235). – С. 28–41.

Серед малих міст Карпатського регіону варто відзначити постійну присутність м. Трускавець в численних, як національних так і закордонних рейтингах.

Підсумовуючи, варто зазначити, що до основних проблемних моментів в рейтингуванні малих міст, можна віднести:

- відсутність консолідованої бази даних основних показників соціально-економічного розвитку малих міст;
- недостатньо висока державна пріоритетність та слабкий приватний інтерес до досліджень саме цієї категорії міст;
- недостатній рівень теоретико-методичних напрацювань в цій сфері досліджень.

Вирішення даних проблем, як і широкого спектру загальних проблем розвитку малих міст, на нашу думку, можливе лише за умови підвищення уваги до них державними органами влади, з подальшим зростанням пріоритетності цих проблем по всій вертикалі української влади. В першу чергу, це повинно відображатися у виконанні державою всіх зобов'язань, передбачених в наявних на сьогодні програмах підтримки та розвитку малих міст, забезпеченні надійного контролю за їх виконанням, проведенням вчасного та достовірного моніторингу за результатами їх виконання, а також його подальшою публікацією в загальнодоступних інформаційних джерелах.

Лише виконання програми підтримки та розвитку малих міст в повному обсязі дасть змогу якісно оцінити її ефективність та врахувати всі наявні недоліки, що в перспективі дозволить розробити більш досконалі методи підтримки та інтенсифікації соціально-економічного розвитку малих міст, які, за умови їх послідовного практичного втілення, неодмінно сприятимуть зростанню загального рівня життя в цій категорії міст.

Таким чином, варто зазначити, що не лише рівномірність розвитку великих міст, але й малих міст, є міцною основою стабільності економіки у довготривалому періоді.

2.4. Маркетингове забезпечення соціально-економічного розвитку малих міст

Сучасні тенденції територіального розвитку пов'язані з глобалізацією, інтеграцією, урбанізацією, регіоналізацією та гіпермобільністю капіталів (людського, фінансового, інформаційного), з перерозподілом функцій і відповідальності між загальнодержавними суб'єктами й органами самоврядування в сфері управління соціально-економічним розвитком територій усіх рівнів, з необхідністю створення адек-

ватних сучасним ринковим відносинам механізмів управління, з соціалізацією муніципального управління, його орієнтацією на задоволення потреб цільових аудиторій територій, із необхідністю забезпеченням сталого розвитку територій та з формуванням довготривалої партнерської взаємодії суб'єктів територіально-суспільної системи (ТСС). Зазначені тенденції зумовили визнання науковцями та практиками принципової можливості адаптації маркетингового підходу та використання інструментів маркетингу в такій важливій для розвитку регіональної економіки сфері як територіальне управління на різних його рівнях.

Як окремим організаціям, товарам та послугам, так і місцям (територіям, країнам, регіонам, містам) та місцевій громаді потрібен «майстерний» маркетинг. У вступі до європейського видання «Маркетинг місць» Ф. Котлер зазначає, що «кожне місто або інший населений пункт повинен визначити свої особливі риси та ефективно поширювати інформацію про свої конкурентні переваги серед «потенційних та існуючих клієнтів»¹³⁵. Це – непросте завдання. Щоб розвинути конкурентну перевагу, містам потрібно замислитися над своїм минулим, сьогоденням та майбутнім. Вони повинні детально змалювати свої сильні та слабкі сторони, розглянути можливості, що виникають перед ними, та оцінити загрози. Потрібно визначити, які ресурси мають у своєму розпорядженні міста-конкуренти, і знайти способи диференціювання і позиціонування себе так, щоб виділятися в свідомості своїх цільових груп.

Розробка сучасної системи муніципального маркетингу, за Ф. Котлером¹³⁶, – це розробка філософії маркетингу як системи, яка виходить, на наш погляд, з розуміння унікальності середовища, в якому функціонують муніципальні органи влади, особливостей місії, яку вони виконують, цілей, яких вони прагнуть досягти, специфіки діяльності, пов'язаної з виконанням власних та делегованих повноважень, наданням послуг, спрямованих на виконання насамперед функцій забезпечення життєдіяльності міста, адміністративних та соціальних функцій.

Концепція територіального маркетингу розглядається як дієвий інструмент максимізації ефективності територіального управління, спрямованого на: задоволення потреб внутрішніх та зовнішніх суб'єктів території в громадських благах, послугах, ідеях; підвищення привабли-

¹³⁵ Маркетинг мест. Привлечение инвестиций, предприятий, жителей и туристов в города, коммуны, регионы и страны Европы / Ф. Котлер, К. Асплунд, П. Рейн и др. – СПб. : Стокгольмская школа экономики, 2005. – С. 11.

¹³⁶ Маркетинг мест. Привлечение инвестиций, предприятий, жителей и туристов в города, коммуны, регионы и страны Европы / Ф. Котлер, К. Асплунд, П. Рейн и др. – СПб. : Стокгольмская школа экономики, 2005. – 382 с.

вості території (для проживання, для відвідування, для діяльності); вирішення тих проблем, з якими більшість органів місцевої влади не можуть справитися традиційними управлінськими способами; збереження існуючих та формування нових конкурентних переваг території; досягнення цілей стійкого розвитку територіальних систем; розвиток партнерства та гармонізації інтересів учасників соціально-економічних відносин.

Застосування у практиці управління розвитком міст концепції маркетингу актуалізується багатьма чинниками¹³⁷, і, як авторитетно стверджує П. Беленький¹³⁸, альтернативи маркетингу як основоположній концепції програмного забезпечення регіональної економічної політики немає, а дослідження, пов'язані з цими проблемами, є актуальними і необхідними, але, на жаль, недостатньо плідними.

Маркетинг міста або муніципальний маркетинг – це діяльність, сукупність муніципальних інституцій та процесів, які забезпечують створення, інформування, доставку та обмін муніципального продукту, який має цінність для міських цільових аудиторій (населення, бізнесу, інвесторів, відвідувачів, клієнтів, партнерів, міської громади та суспільства в цілому) та спрямований на соціально-економічний розвиток міста в довготривалій перспективі.

Саме маркетинг дає можливість урахувати особливості зовнішнього і внутрішнього середовища конкретної території, створювати умови для максимального пристосування його виробництва до вимог ринку, а також є надійним інструментарієм розробки стратегії і тактики регіональних перетворень. Як зазначає П. Беленький¹³⁹, маркетингова діяльність останнім часом стає повсякденною практикою в управлінні містами та регіонами багатьох країн. Як правило, найкращих результатів у соціально-економічному розвитку досягають території, маркетингові зусилля яких спрямовані на комплексне розв'язання нагальних проблем – ефективну реалізацію основних функцій території як місця проживання, відпочинку і господарювання; поліпшення управління та інфраструктури; підвищення конкурентоспроможності розташованих на території підприємств. В Україні можливості прикладного застосування маркетингових технологій на рівні країни, регіону, міста розглядають досить обережно, формально навіть не визначено його місце в системі територіального управління, відділи маркетингу є

¹³⁷ Буднікевич І. М. Муніципальний маркетинг: теорія, методологія, практика / І. М. Буднікевич. – Чернівці : Чернівецький нац. ун-тет, 2012. – С.15-25.

¹³⁸ Беленький П. Дослідження проблем конкурентоспроможності / П. Беленький // Вісник НАН України. – 2007. – №5. – С. 8-18.

¹³⁹ Беленький П. Дослідження проблем конкурентоспроможності / П. Беленький // Вісник НАН України. – 2007. – № 5. – С. 15.

тільки в декількох меріях (Львів, Харків, Тернопіль, Тростянець, Луцьк), а малі міста взагалі є пасивними щодо визнання та застосування маркетингових інструментів. Прикладний муніципальний маркетинг в Україні орієнтується в переважній більшості на збутову концепцію, спрямовану на залучення інвестицій, туристів, відвідувачів, і реалізується, як правило, завдяки створенню сприятливого інвестиційного клімату, просуванню туристичних маршрутів, масових міських заходів, у рамках святкування чергового Дня міста, річниці заснування, фестивалю тощо. Причини низької маркетингової активності муніципальних органів влади закордонні вчені¹⁴⁰ пояснюють скептичним ставленням до маркетингу місцевих чиновників, нестачею фінансових ресурсів, недооцінкою вагомості маркетингового механізму, спрощеним розумінням маркетингу як рекламної діяльності, відсутністю фахівців у галузі маркетингу міста тощо.

Нами виділено ряд концепцій муніципального маркетингу: виробнича концепція – адміністративно-бюрократична орієнтація органів влади, товарна – орієнтація на обслуговування, збутова концепція – промоційна орієнтація, власне маркетингова – маркетингова орієнтація, соціально-етична концепція та концепція взаємодії – стратегічна орієнтація. Три перші концепції – виробнича, товарна та збутова – розвиваються на основі інструментів ситуативного управління, які класичний маркетинг називає «доринковими», в основі інших розуміння маркетингу як філософії муніципального стратегічного управління. На наш погляд, великі міста в Україні вже розпочали реалізацію класичної концепції маркетингу, середні міста або закінчують реалізацію збутової концепції і формують передумови переходу до концепції маркетингу, або надалі розвивають нові переваги для залучення в місто економічних агентів, малі міста переважно шукають свою точку позиціонування в рамках товарної концепції або активізують збутову концепцію, актуальну у зв'язку з міграцією інвесторів за межі великих міст на більш доступні земельні ділянки.

Розглянемо основні положення виробничої та товарної концепції, інструменти яких застосовуються в практиці управління малими містами, збутової концепції, використання якої дозволить залучити додаткові ресурси в місто та підвищення інвестиційної привабливості міста та класичної як найбільш перспективної щодо ідентифікації, формування та розвитку конкурентних переваг малих міст.

¹⁴⁰ Marketing Terytorialny / Pod red. T. Markovskiego – Warszawa : Polska Akademia Nauk, 2002. – P. 134.

Об'єктами муніципального маркетингу є «процеси обміну у всіх сферах життєдіяльності міста»¹⁴¹: соціально-економічні процеси; процеси обміну, що відбуваються в межах міста і поза ним; предметні сфери, що віднесені до питань міського (муніципального) управління; стійкий соціально-економічний розвиток міста; містобудівна інфраструктура; установи соціальної сфери, громадська безпека та правопорядок; муніципальна транспортна мережа; процеси підвищення якості життя місцевої громади; споживчий ринок; система ринків тощо. Для малих міст об'єктами муніципального маркетингу є: технологія виробництва, рівень унікальності та якості муніципального продукту, інвестиційна привабливість міста.

Муніципальний маркетинг виконує ряд функцій, які дозволяють оптимізувати процеси управління малими містом у різних сферах.

Виробнича функція – це практично єдина функція, яку муніципальний маркетинг виконує в рамках виробничої концепції. Вона полягає у прийнятті рішень щодо розробки та виробництва суспільних благ для задоволення потреб населення міста, його відвідувачів та перерозподілі ресурсів для стабільного функціонування міста. У рамках товарної концепції ця функція розвивається у бік формування унікальної пропозиції міста з виділенням тих характеристик муніципального продукту, які відрізняють конкретне місто від інших міст. Виробництво унікального міського продукту – ключовий чинник успіху міста, оскільки дозволяє йому протягом певного періоду мати монопольне становище і отримувати стабільний дохід у міський бюджет (Єрусалим, Карлові Вари, Трускавець та інші). Виробнича функція пов'язана також із забезпеченням муніципалітету фінансовими та матеріально-технічними ресурсами, управлінням якістю муніципального продукту.

Аналітична функція муніципального маркетингу реалізується шляхом використання низки інструментів аналізу ринку і його складових для проведення маркетингових досліджень міського середовища, результатом яких є розробка міських планів та програм стратегічного, тактичного та оперативного рівня. Аналітична функція передбачає вивчення цільових аудиторій міста, муніципального продукту та його структури, дослідження та аналіз внутрішнього та зовнішнього середовища, взаємозв'язків міста, оцінка чинників конкурентоспроможності. Формування аналітичної функції муніципального маркетингу, для малих міст, розпочинається при реалізації товарної концепції, де вона носить ситуативний характер і спрямована на вияв-

¹⁴¹ Карпова Т. Ю. Управление развитием города: маркетинговый аспект / Т. Ю. Карпова. – Режим доступа : http://www.lib.csu.ru/vch/7/2003_01/016.pdf.

лення унікальних характеристик міста. Аналітична функція в рамках збутової концепції набуває системних рис і зорієнтована на пошук ефективних інструментів та шляхів просування міських продуктів.

Для малих міст збутова функція муніципального маркетингу полягає в організації та удосконаленні процесу доведення муніципального продукту до споживача, формуванні оптимальних потоків муніципальних послуг та товаропотоку в місті та в регіоні, створення адекватної міської логістичної системи. Ефективна система руху муніципального продукту забезпечує створення таких умов, щоб він був там, де потрібний, в той час, коли потрібний, у потрібних кількостях і тієї якості, на яку розраховує споживач, тобто реалізація збутової функції передбачає вибір каналу надходження муніципального продукту до його цільової аудиторії із забезпеченням необхідних якісних, кількісних та часових параметрів. У ситуативних концепціях маркетингу критерієм вибору каналу розподілу є вартісний підхід (вартість організації процесу постачання продукту споживачу), а в сучасних концепціях схема постачання визначається потребами та вимогами цільових аудиторій.

Комунікаційна функція маркетингу полягає у формуванні і розвитку повноцінного комплексу маркетингових комунікацій, комунікаційного середовища, системи суспільної та наукової інформації, здійсненні позиціонування міста. Малі міста, на наш погляд, повинні активізувати використання сучасних інтерактивних комунікаційних каналів: web-сайт, електронна пошта, поштові реєстри, відеоконференції, дошки оголошень, статистика, лічильники, калькулятори, електронні картки, ICQ, голосовий зв'язок, IP-телефонія, соціальні мережі, блоги, форуми, LJ, Facebook, YouTube, YandexFotki, PodFM, Twitter, Skype, RSS, GoogleReader тощо.

У своїй маркетинговій діяльності суб'єкти муніципального маркетингу виконують весь комплекс функцій маркетингу стосовно широкого кола сфер людської діяльності, значно ширшого, ніж виробництво і просування товарів і послуг. До цих областей відносяться політика, державне і муніципальне управління, охорона здоров'я, освіта, спорт, релігія, добродійна діяльність, оборона і безпека, наука і мистецтво, економіка, екологія та соціум, злагода та порозуміння, громадський добробут тощо. Якщо місцеві органи влади мають на меті створення цінності для населення та задоволення потреб суспільства, то маркетинг, за висловом Філіпа Котлера¹⁴², має стати їхньою «мантрою».

¹⁴² Котлер Ф. Маркетинг для государственных и общественных организаций / Ф. Котлер, Н. Ли. – СПб. : Питер, 2008. – С. 29.

На перших етапах формування системи муніципального маркетингу його основним і єдиним суб'єктом є місцеві органи влади, зусилля яких спрямовані на виробництво більшої кількості базових муніципальних благ. Необхідність формування унікальних характеристик міста, у рамках товарної концепції, залучає до маркетингових процесів представників індустрії гостинності (туристичні організації, заклади розміщення, музеї, оргкомітети фестивалів, виставкові комплекси, заклади індустрії розваг тощо), ЗМІ та комунікації. Активізація збутової функції муніципального маркетингу можлива за активної участі в її реалізації торгово-промислових палат, центрів підтримки підприємництва, виставкових та ярмаркових структур, підприємницького сектора.

Суб'єкти муніципального маркетингу малого міста визначають, створюють, просувають переваги території з метою виробництва муніципального продукту, формування унікальної пропозиції міста, залучення інвестицій, задоволення потреб цільових аудиторій, забезпечення їх добробуту та налагодження з ними довготривалих взаємовигідних відносин. У малих містах суб'єктами маркетингу міста є місцеві органи влади, представники індустрії гостинності, населення, підприємницький сектор.

Точкою прикладання муніципального маркетингу є цільовий ринок як приваблива частка ринку, на якій суб'єкти маркетингу зосереджують свою діяльність з метою якнайповнішої реалізації маркетингових можливостей. Ф. Котлер¹⁴³ розуміє маркетинг територій як «проекування місця, яке задовольнятиме потреби цільових ринків. Він досягає успіху, коли жителям і бізнесу подобаються їх місця, а очікування туристів та інвесторів виправдовуються», і вже тільки потім – як просування території. Саме на основі інтересів та потреб у муніципальному маркетингу можна здійснити один з варіантів структурування цільових ринків міста: населення, бізнес, відвідувачі, інвестори, групи впливу. Інший підхід базується на пропозиціях О. Панкрухіна, який зазначає, що муніципальне утворення або регіон є суб'єктом, який формує споживачів не тільки для себе, але й для інших суб'єктів – зовнішніх та внутрішніх щодо території. Зовнішні цільові аудиторії зацікавлені в добробуті міста переважно з метою переміщення частини цього добробуту за його межі, перетворюючи ресурси та можливості у свій особистий добробут чи добробут іншого міста. Внутрішні цільові аудиторії пов'язують свій добробут з добробутом свого міста. Саме споживання цих двох груп цільових аудиторій дозволяє місту забезпечити і прим-

¹⁴³ Маркетинг мест. Привлечение инвестиций, предприятий, жителей и туристов в города, коммуны, регионы и страны Европы / Ф. Котлер, К. Асплунд, П. Рейн и др. – СПб. : Стокгольмская школа экономики, 2005. – С. 11.

ножувати надалі власний добробут. Така багатовекторна орієнтація представляє місто як виробника, орієнтованого на внутрішніх та зовнішніх споживачів, на розвиток їх попиту відносно реальних ресурсів і потенціалу території, є «більш маркетинговим, ніж підхід, що фактично концентрує увагу регіону, міста винятково на самому собі»¹⁴⁴. Який з варіантів обрати, визначають цілі сегментування цільових аудиторій.

У муніципальному маркетингу, починаючи з товарної концепції, цільові аудиторії починають одночасно виступати і як суб'єкти маркетингу (табл. 2.3).

Таблиця 2.3

Взаємозв'язки суб'єктів, об'єктів та цільових аудиторій муніципального маркетингу для малих міст

Концепція	Мета	Суб'єкти маркетингу	Об'єкт	Цільова аудиторія
Виробнича концепція	Виробництво муніципального продукту	Місцеві органи влади.	Технологія виробництва муніципального продукту	Населення
Товарна концепція	Формування унікальної пропозиції	Місцеві органи влади. Індустрія гостинності, розваг. Засоби масової інформації.	Рівень унікальності та якості продукту	Населення та відвідувачі
Збутова концепція	Залучення інвестицій	Місцеві органи влади, підприємницький сектор, у тому числі індустрія гостинності. Населення.	Інвестиційна привабливість	Населення, відвідувачі, інвестори

В основі виробничої концепції муніципального маркетингу лежить вирішення конкретних міських проблем завдяки зростанню обсягів виробництва існуючого асортименту муніципальних послуг за рахунок ресурсів, які є в розпорядженні органів місцевого самоврядування (природнокліматичні ресурси, фінансові ресурси, підприємства та інші виробничі фонди, кадровий потенціал, організаційні ресурси, управлінські ресурси тощо). Головною метою, на яку орієнтується в цьому

¹⁴⁴ Панкрухин А. П. Маркетинг территорий / А. П. Панкрухин. – 2-е изд., дополн. – СПб. : Питер, 2006. – 416 с.

випадку місцева влада, є удосконалення виробництва суспільних благ для задоволення базових потреб жителів. Думка населення щодо кількості та якості суспільних благ, а також тенденції ринкового розвитку у виробничій концепції є другорядними чинниками. З елементів комплексу маркетингу наявний тільки «продукт», потреби в інших елементах немає, оскільки будь-який створюваний муніципальний продукт, навіть сумнівної якості (лімітована подача води, електроенергії, зuboжілі міські лікарні та дитячі установи) споживався. Ціноутворення базується на витратному методі і визначається вартістю затрачених ресурсів та витратами на експлуатацію та утримання соціальної та комунальної інфраструктури.

У рамках виробничої концепції муніципальний маркетинг визначається нами як діяльність, спрямована на задоволення базових потреб населення міста та його відвідувачів шляхом виробництва суспільних благ та перерозподілу ресурсів для стабільного функціонування міста. Д. Візгалов¹⁴⁵ такий підхід називає так: «Маркетинг як інструмент вирішення конкретних міських проблем». Він наводить приклад місцевих громад в американських і європейських містах, які, починаючи перші проекти щодо вирішення міських інтересів, не розглядали маркетинг як регулярну системну діяльність, а як інструмент вирішення короткотривалих та конкретних завдань: налагодити систему вивезення сміття, знайти кошти на реконструкцію очисних споруд, цікаво відзначити міське свято. Успішно вирішивши ці проблеми за допомогою маркетингових інструментів, вони починали застосовувати їх і в інших сферах управління містом. Таким чином, маркетингова діяльність стала у свій час однією з найважливіших управлінських технологій вирішення міських проблем.

Визначення муніципального маркетингу в рамках товарної концепції дають В. Зотов, З. Макашева, які розуміють його як «систему управління, спрямовану на вивчення і врахування попиту, пропозицій і вимог ринку для більш обґрунтованої орієнтації органів влади системи муніципального управління на задоволення потреб жителів муніципального утворення в товарах і послугах промислової та невиробничої сфери»¹⁴⁶. Основним завданням муніципального маркетингу вчені вважають створення органами влади такої системи муніципального управління, яка б забезпечила задоволення потреб жителів у товарах і послугах, хоча обмеження тільки цією цільовою аудиторією є, на наш погляд, недоліком

¹⁴⁵ Візгалов Д.В. Маркетинг города: практики в поисках теории / Д.Визгалов // Маркетинг в России и за рубежом. – 2008. – № 3(65). – С. 78-85.

¹⁴⁶ Зотов В. Б. Муниципальное управление : учебник для вузов / В. Б. Зотов, З. М. Макашева. – М. : ЮНИТИ, 2002. – С. 23.

наведеного визначення. Саме в рамках товарної концепції постає, але не реалізується питання врахування потреб усіх груп споживачів, що для муніципального маркетингу означає потреби населення, зовнішніх та внутрішніх інвесторів, відвідувачів, туристів тощо.

На наш погляд, в основі реалізації *товарної концепції муніципального маркетингу лежить діяльність, спрямована на удосконалення якості муніципального продукту та визначення унікальних характеристик міста, які дозволяють сформувати додаткові ресурси для його функціонування та привернення уваги усіх зацікавлених сторін*. З приводу унікальності характеристик окремих територій О. Панкрухін наводить вислів відомого економіста І. Вернадського: «Кожна місцевість має свій ідеал, кожна країна – свої форми удосконалення, які є чужими для інших місцевостей. У цьому переважно і криється головна причина тих відмінностей, які існують у господарському, громадському та політичному становищі»¹⁴⁷. Ці «ідеали» та «форми удосконалення» складають суть унікальних характеристик територій, які спроможні стати об'єктом «виваженого маркетингового аналізу»¹⁴⁸.

Одним із проявів реалізації товарної концепції муніципального маркетингу можна вважати рекреаційні дестинації¹⁴⁹, тобто території, які мають певні межі, можуть приваблювати та задовольняти потреби різних груп відпочиваючих. Об'єктами дестинації є природні пам'ятки, історична спадщина, місця відпочинку, мінеральні джерела, термальні ресурси, водні, лісові, повітряні та кліматичні ресурси, об'єкти культури, спорту, охорони здоров'я, заклади розміщення туристів, заклади розважальної індустрії тощо.

Рекреаційна дестинація є одним з інструментів муніципального маркетингу, її репутація та імідж приваблюють туристів, є мотивуючим чинником першого, а головне – повторних візитів. На базі традиційних кліматичних, бальнеологічних та грязьових курортів з'явилися нові форми оздоровлення, які посилюють привабливість дестинацій – SPA, wellness, fitness. Серед прикладів рекреаційних дестинацій в Європі ми б назвали ряд малих міст: чеські Карлові Вари, Тепліце, Маріанські лазні, завдяки яким Чехія посідає місце лідера за числом іноземних

¹⁴⁷ Панкрухін А. П. Маркетинг территорий / А. П. Панкрухін. – 2-е изд., дополн. – СПб. : Питер, 2006. – С. 11.

¹⁴⁸ Беляев В. И. Маркетинг территорий и преодоление депрессивного состояния регионов России / В. И. Беляев // Вестник Томского государственного университета. Серия : Региональная экономика. – 2008. – № 4. – 46-61 с.

¹⁴⁹ Буднікевич І. М. Напрямки маркетингових досліджень рекреаційно-туристичної сфери Чернівецької області: стан та перспективи розвитку / І. М. Буднікевич, О. В. Кифяк // Сталій розвиток економіки. – 2010. – № 3. – С. 122-127.

туристів, що прибувають саме на курортно-санаторне лікування, Баден-Баден (Німеччина), Віши, Ев'ян (Франція), Трускавець, Крим (Україна), Великі Сочі та Кавказькі Мінеральні Води (Росія), Юрмала (Латвія), курорти Мертвого моря (Ізраїль) тощо. Навіть цілі країни позиціонують себе як рекреаційні дестинації, зокрема Угорщина, в якій завдяки геологічним особливостям досить рано розвилася бальнеологічна культура, яка нараховує сьогодні понад 100 бальнеологічних курортів. Термальні купальні в Будапешті, Балатонфюреде, Балфі, Дюлі, Хайдусобосло, Харкані, Хевізі, Шарварі та Залакароші входять до числа найбільш знаменитих європейських курортів і є рекреаційною дестинацією, яка приваблює мільйони туристів, відвідування яких входить у програми усіх туристичних маршрутів.

Попри масу позитивних рис цієї концепції, пов'язаних з інноваційністю, технологічністю, якісними змінами муніципального продукту, серед її недоліків ми б зазначили перетворення процесу удосконалення та покращення на своєрідну самоціль муніципалітету, оскільки думка споживачів враховувалася все ще недостатньо. Подальший розвиток муніципального маркетингу в межах товарної концепції передбачає більш чітку ідентифікацію цільової аудиторії міст та активізацію застосування маркетингових інструментів для просування особливих характеристик міста. Якщо ці характеристики позитивно сприймаються споживчою аудиторією, то муніципалітет і надалі підтримує товарну концепцію маркетингу. Яскравим прикладом реалізації цієї концепції маркетингу, як наскрізної ідеології розвитку, є російські міста Великий Устюг та Мишкін. Маркетингові технології, які були застосовані для просування міст, дозволили завоювати статус найбільш популярних та привабливих міст Росії. У м. Великий Устюг робота з підготовки та організації зимового туристичного сезону доведена до автоматизму, місто щодня може прийняти 3100 відвідувачів¹⁵⁰, але існує ряд серйозних проблем, які знижують ефективність маркетингових програм і які, на наш погляд, стосуються реалізації маркетингової товарної концепції і в практиці українських міст: зростання цін, невідповідність якості наданої послуги та її вартість, низький рівень підготовки персоналу, недостатнє відображення тематики в брендингу міста, відірваність розвитку тематичного центру та регіону, низький рівень інфраструктурного забезпечення туристичних маршрутів (санітарно-гігієнічні пункти, місця відпочинку, заклади харчування та ін.).

З початку ХХІ ст. «ринок» українських міст почав переходити зі стадії «ринок продавця» до стадії «ринок покупця» з усіма можливими

¹⁵⁰ Итоги туристического сезона . – Режим доступа : <http://www.ustgazeta.ru/2009-08-30-19-42-57/38-4-410-280110/506-2010-01-29-19-32-41>.

наслідками для міст, більшість з яких сформували свою «унікальну торговельну пропозицію», яка досить часто копіювала сусідні міста. Якщо місто не має чітко вираженої унікальності або набір його характеристик подібний для декількох міст, розташованих в одному регіоні (області, країні), то в результаті конкурентної боротьби за ресурси та інвестиції переваги отримає те місто, муніципалітет якого орієнтується на збутову концепцію муніципального маркетингу. Для просування міста та стимулювання збуту використовують такі інструменти, як привабливі ціни для перебування відвідувачів, кращі тарифи на комунальні послуги, мінімальні витрати підприємців для входу та виходу з ринків, спеціальні умови ведення бізнесу (ВЕЗ, СЕЗ, кластери), оптимальні «умови постачання» та якість муніципального продукту.

Д. Візгалов характеризує цю концепцію як «місто на продаж», в якій «місто сприймається як «товар», який можна з вигодою продати споживачам – інвесторам, туристам або власному населенню. ... Місто продає себе, продаючи свої послуги, інфраструктуру»¹⁵¹. М. Опперманн вважає його способом залучення на територію туристів¹⁵², а К. Норкін¹⁵³ – засобом відповіді на сучасні виклики та протиріччя розвитку, з якими зустрічається сучасне місто, а В. Вакуленко¹⁵⁴ роль міського маркетингу вбачає у його можливостях ефективно підтримувати місцевий економічний розвиток, залучати інвестиції для перетворення міста в полюси зростання та забезпечення його процвітання.

Д. Візгалов¹⁵⁵ зазначає, що одним з видів інвестиційного проекту й одним з напрямків міської інвестиційної політики є культурно-розважальні події в місті, які забезпечують не менше інвестицій, ніж пільги з оренди або гарна інфраструктура. Збутова концепція базується на комплексі класичного маркетингу, де важливе місце займає промоція міста, «із сучасного міста потрібно робити «спектакль», шоу, вітрину культурних подій та вистав. Культурні події можна і потрібно провокувати, тобто організовувати.

¹⁵¹ Визгалов Д. Развитие российских городов: виды на будущее / Д. Визгалов // Маркетинг городов и регионов. – М. : CMD, 2010. – С. 35-36.

¹⁵² Opperman M International tourism and regional development in Malaysia. TEGS, 1994.

¹⁵³ Норкин К. Б. «Золотой петушок» стратегического назначения / К. Б. Норкин // Московская промышленная газета. – 2001. – № 37. – 20-26 сентября.

¹⁵⁴ Вакуленко В. Міський маркетинг як інструмент стратегічного планування економічного розвитку міста / В. Вакуленко // Управління сучасним містом. – 2002. – № 4-6. – С.92.

¹⁵⁵ Визгалов Д. В. Города – лучший бренд России / Д. В. Визгалов // Городской альманах. – Вып. 3. – М. : Фонд «Институт экономики города», 2008. – С. 17-18.

Великі українські міста демонструють також цікаві маркетингові технології, спрямовані на «продаж» міста. У 2010 р. львівський туристичний бізнес спільно з міською радою вже другий раз представив акцію «Вихідні у Львові за півціни», яка розпочала туристичний сезон «Зима у Львові 2010». В установах, що беруть участь у проєкті, можна було поїсти, розважитися і відпочити за 50% від щоденної вартості послуг. Участь в акції змогли взяти не тільки гості міста, але і жителі. Так само м. Львів стало першим містом, яке було прийнято в Міжнародну асоціацію «European Cities Marketing». «European Cities Marketing» – це мережа міських туристичних офісів (інформаційно-туристичних центрів). Завданням організації є збільшення потоку туристів завдяки ефективності маркетингу міста. «European Cities Marketing» систематично проводить навчання, зустрічі і конференції для учасників організації. Малі міста України не є активними в таких акціях, хоча курортні міста, у період розпалу сезону використовують подієвий маркетинг.

На наш погляд, *збутова концепція муніципального маркетингу передбачає спрямування діяльності муніципальних органів влади на задоволення потреб зовнішніх та внутрішніх суб'єктів для залучення додаткових ресурсів та підвищення інвестиційної привабливості міста.*

Використання маркетингу в управлінні малими містами (у рамках виробничої, товарної та збутової концепцій) базується на сукупності технічних методів, навичок, дій, які можуть успішно «продати», наприклад, конкретні характеристики території (особливе географічне розміщення території, особливі ресурси, особливі об'єкти, які роблять територію більш привабливою для інвесторів, туристів, відвідувачів тощо). І хоча маркетингова діяльність у рамках ситуативних концепцій не має системного характеру, їх елементи та інструменти забезпечать передумови формування системи муніципального маркетингу як філософії управління малими містами.

Перспективною концепцією, на якій може формуватися система муніципального маркетингу малих міст України, є класична концепція. Для муніципалітету малих міст маркетинг може стати «ною інтегруючою функцією управління соціальними процесами, спрямованою на гармонізацію потреб та інтересів»¹⁵⁶ усіх цільових аудиторій муніципального утворення. Починаючи з класичної концепції, муніципальний маркетинг розглядається як комплексна довготривала діяльність, яку необхідно здійснювати безперервно та постійно коректуючи, оскільки потреби цільових муніципальних сегментів

¹⁵⁶ Система муніципального управління : учеб. для вузов / под ред. В. Б. Зотова. – СПб : Лидер, 2005. – С. 42.

змінюються, і муніципалітет повинен на них реагувати. Відомий російський учений О. Панкрухін¹⁵⁷ ідентифікував низку змін, які сьогодні характерні для формування територіального маркетингу, більшість з яких, на наш погляд, властива розвитку концепції муніципального маркетингу як філософії діяльності в Україні (табл. 2.4).

Маркетинг стає загальною та центральною концепцією, яка сприяє процесу руху українських міст від моделі бюрократичного міста до її партнерської (корпоративної) форми. На думку П. Гудзь та М. Гудзь¹⁵⁸, в управлінні територіями формується концепція корпоративної адміністрації як екстрапольована модель бізнес-управління, що відображає зародження нової моделі публічного управління (New Public Management) і супроводжується зміною парадигми бюрократії на парадигму підприємництва, а у нас заміною ситуативних концепцій муніципального маркетингу на стратегічно орієнтовані.

Таблиця 2.4

Авторські коментарі щодо напрямків зміни концепції територіального маркетингу, ідентифікованих О. Панкрухіним, з урахуванням специфіки малих міст*

Зміни, ідентифіковані О. Панкрухіним	Коментарі автора щодо прояву змін у муніципальному маркетингу стосовно малих міст
Зростає витонченість внутрішнього попиту. Ціна муніципального продукту важлива, але послуги, атмосфера продажу теж стають важливими.	В Україні витонченість попиту на муніципальний продукт має поодинокий характер, який стосується більше абстрактних оцінок міської атмосфери: «бідне чи багате місто», «чисте чи брудне місто», «культурне місто», «затишне місто», «місто приїжджих», «динамічне місто». Більш яскраво проявляється зростання вимог до якісних критеріїв надання муніципальних послуг: швидко, доступно, зручно, надійно, віртуально. Малим містам легше створити та зберегти атмосферу, яка буде відповідати обраному іміджу.
Всі офіційні особи вже знають про маркетинг територій і про те, що він може стати чинником зростання конкурентоспро-	Ми можемо відзначити підвищення обізнаності керівників та працівників муніципальних органів влади щодо можливості використання маркетингового підходу в місцевому адмініструванні, але при цьому відсутнє системне використання всього маркетингового інструментарію при формуванні стратегій розвитку українських міст.

¹⁵⁷ Маркетинг территорий: стратегическое решение. – Москва, Голицыно, 19 марта 2009 г. – Режим доступа : www.koism.rags.ru/teach/materials/marketing_territoryi.pp.

¹⁵⁸ Гудзь П. В. Науково-методичні підходи до розробки плану маркетингу курортного міста / П. В. Гудзь, М. В. Гудзь. – Режим доступа : http://www.nbuv.gov.ua/Portal/Soc_Gum/En/EM/2008_5_1/Zbirknik_EM_08_1_131.pdf.

Зміни, ідентифіковані О. Панкрухіним	Коментарі автора щодо прояву змін у муніципальному маркетингу стосовно малих міст
можності міста, території.	Використання маркетингу обмежується застосуванням комунікаційних інструментів та подієвих технологій.
Відділи маркетингу створюються в структурах регіональних ТПП, адміністрація міст.	В Україні виокремлюються поодинокі, але при цьому достатньо успішні практики створення маркетингових підрозділів в органах місцевого самоврядування. У практиці малих міст України перспективи створення відокремлених маркетингових підрозділів не розглядаються, але позитивно сприймається створення громадських організацій пов'язаних з просуванням міста та його переваг.
До вирішення маркетингових завдань залучаються фахівці з планування міського розвитку та спеціалізовані маркетингові агентства.	В Україні розпочалося поступове залучення фахівців до проведення маркетингових досліджень проблем міста, якості послуг, організації фестивалів, виставок, Днів міста тощо. В той же час саме по відношенню до маркетингу виявляється невігластво працівників органів місцевого самоврядування з невиправданою впевненістю у своїх маркетингових компетенціях (при проведенні досліджень, просуванні міста, формуванні рекламної продукції, в подієвому маркетингу, при формуванні стратегій тощо).
Відбувається офіційне затвердження маркетингових концепцій і стратегій територіальними органами управління.	У документах, що стосуються розробки Стратегій розвитку міста, наявні позиції, що стосуються маркетингових інструментів. При цьому самі стратегії базуються на стратегічному аналізі, виконаному без урахування експертних оцінок усіх цільових аудиторій, мають декларативний характер, пріоритети визначені нечітко. У розробці варіантів сценаріїв розвитку міста не враховуються ризики, несприятливі чинники, загрози та можливості; проблематичним є визначення місця міста в системі політичних, соціальних та економічних відносин; не фіксуються конкурентні позиції міста по відношенню до сусідніх міст; не враховується інтеграція з національними, обласними, районними ресурсами та напрямками розвитку.
Герби і прапори, слогани і візуали створюються навіть на рівні муніципальних утворень.	Практично кожний населений пункт України має розроблену гербову символіку, прапор та емблеми. Одночасно необхідно зазначити про некоректне використання геральдичних символів, слабку композицію елементів, відсутність змістовного навантаження слоганів, а головне – відсутність системного послідовного брендингу міст.

* Складено автором на основі джерел та власних коментарів

Місія більшості міст базується на слоганах класичного маркетингу підприємницького сектора: «Потреби клієнта насамперед», «Клієнт у

центрі уваги», «Виробляти тільки те, що бажає споживач» тощо. Клієнтоорієнтований підхід у муніципальному маркетингу підтримує О. Панкрухін, який критично ставиться до суто іміджового спрямування цього виду маркетингу і формулює його завдання як «перетворення всього комплексу благ і можливостей, які територія може надати цільовим групам, своїм бажаним клієнтам, зрозуміти їх стиль життя, відмінності в запитах і позиціях»¹⁵⁹. О. Гапоненко¹⁶⁰ зазначає деякі обмеження концепції «громадянин як клієнт», пов'язані із звуженням функцій громадянина – учасника соціального контракту до клієнта – учасника лише ринкового контракту, одночасно він наводить приклади її доцільності та ефективності. У 1991 р. у Великобританії була опублікована Хартія Громадянина¹⁶¹ як основа нової моделі регіонального і муніципального управління. Хартія включає безліч показників та індикаторів якості виконання місцевими органами влади своїх функцій з обслуговування клієнтів, визначає відповідні стандарти обслуговування, перелік необхідних властивостей та вимог до якості послуг, критерії оцінки діяльності місцевих органів влади.

Концепція класичного маркетингу претендує на роль «провідної конкурентної переваги стратегічного управління»¹⁶² не тільки окремої фірми, але й окремих територій, у тому числі окремого міста. Маркетинг заздалегідь готує муніципальні органи влади до зміни кон'юнктури зовнішнього середовища шляхом розробки ефективної стратегії та плану маркетингу, в основі яких лежить багатоваріантність міської політики. Маркетингові зусилля зосереджуються на формуванні стійких довготривалих переваг, спрямованих на підвищення привабливості муніципального продукту у порівнянні з іншими містами не тільки для жителів конкретного міста, але й для інших цільових груп – туристів, відвідувачів, інвесторів, населення та підприємців інших міст, суб'єктів регіонального, національного та міжнародного рівня.

У рамках класичної концепції муніципальний маркетинг розглядають як системну, комплексну діяльність, тобто мова йде вже про

¹⁵⁹ Маркетинг территорий: стратегическое решение. Москва, Голицыно, 19 марта 2009 г. – Режим доступа : www.koism.rags.ru/teach/materials/marketing_territory.pp.

¹⁶⁰ Гапоненко О. Л. Применение новых технологий менеджмента в региональном и муниципальном управлении / О. Л. Гапоненко. – Режим доступа : <http://www.koism.rags.ru/publ/-articles/03.php>.

¹⁶¹ Петрушевский Д. М. Великая хартия вольностей и конституционная борьба в английском обществе во второй половине XIII века / Д. М. Петрушевский. – М. : Издание Сабашниковых, 1918. – 96 с

¹⁶² Панкрухин А. П. Логика развития и сущности макркетинга / А. П. Панкрухин // Практический маркетинг. – 2009. – №5. – С. 3-14.

управління маркетингом, про його функції планування, організації, мотивації, контролю і головне – про його стратегічну орієнтацію. Оновлення та переорієнтація муніципального маркетингу пов'язана з посиленням конкуренції між містами – за ринки збуту, за концентрацію капіталів та ідей, за інформаційні потоки, за вхід торговельних мереж, за розміщення ефективних та передових промислових об'єктів та закладів індустрії розваг (торговельно-розважальних центрів, аквапарків, спортивно-оздоровчих закладів), за кваліфіковану робочу силу (робітників, талановитих менеджерів, викладачів, лікарів), туристів та відвідувачів, а в умовах демографічної кризи і за населення, для якого міста стають об'єктами порівняльного аналізу при виборі місця проживання, застосування своїх трудових, фінансових, інвестиційних, інноваційних, соціальних ресурсів.

На наш погляд, в основі класичної концепції муніципального маркетингу лежить філософія муніципального управління, спрямована на задоволення потреб усіх муніципальних цільових аудиторій шляхом визначення, створення та просування довготривалих конкурентних переваг і формування пріоритетних напрямків розвитку міста. Такий погляд відображає перенесення акценту у сучасній муніципальній економічній науці Європи із «порівняльної переваги» того чи іншого місця розташування, на якому ґрунтувалася традиційна регіональна економіка, на «конкурентну перевагу»¹⁶³. Порівняльні переваги формують доходи територій завдяки отриманню природної, економічної та соціальної рент. У модусі «конкурентні переваги» акцент робиться на тому, що бізнес і населення стають все більш вільними у виборі свого місця розташування та проживання у зв'язку із сучасними процесами глобалізації та інформатизації. Таким чином, знижується роль чинників, властивих тому чи іншому місцю розташування, і зростає роль чинників, які можуть бути створені в самому місті.

Реалізація цієї концепції в муніципальному маркетингу можлива тільки за умови формування висококонкурентного поля у динамічному зовнішньому середовищі, тобто тоді, коли для міста стає актуальною опозиція «конкурентоспроможність – неконкурентоспроможність»¹⁶⁴.

¹⁶³ European Commission, Regional Innovation Strategies under the European Regional Development Fund Innovative Actions 2000-2002, European Commission website, 2002.

¹⁶⁴ Гапоненко А. Н. Конкурентоспособность экономических организаций как основа социального и экономического роста : (социологический анализ управленческого опыта российских фирм) : дис. ...канд. социол. наук : 22.00.08 / А. Н. Гапоненко. – М., 2007. – С. 7.

Сьогодні в Україні перша група чинників все ще залишається активною, а друга, тут ми згідні з Н. Ніколаєвою¹⁶⁵, тільки розпочинає свій вплив. Конкурентні переваги є «регульованими», і їх значення буде зростати з розвитком міської економіки, зі зростанням ролі економічних зв'язків між містами, регіонами та державами, з поглибленням стратифікації міського населення за доходами, видом заняття, віком, стилем життя, ступенем креативності та мобільності.

Конкуренція для міста – це один з чинників структуризації його соціального простору, це «соціальний феномен, який тісно взаємозв'язаний з інститутами влади, лідерства, він впливає на соціальну стратифікацію, формування і динаміку соціальних груп, шарів і класів»¹⁶⁶. Ми згідні з Д. Візгаловим¹⁶⁷, що специфіка сучасного муніципального маркетингу визначається зміною предмета міжміської конкуренції, яким у найближчі роки будуть не інвестиції, а люди. В умовах, коли населення країни щорічно зменшується, для більшості поселень участь у цій конкуренції стане умовою існування. Між містами неминуче розгорнеться жорстка конкуренція за населення як носія знань, професійних навичок, досвіду, творчості, здібностей. Саме концентрація представників креативного класу є первинною у порівнянні з концентрацією ризикового капіталу, інвестиційним кліматом і т.д., є основним чинником розвитку креативної та інноваційної економіки. Перемогти у конкуренції за креативні, висококваліфіковані й освічені кадри можуть тільки міста з високою якістю життя. Останнім часом досить популярними стають рейтинги міст України¹⁶⁸, кожний з яких формує власні критерії рейтингування, але усі вони містять показники, що стосуються якості життя, креативного розвитку міста, інновацій як вихідної умови конкурентоспроможності міст.

Уміле маніпулювання муніципальними органами влади різноманітними чинниками та атрибутами конкурентоспроможності забезпечує місто конкурентними перевагами, сприяє досягненню конкурентного успіху, «збільшує цінність території для розміщення різноманітних

¹⁶⁵ Николаева Н. А. Конкурентоспособность города: взгляд зарубежных ученых / Н. А. Николаева // Маркетинг в России и за рубежом. – 2001. – № 6. – С. 69-76.

¹⁶⁶ Гапоненко А. Н. Конкурентоспособность экономических организаций как основа социального и экономического роста : (социологический анализ управленческого опыта российских фирм) : дис. ... канд. социол. наук : 22.00.08 / А. Н. Гапоненко. – М., 2007. – С. 7

¹⁶⁷ Визгалов Д. Развитие российских городов: виды на будущее / Д. Визгалов // Маркетинг городов и регионов. – М. : CMD, 2010. – С. 35.

¹⁶⁸ Лучшие города и регионы Украины Топ-100 // Українська інвестиційна газета. – 2010. – № 2; Рейтинг найкращих і найгірших міст країни. – Режим доступу : <http://www.urbanist.com.ua/>.

видів діяльності»¹⁶⁹. Виграшем від реалізації конкурентних переваг міста для різних цільових аудиторій є: для населення критерієм оцінки є підвищення якості життя – власних якісних характеристик, якості середовища проживання, якості функціонування, якості дозвілля та відпочинку¹⁷⁰; для підприємств та організацій – розширене відтворення та динаміка основних техніко-економічних показників; для інвесторів та банкірів – норма віддачі на капітал; для туристів та відвідувачів – якість перебування (умови розміщення, безпека, туристичні дестинації); для муніципалітету – укріплення міського бюджету, примноження муніципальної власності, підвищення авторитету міської влади.

Виділення концепцій муніципального маркетингу, дослідження різних аспектів методології муніципального маркетингу, характеристика принципів, цілей, завдань, функцій, суб'єктів та об'єктів муніципального маркетингу, авторський підхід до складу комплексу муніципального маркетингу в рамках різних концепцій¹⁷¹ дозволили узагальнити характеристики концепцій муніципального маркетингу, які з успіхом можуть застосовувати малі міста України (табл. 2.5).

Таблиця 2.5

Характеристика ситуативних концепцій муніципального маркетингу, що застосовуються в практиці малих міст

Ознака	Виробнича концепція	Товарна концепція	Збутова концепція
Суть концепції	Діяльність, спрямована на задоволення базових потреб населення міста та його відвідувачів шляхом виробництва суспільних благ та перерозподілу ресурсів для стабілізації функціонування міста.	Діяльність, спрямована на удосконалення якості муніципального продукту та визначення унікальних характеристик міста, які дозволяють сформулювати додаткові ресурси для його функціонування та просування.	Діяльність муніципальних органів влади на задоволення потреб зовнішніх та внутрішніх суб'єктів для підвищення інвестиційної привабливості міста.
Мета	Виробництво муніципального продукту.	Формування унікальної пропозиції.	Залучення інвестицій.

¹⁶⁹ Budd L. Territorial Competition and Globalization: Scylla and Charybdis of European Cities // Urban Studies. – 1998. – Vol. 35. – Pp. 663-685.

¹⁷⁰ Буднікевич І. М. Чинники формування якості життя міського населення / І. М. Буднікевич, Н. В. Філіпчук // Схід. – 2011. – № 1(108). – С. 186-191.

¹⁷¹ Буднікевич І. М. Муніципальний маркетинг: теорія, методологія, практика / І. М. Буднікевич. – Чернівці : Чернівецький нац. ун-т, 2012. – 645 с.

Ознака	Виробнича концепція	Товарна концепція	Збутова концепція
Цільова орієнтація управління	Адміністративно-бюрократична.	Орієнтація на обслуговування.	Промоційна орієнтація
Роль у муніципальному управлінні	Інструмент вирішення тактичних та конкретних завдань.	Інструмент формування унікальної пропозиції та визначення ринкової ніші.	Інструмент конкурентної боротьби за ресурси та інвестиції.
Об'єкт	Технологія виробництва продукту.	Рівень унікальності та якості продукту.	Інвестиційна привабливість.
Суб'єкти	Місцеві органи влади.	Місцеві органи влади та представники індустрії гостинності.	Місцеві органи влади, торгово-промислові палати, підприємці.
Інструмент	Виробництво.	Диференціація	Збут
Цільова аудиторія	Населення.	Населення та відвідувачі.	Населення, відвідувачі, інвестори.
Функції муніципального маркетингу в рамках концепції	Виробнича функція.	Виробнича функція. Аналітична функція (носить ситуативний характер).	Виробнича функція. Аналітична функція, зорієнтована на пошук ефективних інструментів та шляхів просування. Збутова функція.
Товарна політика	Муніципальний продукт у реальному виконанні.	Муніципальний продукт з додатковими властивостями, унікальними та якісними характеристиками.	Муніципальний продукт – реальний товар та товар з підкріпленням, наприклад, розвинута інфраструктура.
Цінова політика	Ціноутворення, засноване на витратах	Ціноутворення, засноване на методі «витрати».	Ціноутворення, орієнтоване на конкурентів.
Комунікаційна політика	Односторонні комунікації, зворотній зв'язок зі споживачами відсутній.	Просування унікальних характеристик міста. Зворотний зв'язок зі споживачами відсутній.	Просування інвестиційних можливостей міста. Зворотний зв'язок зі споживачами відсутній.
Збутова політика	Не використовується, оскільки споживач здобуває будь-який продукт, в будь-якому місці і будь-якої якості.	Інформаційно-туристичні центри.	Орієнтована на логістику та організацію продажу (виставки, ярмарки, конгреси, інвестиційні форуми).

Кожна із розглянутих нами концепцій характеризується набором ознак, які дають можливість, з одного боку, їх ідентифікувати, а з іншого – вдало та грамотно використовувати інструменти кожної концепції залежно від стратегічної настанови, моделі та стратегії розвитку малого міста.

Дослідники маркетингу Л. Моблі і До Маккеон¹⁷² справедливо стверджують, що сучасний підхід до маркетингу повинен будуватися не на запереченні та повній зміні концепції, а на спадкоємності, запозиченні, поєднанні корисного досвіду, нагромадженого у минулому. Становлення нової концепції не виключає завдання, які муніципальний маркетинг виконував у рамках інших концепцій, просто змінюється їх пріоритетність за рахунок постановки нових завдань. На практиці завдання муніципального маркетингу конкретизуються залежно від сфери, до якої застосовуються його інструменти, та цільових орієнтирів.

Характерною рисою сучасної міської влади є недостатнє розуміння необхідності системного підходу у застосуванні маркетингових інструментів. Сьогодні більшість програм розвитку міст приймається не на основі досліджень реальних потреб жителів, проведених за методами та технологіями маркетингової науки, а за допомогою ситуативного використання статистичної інформації, методика збору якої сформувалася ще за радянських часів і не є адекватною реаліям сучасного розвитку економіки суспільства, не повністю відображає та розкриває його потреби, не сприяє прозорості та актуальності планів розвитку міста. Системне ознайомлення з маркетингом як комплексом засобів та інструментів, покликаних вивчити потреби споживачів, залучити їх до процесу створення суспільно корисних цінностей може дати можливість малим містам створити якісно новий продукт, надати новий зміст системі функціонування та подальшого сталого розвитку всіх громадських інституцій та органів місцевої влади.

¹⁷² Долбунов А. А. Маркетинговая концепция управления предприятием / А. А. Долбунов // Маркетинг в России и за рубежом. – 1998. – №2. – С.45-50.

Розділ 3. Населення малих міст Карпатського регіону та демографічні проблеми їх розвитку

3.1. Аналіз стану малих міст Карпатського регіону

Малі міста є найчисленнішою за кількісним складом групою міст, значна частина яких – це адміністративні центри районів. Загалом в Україні в міських поселеннях проживало на початок 2012 р. понад 31 млн. осіб (табл. 3.1).

Таблиця 3.1

Чисельність наявного населення (тис. осіб)*

	На 1 січня 2012 р.			Середня чисельність населення за 2011 р.		
	Все населення	Міське	Сільське	Все населення	Міське	Сільське
Україна	45633,6	31380,9	14252,7	45706,1	31411,3	14294,8
АР Крим	1963,0	1232,2	730,8	1963,3	1233,1	730,2
Вінницька	1634,2	815,8	818,4	1637,7	814,9	822,8
Волинська	1038,6	539,1	499,5	1037,9	538,1	499,8
Дніпропетровська	3320,3	2772,2	548,1	3328,4	2778,8	549,6
Донецька	4403,2	3987,4	415,8	4418,1	4000,2	417,9
Житомирська	1273,2	740,4	532,8	1276,1	740,8	535,3
Закарпатська	1250,7	465,2	785,5	1249,0	464,5	784,5
Запорізька	1791,7	1379,3	412,4	1796,5	1382,3	414,2
Івано-Франківська	1380,1	597,7	782,4	1380,0	597,5	782,5
Київська	1719,5	1059,1	660,4	1718,6	1056,3	662,3
Кіровоградська	1002,4	622,9	379,5	1006,2	624,2	382,0
Луганська	2272,7	1971,6	301,1	2282,0	1979,0	303,0
Львівська	2540,9	1544,8	996,1	2542,8	1545,6	997,2
Миколаївська	1178,2	798,1	380,1	1180,8	799,5	381,3
Одеська	2388,3	1595,0	793,3	2388,5	1594,9	793,6
Полтавська	1477,2	904,9	572,3	1482,5	906,6	575,9
Рівненська	1154,3	552,3	602,0	1153,4	551,7	601,7
Сумська	1152,3	779,2	373,1	1156,9	781,1	375,8
Тернопільська	1080,4	474,9	605,5	1082,3	474,8	607,5
Харківська	2742,2	2197,3	544,9	2748,6	2201,2	547,4
Херсонська	1083,4	662,5	420,9	1085,8	664,0	421,8
Хмельницька	1320,2	728,2	592,0	1323,5	727,9	595,6
Черкаська	1277,3	718,4	558,9	1281,3	719,6	561,7
Чернівецька	905,3	383,1	522,2	904,8	382,1	522,7
Чернігівська	1088,5	687,4	401,1	1093,4	688,4	405,0
м. Київ	2814,3	2814,3	х	2806,7	2806,7	х
м. Севастополь	381,2	357,6	23,6	381,0	357,5	23,5

* За даними Державної служби статистики України

В малих міських поселеннях України мешкає понад 9 млн. жителів, тобто приблизно 29% від усього міського населення країни. Вони відіграють важливу роль у формуванні поселенської мережі, розвитку та розміщенні продуктивних сил України.

Значна частина малих міст і селищ міського типу – це монофункціональні поселення, галузями спеціалізації яких є гірничо- та вугледобувна промисловість, обробна, хімічна та нафтопереробна, машинобудівна або харчова промисловість, а також рекреація. Вузька спеціалізація виробництва в багатьох малих містах обумовила залежність економіки від стабільності роботи одного-двох підприємств, що в період переходу до ринкових відносин поставило під загрозу можливість подальшого існування багатьох малих монофункціональних міст.

Як уже згадувалося в передмові, державна політика підтримки розвитку малих міст визначалася Законом України «Про затвердження Загальнодержавної програми розвитку малих міст», який прийнятий Верховною Радою України 4 березня 2004 р. №1580-IV. На жаль, більшість показників Загальнодержавної програми, передбачені на кінець 2010 р., так і не були досягнуті. Саме тому, 29 листопада 2010 р. Постановою Кабінету Міністрів України було затверджено Державну цільову програму підтримки соціально-економічного розвитку малих міст на 2011-2015 рр.

Відповідно до Закону України «Про затвердження Загальнодержавної програми розвитку малих міст», міста з населенням до 50 тис. осіб відносяться до категорії малих.

Станом на 1 січня 2011 р. в Україні налічувалося 362 малих міст та 885 селищ міського типу (табл. 3.2).

Найбільша кількість міських поселень у 2011 р.:

- малі міста – у Львівській (Додаток Б) та Донецькій областях (середня чисельність населення в населеному пункті становила 12,09 та 17,37 тис. осіб відповідно);
- селища міського типу – у Донецькій та Луганській областях (сер. чисельність – по 3,17 тис. осіб).

Найменша кількість міських поселень:

- малі міста – у Житомирській та Миколаївській областях (середня чисельність становила 14,49 тис. та 21,05 тис. осіб відповідно);
- селища міського типу – у Чернівецькій області (середня чисельність – 5,92 тис. осіб).

Таблиця 3.2

Розподіл малих міст, селищ міського типу та селищ по регіонах України
станом на 1 січня 2011 року*

	Малі міста		Селища міського типу	
	Загальна кількість у регіоні, од.	Чисельність постійного населення, осіб	Загальна кількість у регіоні, од.	Чисельність постійного населення, осіб
АР Крим	11	228284	56	242777
Вінницька обл.	17	300033	29	136358
Волинська обл.	8	101195	22	100510
Дніпропетровська обл.	14	363272	46	214370
Донецька обл.	36	625204	131	415441
Житомирська обл.	7	101411	43	149903
Закарпатська обл.	9	145721	19	117903
Запорізька обл.	10	16651	22	109732
Івано-Франківська обл.	12	200821	24	102759
Київська обл.	21	441288	30	194643
Кіровоградська обл.	9	125814	27	131283
Луганська обл.	26	403946	109	345252
Львівська обл.	40	483567	34	110915
Миколаївська обл.	7	147377	17	88592
Одеська обл.	15	247590	33	150642
Полтавська обл.	12	202984	21	108022
Рівненська обл.	10	218953	16	80489
Сумська обл.	12	259736	20	80126
Тернопільська обл.	17	183500	17	70545
Харківська обл.	14	254353	61	361173
Херсонська обл.	8	165084	31	173056
Хмельницька обл.	11	260251	24	87139
Черкаська обл.	13	212476	15	64184
Чернівецька обл.	10	70613	8	47388
Чернігівська обл.	12	143309	29	110274
м. Севастополь	1	11703	1	5171
Всього	362	5915136	885	3798647

* Побудовано за даними: Моніторинг соціально-економічного розвитку малих міст і селищ України за 2010 рік. – К. : Міністерство регіонального розвитку та будівництва України, Департамент регіонального розвитку, 2011.

Розподіл населених пунктів за чисельністю жителів свідчить:

- у малих містах проживає 12,11% від всієї чисельності населення України. У різних регіонах цей відсоток суттєво відрізняється. Так мінімальне його значення зафіксовано у Чернівецькій області (7,84%), максимальне – у Київській області (25,77%).

- у селищах міського типу проживає близько 8,35% населення України. Мінімальне значення цього показника спостерігалось у Львівській області (4,4%), максимальне – у Херсонській області (15,96%).

На рис. 3.1. представлена частка населення малих міст у постійному населенні по регіонах.

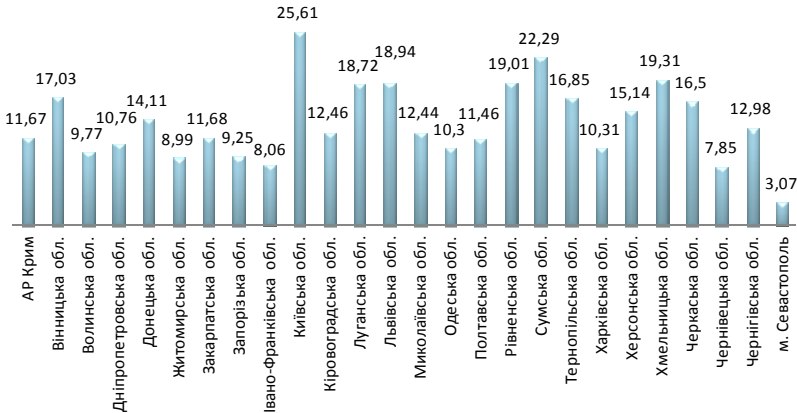

Рис. 3.1. Частка населення малих міст у постійному населенні по регіонах (Побудовано за даними: Моніторинг соціально-економічного розвитку малих міст і селищ України за 2010 рік. – К. : Міністерство регіонального розвитку та будівництва України, Департамент регіонального розвитку, 2011)

У той же час, понад 25% малих міст має людність 20-30 тис. осіб. Людність близько 36,7% селищ міського типу сягає 2-5 тис. осіб. Проте найбільша чисельність населення малих міст (26,2%) проживає у містах з людністю 30-40 тис. осіб, а 50,2% жителів селищ міського типу – у поселеннях з населенням 5-10 тис. осіб.

Зазначимо, що людність поселень визначається низкою різних факторів, зокрема історичних, природних, соціально-економічних екологічних та інших.

Особливо важливою, в наш час, є залежність між величиною міста та підприємницькою діяльністю в її межах. Вона відображена в табл.3.3.

Тенденції щодо збільшення кількості суб'єктів господарювання – юридичних осіб (відокремлених підрозділів), протягом 2010 р. спостерігались у 13 регіонах. При цьому максимальний приріст становив 90,7% у Вінницькій області. Істотне зменшення кількості суб'єктів господарювання відбулось в Івано-Франківській (-47,2%) області.

Таблиця 3.3

Розподіл населення малих міст за видами господарювання
та по групах населених пунктів*

у тому числі з числом жителів	Кількість суб'єктів господарювання						Кількість платників податків, які взяті на облік у податкових органах та мають юридичну адресу на відповідній території, одиниць	
	юридичних осіб (відокремлених підрозділів)			фізичних осіб – підприємців				
	всього, осіб	на 1000 жителів	у% до попереднього року	всього, осіб	на 1000 жителів	у% до попереднього року		
	2010 р.	2009 р.						
до 3 тис. осіб	510	34,37	305,39	2019	136,05	397,44	3131	719
3-5 тис. осіб	636	14,45	106,00	2306	52,39	110,76	3055	3053
5-10 тис. осіб	10588	17,70	97,27	36348	60,76	106,08	43820	43531
10-15 тис. осіб	16195	13,99	90,78	57399	49,58	78,10	71336	91523
15-20 тис. осіб	15213	15,04	107,13	56323	55,66	90,88	65570	70971
20-30 тис. осіб	24245	15,40	101,78	92250	58,58	100,81	104360	108515
30-40 тис. осіб	16717	17,08	104,66	70538	72,08	90,02	60686	72950
40-50 тис. осіб	7725	14,44	138,52	39617	74,06	122,89	28057	33402

* Побудовано за даними: Моніторинг соціально-економічного розвитку малих міст і селищ України за 2010 рік. – К. : Міністерство регіонального розвитку та будівництва України, Департамент регіонального розвитку, 2011.

Впродовж 2010 р. спостерігались негативні тенденції щодо кількості суб'єктів господарювання – фізичних осіб, тобто відбувалося їх зменшення у 17 областях. Значення від'ємного показника було найбільшим у Миколаївській області (-46,87%). Максимальний приріст зазначеного показника становив 53,13% у Полтавській та 35,42% у Сумській областях. У розрізі груп населених пунктів найбільше юридичних осіб (відокремлених підрозділів) на 1 тис. жителів (17,7) припадала на малі міста з чисельністю 5-10 тис. осіб, фізичних осіб – (136,05) на міста чисельністю до 3 тис. осіб. У 2010 р. порівняно з 2009 р. відбулося зменшення кількості юридичних осіб (відокремлених підрозділів) у малих містах чисельністю від 5 до 15 тис. осіб. Зменшення показників

кількості фізичних осіб за цей же період спостерігалось у малих містах чисельністю 10-20 та 30-40 тис. осіб.

Результат аналізу фінансових показників представлено у табл. 3.4 та 3.5.

Таблиця 3.4

Надходження до бюджету розвитку місцевих бюджетів у малих містах у 2010 р.*

	Надходження до бюджету розвитку місцевих бюджетів на 1 особу, грн.		Темпи приросту, зменшення (-) надходжень до бюджету розвитку місцевих бюджетів на 1 особу до відповідного періоду попереднього року
	2010	2009	
АР Крим	28,9	69,3	-40,4
Вінницька обл.	26,1	66,3	-40,2
Волинська обл.	29,0	34,7	-5,7
Дніпропетровська обл.	7,8	10,4	-2,6
Донецька обл.	14,8	139,3	-124,5
Житомирська обл.	37,5	37,2	0,3
Закарпатська обл.	91,9	117,9	-26,0
Запорізька обл.	73,6	26,0	47,6
Івано-Франківська обл.	24,5	63,3	-38,8
Київська обл.	67,3	68,1	-0,8
Кіровоградська обл.	5,0	7,7	-2,7
Луганська обл.	48,8	11,0	37,8
Львівська обл.	58,9	118,4	-59,5
Миколаївська обл.	16,4	23,8	-7,4
Одеська обл.	5,3	42,6	-37,3
Полтавська обл.	28,0	42,3	-14,3
Рівненська обл.	23,1	50,5	-27,4
Сумська обл.	15,1	13,5	1,6
Тернопільська обл.	25,6	22,1	3,5
Харківська обл.	29,5	60,1	-30,6
Херсонська обл.	78,6	65,2	13,4
Хмельницька обл.	61,7	50,5	11,2
Черкаська обл.	22,3	21,6	0,7
Чернівецька обл.	26,3	32,9	-6,6
Чернігівська обл.	9,8	19,6	-9,8

* Побудовано за даними: Моніторинг соціально-економічного розвитку малих міст і селищ України за 2010 рік. – К. : Міністерство регіонального розвитку та будівництва України, Департамент регіонального розвитку, 2011.

У регіональному розрізі, порівняно з попереднім роком, зменшення надходжень до бюджету розвитку місцевих бюджетів (у розрахунку на одну особу) спостерігалось у 17 регіонах і коливалось від -

124,5 (Донецька область) до -0,8 (Київська область). Максимальний приріст склав 47,6% у Запорізькій. 37,8% – Луганській областях. Так, на одну особу надходження до бюджету розвитку місцевих бюджетів у малих містах складали: найбільші – Закарпатська, Запорізька та Київська області (відповідно 91,9 грн., 73,6 грн. та 67,3 грн.); найменші – Кіровоградська. Одеська та Дніпропетровська області (5,0 грн., 5,3 грн. та 78,8 грн.).

У 2010 р. доходи місцевих бюджетів, що враховуються під час визначення обсягу міжбюджетних трансфертів, у розрахунку на одну особу, були дуже різними по регіонах України і становили: максимально у Донецькій, Миколаївській областях та АР Крим (відповідно 934,16 грн., 878,90 грн. та 884,83 грн.); мінімально – у Дніпропетровській та Волинській областях, м. Севастополі (0,70 грн., 14,0 грн. та 27,45 грн.). Загалом приріст зазначеного показника відповідного періоду минулого року зафіксовано у 21 регіоні України.

Приріст доходів місцевих бюджетів, що не враховуються під час визначення обсягу міжбюджетних трансфертів, у розрахунку на одну особу відповідного періоду минулого року зафіксовано у 16 регіонах. При цьому максимальний приріст спостерігався у Луганській області (43,33 грн.). Істотні зменшення були у Рівненській та Одеській областях (-235,53 грн. та – 616,66 грн.). Так, доходи місцевих бюджетів, що не враховуються під час визначення обсягу міжбюджетних трансфертів, у розрахунку на одну особу, складали від 7 грн. у Волинській області до 272,68 грн. у АР Крим.

Що ж стосується доходів місцевих бюджетів без урахування міжбюджетних трансфертів (загальний та спеціальний фонди), то зменшення показника відбулось у 14 регіонах.

Відповідно до минулого року, значне зменшення зазначених доходів у розрахунку на одну особу відбулись у АР Крим, Івано-Франківській та Харківській областях (відповідно -73,66 грн., -67,64 грн. та -64,8 грн.). Максимальний приріст показника був у Львівській та Донецькій областях (42,62 грн. та 20,93 грн.).

Таким чином, доходи місцевих бюджетів без урахування міжбюджетних трансфертів (загальний та спеціальний фонди) у 2010 р. коливалися від 0,04 грн. (Івано-Франківська область) до 117,32 грн. (Львівська область) у розрахунку на одну особу (табл. 3.5).

Розглянемо особливості розвитку малих міст Карпатського регіону. Група малих міст (міст з чисельністю населення до 50 тис. осіб) є найбільшою з огляду на кількість міст, які вона об'єднує, не тільки в Україні загалом, але і в Карпатському регіоні зокрема (табл. 3.6).

Таблиця 3.5

Доходи місцевих бюджетів у розрахунку на одну особу у малих містах**

	Доходи місцевих бюджетів, що враховуються під час визначення обсягу міжбюджетних трансфертів на 1 особу, грн.		Доходи місцевих бюджетів, що не враховуються під час визначення обсягу міжбюджетних трансфертів на 1 особу, грн.		Доходи місцевих бюджетів без урахування міжбюджетних трансфертів (загальний та спеціальний фонди) на 1 особу, грн.	
	2010	*1	2010	*1	2010	*1
АР Крим	884,833	111,679	272,675	-45,289	13,000	-73,660
Вінницька обл.	639,677	25,864	115,483	-7,693	38,894	-1,317
Волинська обл.	439,64	49,54	7,000	-74,079	31,809	-6,871
Дніпропетровська обл.	0,702	0,095	7,166	-2,516	11,568	-2,098
Донецька обл.	934,160	85,715	137,769	29,702	83,474	20,932
Житомирська обл.	422,279	39,719	145,679	24,704	35,941	-22,287
Закарпатська обл.	645,551	16,662	108,630	-5,615	40,244	-12,865
Запорізька обл.	391,944	47,785	108,224	16,287	33,200	8,641
Івано-Франківська обл.	313,622	-198,421	87,973	-31,978	41,00	-30,63
Київська обл.	825,394	118,012	169,622	20,007	48,832	6,637
Кіровоградська обл.	600,479	72,415	75,985	11,530	43,103	6,479
Луганська обл.	299,309	277,913	59,641	43,328	19,588	5,048
Львівська обл.	431,539	13,632	166,242	-23,367	117,324	42,616
Миколаївська обл.	878,909	133,234	150,580	5,433	39,246	4,743
Одеська обл.	675,029	88,576	7,660	-161,656	20,865	-18,517
Полтавська обл.	456,163	-49,293	124,888	-12,408	39,489	6,187
Рівненська обл.	730,301	122,021	110,155	-235,532	33,456	-1,277
Сумська обл.	493,357	62,612	81,873	6,942	20,169	-0,582
Тернопільська обл.	283,324	26,489	154,480	6,399	35,414	4,141
Харківська обл.	583,837	102,160	116,626	28,776	29,185	-64,798
Херсонська обл.	579,111	68,905	139,077	22,113	27,345	1,794
Хмельницька обл.	564,366	-7,004	74,265	-12,309	23,694	-21,589
Черкаська обл.	449,736	449,366	102,651	93,907	33,664	9,560
Чернівецька обл.	541,623	12,240	94,743	10,282	95,077	-7,428
Чернігівська обл.	316,689	34,293	68,755	9,800	36,437	5,278
м. Севастополь	27,446	-21,226	30,439	10,014	8,905	-0,879

* 1 – приріст, зменшення (-) показника до відповідного періоду попереднього року.

** Побудовано за даними: Моніторинг соціально-економічного розвитку малих міст і селищ України за 2010 рік. – К. : Міністерство регіонального розвитку та будівництва України, Департамент регіонального розвитку, 2011.

У Карпатському регіоні зосереджена майже одна п'ята малих міст України. Це засвідчує, що поселення саме такого типу є переважаючими кількісно в системі розселення цього регіону. Вони є надзвичайно важливими елементами опорного каркасу території Карпатського регіону і погіршення їх функціонування може спричинити його руйнування.

Таблиця 3.6

Кількість малих міст в Карпатському регіоні та чисельність населення в них в розрізі областей (2011 р.)*

Регіони	Малі міста		Селища міського типу	
	Загальна кількість у регіоні, од.	Чисельність постійного населення, осіб	Загальна кількість у регіоні, од.	Чисельність постійного населення, осіб
Закарпатська обл.	9	145721	19	117903
Івано-Франківська обл.	12	200821	24	102759
Львівська обл.	40	483567	34	110915
Чернівецька обл.	10	70613	8	47388
Карпатський регіон	71	900722	85	378965
Карпатський регіон в% до показників по Україні загалом	19,6	15,2	9,6	10,0

* Побудовано за даними: Моніторинг соціально-економічного розвитку малих міст і селищ України за 2010 рік. – К. : Міністерство регіонального розвитку та будівництва України, Департамент регіонального розвитку, 2011.

На початок 2011 р., за даним облдержадміністрацій, у малих містах України постійне населення склало приблизно 6 млн. осіб, а в Карпатському регіоні – 0,8 млн. осіб (13,5% від населення малих міст України).

Природний приріст населення у малих містах Карпатського регіону був найвищим у Закарпатській та Львівській областях, а найнижчий – у Чернівецькій області (табл. 3.7).

Таблиця 3.7

Природний рух населення малих міст по областях Карпатського регіону України, %*

Області	Приріст населення		Загальний коефіцієнт народжуваності		Загальний коефіцієнт смертності		Загальний коефіцієнт міграції	
	2008	2009	2008	2009	2008	2009	2008	2009
Закарпатська	1,37	1,00	15,82	14,47	14,46	13,47	-3,34	1,00
Івано-Франківська	-0,18	1,23	12,71	12,80	12,89	11,57	2,00	1,46
Львівська	-0,11	1,26	11,74	11,89	11,85	10,63	0,71	1,92
Чернівецька	-0,60	0,14	11,71	11,41	12,31	11,27	-4,08	-2,27

* Побудовано за даними: Моніторинг соціально-економічного розвитку малих міст і селищ України за 2010 рік. – К. : Міністерство регіонального розвитку та будівництва України, Департамент регіонального розвитку, 2011.

Аналіз показників, що характеризують розвиток підприємництва, представлений у табл. 3.8.

Таблиця 3.8

Структура суб'єктів господарювання у малих містах у 2009 р.*

	Кількість суб'єктів господарювання				Кількість платників податків, які взяті на облік у податкових органах та мають юридичну адресу на відповідній території, одиниць	
	юридичних осіб (відокремлених підрозділів)		фізичних осіб – підприємців			
	всього, осіб	приріст, зменшення (-) до відповідного періоду попереднього року, %	всього, осіб	приріст, зменшення (-) до відповідного періоду попереднього року, %	всього, осіб	приріст, зменшення (-) до відповідного періоду попереднього року, %
Закарпатська обл.	2436	-4	13561	3,9	10725	31,4
Івано-Франківська обл.	3305	0	8456	2,2	11761	-1,7
Львівська обл.	9557	0,04	26964	26,9	36521	0
Чернівецька обл.	996	-17,8	5294	-8	8139	6,8
Україна (сер.)	88569	2,43	371989	8,58	427501	8,78
Карпатський регіон (сер.)	16294	-5,44	54275	6,25	67146	9,125
Карпатський регіон в % до показників по Україні загалом	18,40	-223,87	14,59	72,84	15,71	103,93

* Побудовано за даними: Моніторинг соціально-економічного розвитку малих міст і селищ України за 2010 рік. – К. : Міністерство регіонального розвитку та будівництва України, Департамент регіонального розвитку, 2011.

Переважає кількість суб'єктів господарювання сконцентрована у Львівській області, яка є найбільш розвиненою областю Карпатського регіону. В той же час, показники забезпеченості населення житлом та житлово-комунальними послугами є у Львівській області найгіршими (рис. 3.2).

Дані про соціальну культурно-спортивну інфраструктуру малих міст України приведено в табл. 3.9.

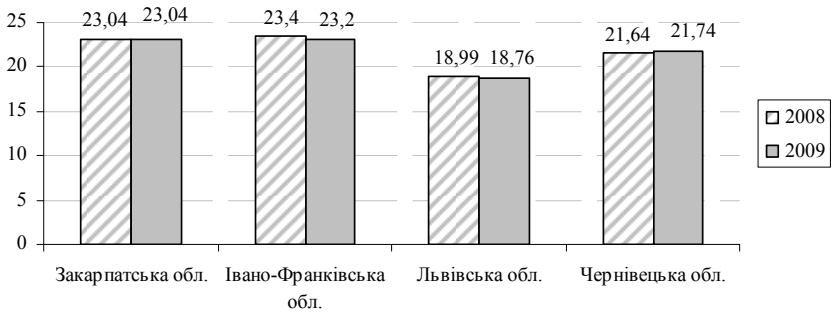

Рис.3.2. Забезпеченість населення малих міст житлом в розрізі областей Карпатського регіону, м² на особу (Побудовано за даними: Моніторинг соціально-економічного розвитку малих міст і селищ України за 2010 рік. – К. : Міністерство регіонального розвитку та будівництва України, Департамент регіонального розвитку, 2011)

Таблиця 3.9

Соціальна культурно-спортивна інфраструктура у малих містах у 2010 р.
у Карпатському регіоні*

	Забезпеченість закладами соціального захисту дітей		Забезпеченість закладами культури			Забезпеченість спортивними спорудами		
	всього	у% до попереднього року	всього	на 1000 жителів %	у% до попереднього року	всього	на 1000 жителів %	у% до попереднього року
Закарпатська обл.	7	140	52	0,358	94,55	179	1,231	93,72
Івано-Франківська обл.	0	0	79	0,71	105,33	85	0,764	106,25
Львівська обл.	8	80	261	0,541	117,57	532	1,102	151,14
Чернівецька обл.	0	0	52	0,733	100	139	1,959	107,75
Україна	88	72,15	4858	0,98	95,06	6189	1,9	120,74
Карпатський регіон	15	55	444	0,58	104,36	935	1,26	114,71
Карпатський регіон в% до показників по Україні загалом	17,05	76,23	9,14	59,18	109,78	15,11	66,32	95,01

* Побудовано за даними: Моніторинг соціально-економічного розвитку малих міст і селищ України за 2010 рік. – К. : Міністерство регіонального розвитку та будівництва України, Департамент регіонального розвитку, 2011.

Рівень розвитку медичну сфери малих міст областей Карпатського регіону не відповідає потребам їх населення.

Аналіз показників туристичної сфери у малих містах у 2009-2010 рр. засвідчує, що з усіх областей Карпатського регіону вона найбільш активно розвивалася у малих містах Львівської області.

На жаль, у малих містах не мають належного впровадження заходи, спрямовані на розвиток геоінформаційних систем та оприлюднення даних статистичного обліку в розрізі міст районного значення та селищ міського типу – районних центрів для ефективного управління соціально-економічним розвитком території. Залишилося невирішеним питання розробки нового типового штатного розпису органів місцевого самоврядування, що має забезпечити виконання законодавчих повноважень та збалансований соціально-економічний розвиток територіальних громад¹⁷³.

Результати аналізу фінансових показників представлено на рис. 3.3.

Рис.3.3. Фактичні видатки місцевих бюджетів у малих містах на 1 особу в Карпатському регіоні (Побудовано за даними: Моніторинг соціально-економічного розвитку малих міст і селищ України за 2010 рік. – К. : Міністерство регіонального розвитку та будівництва України, Департамент регіонального розвитку, 2011)

Таким чином, очевидно, що у Карпатському регіоні сформувався ряд проблем соціально-економічного розвитку практично всіх малих міст, котрі знаходяться в його межах. Це вимагає посиленої уваги до

¹⁷³ Малі міста України вимагають допомоги від влади // Дзеркало тижня. – 2008. – №26(705). – 12-18 липня. – Режим доступу : <http://www.dt.ua/1000/1550/63579/>.

них. Важливо активізувати їх поглиблене вивчення, використати зарубіжний досвід для того, щоб обґрунтувати перспективні шляхи подальшого соціально-економічного зростання цих міст і міської мережі розселення у Карпатському регіоні загалом.

3.2. Демографічні процеси в малих містах

Розвиток малих міст України та інших країн в останні роки супроводжується нагромадженням низки економічних, соціальних, демографічних та екологічних проблем.

Проблема народжуваності є надзвичайно важливою в Україні, оскільки в останні роки спостерігається стабільне скорочення населення України. Вона вивчається демографами, соціологами, економістами, управлінцями та широко висвітлюється в наукових публікаціях і засобах масової інформації. Важливо акцентувати увагу на працях таких вчених, як В. Геєць, Е. Лібанова, С. Пирожков, У. Садова, Л. Семів та ін. Разом з тим, бракує праць, присвячених вивченню взаємозв'язків між соціально-економічними процесами і відтворенням населення. Це стало особливо помітно у роки фінансово-економічної кризи, коли, практично, розвиток територіально-суспільних систем всіх ієрархічних рівнів виявився непередбачуваним і не прогнозованим. Вважається, що зростання народжуваності, яке відбулося в останні роки, є результатом одноразових популістських заходів, що може завершитися новими демографічними проблемами. У зв'язку з цим побутує думка, що зростання народжуваності можливе внаслідок забезпечення стабільного соціально-економічного зростання територіальних суспільних систем – міст, сільських поселень, адміністративних районів, регіонів та й України загалом. Таке зростання можливе при належному інвестуванні всіх процесів розвитку. Отже, висвітлення взаємозв'язків між активізацією інвестування соціально-економічного розвитку малих міст і народжуваністю населення, є надзвичайно актуальною¹⁷⁴.

Демографічні процеси малих міст загострилися в період ринкових перетворень в Україні у 90-ті роки. Перебіг соціально-економічних реформ, процес розпаду Радянського Союзу, сучасна економічна ситуація в країнах СНД призвели до наростання негативних тенденцій в

¹⁷⁴ Шевчук Я. В. Активізація інвестування соціально-економічного розвитку територіальних суспільних систем як фактор зростання народжуваності / Я. В. Шевчук // Соціально-економічні проблеми сучасного періоду України. Інвестиційна привабливість регіону та механізми її забезпечення : [зб. наук. пр.] / НАН України. Ін-т регіональних досліджень ; відп. ред. Є. І. Бойко. – Львів, 2010. – Вип. 3 (83). – С. 326.

демографічній ситуації малих міст, що виявляється в різкому зниженні показників народжуваності та природного приросту, зростання смертності населення.

Порівняно з підсумками Всеукраїнського перепису населення 2001 р. кількість населення Львівської області на 1 січня 2009 р. зменшилася на 73,6 тис. осіб, або на 2,8% (в Україні – на 2313,4 тис. осіб, або на 4,8%), у тому числі міське населення – на 11,5 тис. осіб (0,7%), сільське – на 62,1 тис. осіб (5,8%). Від перепису населення 2001 р. щорічно кількість населення зменшувалась у середньому на 0,4% (в Україні – на 0,7%). Між переписами 1989 і 2001 рр. щорічне зменшення в середньому становило 0,50% (в Україні – 0,55%). У 2008 р. населення області зменшилось на 6,9 тис. осіб, або на 0,3%. Таке зменшення кількості населення було найменшим за останні сім років. Відносно 2007 р. інтенсивність скорочення кількості населення зменшилася на 17,2%, тоді як у 2007 р. відносно 2006 року – лише на 0,9%. Скорочення населення у 2011 р. відбулося у чотирнадцяти районах, крім Дрогобицького, Мостиського, Пустомитівського, Сколівського, Стрийського та Яворівського. Серед міст обласного значення чисельність населення зменшилась у всіх, крім Нового Роздолу¹⁷⁵.

Станом на 1 січня 2012 р. в області проживало 2540,9 тис. осіб (5,6% від загальної кількості населення в Україні), серед них 1544,8 тис. осіб (60,8%) міських і 996,1 тис. осіб (39,2%) – сільських мешканців.

Основними чинниками скорочення населення Львівської області є природне скорочення та від'ємне сальдо міграції. У 2008 р. в області народилося 29007 дітей, померло 35126 осіб, природне скорочення склало 6119 осіб, або 2,4 особи на 1000 наявного населення (в Україні – 5,3 особи). Зазначимо, що інтенсивність природного скорочення у 2008 р. у сільській місцевості була у 5,2 рази вища, ніж у міських поселеннях (4,7 особи на 1000 наявного населення відносно 0,9), в Україні – у 2,1 рази (8,3 і 3,9). Так, якщо у 1989-2001 рр. на міграційне скорочення припадало майже 80% загального зменшення чисельності населення, то у 2008 р. – лише 10,7% (у 2007 – 13,9%)¹⁷⁶, а у 2011 р. 40,7% (у 2010 – 18,0%, у 2009 – 16,4%), таке поступове зменшення міграційного відтоку населення спостерігаються в області з 2002 р. до 2009 р.

¹⁷⁵ Демографічний стан на Львівщині. Комплексна економічна доповідь. / Державна служба статистики України. Головне управління статистики у Львівській області. – Львів, 2012. – С. 2-4.

¹⁷⁶ Демографічний розвиток Львівщини у статистичних показниках. Населення Львівської області : [демографічн. щорічн.] / Держкомстат України. Головне управління статистики у Львівській області. – Львів, 2009. – 113 с.

У 2011 р. в області народилися 28904 дитини, померло 31162 особи, природне скорочення склало 2258 осіб, або 0,9 особи на 1000 осіб населення (в Україні – 3,5 особи).

Однією з важливих демографічних проблем, що виникла в малих містах є проблема міграції – значна частина міст втрачає населення з цієї причини постійно. Офіційна статистика не дає інформації щодо кількості населення малих міст, яка емігрувала за кордон на заробітки (за неофіційними даними ця цифра становить 20-30% від загальної кількості населення Львівської області в працездатному віці).

Високою міграційною активністю відзначаються Жовківський (31,8‰), Сокальський (31,7‰) та Старосамбірський райони (30,3‰). Менш рухливими є мешканці Кам'янка-Бузького (10,8‰), Перемишлянського (12,7‰), Городоцького (13,5‰) та Мостиського (14,4‰) районів. Найбільша міграційна активність у зовнішній міграції спостерігалась у Бродівському районі – 42%. У внутрішній міграції найбільш рухливими були мешканці Пустомитівського району (85%). Невпинно зменшується внесок від'ємного сальдо міграції у скороченні кількості населення в області. Таке зменшення від'ємного сальдо міграції в останні роки, при зниженні природного скорочення, призвело до сповільнення темпів скорочення кількості населення. У 2008 році в області міграційними переміщеннями було охоплено 62,9 тис. осіб, що на 2,8 тисячі менше, ніж попереднього року. Потік прибулих становив 31,1 тис. осіб і зменшився на 1,2 тисячі, а потік вибулих – 31,8 тис. осіб і зменшився на 1,7 тисячі. У розрахунку на 1000 осіб населення величина міграційного скорочення у 2008 р. становила 0,3 особи. Мешканці міст і селищ міського типу більш рухливі. У 2008 р. у міських поселеннях коефіцієнт прибуття становив 14,0 осіб на 1000 осіб населення, а вибуття – 13,6 особи, тоді як у сільській місцевості – відповідно 9,2 та 10,6 особи¹⁷⁷.

З розрахунку на кожну тисячу осіб населення у 2008 р. народилося 11,3 немовляти (в Україні – 11), що на 0,6% більше, ніж у попередньому році. За цим показником серед регіонів України Львівська область розділила дев'яте місце з Житомирською, Тернопільською та Херсонською областями (після Волинської, Рівненської, Закарпатської, Івано-Франківської, Чернівецької, Одеської областей, Автономної Республіки Крим та м. Київ)¹⁷⁸.

¹⁷⁷ Демографічний розвиток Львівщини у статистичних показниках. Населення Львівської області : [демографічн. щорічн.] / Держкомстат України. Головне управління статистики у Львівській області. – Львів, 2009. – 113 с.

¹⁷⁸ Там саме.

Найвищий рівень народжуваності спостерігався у Турківському (14,5 особи на 1000 наявного населення), Сколівському (14,4), Яворівському (14,1) районах. Найнижчий – у м. Моршин (6,8), м. Трускавець (9,0), м. Дрогобич (9,4) та Жидачівському (9,9) районі¹⁷⁹.

У період з 2002 до 2008 рр. спостерігалось зменшення кількості померлих, за винятком двох років (2003 і 2005). У 2008 р. в області померло 35,1 тис. осіб. Відносно 2007 р. кількість померлих зменшилась на 235 осіб або на 0,7%. Рівень смертності становив 13,7 особи на кожну тисячу населення (в Україні – 16,3) і був одним з найнижчих серед регіонів держави після м. Києва (11,4), Закарпатської (13,2), Івано-Франківської (13,3) та Чернівецької (13,4) областей¹⁸⁰.

Найвищий рівень смертності у 2008 р. відзначався у Перемишлянському (19,7 особи на 1000 наявного населення), а в 2011 р. – (18,7 особи на 1000 осіб наявного населення), Жидачівському 2008 р. – (18,8), а в 2011 р. – (17,5), Буському (18,5), а в 2011 р. – в Буському та Сколівському (по 15,4) районах. Відносно 2010 р. кількість померлих зменшилась на 1482 особи (4,5%). У 2011 р. в області померло 31,2 тис. осіб. Рівень смертності становив 12,3 особи на 1000 осіб наявного населення (в Україні – 14,5) і був одним з найнижчих серед регіонів держави після м. Києва (9,6,) Закарпатської (11,7), Івано-Франківської (12,1) областей.

Значно нижчий за середньообласний показник рівень смертності склався у восьми містах обласного значення, крім міста Борислава, та у Яворівському районі. Загальний рівень смертності у сільській місцевості спостерігався в 1,4 раза вищий, ніж у міських поселеннях. Серед причин смертності переважають хвороби системи кровообігу (64,7%), новоутворення (11,3%), зовнішні причини захворюваності та смерті (6,8%), хвороби органів дихання та хвороби органів травлення (по 4,0%), деякі інфекційні та паразитарні хвороби (1,9%) (рис. 3.4)¹⁸¹.

У 2008 р. діти у віці до 1 року у загальній кількості померлих становили 0,7%. Смертність була викликана переважно станами, що виникають у перинатальному періоді (56,5% загальної кількості померлих дітей у віці до 1 року), природженими вадами розвитку, деформаціями та хромосомними аномаліями (24,1%), деякими інфекційними та паразитарними хворобами (7,1%), зовнішніми причинами захворюваності та смерті (2,8%), хворобами органів дихання (2%) (рис. 3.5).

¹⁷⁹ Демографічний розвиток Львівщини у статистичних показниках. Населення Львівської області : [демографічн. щорічн.] / Держкомстат України. Головне управління статистики у Львівській області. – Львів, 2009. – 113 с.

¹⁸⁰ Там само.

¹⁸¹ Там саме.

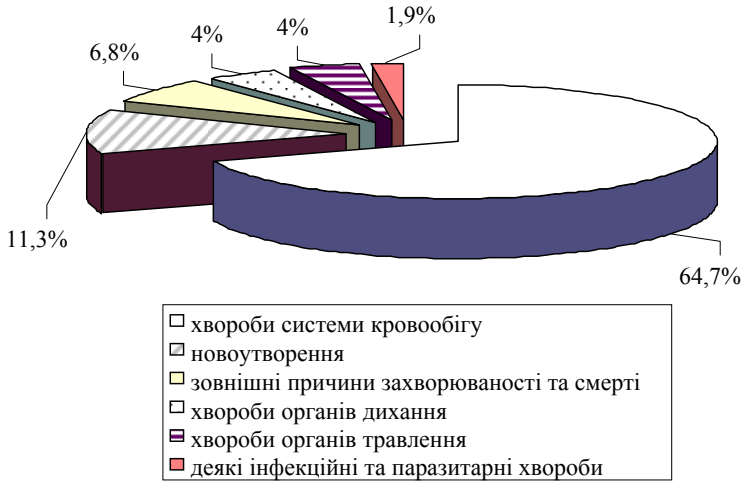

Рис. 3.4. Причини смертності населення (Побудовано автором за даними: Демографічний розвиток Львівщини у статистичних показниках. Населення Львівської області : [демографічн. щорічн.] / Держкомстат України. Головне управління статистики у Львівській області. – Львів, 2009. – 113 с.).

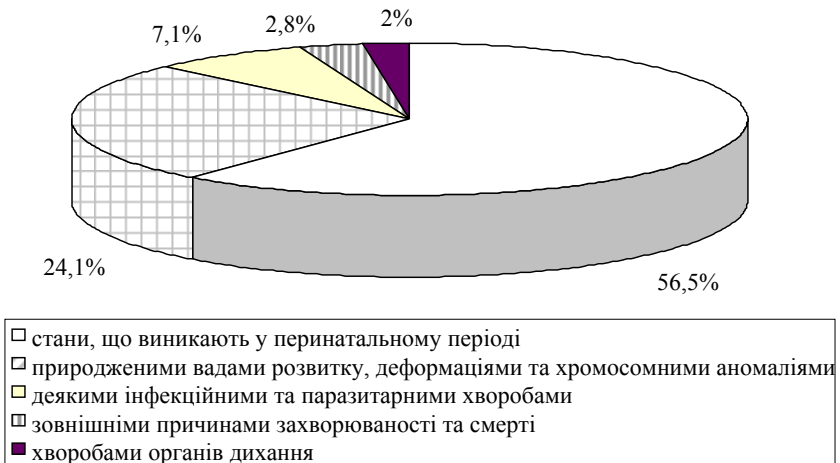

Рис. 3.5. Причини смертності дітей у віці до 1 року (Побудовано автором за даними: Демографічний розвиток Львівщини у статистичних показниках. Населення Львівської області : [демографічн. щорічн.] / Держкомстат України. Головне управління статистики у Львівській області. – Львів, 2009. – 113 с.).

За період від перепису населення 2001 р. до 2008 р. рівень смертності дітей у віці до 1 року в області то знижувався до 7,8 проміле (2006 р.), то піднімався до 10,5 проміле (2007 р.). У 2008 р. його значення становило 8,8 померлих дітей у віці до 1 року на 1000 народжених живими (в Україні – 10). Найвищий рівень смертності дітей у віці до 1 року у 2008 р. був у Кам'янка-Бузькому районі (19 дітей у віці до 1 року на 1000 живонароджених) та м.Самбір (16,9)¹⁸².

У 2008 р. в області зареєстровано 17963 шлюби (7 одиниць на 1000 наявного населення) та 6129 розлучень (2,4 одиниці на 1000 наявного населення). А в 2011 р. на Львівщині відділами державної реєстрації актів цивільного стану зареєстровано 18957 шлюбів (7,5 одиниці на 1000 наявного населення). Порівняно з 2010 р. кількість шлюбів збільшилася на 2121 одиниць –ю (або на 12,6%). Вищий від обласного коефіцієнт шлюбності був у п'яти містах обласного значення: Львові, Дрогобичі, Самборі, Трускавці та Червонограді. У міських поселеннях рівень шлюбності вищий, ніж у сільській місцевості, відповідно 8,0 і 5,6 проміле. В області рівень розлучуваності коливався від 1,5‰ у Жовківському, Мостиському, Старосамбірському, Турківському районах до 3,8‰ у м. Трускавець. У міських поселеннях рівень розлучуваності вищий, ніж у сільській місцевості, відповідно 2,8 і 1,7 одиниці на 1000 наявного населення¹⁸³.

У 2008 р. вперше зареєстровано 2122,9 тис. випадків захворювань, що менше на 2,7% та 3,4% порівняно з 2007 та 2000 р., але більше на 20,3%, ніж у 1995 р. Як і у попередні роки найбільш масово населення хворіє на органи дихання. Така категорія хворих становила 1046,2 тис., або половину від усіх хворих. Кожний п'ятнадцятий захворів на хвороби системи кровообігу (141,1 тис. випадків), вісімнадцятий – на хвороби шкіри та підшкірної клітковини (119,6 тис.), дев'ятнадцятий – на хвороби сечостатевої системи (114 тис.) або хвороби ока та його придаткового апарату (112,8 тис.).

Діти у віці до 14 років становили 27,3% (585,7 тис.), підлітки у віці від 15 до 17 років – 4,9% (106,3 тис.). У розрахунку на 100 тис. населення захворюваність дітей є у 2,1 раза вищою, ніж у дорослого населення (138 тис. випадків проти 72 тис.), підлітків – в 1,6 раза (90 тис.). Захво-

¹⁸² Демографічний розвиток Львівщини у статистичних показниках. Населення Львівської області : [демографічн. щорічн.] / Держкомстат України. Головне управління статистики у Львівській області. – Львів, 2009. – 113 с.

¹⁸³ Демографічний розвиток Львівщини у статистичних показниках. Населення Львівської області : [демографічн. щорічн.] / Держкомстат України. Головне управління статистики у Львівській області. – Львів, 2009. – 113 с.

рюваність жінок становить 55,5% від усіх хворих. П'яту частину хворих становлять люди пенсійного віку. Залишається соціально-небезпечною ситуацією щодо захворюваності населення на активний туберкульоз. Уперше на туберкульоз у 2011 р. захворіло 1630 осіб проти 1678 у 2010 р. У розрахунку на 100 тис. наявного населення захворюваність на туберкульоз становила 64,6 випадків, що порівняно з 2010 р. та 2000 р. є менше на 2,7% та на 0,6%, з 1990 р. – більше у 2 рази¹⁸⁴.

Загострення демографічних проблем в малих містах обумовлює імплементацію в діяльність міських органів місцевого самоврядування наступних управлінських функцій: прогнозування демографічних процесів у місті на найближчу (до 1 року) та довгострокову (10-20 років) перспективу; оперативного моніторингу міграційної ситуації, у т.ч. оцінки внутрішньодержавної міграції та еміграції мешканців міста; стимулювання зростання народжуваності в місті на основі координації загальнодержавної та місцевої політики в цій сфері та надання адресної допомоги найбільш малозабезпеченим сім'ям.

Більш гостро, ніж у великих, в малих містах постає проблема працевлаштування, а саме зростання рівня безробіття (як офіційного, так і прихованого), проблема раціонального використання трудових ресурсів (вузький ринок праці, структурна незайнятість, диспропорції у використанні чоловічої та жіночої праці). До останнього часу, незайняті трудові ресурси в малих містах зростали, але за офіційними даними становили лише 3-5% працездатного населення (не враховувався фактор прихованого безробіття), а в даний час у зв'язку із спадом виробництва, припиненням діяльності більшості підприємств і організацій ця тенденція не лише зберігається, а й стає загрозливою.

Малі міста мають ряд переваг над іншими за рангом міськими поселеннями:

- наближення жителів даних міст до природи;
- сприятливі екологічні умови в більшості міст;
- менш напружений, ніж у великих містах, ритм життя;
- невеликі затрати часу жителя малого міста на дорогу до місця роботи і назад;
- зручність розміщення об'єктів соціально-духовної інфраструктури (в межах пішохідної доступності).

¹⁸⁴ Демографічний стан на Львівщині. Комплексна економічна доповідь. / Державна служба статистики України. Головне управління статистики у Львівській області. – Львів, 2012. – С. 5-7.

Проте, демографічно-функціональні ознаки малих міст зумовлюють і певні їх несприятливі зони, що позначаються на процесі їх розвитку. До них слід віднести :

- ставлення до малих міст як до периферії з боку центральної та регіональної влади;
- ймовірність високого рівня безробіття;
- надмірна демографічна чутливість міської системи;
- посилений вплив мешканців сільської місцевості, які використовують інфраструктурний, виробничий потенціал міста, що позначається на його облаштуванні та фінансово-економічному становищі.

На думку науковців, таких як: О. Амоша, В. Геєць, Я. Єлейко, С. Ішук, Л. Шевчук є міста, передусім малі міста, в яких сконцентровано виробничий, інтелектуальний, фінансовий та людський потенціали. Малі міста зазнали значних скорочень обсягів виробництва, а тому і звільнення працівників. Фінансування та залучення інвестиційних коштів є актуальним завданням сьогодення. Підвищення додаткових можливостей інвестиційної активності в малих містах потребує організації спеціальних досліджень, серед яких є інвестиційна привабливість економіки малих міст.

Пояснювати скорочення народжуваності в Україні лише демографічною кризою навряд чи можна, оскільки період найінтенсивнішого зменшення кількості народжених співпав з періодом гострої і затяжної соціально-економічної кризи, яка сформувалася в країні після здобуття незалежності. У той час різко зменшилась заробітна плата, багато людей залишилися без роботи і змушені були вирушити за межі країни в пошуках місця прикладання праці. Отже, цілком правомірно зробити висновок, що важливим фактором, який детермінує низьку дітородну активність, може вважатися низький рівень соціально-економічного розвитку територіальних суспільних систем, в умовах якого рівень доходів працівника нездатний забезпечити відтворення його робочої сили, а не те, що забезпечити виховання хоча б однієї дитини¹⁸⁵.

Держава повинна створити умови для поліпшення зростання народжуваності, і про покращення соціально-економічної ситуації, тобто про створення нових робочих місць, підвищення оплати праці, підтрим-

¹⁸⁵ Шевчук Я. В. Активізація інвестування соціально-економічного розвитку територіальних суспільних систем як фактор зростання народжуваності / Я. В. Шевчук. Соціально-економічні проблеми сучасного періоду України. Інвестиційна привабливість регіону та механізми її забезпечення: [зб. наук. пр.] / НАН України. Ін-т регіональних досліджень; відп. ред. С. І. Бойко. – Львів, 2010. – Вип. 3(83). – С. 326-327.

ку молоді при облаштуванні побуту і т. д. А всі ці завдання можливо реалізувати при наявності належного інвестування малих міст. Це дозволить згладити демографічні проблеми і розв'язати ряд практичних завдань, що сприятимуть збереженню генофонду українського народу та його розквіту у найближчій перспективі.

3.3. Проблеми формування і розвитку трудового потенціалу малих міст Карпатського регіону

Сучасні реалії соціально-економічного простору малих міст засвідчують проблематичність ситуації практично в усіх сферах господарювання, які особливої амплітуди набувають у особливо вразливій для кожного пересічного мешканця малого міста сфері – сфері трудових відносин. Саме особливості останньої передбачають можливість реалізації основоположних людських прав та свобод, гідної аплікації потенціалу праці, отримання адекватної заробітної плати, забезпечення належного рівня соціального добробуту.

Нівелювання особливостей та специфіки малих міст у процесі соціально-економічних та політичних трансформацій загострює доволі складну ситуацію та ставить під сумнів можливість повноцінного формування, розвитку та реалізації власного трудового потенціалу кожним конкретним мешканцем та сукупного трудового потенціалу малого міста. Ідентифікація існуючих проблем та особливостей у сфері формування, розвитку та реалізації трудового потенціалу малих міст та виокремлення факторів впливу на розвиток трудового потенціалу має стати основою окреслення можливих заходів щодо стабілізації функціонування даного засадничого ресурсу розвитку мережі міських поселень України.

Окреслення проблем формування та розвитку трудового потенціалу малих міст вимагає з'ясування особливостей сутнісного розуміння феномену міських поселень. Отже, місто, як універсальне утворення, є одночасно місцем зосередження населення та обслуговуючої інфраструктури та місцем концентрації промислової діяльності. Оскільки, міста, як центри промислового розвитку, виступають і осередками промислово-територіальних систем і центрами системи розселення, їх можна вважати опорними пунктами формування та розвитку трудового потенціалу. Міста за функціональною ознакою ідентифікують як адміністративні, промислові, культурні, наукові центри, однак більшість міст внаслідок власної універсальності є багатофункціональними центрами. Гомологічні особливості населення міських поселень зумовлене проявом таких спільностей, як:

- життєдіяльність в умовах концентрації господарської діяльності, мережі господарюючих суб'єктів та процесів професійної комунікації;
- гнучкий та динамічний ритм життя;
- структуралізація та маргіналізація життєвого простору;
- інтелектуалізація характеру духовного життя;
- інформаційно-технологічна та освітньо-кваліфікаційна мобільність;
- високий ступінь лояльності у дотриманні життєвих норм та звичаїв.

Дані гомологічні особливості знаходять своє відображення у специфіці формування, використання, відтворення трудового потенціалу, а отже, меншою чи більшою мірою, впливають на прояв дії факторів розвитку трудового потенціалу. Диференціація прояву гомологічних особливостей та дії факторів розвитку трудового потенціалу перебуває у залежності від величини міст. У великих та середніх містах прояви дії факторів та особливостей набувають більшої амплітуди, однак у малих містах та селищах міського типу такі процеси проходять у більш помірній формі.

Згідно офіційних статистичних даних, станом на 1 січня 2012 року 68,77% населення України проживало в містах, при чому загальна кількість міст в Україні на 2012 р. складала 459¹⁸⁶. Найчисельнішою за кількісним складом групою міст є малі міста. Станом на 1 січня 2011 р. в Україні налічувалося 362 малих міст, що фактично становить більш як 78% загальної кількості міст України. Найбільша кількість малих міст зосереджена у Львівській, Донецькій, Луганській, Київській, Тернопільській, Вінницькій областях.

Постійне населення малих міст на початок 2011 р. складало 5,91 млн. осіб, або 13% постійного населення України. Оскільки малі міста є найбільш чисельною за кількісним складом групою міст, а з ними безпосередньо пов'язане життя у сукупності більш ніж 20 млн. міських та сільських жителів, це робить їх, очевидно, одним із визначальних факторів формування поселенської мережі та трудового потенціалу держави загалом.

Трудовий потенціал є вагомою складовою загального потенціалу розвитку малого міста, як сукупності усіх видів ресурсів економічного,

¹⁸⁶ Чисельність наявного населення України на 1 січня 2012 року [стат. зб.] / Державна служба статистики України. – К., 2012. – 112 с.

фінансового, соціального, управлінського, природного характеру, які притаманні місту та у відповідній мірі визначають, стимулюють чи обмежують його розвиток. Трудовим потенціалом малого міста слід вважати акумульовану та реалізовану сукупність демографічно-біологічних, морально-етичних, соціально-економічних, організаційно-управлінських, освітньо-кваліфікаційних, когнітивно-психологічних характеристик, якостей та можливостей носіїв праці (мешканців малого міста) що формують, реалізують чи акумулюють для реалізації у майбутньому резерв праці у конкретному просторово-часовому полі малого міста та у конкретних умовах суспільно-економічного, інноваційно-технологічного та екологічного розвитку

Чинниками, що найбільше впливають на кількісну базу формування трудового потенціалу є складові демографічно-біологічних та соціально-економічних характеристик трудового потенціалу малих міст, зокрема демографічна структура населення малих міст, міграційні потоки, стан здоров'я, соціальна захищеність, життєвий рівень населення тощо. Саме у їхніх вимірах можна оцінювати актуальну кількісну базу трудового потенціалу та передумови розвитку якісної складової трудового потенціалу малого міста.

Оскільки демографічна база формування та природного відтворення населення є основою розвитку кількісних характеристик трудового потенціалу, ключовим фактором розвитку трудового потенціалу малих міст слід вважати демографічний фактор.

Беручи до уваги статистичні дані Моніторингу соціально – економічного розвитку малих міст, а саме, співвідношення чисельності дітей до 17 років та пенсіонерів за віком, які проживали у малих містах у розрізі областей, спостерігаємо зростання негативних тенденцій. Так, незважаючи на незначне, у порівнянні із 2009 р., зростання чисельності дітей до 17 років (2,2%) та мізерне скорочення чисельності пенсіонерів за віком (0,6%), на жаль, присутнє переважання показників старіння населення малих міст (на 1,43 млн. пенсіонерів за віком припадало 1,06 млн. дітей віком до 17 років). Коефіцієнт приросту населення малих міст має позитивне значення лише у Волинській, Закарпатській, Івано-Франківській, Львівській, Рівненській та Хмельницькій областях (табл. 3.10). Очевидно, скорочення кількості населення у працездатному віці супроводжується зростанням міри утриманства у малих містах.

Характерною ознакою розвитку малих міст є також кількісне зменшення їх населення внаслідок домінування від'ємних міграційних тенденцій.

Таблиця 3.10

Демографічні характеристики розвитку трудового потенціалу малих міст України
(станом на 1 січня 2011 р.)**

Регіон (область)	Всього малих міст, одиниць	Постійне населення всього, тис. осіб	Постійне населення малих міст всього, тис. осіб	Частка населення малих міст у постійному населенні, %	Кількість дітей віком до 17 років, тис. осіб*	Кількість пенсіонерів за віком, тис. осіб*
АР Крим	11	1954,7	228,284	11,67	27,849	12,198
Вінницька	17	1634,1	300,033	18,36	49,869	60,817
Волинська	8	1034,4	101,195	9,78	21,614	19,546
Дніпропетровська	14	3333,2	363,272	10,89	87,271	105,142
Донецька	36	4420,1	625,204	14,14	102,68	172,811
Житомирська	7	1279,8	101,411	7,92	24,649	24,610
Закарпатська	9	1244,5	145,721	11,71	29,628	29,089
Запорізька	10	1800,5	166,513	9,25	29,455	35,568
Івано-Франківська	12	1377,0	200,821	14,58	23,595	22,686
Київська	21	1711,8	441,288	25,78	79,920	103,094
Кіровоградська	9	1003,6	125,814	12,54	26,114	24,657
Луганська	26	2286,7	403,946	17,66	68,526	104,429
Львівська	40	2526,4	483,567	19,14	99,893	107,462
Миколаївська	7	1182,6	147,377	12,46	11,584	33,869
Одеська	15	2377,6	247,590	10,41	45,041	76,968
Полтавська	12	1479,9	202,984	13,71	28,963	39,970
Рівненська	10	1151,5	218,953	19,01	47,058	40,927
Сумська	12	1159,3	259,736	22,40	39,080	61,177
Тернопільська	17	1080,8	183,500	16,98	41,471	39,694
Харківська	14	2739,5	254,353	9,28	49,310	98,279
Херсонська	8	1086,8	165,084	15,45	27,713	49,669
Хмельницька	11	1323,7	260,251	19,66	49,851	62,271
Черкаська	13	1281,7	212,476	16,58	43,843	59,668
Чернівецька	10	901,2	70,613	7,84	13,612	16,063
Чернігівська	12	1089,7	143,309	13,15	22,476	35,397
м. Севастополь	1	378,9	11,703	3,09	1,958	1,917

* Показники станом на 1 січня 2010 р.

** Розроблено за [Моніторинг соціально-економічного розвитку малих міст і селищ України за 2010 рік. – К.: Міністерство регіонального розвитку та будівництва України, Департамент регіонального розвитку, 2011 р.], [Розподіл населення України за статтю та віком станом на 1 січня 2011 р. [стат. зб.] / Державна служба статистики України. – Київ, 2011. – 419 с.].

Прояви останніх у просторі малих міст ідентичні щодо інших міських поселень. Так, розгортання обсягів глобалізації, інтеграції та міжнародної міграції супроводжується процесом переселення та зміни демографічної та етнічної карти міст. Активізація міграційних потоків спричинює зміни не лише соціального характеру, але й фінансового. Зокрема, обсяги грошових переказів зовнішніх трудових мігрантів зростають із зростанням кількості мігрантів та формують значну частину платіжних балансів та валютних надходжень держави, а також складають вагомую частку сукупних доходів домогосподарств.

Специфіка впливу фактору трудової міграції на розвиток трудового потенціалу малого міста засвідчує поруч із негативними наслідками у формі звуження демографічної бази відтворення трудового потенціалу також позитивні наслідки.

Зокрема, виділяються такі позитивні явища впливу зовнішньої трудової міграції на розвиток трудового потенціалу, як обмін досвідом, зменшення обсягів безробіття, інвестування малого бізнесу¹⁸⁷, зростання емоційної складової задоволеності життям¹⁸⁸, обмін мистецькими, науковими, політичними, релігійними ідеями¹⁸⁹ тощо. Впливи трудової міграції на розвиток трудового потенціалу малого міста проявляються, на нашу думку, у наступному: обмін трудовим потенціалом сприяє інтеграції до міжнародного ринку праці; обмін досвідом та підвищення рівня кваліфікації внаслідок праці закордоном підвищує якісний рівень трудового потенціалу; зменшується рівень зареєстрованого та прихованого безробіття; трудові доходи мігрантів спрямовуються на покращення матеріального стану сім'ї та освіти; зростає платоспроможний споживчий попит; частина трудових міграційних доходів спрямовується на інвестування малого підприємництва та створення нових робочих місць; обмін культурним досвідом та здобуття нових мовних навиків підвищує конкурентні позиції населення малих міст на внутрішньому ринку праці.

¹⁸⁷ Гринкевич С. С. Вплив міграції на розвиток трудового потенціалу в умовах євроінтеграційних процесів/ С. С. Гринкевич, І. С. Постна // Науковий вісник НЛТУ України : [зб. наук.-техн. праць]. – Львів : РВВ НЛТУ України, 2010. – Вип. 20.15. – 360 с.

¹⁸⁸ Пустовар Н. В. Міграція – щасливий погляд на життя / Н. В. Пустовар, І. А. Лапшина // Науковий вісник НЛТУ України : [зб. наук.-техн. праць]. – Львів : РВВ НЛТУ України. – 2012. – Вип. 22.6. – 404 с.; Земба М. Інтегрований підхід до питання міграції / М. Земба. – Люблін : Вид-во Люблінського католицького ун-ту, 2008. – 125 с.

¹⁸⁹ Земба М. Інтегрований підхід до питання міграції / М. Земба. – Люблін : Вид-во Люблінського католицького ун-ту, 2008. – С. 8.

Однак, слід врахувати, що основну масу трудових мігрантів малих міст складає молодь та особи у працездатному віці, а отже, надмірне зростання трудових міграційних потоків перспективно генерує ситуацію, коли власний трудовий потенціал малого міста складатиметься із мало-кваліфікованої робочої сили та осіб передпенсійного віку. Це очевидно проявлятиметься як у скороченні економічного потенціалу малих міст, так і у зниженні можливостей для потенційного розміщення та розвитку в межах їх територій нових конкурентоспроможних виробництв.

Значна частина мешканців малих міст не може реалізувати власний потенціал праці через брак ємності ринку праці та соціальну чи фінансову непривабливість наявних робочих місць. Окрім того, мешканці малих міст обмежені у виборі професії, підвищення власного професійно-кваліфікаційного рівня та перекваліфікації внаслідок недостатньої кількості а, почасти, й відсутності на території малих міст відповідних освітніх закладів. Складною є ситуація із працевлаштуванням особливо вразливих категорій населення, які потребують соціального захисту та нездатні на рівних конкурувати на ринку праці, зокрема, інваліди, особи передпенсійного віку та молодь.

Особливої складності набуває ситуація із реалізацією потенціалу праці у малих містах із моногалузевою структурою виробництва. Як відомо, із 122 міст з моногалузевою структурою виробництва в країні на малі міста припадає лівова частка – 111 малих міст. Зокрема це міста, містоутворюючими підприємствами яких є підприємства гірничодобувної промисловості (39 малих міст), енергетики (9 малих міст), хімічної та нафтопереробної промисловості (6 малих міст), агро – промислової сфери (18 малих міст) тощо. Монофункціональна специфіка господарства даної категорії малих міст, формує базу для реалізації трудового потенціалу носіями вузькоспеціалізованого професійного профілю, як правило, робітничого спектру, в той час, коли можливості для аплікації потенціалу праці висококваліфікованих кадрів інформаційно-інтелектуального прошарку в просторовому вимірі більшості малих міст доволі обмежені.

Трудовий потенціал значної частини населення малих міст, будучи виключеним із активної участі у економічній діяльності, знаходить своє застосування у більш економічно привабливих містах (як правило, за кордоном, у промислово-виробничих та наукових центрах країни), або поповнює лави безробітних, створюючи додатковий соціальний тягар на малі міста. Рівнозначно, недостатнє використання трудового потенціалу малих міст діє деструктивно як на мікроекономічну ситуацію у малих містах, так і макроекономічні показники загалом.

Наявність розвиненої промислово – виробничої бази у малих містах є необхідною, однак не достатньою умовою повноцінної реалізації трудового потенціалу. Так, достатня концентрація науково-освітнього потенціалу (мережі закладів освіти, культури, охорони здоров'я тощо) та гідний «пакет» соціального обслуговування, що потенційно могли б пропонуватися простором малого міста, можуть бути гарантом розвитку якісних характеристик трудового потенціалу останнього, а отже, і запорукою зростання малого міста та добробуту його мешканців. На жаль, рівень розвитку сфери соціального обслуговування населення більшості малих міст попри наявність усіх необхідних передумов, доволі відсталий.

Просторові особливості малих міст містять істотні резерви для розвитку трудового потенціалу. Зокрема, істотною перевагою малих міст є їх відносна просторова замкнутість та одночасна включеність у зону впливу великих міст, що є у межах їх найближчого транспортно-інфраструктурного досягнення. Малому місту, як елементу системи поселенської мережі, у порівнянні із великим містом, притаманний більш спокійний ритм життя, що пов'язаний із меншою кількістю проживаючого населення, скромнішими масштабами господарської діяльності, вищим рівнем морально-духовного розвитку та кращою екологічною ситуацією. Міський спосіб життя у вимірах малого міста, позбавлений таких проявів суспільної урбанізації як просторове відокремлення, агресивність, анонімність, слабкі родинні та сусідські зв'язки, безособовість людських контактів, відчуття відособленості та самотності. У малих містах значно меншу амплітуду мають також такі суспільні прояви як фрагментація, поляризація та сегрегація. Таке просторове позиціонування малих міст та вирішення проблем розвитку інформаційно-технологічної та освітньо-кваліфікаційної мережі, робить території малих міст досить привабливими для проживання та реалізації потенціалу праці.

Вирішення проблем розвитку трудового потенціалу малих міст обумовлюється існуючим адміністративно – територіального устроєм та похідними від нього організаційно-економічними наслідками. Малі міста є елементами регіональної ієрархії, а отже, перебувають під впливом системи структури більш високого рівня. Концентрація управлінської, політичної та економічної еліти на вищих по відношенню до малих міст адміністративних ланках, робить малі міста заручниками перерозподілу ресурсів, а тому суттєво обмежує фінансові, кадрові, економічні можливості малих міст щодо вирішення тактичних та стратегічних проблем місцевого розвитку та сфери формування і розвитку трудового потенціалу.

Таким чином, проблеми формування та розвитку трудового потенціалу малих міст зумовлені наступною специфікою: виробнича та соціальна інфраструктура малих міст має обмежені можливості щодо розширення існуючих виробничих потужностей та сприятливі умови для розміщення установ та закладів соціального, освітнього, культурно-побутового обслуговування населення; монофункціональний характер економіки малих міст, а саме наявність у них одного-двох системоутворюючих профільюючих підприємств, зумовлює особливу вразливість трудового потенціалу малих міст у періоди соціально-економічних трансформацій та загострення кризових явищ в економіці; периферійність малих міст відносно великих метрополій та недостатня включеність малих міст у освітньо – інформаційні потоки обумовлює особливість трудового потенціалу малих міст як реципієнта цивілізаційно-господарських трансформацій а не активного гравця у сфері формування його якісних характеристик.

Створення нових об'єктів сфери послуг, модернізація існуючих виробництв у малих містах, сприяння розвитку підприємницької ініціативи, самозайнятості населення та малого підприємництва сприятиме створенню умов для повноцінного розвитку та реалізації трудового потенціалу малих міст.

Зокрема, підприємницька ініціатива здатна налагодити процес створення нових робочих місць та залучення вільних трудових ресурсів. Це, у свою чергу, сприятиме стабілізації соціально-економічного розвитку малих міст та прилеглих сільських територій, зменшенню рівня зовнішньої трудової міграції, зростанню рівня якості трудового потенціалу та загальної соціальної стабільності у малих містах. Дієвим інструментом подолання демографічно – соціальних та економічних проблем розвитку малих міст є активізація процесів введення нових та модернізації існуючих об'єктів житлової, транспортної, інженерної, соціально-культурної інфраструктури поряд із створенням для жителів малих міст можливостей підвищення власного освітньо-кваліфікаційного рівня.

Вирішенню проблем просторових диспропорцій розвитку трудового потенціалу малих міст сприяє практика стимулювання процесів створення в малих містах філій підприємств, які мають розгорнуту діяльність у прилеглих до малого міста великих містах, а також розміщення в просторових рамках малих міст нових та винесення із великих міст існуючих наукових інститутів, навчальних закладів. Позитивним реформам у сфері формування та використання трудового потенціалу малих міст має сприяти правильна організація, планування та управління соціально-економічного розвитком малих міст а також, створення

відповідних умов та механізмів по залученню працездатного населення до економічної діяльності та реалізації власного трудового потенціалу.

3.4. Типологія малих міських поселень регіону

Для того, щоб ефективно управляти містом, тобто повноцінно використовувати його соціально-економічний потенціал, підвищуючи інвестиційну привабливість міста, створюючи потрібну кількість місць прикладання праці для мешканців, забезпечуючи розширене відтворення всіх міських систем та якісного середовища для проживання людей, важливо враховувати його особливості порівняно з іншими містами, тобто визначити тип міста. Типи міст визначають, здійснюючи їх типологізацію (табл. 3.11).

Типологізація міст – це процес віднесення їх до тих чи інших груп (типів) за тими чи іншими ознаками. Типологізація є одним із наважливіших наукових методів виявлення особливостей і відмінностей малих міст. Безумовно, вона може використовуватись для диференціального управління як самими містами, так і суспільно-просторовими процесами в їх межах. Об'єктивною основою типологізації є їх диференціація за територією. Така диференціація розглядається як просторова основа функціонування міст, оскільки воно не можуть існувати без територіальних відносин.

Типологізація міст є своєрідною характеристикою розселення у тому чи іншому регіоні країни, відображаючи специфіку, зумовлену сутністю розселення. Типологізація міст дозволяє виділити на території країни чи регіонів ті чи інші типи районів, що сформувалися об'єктивно внаслідок територіальної диференціації конкретних ознак міст.

При здійсненні типологізації міст необхідно дотримуватися таких головних принципів:

- об'єктивність, що вимагає урахувати об'єктивну основу формування типів міст, яка існує реально, а не в уяві вчених;
- динамічність міст, яка може привести до зміни віднесення міст одного типу до іншого;
- перспективність – обов'язкове врахування можливих змін розвитку міст в перспективі;
- можливості міст виконувати роль центру або ядра районоформування, утворюючи навколо себе певну зону тяжіння;
- супідрядність міст, тобто врахування наявності різних ієрархічних рангів.

Важливим етапом типологізації міст є виявлення та оцінка впливу головних чинників, до яких належать:

Таблиця 3.11

Типологізації і типи міст*

Типологізації міст за:	Типи міст
Чисельністю населення	– малі (до 50 тис. осіб); – середні (50-250 тис. осіб); – великі (250-500 тис. осіб); – дуже великі (500-1000 тис. осіб); – міста-мільйонери (понад 1 млн. осіб)
Кількістю функцій	– монофункціональні міста; – багатофункціональні міста
Провідною функцією міст	– промислові центри; – транспортні центри; – організаційно-господарські центри; – науково-дослідні центри; – курортні центри; – центри територій сільськогосподарського виробництва – культурно-освітні центри – туристично-рекреаційні центри – будівельні центри; – логістичні центри;
Природними умовами і особливостями	– міста, розміщені на рівнинній території; – гірські міста; – міста, розташовані поблизу водойм;
Рівнем соціально-економічного розвитку	– високорозвинені; – помірно розвинені; – проблемні (депресивні) – розвинені; – слабо розвинені;
Адміністративним статусом	– місто світового (міжнародного) значення; – місто – столиця держави; – місто – центр автономної республіки; – місто – обласний центр; – місто – районний центр
Роллю міста у міжнародній системі економічних відносин	– штаб-квартири міжнародних інституцій; – освітньо-наукові центри; – фінансові центри – логістичні центри; – туристичні центри; – розважально-ігрові центри;
Креативністю в управлінні розвитком міста	– міста з високим рівнем креативності; – міста з помірним рівнем креативності; – міста з низьким рівнем креативності

* Узагальнено автором на основі: Балацький Є. О. Бюджет міста у системі фінансів території : монографія / Є. О. Балацький. – Суми : ДВНЗ «УАБС НБУ», 2011; Герасимчук З. В. Особливості типології міст як передумова ефективного стратегічного управління їх розвитком / З. В. Герасимчук, О. В. Середа // Економічний форум. – 2012. – №1 та ін..

- природні умови та ресурси, що часто визначають величину, тип та розміщення поселень, форми територіальної організації розселення;
- демографічна ситуація, міграція, структура та розміщення населення;
- просторові аспекти урбанізації, які суттєво впливають на характер, територіальну структуру, рівень розвитку міських поселень;
- рівень економічного розвитку районів, територіальна спеціалізація, розміщення і територіальна організація суспільного виробництва, які значно впливають на формування тих чи інших типів міст;
- розвиток і щільність транспортної мережі, що сприяють інтенсифікації міжміських економічних, трудових та соціальних зв'язків і формують системи розселення;
- рівень розвитку та склад соціальної інфраструктури, які визначають, соціальний статус поселень, що сприяє їх сталому розвитку та функціональній виразності.

У Львівській області міські поселення виконують різні функції. За цією ознакою розрізняють такі їх типи:

- поліфункціональні (Львів, Дрогобич, Стрий);
- промислові (Борислав, Червоноград, Яворів, Новий Розділ, Сокаль, Стебник, Новояворівськ);
- транспортні (Городок, Самбір, Золочів);
- рекреаційні (Трускавець, Моршин, Великий Любінь, Немирів, Славське);
- торговельно-прикордонні (Мостиська).

Нами проведено типологію міських поселень Львівської області на основі багатовимірного аналізу (рис. 3.6). На основі багатовимірного аналізу демографічних показників виділено 14 типів міських поселень Львівської області (рис. 3.7). Найбільшу кількість міських поселень включає в себе третій та четвертий типи. Окремо виділено Львів, який характеризується високою питомою вагою населення у загальній кількості населення Львівської області, невисоким природним приростом, середнім рівнем шлюбності та розлучуваності та високою інтенсивністю міграції. Навколо Львова виділяється два кільця міських поселень.

Перше кільце – це поселення третього типу, до якого входить 39 міських поселень з невисокою питомою вагою населення у загальній кількості населення Львівської області, з високою народжуваністю, смертністю, шлюбністю, низькою розлучуваністю та нижчою за середню інтенсивністю міграції.

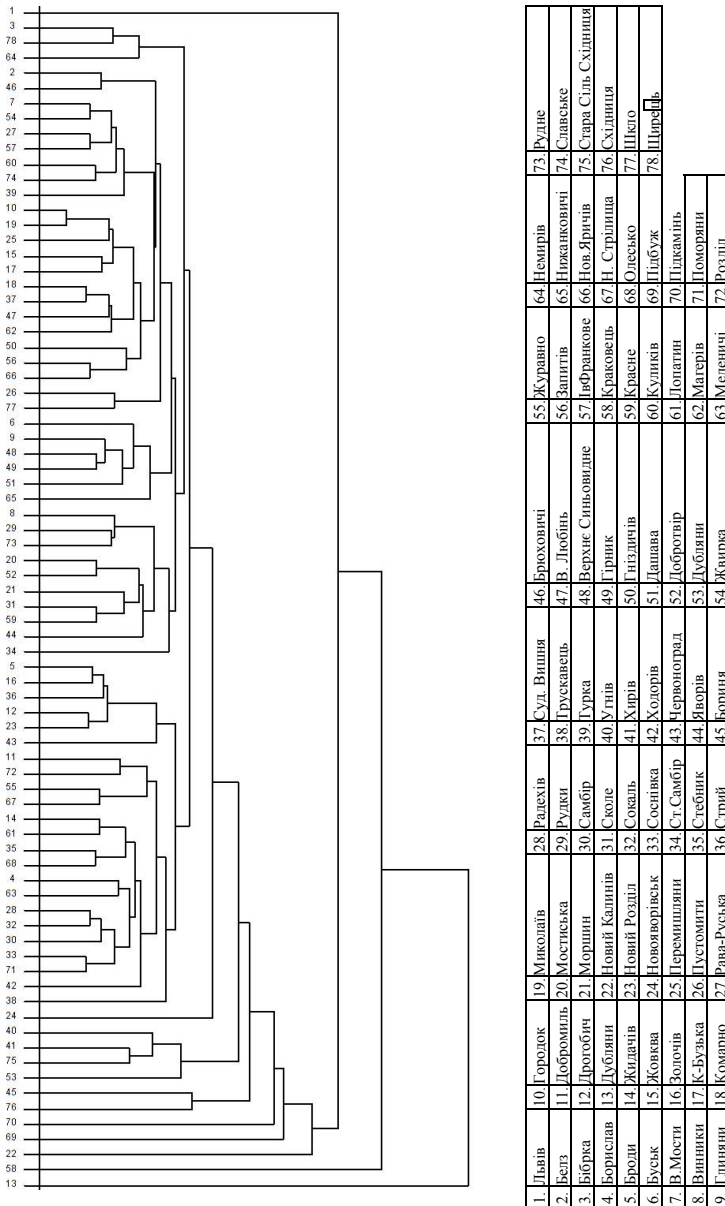

Рис. 3.6. Граф «дерево посліднянь» міських поселень Львівської області, 2010 р.

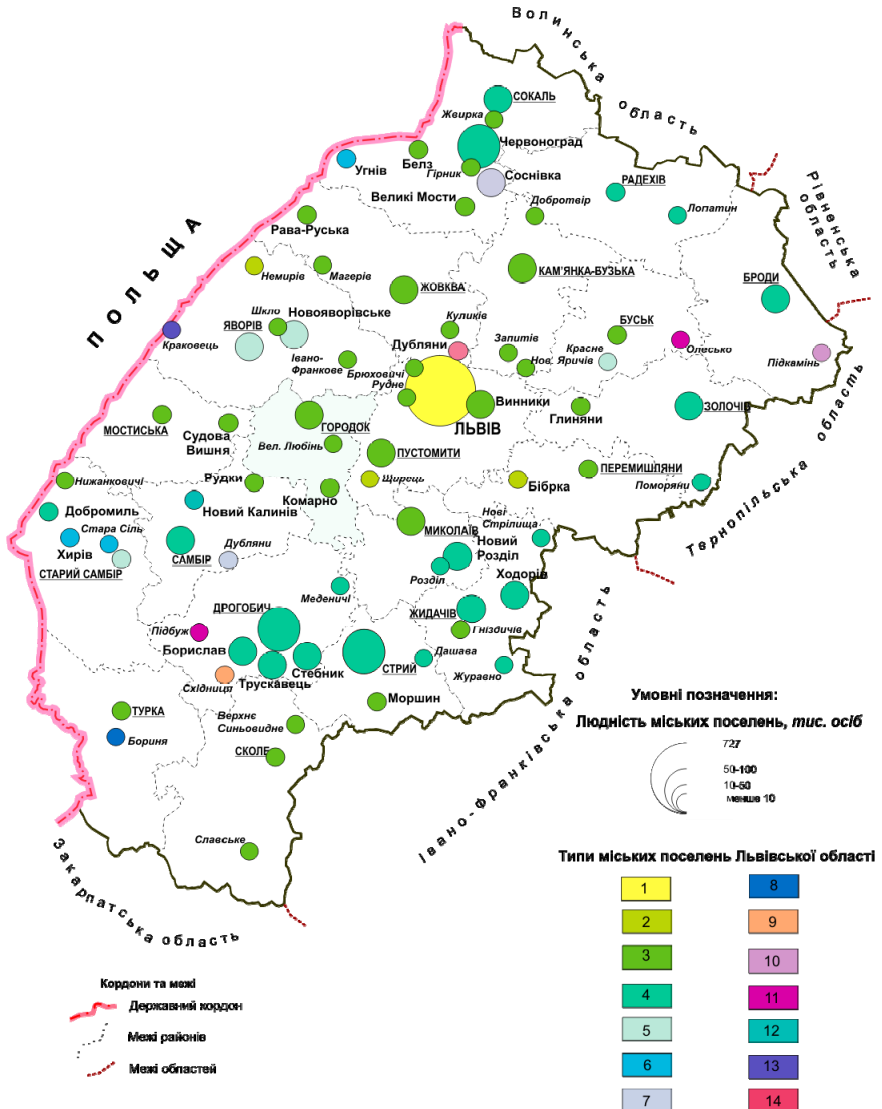

Рис. 3.7. Демографічні типи міських поселень Львівської області, 2010 р.

Характеристика демографічних типів міських поселень Львівської області:

- 1** міські поселення з високою питомою вагою населення у загальній кількості населення Львівської області, невисоким природним приростом, середнім рівнем шлюбності та розлучуваності та високою інтенсивністю міграції (Львів).

- 2** міські поселення з невисокою питомою вагою населення у загальній кількості населення Львівської області, високим природним приростом та низькою інтенсивністю міграції (Щирець, Немирів, Бібрка).
- 3** міські поселення з невисокою питомою вагою населення у загальній кількості населення Львівської області, з високою народжуваністю, смертністю, шлюбністю, низькою розлучуваністю та нижчою за середню інтенсивністю міграції (Белз, Брюховичі, Великі Мости, Жвирка, Рава-Руська, Івано-Франкове, Кликів, Славське, Турка, Городок, Миколаїв, Перемишляни, Жовкла, Кам'янка-Бузька, Комарно, Судова Вишня, Великий Любінь, Магерів, Гнідичів, Запитів, Новий Яричів, Пустомити, Шкло, Буськ, Глиняни, Верхнє Синьовидне, Гірник, Дашава, Нижанковичі, Винники, Рудки, Рудне, Мости, Добротвір, Моршин, Сколе, Красне, Яворів, Старий Самбір).
- 4** міські поселення з дуже низькою питомою вагою населення у загальній кількості населення Львівської області, середньою народжуваністю та смертністю та середньою інтенсивністю міграції (Броди, Золочів, Стрий, Дрогобич, Новий Розділ, Червоноград, Добромиль, Розділ, Журавно, Нові Стрілища, Жидачів, Лопатин, Стебник, Олесько, Борислав, Меденичі, Радехів, Сокаль, Самбір, Соснівка, Поморяни, Трускавець, Ходорів).
- 5** міські поселення з середньою питомою вагою населення у загальній кількості населення Львівської області, високою питомою вагою населення у загальній кількості населення адміністративного району, високим природним приростом, середнім рівнем шлюбності та розлучуваності та середньою інтенсивністю міграції (Новояворівськ).
- 6** міські поселення з невисокою питомою вагою населення у загальній кількості населення Львівської області, низьким природним приростом та високою інтенсивністю міграції (Угнів, Хирів, Стара Сіль).
- 7** міські поселення з невисокою питомою вагою населення у загальній кількості населення Львівської області, з низьким природним приростом, з середнім коефіцієнтом народжуваності та смертності та середньою інтенсивністю міграції (смт. Дубляни).
- 8** міські поселення з низькою питомою вагою населення у загальній кількості населення Львівської області, середньою питомою вагою у загальній кількості населення адміністративного району та низьким природним приростом (Бориня).
- 9** міські поселення з низькою питомою вагою населення у загальній кількості населення Львівської області, середньою питомою вагою у загальній кількості населення адміністративного району, та низьким природним приростом (Східниця).
- 10** міські поселення з низькою питомою вагою населення у загальній кількості населення Львівської області, адміністративного району, низьким природним приростом, середнім рівнем шлюбності та низьким рівнем розлучуваності, з високою інтенсивністю міграції (Підкамінь).
- 11** міські поселення з низькою питомою вагою населення у загальній кількості населення Львівської області, адміністративного району, низьким природним приростом, середнім рівнем шлюбності та низьким рівнем розлучуваності (Підбуж).
- 12** міські поселення з низькою питомою вагою населення у загальній кількості населення Львівської області, середньою питомою вагою населення у загальній кількості населення адміністративного району, високим коефіцієнтом народжуваності, низьким коефіцієнтом смертності, високим природним приростом та високою інтенсивністю міграції (Новий Калинів).
- 13** міські поселення з низькою питомою вагою населення у загальній кількості населення Львівської області, адміністративного району, високим коефіцієнтом шлюбності, низьким природним приростом та середньою інтенсивністю міграції (Краковець).
- 14** міські поселення з середньою питомою вагою населення у загальній кількості населення Львівської області, адміністративного району, з високою часткою чоловічого населення, високим природним приростом та високою інтенсивністю міграції (м. Дубляни).

Друге кільце включає в себе поселення четвертого типу, до якого входить 23 міських поселень з дуже низькою питомою вагою населення у загальній кількості населення Львівської області, середньою народжуваністю та смертністю та середньою інтенсивністю міграції.

Безумовно, надзвичайно важливо здійснити і фінансово-економічну типологію міст. Вчені України активно працюють у цьому напрямку. Так, акцентуючи увагу на тому, що життя людини та всього суспільства, особливо економічне життя, в основному сконцентроване в містах, та наголошуючи, що будь-яке місто відіграє важливу роль в структурі економічної організації суспільства Є. О. Балацький вважає: «для розуміння сутності економічних відносин всередині міста необхідно зрозуміти економічну сутність міста». На його думку, основними характеристиками міста з точки зору фінансово-економічних відносин є:

- сучасне місто – об'єкт сучасної прискореної урбанізації;
- місто – соціально-економічна система;
- місто – важливий суб'єкт бюджетно-фінансових відносин країни;
- сучасним містам характерні тенденції до інтеграції та глобалізації міжміських відносин¹⁹⁰.

На думку Є. О. Балацького, основним фактором, що визначає розвиток міста, є його участь у бюджетно-фінансових відносинах країни. Він стверджує наступне: «від системи перерозподілу фінансових ресурсів в країні, механізму, способів, принципів організації місцевих фінансів залежить склад та структура фінансових ресурсів, що знаходяться в розпорядженні органів місцевого самоврядування, рівень автономності міських бюджетів та можливість забезпечення реалізації тактичних та стратегічних програм розвитку міста»¹⁹¹.

Типологізації міст дозволяють розробляти спеціальні заходи, спрямовані на поліпшення управління соціально-економічним розвитком міст. Ось чому вони є важливим не тільки при здійсненні теоретичних обґрунтувань розвитку міст, але й при вирішенні практичних завдань, пов'язаних з їх функціонуванням.

¹⁹⁰ Балацький Є. О. Бюджет міста у системі фінансів території : монографія / Є. О. Балацький. – Суми : ДВНЗ «УАБС НБУ», 2011. – С. 36-37.

¹⁹¹ Там само.

Розділ 4. Оцінка сучасного стану малих міст Карпатського регіону та соціально-економічних проблем їх розвитку

4.1. Зміни у системі землекористування та проблеми регулювання земельних відносин у малих містах

Землю досить часто називають серед найважливіший чинників міського розвитку¹⁹². Тому для активізації соціально-економічного розвитку міст важливим та необхідним є регулювання земельних відносин як суспільних відносин щодо володіння, користування і розпорядження землею.

За роки земельної реформи в Україні, офіційним початком якої вважається 15 березня 1991 р., коли набула чинності відповідна Постанова Верховної Ради¹⁹³, відбулися суттєві зміни в системі міського землекористування: ліквідовано монополію держави на земельну власність, проведено грошову оцінку земель, почав діяти ринок земель. Зміна форм власності на землю призвела до появи великої кількості суб'єктів земельних відносин (як фізичних так і юридичних осіб), що суттєво ускладнило процес регулювання земельних відносин у містах.

Нагадаємо, що мета земельної реформи визначалась як забезпечення раціонального й ефективного використання та охорони земельних ресурсів, підвищення їх цінності, створення сприятливих умов для суттєвого збільшення соціального, інвестиційного і виробничого потенціалу землі, перетворення її у визначальний чинник економічного зростання¹⁹⁴. Прийнято вважати, що в містах земельна реформа повинна спрямовуватись передусім на розвиток регульованого обігу земель і створення необхідних умов для реалізації їхнього інвестиційного потенціалу, перетворення у самостійний чинник розвитку поселень¹⁹⁵.

Перед тим, як зупинитись на аналізі змін та проблем, що склалися в системі землекористування в малих містах Карпатського регіону за останні роки, вважаємо за необхідне зауважити, що в сучасній економічній науці поняття «земля» належить до розряду універсальних

¹⁹² Новаковський Л. Я. Удосконалення земельних відносин у містах / Л. Я. Новаковський, В. О. Леонєць. – К. : Урожай, 2006. – 144 с.

¹⁹³ Постанова Верховної Ради Української РСР «Про земельну реформу» від 18 грудня 1990 р. // Відомості Верховної Ради України. – 1994. – № 27.

¹⁹⁴ Михасюк І. Регулювання земельних відносин / І. Михасюк, Б. Косович. – Львів : ЛНУ ім. І. Франка, 2002. – С. 10.

¹⁹⁵ Там само. – С. 185.

абстракцій, які містять у собі «певний «наскрізний» смисл, що змістовно заломлюється через призму конкретного наукового пізнання»¹⁹⁶. Саме цим значною мірою пояснюється той факт, що означення цього терміну є не настільки простим завданням, як це може видатись на перший погляд, і тому час від часу, в міру поглиблення наукових знань і в ході їх систематизації, виникає потреба вдосконалення самої дефініції цього базового поняття економіки землекористування.

У найбільш широкому сучасному розумінні земля – це частина земної поверхні (тобто, поверхні планети Земля) разом з усіма атрибутами біосфери, що розміщуються над або під поверхнею, включаючи приповерхневий клімат, ґрунтовий покрив, рельєф місцевості, поверхневі води (в т.ч. озера, річки, болота), приповерхневі осадові шари разом з ґрунтовими водами, рослинний і тваринний світ, людські поселення разом з фізичними результатами людської діяльності (зокрема, тераси, інженерні споруди, будівлі)¹⁹⁷.

З цього досить загального означення, запропонованого експертами Продовольчої та сільськогосподарської організації ООН (ФАО) видно, що зараз авторитетні міжнародні організації рекомендують трактувати поняття «земля» як просторовий тривимірний об'єкт. Щоправда, необхідно зауважити, що в Україні досі при використанні терміну «земля» переважно не розглядаються такі атрибути цього поняття, як окремі об'єкти нерухомості (будівлі та споруди) і тваринний світ¹⁹⁸.

Традиційно у фаховій літературі, присвяченій питанням організації використання та охорони земельних ресурсів, наголошується, що земля як природний ресурс має багатоцільове використання: вона виступає як просторово-територіальний базис розвитку продуктивних сил і розселення та як головний засіб виробництва в сільському та лісовому господарстві¹⁹⁹. Разом з тим, земля – фізична основа та невід'ємна

¹⁹⁶ Природно-ресурсний потенціал сталого розвитку України / Б. М. Данилишин, С. І. Дорогунцов, В. С. Міщенко та ін. – К. : РВПС України НАН України, 1999. – С. 232.

¹⁹⁷ Planning for sustainable use of land resources: Towards a new approach // FAO Land and Water Bulletin. – 1995. – No 2. – 60 p.

¹⁹⁸ Третяк А. М. Управління земельними ресурсами та реєстрація землі в Україні / А. М. Третяк. – К. : Преса України, 1998. – 224 с.

¹⁹⁹ Див., наприклад, Ступень М. Г. Вдосконалення використання земель населених пунктів в умовах ринку : монографія / М. Г. Ступень, М. Д. Лесечко. – Львів : Укр. технології, 2004. – 238 с.; Трансформація земельного устрою в Україні: проблеми теорії і практики : монографія / [М. С. Богіра, П. Г. Казьмір, П. П. Колодій та ін.]; за ред. М. С. Богіри. – Львів : Львів. нац. аграр. ун-т, 2011. – 244 с.

частина екосистеми суші, необхідна та вирішальна умова функціонування природного середовища²⁰⁰.

Характер земельних відносин у містах визначається передусім специфікою використання міських земель як просторового базису соціально-економічного розвитку міста. При цьому використання земельних ресурсів міст не обмежується лише земною поверхнею, а досить часто охоплює простір над і під нею. Це зумовлює не лише велику кількість функцій використання однієї і тієї ж земельної ділянки, а й можливість її використання різними особами відмінними способами протягом різних термінів²⁰¹.

Аналізуючи специфіку міського землекористування, фахівці часто наголошують, що земельна власність у містах ніколи не зводилася до власності на землю лише як на засіб виробництва, а завжди була безпосередньо пов'язана з необхідністю розміщення певного виду діяльності в певному місці. Тому особливості організації та управління землекористуванням у містах завжди визначалася поліфункціональністю, динамічністю та високим рівнем усупільнення земельних ресурсів міст²⁰².

Зміни, що відбулися в системі землекористування у малих містах Карпатського регіону за останні роки розглянемо на прикладі Львівської області, яка на початку 1990-х років була одним із піонерів вітчизняної земельної реформи і в якій, як уже зазначалося, є найбільше малих міст.

Львівська область розташована у трьох природних зонах: Поліській, Лісостеповій та Гірській, котра поділяється на передгірську та гірську частини. Вона займає 21,8 км², що складає 3,6 % від території держави. На території області 20 адміністративних районів, 44 міста, 40 з яких вважаються малими містами, крім того 9 міст мають статус міст обласного значення, з них 5 – малі міста (Борислав, Самбір, Новий Розділ, Моршин, Трускавець).

Малі міста Львівщини, як, зрештою, й інших регіонів, суттєво відрізняються між собою як за чисельністю населення (людністю), так і за своєю площею. За даними офіційної статистики чисельність населення у цих містах коливається від 997 осіб (м. Угнів) до 35040 і

²⁰⁰ Природно-ресурсний потенціал сталого розвитку України / Б. М. Данилишин, С. І. Дорогунцов, В. С. Міщенко та ін. – К. : РВПС України НАН України, 1999. – 716 с.

²⁰¹ Новаковський Л. Я. Удосконалення земельних відносин у містах / Л. Я. Новаковський, В. О. Леоніс. – К. : Урожай, 2006. – 144 с.

²⁰² Богачов С.В. Проблеми ефективного використання земельних ресурсів міста / С. В. Богачов // Проблемы и перспективы развития сотрудничества между странами Юго-Восточной Европы в рамках Черноморского экономического сотрудничества и ГУАМ : [сб. науч. трудов]. – 2009. – Том 1. – С. 388-391.

35054 (м. Борислав і Самбір – відповідно), а загальна площа – від 82 га (м. Новий Калинів) до 3070 га (м. Борислав) (Додаток В і рис. 4.1).

Загалом, емпіричні дані, відображені на рис. 4.1, досить добре узгоджуються із загальними теоретичними уявленнями, за якими із зростанням людності міста зменшується частка його території, що припадає на 1000 мешканців²⁰³ (для малих міст Львівщини лінія тренду описується рівнянням $y = 184,75 - 105,43 \lg x$).

Відомості про динаміку змін у структурі земельного фонду малих міст Львівської області за 2002–2012 рр. подано в додатку Б. Тут лише зауважимо, що за останні 10 років загальна площа малих міст Львівщини збільшилася з 28116,4 га до 30724,4 га. При цьому найбільше зросла загальна площа м. Буськ (від 384 га у 2002 р. до 1066 га у 2012 р.) та м. Судова Вишня (відповідно з 645 га до 1111,7 га).

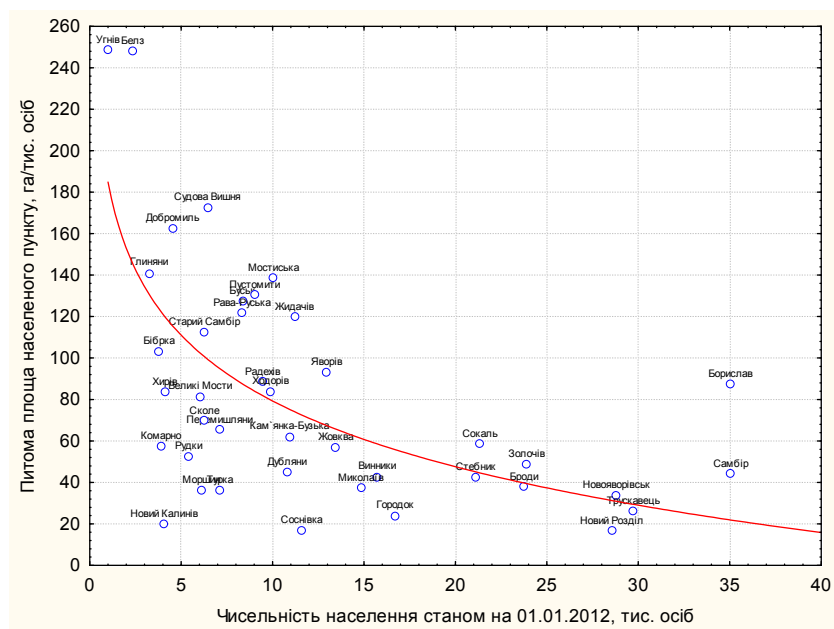

Рис. 4.1. Діаграма позиціонування малих міст Львівської області за питомою площею

²⁰³ Фахівці часто називають її питомою площею або питомою територією. Див., наприклад, Гладій М. В. Сільське розселення в умовах трансформації форм власності / М. В. Гладій, М. Д. Лесечко. – Львів : [б.в.], 1998. – С. 50-56.

Варто також додати, що у вітчизняній монографічній літературі з питань міського землекористування традиційно найкраще відображені питання, що безпосередньо стосуються забудованих територій, що дозволяє досить легко порівняти частку земель цієї категорії як для різних часових періодів, так і для різних регіонів. Зокрема, аналіз співвідношення сільбищних і позасільбищних територій у структурі земель під забудовою у малих містах Львівської області вказує на їх близькість до загальноукраїнських усереднених показників, хоч площа цих земель, що припадає на одного міського мешканця, у Львівській області є суттєво нижчою, ніж в середньому по Україні (табл. 4.1).

Таблиця 4.1

Співвідношення сільбищних і позасільбищних територій
у структурі земель під забудовою у малих містах*

Забудовані території	В 70-ті рр. в СРСР (за А. О. Кудрявцевим)				В 90-ті рр. в Україні (за Л. Я. Новаковським)		В 2012 р. у Львівській обл. (Держзем-агенство)	
	існуючий стан		прогнозні показники					
	%	м ² на 1 особу	%	м ² на 1 особу	%	м ² на 1 особу	%	м ² на 1 особу
Сільбищні	38,5	183,5	46,3	164,5	43,2	216,9	43,0	116,2
Позасільбищні	61,5	293,5	53,7	190,5	56,8	285,5	57,0	154,0

* Складено на основі даних: Кудрявцев А. О. Рациональное использование территорий при планировке и застройке городов СССР / А. О. Кудрявцев. – М. : Стройиздат, 1971. – 182 с.; Новаковський Л. Я. Удосконалення земельних відносин у містах / Л. Я. Новаковський, В. О. Леоніс. – К. : Урожай, 2006. – 144 с. та оперативних даних Головного управління Держзем-агенства у Львівській області (станом на 01.11.2012 р.).

Значну частку територій малих міст Львівщини займають землі сільськогосподарського призначення (рис. 4.2). Аналіз позицій малих міст за часткою земель цієї категорії відносно загальної площі міст вказує на можливість виділення двох умовних груп: групи з порівняно невисокою часткою (до 45 %) та групи міст, в яких цей показник перевищує виділену порогову величину 45 %. Найнижча частка земель сільськогосподарського призначення є у мм. Турка і Самбір.

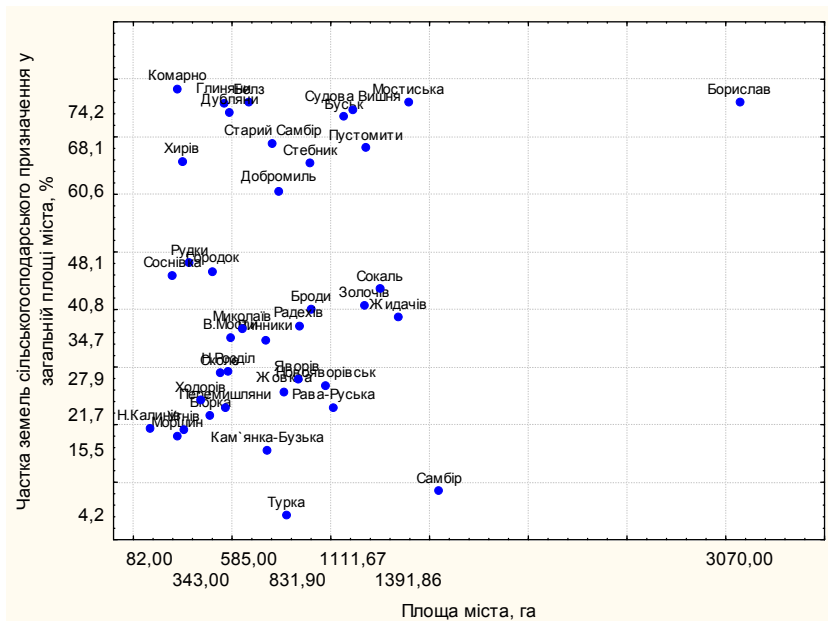

Рис. 4.2. Діаграма позиціонування малих міст Львівської області за часткою земель сільськогосподарського призначення відносно загальної площі міст

Співвідношення позицій малих міст Львівської області за часткою земель сільськогосподарського призначення відносно людності міст наведено у додатку В 2 (рис. В.1).

На рис. 4.3 наведено діаграму позиціонування малих міст Львівської області за часткою земель промисловості відносно загальної площі міст. Як бачимо, і за цими ознаками можна виділити дві умовні групи міст: міста з невисокою часткою земель промисловості (до 6 %) у загальній площі міста та міста, в яких цей показник є суттєво вищим. Найвища частка земель промисловості у землях міста є в м. Миколаїв.

Співвідношення позицій малих міст Львівської області за часткою земель промисловості відносно людності міст наведено у додатку В. 3 (рис. В.2).

При аналізі ключових проблем регулювання земельних відносин у малих містах, на наш погляд, доцільно розрізняти проблеми екзогенного та ендогенного типу. До проблем екзогенного типу віднесемо загальні проблеми, що характерні для усіх міст України в умовах інститу-

ційних трансформацій, та типові проблеми, що характерні для більшості малих міст. Проблеми ендогенного типу будемо ототожнювати із специфічними (індивідуальними) проблемами кожного конкретного міста.

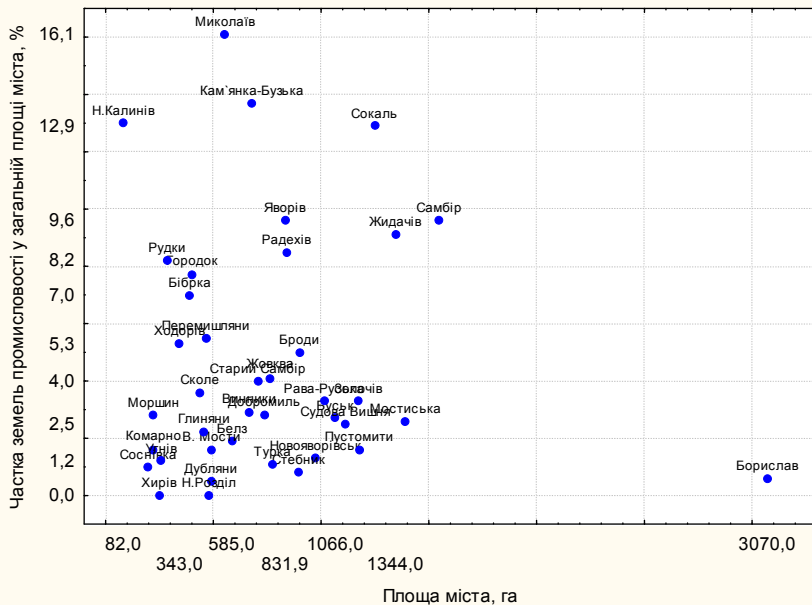

Рис. 4.3. Діаграма позиціонування малих міст Львівської області за часткою земель промисловості відносно загальної площі міст

Наприклад, наявність значних площ заболочених земель є досить гострою проблемою у сфері землекористування у мм. Рава-Руська та Жидачів: у м. Рава-Руська загальна площа заболочених земель перевищує 50 га, а в Жидачеві таких земель нараховується більше, ніж 48 га, при цьому значна частина заболочених земель забруднені відходами місцевого целюлозного виробництва.

У м. Рава-Руська є найбільші серед малих міст області відкриті площі (невгіддя). Щоправда, за останні 10 років спостерігається позитивна тенденція зменшення земель цієї категорії (від 169,5 га у 2002 р. до 162,4 га у 2012 р.). Особливо гострою проблемою для мешканців м. Соснівка, яке разом із смт. Гірник адміністративно належать до Червоноградської міської ради, є негативний вплив шахтних виробіток (плавунів) на інженерні комунікації та житлову забудову.

Аналіз стратегічних планів розвитку малих міст Львівщини показав, що в більшості з них так чи інакше розглядаються питання удосконалення системи управління землекористуванням.

Наприклад, у Стратегічному плані економічного розвитку м. Новий Розділ на 2012–2020 рр. за результатами SWOT-аналізу серед «сильних сторін» розвитку міста виділено наявність вільних територій для інвестицій (900 га), тоді як серед його «слабких сторін» названо «відсутність на території міста земель для нової житлової забудови»²⁰⁴.

Відповідно однією з переваг м. Новий Розділ у конкурентній боротьбі за інвестиції, які створюють нові робочі місця, у Стратегічному плані названо існування переліку земельних ділянок – не надто дорогих та обладнаних інфраструктурою (з доступними тарифами на енергопостачання)²⁰⁵.

Крім того, в окрему оперативну ціль виділено проведення інвентаризації земель міста. Мета відповідного проекту визначається як «створення інформаційної бази для ведення державного земельного кадастру, регулювання земельних відносин, раціонального використання і охорони земельних ресурсів, оподаткування, для раціональної політики у сфері формування ринку землі»²⁰⁶, а завдання – як «набуття достовірних та повних знань щодо площі, складу та якісних характеристик цих земель, про землекористувачів та землевласників (юридичних та фізичних осіб), врегулювання суміжних, зокрема конфліктних меж»²⁰⁷.

А от у Стратегічному плані економічного розвитку м. Жидачева²⁰⁸ серед «слабких сторін» названо відсутність достатніх площ вільних територій для житлової забудови у місті та наявність значних площ, що заболочені та забруднені відходами целюлозного виробництва, а тому завдання щодо поліпшення управління земельними ресурсами міста виділено в окрему стратегічну ціль.

Серед найгостріших типових проблем землекористування в малих містах можна виділити недостатність вільних територій для розвитку житлової забудови.

²⁰⁴ Стратегічний план економічного розвитку м. Новий Розділ на 2012-2020 рр. – Режим доступу : http://www.novyrozdil.lviv.ua/index.php?option=com_content-&task=view&id=13829&Itemid=37.

²⁰⁵ Там само.

²⁰⁶ Там само.

²⁰⁷ Там само.

²⁰⁸ Стратегічний план економічного розвитку міста Жидачева. – Режим доступу : <http://zhydachiv-meriya.lviv.ua/strategichni-planu-ekonomichnogo-rozvytky>.

В ринкових умовах міська земля традиційно є одним із найпривабливіших об'єктів вкладання капіталу²⁰⁹. Тому ще однією проблемою, що є типовою для всіх малих міст України можна вважати недосконалість існуючих методик диференціації грошової оцінки земель.

Аналізуючи світовий досвід у сфері організації міського землекористування Л. Я. Новаковський і М. А. Олещенко наголошують, що в країнах Заходу вирішальний вплив на формування морфологічної структури міст має ринок міських земель, слушно зауважуючи при цьому, що власники ділянок міських земель в умовах ринку намагаються отримати від експлуатації землі максимальний прибуток²¹⁰.

Експерти земельного ринку справедливо наголошують: формула «дійсну вартість землі визначає ринок» для свого практичного втілення вимагає таких передумов: існування нормативної та експертної оцінки землі, реєстру пропозицій щодо продажів земельних ділянок, банку фактичних цін продажів тощо²¹¹.

Провідні вітчизняні фахівці неодноразово звертали увагу на те, що земля в Україні має дуже низьку нормативну грошову оцінку, а на тіньовому ринку вартість її у кілька разів вища²¹². Тому, на їх думку, однією з найгостріших проблем організації цивілізованого ринку земель є формування ринкових цін на землю. Наприклад, Л. Я. Новаковський і М. А. Олещенко, фокусуючи свою увагу на проблемі формування реальних цін на землю, наводять такий приклад: останніми роками у Київській області почастішали випадки, коли у містах і приміських районах землі особистих селянських господарств (рілля) продавались за 50 доларів США за сотку, а після зміни цільового призначення перепродавались вже по 2-7 тис. дол. за сотку і більше²¹³. Після наведеного прикладу автори задали два зовсім не риторичні запитання: 1) чи повинна нормативна оцінка угідь зберігатись на існуючому рівні, зокрема – в населених пунктах; 2) хто і як повинен використовувати

²⁰⁹ Ratcliff R.V. Urban land economics / R.V. Ratcliff. – New York : Mac Graw Hill, 1949. – 534 p.

²¹⁰ Новаковський Л. Я. Соціально-економічні проблеми сучасного землекористування / Л. Я. Новаковський, М. А. Олещенко. – К. : Урожай, 2007. – 276 с.

²¹¹ Там само. – С. 50.

²¹² Новаковський Л. Я. Регіональна земельна політика / Л. Я. Новаковський, М. І. Шквир. – К. : Урожай, 2006. – С. 80.

²¹³ Новаковський Л. Я. Соціально-економічні проблеми сучасного землекористування / Л. Я. Новаковський, М. А. Олещенко. – К. : Урожай, 2007. – С. 50. При цьому варто додати, що у Київській області станом на 1 січня 2007 р. нормативна оцінка 0,01 га ріллі становила близько 97 грн. (що за тодішнім офіційним курсом складало близько 20 дол. США).

ренту від зміни цільового призначення землі (особливо із земель особистих селянських господарств на, наприклад, землі для будівництва та обслуговування будинків)²¹⁴.

Слід додати, що наведені понад 5 років тому факти і сьогодні не є рідкістю в більшості регіонів України, а на поставлені запитання у влади досі не знайшлося чітких відповідей.

Нагадаємо, що проведення нормативної грошової оцінки земель населених пунктів регулюється Законом України «Про оцінку земель». Обов'язковість проведення нормативної грошової оцінки земель передбачено статтею 13, а періодичність її проведення (щонайменше один раз на 5-7 років) – статтею 18 цього Закону. Відповідно до постанови Кабінету Міністрів України від 12 березня 2000 р. «Про проведення індексації грошової оцінки земель» (з 1995 р. по 2010 р.) та пункту 289.2 Податкового кодексу України (починаючи з 2011 р. і надалі) нормативна грошова оцінка земель індексується на відповідний коефіцієнт (табл. 4.2).

Таблиця 4.2

Коефіцієнти індексації K_i нормативної грошової оцінки земель*

Рік	1996	1997	1998	1999	2000	2001	2005	2007	2008	2009	2010	2011	2012
K_i	1,703	1,059	1,006	1,127	1,182	1,02	1,035	1,028	1,152	1,059	1,0	1,0	1,0

* Складено на основі даних: Офіційний сайт Держземагенства. – Режим доступу : www.dazru.gov.ua.

Дані про результати нормативної грошової оцінки земель малих міст Львівської області (станом на 1 листопада 2012 р.) наведено в додатку В 4.

Платність землекористування і реформування принципів оподаткування землевласників і землекористувачів, розвиток земельного ринку в Україні, учасниками якого є громадяни, юридичні особи, органи місцевого самоврядування та держава, вимагають подальшого вдосконалення законодавчої і нормативно-методичної бази для грошової оцінки земель малих міст.

Якщо аналізувати офіційні дані про продаж земельних ділянок у малих містах Львівської області за 2000–2012 рр., то можна зауважити, що найбільше земельних ділянок (294) було продано у м. Трускавець

²¹⁴ Новаковський Л. Я. Соціально-економічні проблеми сучасного землекористування / Л. Я. Новаковський, М. А. Олещенко. – К. : Урожай, 2007. – С. 51.

(тоді як у мм. Угнів та Новий Калинів було продано по одній ділянці, а у мм. Соснівка і Стебник за цей період не було продано жодної земельної ділянки). При цьому загальна площа усіх проданих у м. Трускавці за період 2000–2012 рр. ділянок перевищила 212 га, що складає понад 27 % від загальної площі міста.

Загалом, усі малі міста Львівської області за часткою проданих за 2000–2012 рр. земель у загальній площі відповідного міста можна розділити на чотири групи: до групи А віднесемо м. Трускавець, до групи В – міста, для яких відповідний показник коливається від 3 до 8 % (таких міст в області є 8), до групи С – міста, в яких продавались земельні ділянки, однак частка проданих земель не перевищила 3 % (29 міст), а до групи D зарахуємо згадані вище мм. Соснівка і Стебник, в яких землі не продавались.

На рис. 4.4 наведено діаграми розсіювання для 37 міст груп В та С за їх часткою в загальному обсязі виручки від продажів земельних ділянок у всіх малих містах Львівської області за 2000-2012 рр. Як бачимо, серед міст групи В найбільша частка виручки припадає на мм. Винники, Моршин та Жовква, а найменша – на м. Хирів. При цьому, якщо порівняти показники м. Хирів з аналогічними показниками для м. Жовкви, то можна зауважити, що при порівняно однакових показниках частки проданих земельних ділянок відносно площі міста частка надходжень від продажів у м. Жовква є значно вищою.

Екстремальною за наведеними показниками є й позиція м. Городок: маючи найбільшу частку проданих земель відносно площі міста частка надходжень перевищує лише відповідний показник для м. Хирів. Значне «розпорошення» позицій спостерігається і серед 29 міст групи С.

Важливим індикатором ефективності системи управління землекористуванням у будь-якому місті є показник ділової (підприємницької) активності у ньому. На рис. 4.5 подано діаграму розсіювання позицій малих міст Львівської області за кількістю платників податків відносно людності міст.

Аналізуючи наведені на рис. 4.5 дані, можна виділити три умовні групи малих міст Львівщини за кількістю платників податків відносно людності міст:

- міста з чисельністю населення до 18 тис. мешканців з низькою підприємницькою активністю;
- міста з чисельністю населення до 18 тис. мешканців з високою підприємницькою активністю;
- міста з чисельністю населення понад 20 тис. мешканців із середнім рівнем підприємницької активністю.

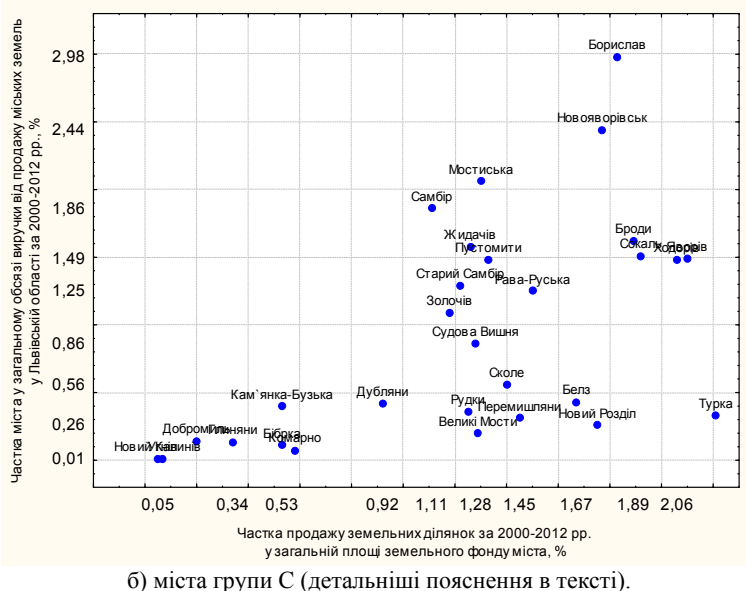
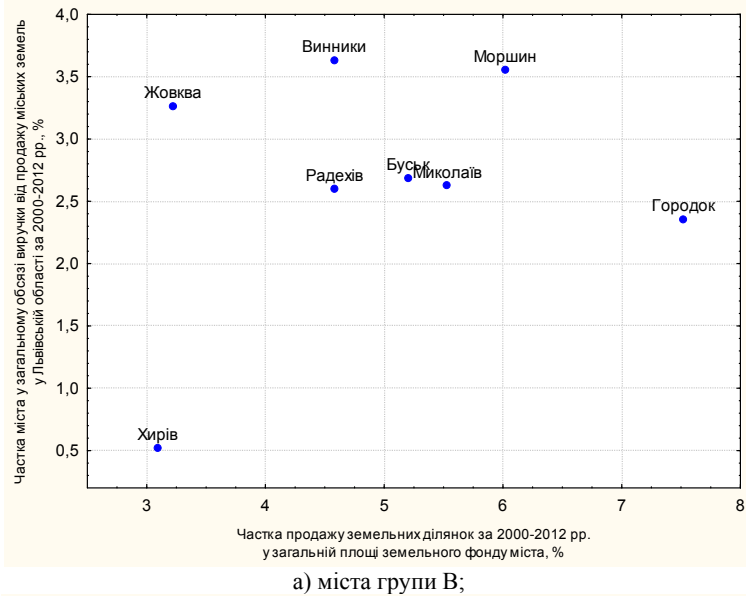

Рис. 4.4. Діаграма позиціонування малих міст Львівської області за часткою міста у загальному обсязі виручки від продажу міських земель у Львівській області за 2000-2012 рр. та часткою проданих земельних ділянок

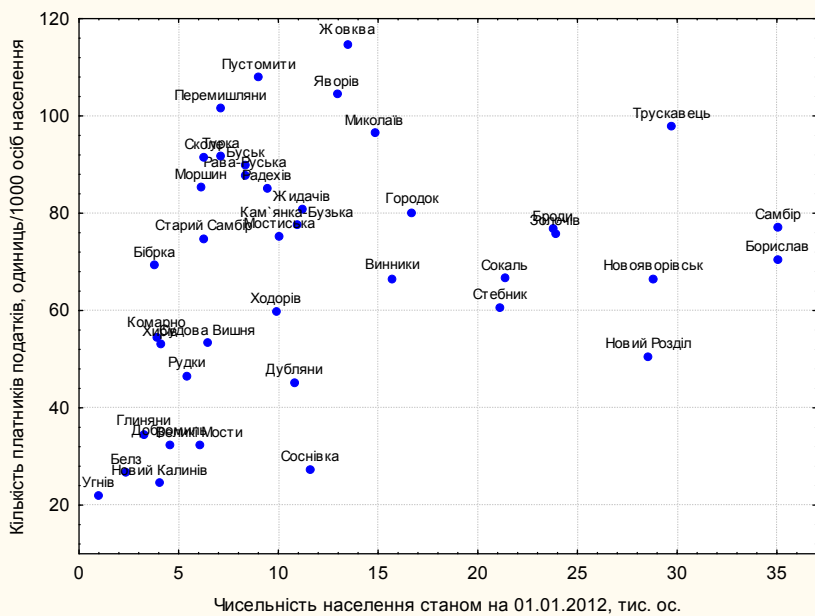

Рис. 4.5. Діаграма позиціонування малих міст Львівської області за кількістю платників податків відносно людності міст

У додатку Д подано діаграму позиціонування малих міст Львівської області за кількістю платників податків відносно загальної площі міст.

Вважаємо за доцільне детальніше зупинитись на загальних проблемах регулювання земельних відносин у містах, серед яких особливої уваги та першочергового вирішення вимагають проблеми модернізації системи управління міським землекористуванням.

Висвітленню сучасних проблем у сфері управління землекористуванням у вітчизняних містах присвячено чимало робіт²¹⁵.

²¹⁵ Новаковський Л. Я. Удосконалення земельних відносин у містах / Л. Я. Новаковський, В. О. Леоніць. – К. : Урожай, 2006. – 144 с.; Ступень М. Г. Вдосконалення використання земель населених пунктів в умовах ринку : монографія / М. Г. Ступень, М. Д. Лесечко. – Львів : Укр. технології, 2004. – 238 с.; Ступень М. Г. Теоретико-методологічні аспекти модернізації системи управління землекористуванням у містах / М. Г. Ступень, Л. П. Казьмір // Соціально-економічні проблеми сучасного періоду України [зб. наук. пр.] / Ін-т регіон. досліджень НАН України. – 2011. – Вип. 4 (90). Малі міста регіону: діагностика соціально-економічного стану, посткризові завдання розвитку. – С. 98-110.

На наш погляд, для подальшого аналізу проблем модернізації системи управління міським землекористуванням з методичної точки зору їх цілком логічно об'єднати в окремі групи відповідно до видів забезпечення муніципального управління а саме: 1) теоретико-методологічні проблеми; 2) правові проблеми; 3) організаційно-економічні проблеми; 4) технологічні проблеми; 5) гуманітарні проблеми²¹⁶.

Серцевиною сутності земельних відносин у містах вважається земельна рента. З теоретичної точки зору земельна рента – це дохід від використання землі, що не пов'язаний безпосередньо з виробничою діяльністю власника земельної ділянки: власник одержує його через сам факт володіння землею²¹⁷. Оскільки міські землі ніколи не були простим даром природи, то рента, що утворюється при використанні міських земель, це передусім результат попередньої праці, той капітал, що був приєднаний до землі під час її освоєння та інженерно-транспортного облаштування не тільки (чи не стільки) землекористувачем, а територіальною громадою в цілому²¹⁸.

Вітчизняні фахівці часто наголошують, що головні труднощі у регулюванні земельних відносин у містах пов'язані в першу чергу з відсутністю адекватних методик оцінки й ефективних механізмів вилучення земельної ренти. Незважаючи на те, що у сучасній європейській літературі можна знайти досить чіткі пропозиції з цього питання²¹⁹, вони неодмінно потребують ще певної адаптації до вітчизняних умов.

Ліквідація державної монополії на земельну власність спричинила зростання кількості суб'єктів управління землекористуванням у містах. Зростання числа землевласників і землекористувачів, які цілком природно намагаються на свій розсуд якнайкраще використовувати міські землі, закономірно призводить до суперечностей у сфері землекористування, адже різні види діяльності висувають не тільки неоднакові, а нерідко протилежні вимоги до міського середовища, ресурсів загального користування тощо. Тому в місті завжди є певний

²¹⁶ Казьмір Л. П. Інституціональний підхід в теорії управління землекористуванням / Л. П. Казьмір // *Землеустрій і кадастр*. – 2010. – № 2. – С. 24-34.

²¹⁷ Новаковський Л. Я. Удосконалення земельних відносин у містах / Л. Я. Новаковський, В. О. Леонець. – К. : Урожай, 2006. – 144 с.

²¹⁸ Богачов С. В. Проблеми ефективного використання земельних ресурсів міста / С. В. Богачов // *Проблеми и перспективы развития сотрудничества между странами Юго-Восточной Европы в рамках Черноморского экономического сотрудничества и ГУАМ* : [сб. науч. трудов]. – 2009. – Том 1. – С. 388-391.

²¹⁹ Thrall G.I. The consumption theory of land rent / G. I. Thrall // *Urban Geography*. – 1980. – No 1. – P. 350-370.

рівень конфліктності, пов'язаний з різноманітністю інтересів суб'єктів земельних відносин.

Хоч міське землекористування завжди несло певний потенціал конфлікту, останнім часом вітчизняні експерти з питань організації міського землекористування все частіше зауважують, що конфлікти, які виникають сьогодні у сфері міського землекористування в Україні, мають глибинний і системний характер, у них одночасно переплелися державні, суспільні і приватні інтереси.

У згаданому контексті конфлікти у міському землекористуванні найчастіше умовно розділяють на три групи²²⁰:

- *перша група конфліктів* існує між забудовниками і міською громадськістю і пов'язана з відвертим ігноруванням містобудівних норм і правил. Найчастіше вона проявляється у недотриманні встановлених охоронних режимів історичного і природного середовища, а подекуди й елементарних норм безпеки життєдіяльності;
- *друга група конфліктів* пов'язана з утиском інтересів окремих груп жителів, коли нова забудова приводить до втрати преференцій вже існуючих об'єктів, будь то красивий вигляд з вікна, прилеглий сквер або однорідність соціальної групи;
- *третья група конфліктів* виникає між забудовниками та міською владою і стає джерелом ризиків виникнення ситуацій, коли забудовники не мають жодних гарантій, що отриманий дозвіл на проектування або будівництво не буде переглянутий і не обернеться для них збитками.

Як бачимо, у наведеній класифікації домінують містобудівні аспекти і сама вона так чи інакше стосується в першу чергу забудовника. На наш погляд, слід значно ширше підходити до з'ясування природи, а відтак і причин сучасних конфліктів у міському землекористуванні. Адже в такі конфлікти залучені не лише окремі суб'єкти містобудівної діяльності (від проєктувальників і забудовників до міських властей), а суттєво ширше коло осіб: фактично такі конфлікти зачіпають інтереси громади міста в цілому.

Для того, щоб забезпечити збалансований розвиток міста в цілому, треба прагнути до максимального узгодження приватних інтересів окремих землевласників і землекористувачів та громадських інтересів.

²²⁰ Драпиковский А. Городское землепользование как пространство возникновения и разрешения конфликтов / А. Драпиковский, И. Иванов. – Режим доступа : <http://myland.org.ua/index.php?id=1467&lang=uk&razd=>

Нагадаємо, що у Державній цільовій програмі підтримки соціально-економічного розвитку малих міст на 2011-2015 рр., яка затверджена постановою Кабінету Міністрів України у листопаді 2010 р., серед пріоритетних напрямів розв'язання актуальних проблем малих міст окремо виділено питання розроблення містобудівної та землепорядної документації²²¹.

У нинішніх умовах містобудівні документи є не тільки регулятором просторового розвитку міста, але й правовою основою відводу земельних ділянок, здійснення на його території відповідної господарської діяльності, зміні функції використання території. Генеральні плани малих міст повинні бути спрямовані, в першу чергу, на пошук територіальних ресурсів для підвищення їхньої стійкості й привабливості для бізнесу й туризму, жорстко обмежуючи при цьому джерела екологічної й техногенної небезпеки²²².

Ще однією проблемою у вітчизняній системі управління використанням земельних ресурсів у містах є нестача достовірної інформації та недосконалість системи реєстрації права власності. Цілком зрозуміло, що для «прозорого розвитку» ринку земель у місті, інвесторам окрім гарантування прав власності необхідно ще забезпечити швидкий доступ до детальної та достовірної інформації щодо меж земельних ділянок, попередніх і теперішніх власників, обмежень і обтяжень щодо використання землі, а також обмежень на відчуження окремих земельних ділянок²²³.

Одним із ключових елементів загальної системи управління землекористуванням і просторовим розвитком в Україні традиційно вважається землепорядкування, в ході якого повинні вирішуватися і політичні, і правові, і соціально-економічні, і організаційно-територіальні, і екологічні завдання²²⁴. Однак більшість фахівців визнає, що сьогодні

²²¹ Державна цільова програма підтримки соціально-економічного розвитку малих міст на 2011–2015 роки. – Режим доступу : <http://zakon1.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=1090-2010-%EF>

²²² Білоконь Ю. Містобудівні проблеми сталого розвитку малих міст України / Ю. Білоконь // Досвід та перспективи розвитку міст України. – 2008. – № 15. – С. 5-14.

²²³ Богачов С.В. Проблеми ефективного використання земельних ресурсів міста / С.В. Богачов // Проблемы и перспективы развития сотрудничества между странами Юго-Восточной Европы в рамках Черноморского экономического сотрудничества и ГУАМ : [сб. науч. трудов]. – 2009. – Том 1. – С. 388-391.

²²⁴ Трансформація земельного устрою в Україні: проблеми теорії і практики : монографія / [М. С. Богіра, П. Г. Казьмір, П. П. Колодій та ін.]; за ред. М. С. Богіри. – Львів : Львів. нац. аграр. ун-т, 2011. – 244 с.

землепорядкування використовується в основному для вирішення організаційно-технічних та правових аспектів перерозподілу земель, а не як засіб оптимізації та організації раціонального використання земель, інструмент управління якісним станом та охороною земельних ресурсів. При цьому наголошується, що у сфері землепорядної та містобудівної діяльності існує чимало юридично неврегульованих моментів, а також нерідко зазначається, що містобудівна документація не виконує тих функцій, які їй відведено законодавством²²⁵. Цих проблем не вирішує і новий Закон України «Про регулювання містобудівної діяльності» (що набрав чинності 12 березня 2011 р.), який вніс суттєві зміни в перелік видів містобудівної документації на місцевому рівні. Тому нормативно-правова база регулювання земельних відносин у містах потребує ще подальшого вдосконалення.

Як бачимо, багатогранність проблем, безпосередньо пов'язаних з організацією використання земель у містах, обумовлює необхідність організації комплексних, міждисциплінарних за своїм змістом, досліджень, які б передували прийняттю планово-проектних рішень і рекомендацій.

Отже, у сучасних умовах земля повинна трактуватися як важливий і надійний ресурс оздоровлення загальної економічної ситуації, а тому залучення земельно-ресурсного потенціалу в ефективний обіг та удосконалення земельних відносин у малих містах сьогодні слід розглядати як пріоритетний напрям активізації їх соціально-економічного розвитку.

Нерозуміння і, як результат, ігнорування законів організації міського землекористування стає сьогодні основною причиною, що створює проблемні ситуації в діяльності не тільки міських властей, але і інших учасників розвитку міста: інвесторів, проектувальників, забудовників.

4.2. Оцінка факторів і можливостей розвитку промисловості в малих містах

Розвиток науки та впровадження інновацій має бути пріоритетом державної промислової політики. Як показує зарубіжний і вітчизняний досвід, такий шлях розвитку промисловості демонструє свою високу ефективність. Так, наприклад, у 2004 р. за умов активної державної підтримки технопарків України віддача від вкладених державних

²²⁵ Лесечко М. Д. Ринкові підходи до управління земельними ресурсами населених пунктів / М. Д. Лесечко, І. Г. Тарасюк // Вісн. Львів. нац. аграрного ун-ту: Землепорядкування і земельний кадастр. – 1998. – № 2. – С. 113.

коштів у їхній розвиток становила понад 7 разів²²⁶. Таким чином, сфера науки та інновацій – потужний генератор економічного зростання. У площині соціально-економічного розвитку малих міст і в контексті державної інноваційної промислової політики на макrorівні інноваційний розвиток промисловості малих міст також залишається одним з ключових пріоритетів.

Насамперед необхідно зазначити, що на сьогодні у значній частині випадків організаційно-технічні заходи із впровадження інновацій на промислових підприємствах малих міст зводяться до зростання продуктивності праці, зниження собівартості продукції або носять лише формальний характер. Тобто наукове підґрунтя активізування інноваційного розвитку промисловості малих міст практично не використовується. Така інноваційна діяльність, по суті, зводиться лише до покращення оперативного менеджменту, а саме підвищення дисциплінованості працівників тощо.

Такий стан речей може призвести до того, що відбувається застій у розвитку промислових підприємств, знижується конкурентоспроможність їхньої продукції і конкурентоспроможність самих підприємств. Ця проблема викликана впливом цілої низки чинників негативного впливу на активізацію інноваційного розвитку промисловості у малих містах: від недостатньої фінансової підтримки інноваційних процесів до недостатньої чисельності висококваліфікованої робочої сили на підприємствах промисловості, яка би займалася новітніми розробками.

Проте, незважаючи на досить складну ситуацію у промисловій інноваційній сфері малих міст Карпатського регіону, в останні роки спостерігаються певні позитивні зрушення. Приклади вдало реалізованих інновацій на промислових підприємствах малих міст за період 2006-2012 рр. наведені у табл. 4.3.

Основою активізації інноваційної діяльності у промисловості малих міст повинна бути система факторів інноваційного розвитку, тобто підсилення позитивної і мінімізація негативної дії чинників. Ця система факторів повинна бути пріоритетною у рамках державної промислової інноваційної політики. Низький рівень інноваційної активності вітчизняної промисловості у малих містах зумовлюється незначними обсягами інвестицій як внутрішніх, так і зовнішніх.

²²⁶ «Щодо державної допомоги діяльності технопарків в Україні». Аналітична записка. – Режим доступу : <http://www.niss.gov.ua/articles/705>.

Таблиця 4.3

Приклади успішної реалізації інновацій у промисловості малих міст Карпатського регіону у 2006-2012 рр., класифікованих за ступенем важливості для національної економіки

Місто	Підприємство	Інновація
Стратегічно важливі		
Ново-дністрівськ	ПАТ «Укргідро-енерго»	Запущено перший гідроагрегат Дністровської ГАЕС – однієї з найбільших гідроаккумуляторних електростанцій у світі, значна частина обладнання якої виготовлена вітчизняними машинобудівними заводами «Турбоатом» (м. Харків) та «Електроважмаш» (м. Харків), є унікальною і не має світових аналогів
Броди	ПАТ «Укртранс-нафта»	Реалізовані новітні технічні можливості щодо стикування нафтопроводів «Одеса-Броди» та «Броди-Мозир» для забезпечення транспортування нафти з Азербайджану до білоруського НПЗ у м. Мозирі
Самбір	ТЗОВ «Еко-Оптіма»	Споруджено сонячну електростанцію потужністю 1,1 мегавата енергії за годину
Важливі для регіону локалізації		
Яремче	ПАТ «Прикарпаття-обленерго»	На підстанції 110 кВ «Ворохта» встановлено новітній трансформатор 110 кВ, що дозволило значно збільшити електропотужності у Яремчанській зоні.
Над-вірна	ПАТ «Нафтохімік Прикарпаття»	Введено в дію фізико-хімічне очищення стічних вод за інноваційною технологією німецької фірми «AWAS Heinz Ihne»
Стрий	ТЗДВ «Стрий-Авто»	Розпочато випуск автобуса середнього класу А-07562 на шасі вантажівок Mercedes-Benz Vario і Mercedes-Benz T2 серії 800 з колісною базою 4250 мм. Автобус обладнаний автономним обігрівачем Webasto та гідропідсилювачем керма
Бурш-тин	ПАТ «Західенерго»	На енергооб'єктах «бурштинського острова» впроваджено сучасну надійну апаратуру релейного захисту виробництва фірми «Siemens»
Важливі для окремих підприємств		
Яворів	ТЗОВ «Снежка-Україна»	Запущено у виробництво інноваційну продукцію – матову латексну фарбу для інтер'єрів «SNIEZKA NATURE colour latex»
Кам'ян-ка-Бузька	ТОВ «Кроно-Україна»	Здійснено запуск у виробництво новітніх замінованих плит – 2197 PR (горіх вічіта), 2031 PR (горіх амадо), 2198 WG (венге аруша темно-сіре), 2032 PR (вишня авіола) та 2199 WG (рафія)
Радехів	АТ «Ра-дехівський цукровий завод»	Переобладнано станцію дефекто-сатурації для покращення процесу очищення соку, зменшення витрат пального, підвищення продуктивності та якості кінцевого продукту; змонтовано дві нові різки; повністю замінено на новітню систему фільтрації сиропу

Проте ключовим, на нашу думку, недоліком є те, що у рамках державної промислової інноваційної політики систему факторів інноваційного розвитку розглядають фрагментарно, не враховуючи системних зв'язків між самими чинниками. Тому, наприклад, проблема низької інвестиційної привабливості, як і всі інші, є наслідком такої політики. Нами розроблена низка класифікацій факторів інноваційного розвитку промисловості, які мають прикладний характер і спроектовані на використання у малих містах Карпатського регіону.

Визначенню факторів інноваційного розвитку промисловості, в тому числі і в малих містах, класифікації цих факторів, шляхам підсилення сприятливих факторів і зменшення дії гальмуючих чинників інноваційної діяльності присвячені праці таких вітчизняних вчених, як: О. Амоша, Б. Андрушків, О. Біловодська, О. Бутнік-Сіверський, М. Долішній, В. Зінов, С. Ілляшенко, Н. Кирич, О. Козирєв, Т. Кужда, О. Кузьмін, В. Оберемчук, О. Прокопенко, Л. Шевчук та ін. Проте цілий ряд питань, пов'язаних з класифікацією чинників інноваційного розвитку промисловості малих міст, залишаються вивченими недостатньо і потребують подальших досліджень у цьому напрямку.

Поняття «фактор» у Словнику іншомовних слів розуміють як «умову, рушійну силу, причину будь-якого процесу»²²⁷. Більш розширене означення даного поняття наводиться у Тлумачному словнику української мови, де під чинником розуміється «умова, рушійна сила, причина будь-якого процесу, що визначає його характер або одну з основних рис»²²⁸.

Фактори інноваційного розвитку промисловості малих міст – це рушійна сила системного процесу, який здійснюється на основі моделей і концепцій, базується на результатах НТП, наслідком якого є стратегічний регулятивний вплив на промисловість малих міст, що завершується істотним покращенням структури та якості промислового виробництва у малих містах.

Насамперед розглянемо традиційну класифікацію чинників інноваційного розвитку промисловості. У традиційній класифікації чинників «всі фактори розглядаються в конкретному усталеному багатьма дослідниками порядку»²²⁹. До складу розробленої нами традиційної

²²⁷ Словник іншомовних слів / за ред. О. С. Мельничука. – К. : Головна редакція УРЕ, 1977. – С. 694-695.

²²⁸ Івченко А. О. Тлумачний словник української мови / А. О. Івченко. – Харків : Фоліо, 2002. – С. 521.

²²⁹ Шевчук Л. Т. Регіональна економіка: навч. посіб. / Л. Т. Шевчук. – К. : Знання, 2011. – С. 21.

класифікації входять наступні групи чинників інноваційного розвитку промисловості малих міст:

Географічне (природно-, політико-, економіко- та соціально-географічне) положення відображає вплив географічних факторів на інноваційний розвиток промисловості малих міст. Природно-географічне становище на інноваційний розвиток промисловості малих міст впливає через рельєф, клімат, гідросферу території, на якій розміщені об'єкти промисловості. У місті Сколе Львівської області гірський характер території, помірно-континентальний клімат з великою кількістю опадів призводить до паводків на річці Опір (останній у 2008 р.), це зумовило розташування тут з-поміж інших підприємств саме підприємств лісової промисловості (наприклад, попри укріплення берегів р. Опір залізобетонними плитами, спільне українсько-італійське деревообробне підприємство «Серін» впровадило інноваційні технології з укріплення фундаменту будівель, в яких розміщені виробничі потужності, крім того для будівництва будівель з новими виробничими приміщеннями як перспективні розглядаються влаштування пальових фундаментів за допомогою вдавлюючого пристрою ВП-250). Тобто у даному прикладі ми спостерігаємо негативну дію факторів рельєфу, клімату та гідросфери території локалізації промислових об'єктів. Інший приклад: у місті Судова Вишня Мостиського району на Львівщині, де клімат більш сприятливий, на локалізовані тут підприємства нафтохімічної промисловості впливає близькість їхнього розташування до річок Вишня та Раківка, які протікають в межах міста, насамперед через вимоги екологічної безпеки таких виробництв, що є позитивно. Підприємства цієї галузі (наприклад, ТзОВ «Онiкс» з виробництва синтетичних смол і пластмас впроваджує новітні технології сортування, очищення і переробки полімерних відходів) як високоризикові у Судовій Вишні змушені впроваджувати інноваційні технології для підвищення екологічної безпечності своїх виробництв, зокрема недопущення виливу у річки сировини, відходів виробництва чи готових нафтопродуктів (Додаток Д).

Вплив політико-географічного положення на інноваційний розвиток промисловості малих міст визначається розміщенням промислових об'єктів відносно державного кордону, політичних блоків країн, територій з політичною нестабільністю, національних і міжнародних транспортних коридорів тощо. Так, всі чотири області Карпатського регіону є прикордонними. Крім того, Закарпатська область межує одразу з чотирма країнами (Польща, Словаччина, Угорщина, Румунія), а Чернівецька область – з двома країнами (Румунія і Молдова). Чотири з

п'яти країн, з якими межує Карпатський регіон, є членами ЄС, військово-політичного блоку НАТО, три країни – члени Вишеградської четвірки, всі п'ять країн – члени Центральноєвропейської ініціативи (ЦЕІ), одна країна – член СНД. Таке положення дає змогу інноваційним виробництвам у малих містах бути залученими до інноваційних проєктів, наприклад, у рамках Карпатського єврорегіону, створеного у 1993 р. Так, українські вчені Л. С. Вербовська²³⁰ та Н. А. Мікула²³¹ пропонують кластерну стратегію розвитку Карпатського єврорегіону, а така кооперація дасть змогу впроваджувати новітні технології та розробки у промисловості в малих містах, а в перспективі отримати для вітчизняної інноваційної продукції доступ на міжнародні ринки.

Близько Карпатський регіон є також локалізований до зон політичної нестабільності – самопроголошених республік: Придністровської та Гагаузької на території Молдови. Через територію Карпатського регіону проходять два з дев'яти міжнародних транспортних коридорів (МТК), перелік яких затверджений Критською угодою 1994 року. Зокрема, це МТК №3 (Берлін (Дрезден) – Вроцлав – Львів – Київ (Німеччина, Польща, Україна)) та МТК №5 (Трієст – Любляна – Будапешт – Братислава – Ужгород – Львів (Італія, Словенія, Угорщина, Словаччина, Україна))²³². Позитивне значення фактора МТК полягає у зростанні логістичних можливостей інноваційно активних промислових підприємств у малих містах, розташованих вздовж МТК, а негативне – у значних обсягах витрат на утримання такої транспортної інфраструктури, а витрачені таким чином фінансові ресурси могли би бути спрямовані на інноваційний розвиток промисловості малих міст.

Економіко-географічне становище на інноваційну активність у промисловості малих міст впливає через розташування промислових об'єктів відносно об'єктів, які мають для них господарське значення (сировинних ринків, ринків збуту інноваційної продукції, митного кордону, населених пунктів, внутрішніх та транскордонних товарно-пасажирських потоків і т.д.). На активізацію інноваційної активності у

²³⁰ Вербовська Л. С. Застосування новітніх методів та форм функціонування міжсекторного партнерства на транскордонних територіях / Л. С. Вербовська // Розвиток нових форм транскордонного співробітництва: [матеріали круглого столу 28 квітня 2009 р. / відп. ред. Н. А. Мікула]. – Львів : НАН України. ІРД, 2009. – С. 37–41.

²³¹ Мікула Н. Міжтериторіальне та транскордонне співробітництво : [монографія] / Н. Мікула. – Львів : НАН України. ІРД, 2004. – 395 с.

²³² Босак А. О. Митне обслуговування транспортних перевезень : [навч. посібник] / А. О. Босак, О. Ю. Григор'єв, О. С. Скибінський, А. В. Тодошук. – Львів : Новий світ – 2000, 2009 – С. 53-54.

промисловості м. Рава-Руська у Жовківському районі на Львівщині впливає розташування у ньому Міжнародного автомобільного пункту пропуску через державний кордон «Рава-Руська», який відкритий у жовтні 2008 р. після реконструкції і є найбільшим у Європі. Найбільшим промисловим підприємством міста є шпалопросочувальний завод, який спеціалізується на хімічній обробці деревини для технічних споруд і випускає свою продукцію переважно на експорт, і для якого розташування поряд з Рава-Руською митницею має дуже важливе позитивне значення. Проте даний чинник може здійснювати й негативний вплив, який полягає у можливій наявності контрабандних потоків, а значить поширенню організованої економічної злочинності та корупції, що здійснює негативний вплив на інноваційну діяльність у сфері промисловості, оскільки вимиває кошти, призначені для активізування інноваційних процесів. Для підприємств хімічної промисловості міста Яворів на Львівщині чинником інноваційного розвитку є розташування біля них технопарку «Яворів», який спеціалізується на удосконаленні хімічних технологій, нових матеріалів, розвитку біотехнологій (позитивна дія чинника). Зокрема це стосується одного з найбільших виробників лаків та фарб в Україні ТЗОВ «Снежка-Україна», який знаходиться у Яворові. В той же час негативна дія фактора технопарків полягає у вітчизняних умовах недобросовісної конкуренції, що у даному випадку означає можливість лише формального приєднання до інноваційних проектів технопарку для отримання податкових пільг та преференцій, що спричиняє бюджетні втрати.

Вплив територіальної диференціації рівня життя населення на інноваційний розвиток промисловості у малих містах відображає соціально-географічне положення. Серед малих міст Карпатського регіону найвища середньомісячна заробітна плата робітників і службовців, зайнятих в економіці, спостерігається у містах Бориславі (2216 грн. у 2010 р.) та Сокалі (2367 грн. у 2010 р.). Найнижча середньомісячна заробітна плата – у містах Трускавець (1371 грн. у 2010 р.) Новий Розділ (1384,2 грн. у 2010 р.), Яворів (1600 грн. у 2010 р.)²³³. Як видно, вищі рівні заробітної плати тяжіють до малих міст з локалізованими там стратегічними об'єктами промисловості з наукомісткими технологіями виробництва, що потребують нововведень.

Природно-ресурсний потенціал – сукупність природних ресурсів і запасів, які можуть бути використані для інноваційного розвитку промисловості і здатні його забезпечити. Так, нафтогазова промис-

²³³ Основні соціально-економічні показники міст за 2010 рік. – Режим доступу : <http://www.auc.org.ua>.

ловість міста Надвірна на Івано-Франківщині розвивається завдяки локалізації міста у Бориславсько-Покутському нафтогазоносному районі Передкарпатської нафтогазоносної області Західного нафтобазоносного регіону України, однак дефіцит сировини змушує шляхом впровадження технологічних нововведень Надвірнянський НПЗ перейти від простої технологічної схеми, де глибина нафтопереробки становить менше 60% до класичної (80% і вище) і нарешті, до глибокої (90% і вище). Таким чином, Надвірнянський НПЗ завдяки впровадженню інновацій після модернізації зможе більш ефективно здійснювати, по-перше, перегонку нафти, а, по-друге, вторинні процеси переробки (каталітичний риформінг, гідроочистку, вісбрекінг, каталітичний крекінг, алкілування, ізомеризацію та ін.). Крім того, із розробленням Концепції розвитку нафтопереробної промисловості України на період до 2030 р. та необхідністю зростання її конкурентоспроможності у документі вперше були розроблені рекомендації щодо оптимізування виробничих потужностей вітчизняних НПЗ з використанням світового досвіду країн ЄС. З метою підвищення ефективності капітальних вкладень запропоновано в Україні вивести з експлуатації надлишкові потужності установок первинної переробки нафти потужністю 26,5 млн. т/рік, а також прискорити будівництво нових наукоємних установок каталітичного крекінгу потужністю 5,1 млн. т/рік, вісбрекінгу – 2,3 млн. т, гідрокрекінгу – 0,25 млн. т, гідроочистки – 8,4 млн. т, алкілування, ізомеризації та кисеньвміщуючих додатків разом узятих – 1,2 млн. т. У цьому випадку вирішується завдання переведення українських НПЗ, в т.ч. Надвірнянського з простої схеми переробки нафти в класичну з глибиною переробки до 80% та вище. Модернізація галузі за інноваційним варіантом технологічного оновлення у порівнянні з традиційними підходами забезпечить виробництво більш якісних нафтопродуктів за мінімальними капітальними вкладеннями, 0,99 млрд. дол. проти 4,6 млрд. дол.²³⁴.

Закономірності формування історично сформованої території, на якій локалізовані об'єкти промисловості, менталітет, традиції місцевого населення тощо враховують історичні фактори. Карпатський регіон України різко виділяється на фоні цілої держави за політичними та релігійними симпатіями. Тут завжди знаходили сильну підтримку населення партії національно-демократичного спрямування Карпатський регіон багатий на трудові ресурси, що стимулює розвиток трудомістких галузей промисловості. однак, цього не вистачає для повної

²³⁴ Бурлака В. Цель НПЗ – взять новые рубежи / В. Бурлака, Т. Стадник // ТЭК. – 2006. – №2(86). – С. 42–49

зайнятості місцевого населення – приховане безробіття тут було навіть у радянські часи, коли ставилося завдання будь-якими способами працевлаштувати населення²³⁵. Крім того, специфіка історичного розвитку малих міст Карпатського регіону зумовила їх промислову галузеву спеціалізацію. Наприклад, для міста Борислава це видобуток нафти ще з часів Австро-Угорщини – з 1860-их рр., який на сьогодні є важливим центром нафто- і газовидобування, а також виробництва продуктів нафтопереробки та обладнання для нафтогазової промисловості (Бориславський газопереробний та експериментальний механічно-ливарний заводи). У Карпатському регіоні завдяки формуванню багатьох народних промислів сформувався у ряді галузей промисловості менталітет підприємця-новатора. Винники, у свою чергу, здавна були і залишаються на сьогодні центром тютюнової промисловості: тютюнова фабрика тут функціонує з 1779 р. Це підприємство на вітчизняному ринку постійно було лідером у галузі завдяки інноваціям (свого часу це були сигарети з фільтром). Виробничі потужності Винниківської тютюнової фабрики при 100% використанні робочого часу наступні: сигарет з фільтром 62,5 млн. сигарет/місяць; сигарет без фільтру 35 млн. сигарет/місяць²³⁶.

Вплив динаміки чисельності населення, його вікової та статевий структури на формування попиту на інноваційну продукцію, а також на забезпечення потреб промисловості у робочій силі відображають демографічні фактори. Для малих міст Карпатського регіону характерна негативна тенденція до трудової еміграції працездатного населення, в тому числі і «відплив умів» за кордон. Так, сьогодні масштаби трудової міграції працездатних жителів Карпатського регіону лише у країни Західної та Центральної Європи оцінюються у 10-15%. Ще більш масовою є сезонна трудова міграція в південні області України на сільськогосподарські роботи та у Росію на будівельні роботи²³⁷. Низький рівень оплати праці вітчизняних науковців, низька престижність у суспільстві новаторської діяльності інноваційно активні підприємства висококваліфікованих кадрів.

²³⁵ Долішній М. І. Розміщення продуктивних сил і регіональна економіка : навч. посібник / М. І. Долішній, Ю. І. Стадницький, А. Г. Загородній, О. Е. Товкан. – Львів : Нац. ун-т «Львівська політехніка» (Інфор.-видав. центр «ІНТЕЛЕКТ»+ Інституту післядипломної освіти), «Інтелект-Захід», 2003. – С. 228-229.

²³⁶ Закрите акціонерне товариство «Львівська тютюнова фабрика». – Доступний з : <http://rada.com.ua/ukr/catalog/18500>.

²³⁷ Долішній М. І. Розміщення продуктивних сил і регіональна економіка : навч. посібник / М. І. Долішній, Ю. І. Стадницький, А. Г. Загородній, О. Е. Товкан. – Львів : Нац. ун-т «Львівська політехніка» (Інфор.-видав. центр «ІНТЕЛЕКТ»+ Інституту післядипломної освіти), «Інтелект-Захід», 2003. – С. 228.

Група економічних чинників містить фактори, що здійснюють вплив на ефективність господарської діяльності промислових підприємств. Серед них можна виділити наступні: рівень розвитку техніки та технології, наявний економічний стан в країні, розвиток продуктивних сил в країні, наявний рівень конкурентоспроможності промислових підприємств, рівень інноваційного менеджменту на промислових підприємствах, наявність і місткість ринків збуту промислової інноваційної продукції. Так, для промислових підприємств міста Винники (наприклад, ВАТ «Львівська тютюнова фабрика») значною перевагою є близькість їхнього розташування до потенційного значного ринку збуту – міста Львова, що вимагає зі сторони цих підприємств нововведень для задоволення існуючого диференційованого попиту. Значною мірою інноваційну діяльність промислових підприємств міста Яворова на Львівщині стимулює наявність СЕЗ «Яворів». Насамперед це стосується Яворівського державного гірничо-хімічного підприємства «Сірка», для перепрофілювання якого власне і була створена СЕЗ. Спеціальна економічна зона «Яворів» була створена у 1999 р. з метою залучення інвестицій для збільшення обсягів виробництва товарів (робіт, послуг), поставок на внутрішній та зовнішній ринки високоякісної конкурентоспроможної продукції (послуг), а також впровадження нових технологій, ринкових методів господарювання та розвитку інфраструктури спеціальної економічної зони; розвитку експедиційно-складської, транспортно-сервісної та виробничої сфер на території автопорту «Краковець»²³⁸.

Забезпеченість населення (в першу чергу працівників промислових підприємств) соціально значимими установами, загальноосвітніми школами, медичними закладами, спортивними закладами, об'єктами торгівлі, культури, побутового обслуговування і системою соціального захисту тощо відображають соціальні фактори. Соціальні чинники повинні бути націлені не лише на соціальний захист працівників інноваційно активних підприємств промисловості малих міст, але й на виховання у населення малих міст інноваційної культури. З цього приводу можна сказати, що яскраве та оригінальне народне мистецтво українських горян – вироби з металу, дерева, шкіри, шерсті, глини та різьби по дереву, вишивка, ткацтво, килимарство та багато іншого є синтезом матеріальної та духовної традиційної культури народу в часі та розвитку²³⁹. У зв'язку з цим інноваційні технології застосовуються у маркетингу ряду міст Карпатського регіону.

²³⁸ Закон України «Про спеціальну економічну зону «Яворів» від 15.01.1999 р. – Режим доступу : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/402-14>.

²³⁹ Долішній М. І. Розміщення продуктивних сил і регіональна економіка : навч. посібник / М. І. Долішній, Ю. І. Стадницький, А. Г. Загородній, О. Е. Товкан. –

Група інфраструктурних факторів характеризує вплив на промислові об'єкти наявної виробничої, транспортної, соціальної, інженерної інфраструктури. Розвиток нафтогазової промисловості м. Долина забезпечує гілка нафтопроводу «Дружба», яка проведена до міста. Крім того, з'єднання з 2006 р. нафтопроводом «Долина-Надвірна», при спорудженні якого частково використано новітні технології, забезпечує постачання нафти на Надвірнянський нафтопереробний завод у місті Надвірна Івано-Франківської області. Негативний вплив трубопровідної інфраструктури полягає у екологічних ризиках витоку нафти і забруднення навколишнього середовища. Для подолання цих ризиків Надвірнянський НПЗ і використовує інноваційні технології мінімізації обсягів і характеру забруднення навколишнього природного середовища.

Вплив екологічного стану території на об'єкти промисловості, які на ній розташовані, відображають екологічні фактори. Місто Стебник на Львівщині розташоване поблизу Дрогобицького нафтопереробного заводу, а в самому місті знаходиться державне гірничо-хімічне підприємство «Полімінерал», яке належить до найбільш екологічно небезпечних промислових об'єктів Львівської області. Екологічна катастрофа у вересні 1983 р. призвела до закриття хімічної збагачувальної фабрики Стебницького калійного заводу (нині ДГХП «Полімінерал») у 1988 р., яка так і не змогла запропонувати дієвих новітніх на той час рішень для гарантування екологічної безпеки. У свою чергу у м. Надвірна на Івано-Франківщині у 2007 р. введена в дію фізико-хімічна очистка стічних вод за технологією німецької фірми «AWAS Heinz Ihne», основним видом діяльності якої є розробка і впровадження передових технологій у галузі водоочистки і водопідготовки²⁴⁰.

Розглянемо складену нами класифікацію факторів інноваційного розвитку промисловості малих міст за пріоритетністю. На думку Л. Т. Шевчук, «суть класифікації факторів за пріоритетністю значення їх дії полягає у тому, що насамперед розглядаються ті фактори, вплив яких у конкретній просторово-часовій системі координат найбільший»²⁴¹. У нашій класифікації фактори за пріоритетністю розставлені на основі урахування думок експертів у рамках експертного анкетного опитування. При цьому на перше місце стають фактори власне інноваційного розвитку

Львів : Нац. ун-т «Львівська політехніка» (Інфор.-вид. центр «ІНТЕЛЕКТ+» Інституту післядипломної освіти), «Інтелект-Захід», 2003. – С. 227.

²⁴⁰ Надворнянский нефтеперерабатывающий завод. Экология. – Режим доступу : <http://nnpz.com.ua/content/blogcategory/52/78/lang.ru>.

²⁴¹ Шевчук Л. Т. Регіональна економіка : навч. посіб. / Л. Т. Шевчук. – К. : Знання, 2011. – С. 21.

промисловості малих міст (фактори першого порядку), які безпосередньо впливають на інноваційну діяльність. Фактори власне інноваційного розвитку промисловості малих міст наступні: технології; законодавство у сфері інноваційної діяльності; попит на інноваційну продукцію; конкуренти; монетарна політика держави у сфері інноваційної діяльності; фінансова політика держави у сфері інноваційного розвитку промисловості; розвиток міжнародної економічної діяльності; значущість пропонованих інновацій; розвиток підприємництва; рівень економічного ризику; інвестиційні ресурси (власні, позичені, залучені); інформаційні ресурси (в т.ч. Єдиний інформаційний банк даних НТР); обсяг витрат на інновації; термін окупності інновацій; банківське кредитування інноваційної сфери; страхування інноваційної діяльності; обсяг державної фінансової підтримки інноваційного розвитку; рівень розвитку міжфірмової інноваційної кооперації; наявність кластерних структур; формування спільних інноваційних проєктів (державного, міждержавного та міжрегіонального рівня); трансфер технологій; співпраця науково-дослідних установ; венчурний бізнес.

Біхевіористські, інноваційно-підприємницькі, середовищні та екологічні фактори належать до групи факторів другого порядку.

Вплив на основну генеруючу силу інноваційного розвитку – висококваліфіковані трудові ресурси – відображають біхевіористські фактори. Серед біхевіористських факторів можна виділити наступні: мотивація персоналу; готовність персоналу до інновацій; рівень підготовки персоналу; рівень оплати праці; система стимулів за інноваційну діяльність; рівень соціального становища персоналу; престижність новаторської діяльності в суспільстві (стан інноваційної культури); суспільне визнання інноваційних розробок; рівень залучення працівників до прийняття управлінських рішень у сфері інноваційної діяльності; можливість подальшого кар'єрного просування; міжнародне наукове міжрегіональне, загальнодержавне співробітництво; рівень зв'язку «наука-виробництво»; можливість комерціалізації новаторських розробок; «вдпвлив умів»; розвиток інноваційної культури.

На мікрорівні на інноваційний розвиток промисловості малих міст впливають інноваційно-підприємницькі фактори, а інноваційний розвиток промисловості являє собою синергетичний ефект від інноваційної діяльності підприємницьких структур. Інноваційно-підприємницькі фактори виділені такі: ефективність підприємницького менеджменту; спеціалізація підприємства; організаційна структура підприємства; кадри підприємства; постачальники підприємства; управлінські технології; споживачі інноваційної продукції підприємства; фінансові ре-

зультати діяльності підприємства; рентабельність інноваційної продукції підприємства; регіональні держзамовлення інноваційної продукції.

Середовищні фактори відображають вплив просторових аспектів інноваційного розвитку, розміщення продуктивних сил на активізацію інноваційної діяльності; впливають на розвиток середовища, що уможлиблює прийняття інновацій.

Серед середовищних чинників можна виділити наступні: географічне розташування; природно-кліматичні умови; демографічний розвиток; ресурси; інфраструктура; наявність технопарків, логістичних центрів; розвиток фінансового ринку; рівень освіти у країні; наявний рівень науково-технічного прогресу; інвестиційна привабливість промисловості малих міст як для внутрішніх, так і для зовнішніх інвесторів; ефективність механізму державної промислової інноваційної політики у малих містах; інноваційні виставки, ярмарки, конкурси.

Вплив довкілля на розвиток промисловості малих міст, вплив новітніх технологій на навколишнє середовище враховують екологічні фактори.

Серед екологічних факторів слід зазначити наступні: вплив нових технологій на навколишнє середовище; вплив нових матеріалів на навколишнє середовище; вплив нових видів енергії на навколишнє середовище; вплив екологічних норм на рівень собівартості інноваційної продукції; вплив навколишнього середовища на якість робочої сили, що здійснює впровадження інновацій; пільги від впровадження ресурсо- та енергозберігаючих технологій.

Для того, щоб оцінити відповідність промислових підприємств малих міст критеріям державної промислової інноваційної політики нами проведена оцінка промисловості низки малих міст Карпатського регіону у відповідності з вищезазначеною класифікацією факторів (табл. 4.4). Дана оцінка здійснювалася нами, виходячи, з одного боку, з результатів проведеного анкетного експертного опитування в частині визначення пріоритетності чинників у кожному з оцінюваних запропонованого переліку малих міст, а з іншого – із застосування методу Дельфі в частині визначення важливості конкретних факторів з точки зору пріоритетів державної промислової інноваційної політики.

Як видно з таблиці 4.4, результати оцінювання показали, що з досліджуваних восьми малих міст Карпатського регіону найбільш відповідає критеріям державної промислової інноваційної політики місто Яворів на Львівщині.

Таблиця 4.4

Оцінка відповідності окремих малих міст Карпатського регіону критеріям державної промислової інноваційної політики

Фактор	Важливість фактора з точки зору пріоритетів державної промислової інноваційної політики	Міста							
		Яворів	Сколе	Надвірна	Трускавець	Винники	Рава-Руська	Свалява	Жидачів
Фактори власне інноваційного розвитку промисловості									
Технології	0,078	3	3	1	12	3	13	2	2
законодавство у сфері інно- ваційної діяльності	0,063	2	2	2	3	2	4	3	3
попит на інноваційну про- дукцію	0,078	4	5	7	1	1	5	5	1
конкуренти	0,047	13	4	8	8	10	8	4	9
монетарна політика держа- ви у сфері інноваційної діяльності	0,031	14	6	14	10	9	6	7	7
фіскальна політика держави у сфері інноваційного роз- витку промисловості	0,047	15	7	15	9	8	7	6	8
розвиток міжнародної еко- номічної діяльності; значу- щість пропонованих інновацій	0,047	10	12	4	6	7	1	9	6
розвиток підприємництва	0,078	11	8	6	7	5	2	8	4
рівень економічного ризику	0,063	12	9	5	11	6	14	10	13
інвестиційні ресурси	0,078	7	1	3	2	4	3	1	5
інформаційні ресурси	0,047	18	18	18	18	11	18	17	18
обсяг витрат на інновації	0,063	8	10	9	4	12	9	11	10
термін окупності інновацій	0,047	9	11	10	5	13	10	12	11
банківське кредитування інноваційної сфери	0,031	16	13	12	13	14	11	13	12
страхування інноваційної діяльності	0,016	17	14	11	14	15	12	14	14
обсяг державної фінансової підтримки інноваційного розвитку	0,078	1	15	13	15	18	15	15	15
рівень розвитку міжфірмо- вої інноваційної кооперації	0,078	5	16	16	16	16	16	16	16

Фактор	Важливість фактора з точки зору пріоритетів державної промислової інноваційної політики	Міста							
		Яворів	Сколе	Надвірна	Трускавець	Винники	Рава-Руська	Снялява	Жидачів
наявність кластерних структур	0,031	6	17	17	17	17	17	18	17
Відповідність промисловості малого міста критеріям державної промислової інноваційної політики по групі	-	8,23	8,84	8,69	8,89	8,70	9,22	8,83	8,77
Важливість групи факторів в цілому з точки зору пріоритетів державної промислової інноваційної політики	0,375					-			
Біхевіористські фактори									
мотивація персоналу	0,063	6	2	3	2	2	2	3	2
готовність персоналу до інновацій	0,078	7	6	6	6	5	10	5	4
рівень підготовки персоналу	0,078	4	3	1	3	3	4	2	3
рівень оплати праці	0,078	5	1	2	1	1	1	1	1
система стимулів за інноваційну діяльність	0,078	8	4	7	5	6	11	6	6
рівень соціального становища персоналу	0,063	9	5	4	4	4	3	4	5
престижність новаторської діяльності в суспільстві (стан інноваційної культури)	0,063	12	12	13	9	10	12	13	10
суспільне визнання інноваційних розробок	0,063	11	13	12	8	8	13	12	9
рівень залучення працівників до прийняття управлінських рішень у сфері інноваційної діяльності	0,047	13	8	10	10	9	9	8	8
можливість подальшого кар'єрного просування	0,047	10	7	5	7	7	6	7	7
міжнародне наукове міжрегіональне, загальнодержавне співробітництво	0,047	2	9	8	11	11	5	9	12
рівень зв'язку «наука-ви-	0,063	1	11	9	13	13	7	10	13

Фактор	Важливість фактора з точки зору пріоритетів державної промислової інноваційної політики	Міста							
		Яворів	Сколе	Надвірна	Трускавець	Винники	Рава-Руська	Свалява	Жидачів
робництво», можливість комерціалізації новаторських розробок									
«вдплив умів»	0,047	3	10	11	12	12	8	11	11
Відповідність промисловості малого міста критеріям державної промислової інноваційної політики по групі	-	5,63	5,38	5,41	5,30	5,31	5,66	5,36	5,31
Важливість групи факторів в цілому з точки зору пріоритетів державної промислової інноваційної політики	0,125	-							
Інноваційно-підприємницькі фактори									
ефективність підприємницького менеджменту	0,147	2	7	4	5	6	7	6	7
спеціалізація підприємства	0,088	3	1	2	8	3	4	1	4
організаційна структура підприємства;	0,088	8	8	3	9	9	5	9	8
кадри підприємства	0,118	4	6	8	4	5	6	7	6
постачальники підприємства	0,088	7	2	1	7	4	1	2	5
управлінські технології	0,118	9	9	9	6	8	9	8	9
споживачі інноваційної продукції підприємства	0,118	5	4	7	1	1	8	3	1
фінансові результати діяльності підприємства	0,118	6	3	5	2	2	2	4	2
рентабельність інноваційної продукції підприємства	0,118	1	5	6	3	7	3	5	3
Відповідність промисловості малого міста критеріям державної промислової інноваційної політики по групі	-	4,82	5,18	5,24	4,74	5,00	5,21	5,12	5,00
Важливість групи факторів в цілому з точки зору пріо-	0,25	-							

Фактор	Важливість фактора з точки зору пріоритетів державної промислової інноваційної політики	Міста							
		Яворів	Сколе	Надвірна	Трускавець	Винники	Рава-Руська	Свалява	Жидачів
пріоритетів державної промислової інноваційної політики									
Середовищні фактори									
географічне розташування	0,05	8	7	8	5	2	1	2	3
природно-кліматичні умови	0,05	10	1	6	2	7	10	1	9
демографічний розвиток	0,075	7	8	7	8	1	6	7	1
ресурси	0,125	6	2	4	3	4	5	3	4
інфраструктура	0,125	9	3	1	6	3	2	4	2
наявність технопарків, логістичних центрів	0,125	1	10	10	10	8	9	10	10
рівень освіти у країні	0,125	3	9	9	7	10	8	8	7
наявний рівень НТП	0,125	2	6	5	9	9	7	9	6
інвестиційна привабливість промисловості міста як для внутрішніх, так і для зовнішніх інвесторів	0,1	4	4	2	1	5	3	5	5
ефективність механізму державної інноваційної політики	0,1	5	5	3	4	6	4	6	8
Відповідність промисловості малого міста критеріям державної промислової інноваційної політики по групі	-	4,95	5,65	5,35	5,83	5,88	5,58	6,03	5,60
Важливість групи факторів в цілому з точки зору пріоритетів державної промислової інноваційної політики	0,125					-			
Екологічні фактори									
вплив нових технологій на навколишнє середовище	0,211	1	2	3	3	3	4	1	3
вплив нових матеріалів на оточуюче середовище	0,211	2	3	1	4	4	1	3	1
вплив нових видів енергії на навколишнє середовище	0,211	5	5	4	1	5	5	5	5
вплив екологічних норм на	0,211	3	1	2	5	2	3	2	2

Фактор	Важливість фактора з точки зору пріоритетів державної промислової інноваційної політики	Міста							
		Яворів	Сколе	Надвірна	Трускавець	Винники	Рава-Руська	Свалява	Жидачів
рівень собівартості інноваційної продукції									
вплив навколишнього середовища на якість робочої сили, що впроваджує інновації	0,158	4	4	5	2	1	2	4	4
Відповідність промисловості малого міста критеріям державної промислової інноваційної політики по групі	-	2,95	2,95	2,89	3,05	3,11	3,05	2,95	2,95
Важливість групи факторів в цілому з точки зору пріоритетів державної промислової інноваційної політики	0,125	-							
Відповідність промисловості малого міста критеріям державної промислової інноваційної політики	-	5,98	6,36	6,27	6,29	6,30	6,54	6,38	6,27

Отже, можна зробити наступні висновки та узагальнення. У традиційній класифікації факторів інноваційного розвитку промисловості всі фактори розглядаються в конкретному усталеному багатьма дослідниками порядку. Наведена класифікація факторів інноваційного розвитку промисловості малих міст за пріоритетністю. У цій класифікації пріоритетність визначена з важливості та актуальності завдань інноваційного розвитку промисловості на основі висновків в результаті застосування ряду евристичних прийомів.

4.3. Проблеми розвитку бізнес-середовища в малих містах Карпатського регіону

Формування сприятливого бізнес-середовища в малих містах потрібно розглядати вагомим чинником активізації підприємництва в

соціально-економічному розвитку малих міст, а отже подоланні їх депресивності, вирішенні проблем прискорення структурної перебудови економіки, забезпечення насиченості ринку товарами та послугами, підтримки конкурентного середовища, поповнення бюджетів, створення додаткових робочих місць тощо.

Необхідність розробки і реалізації стратегії формування сприятливого бізнес-середовища для розвитку, в першу чергу, малого бізнесу в малих містах Карпатського регіону полягає в наступному:

- спостерігаються значні диспропорції за більшістю показників розвитку підприємств-суб'єктів підприємницької діяльності в обласних центрах порівняно з малими містами регіону (в 5,8 рази);
- сектор малого підприємництва відіграє важливу бюджетоутворюючу роль (за рахунок єдиного податку) в економіці малих міст, від рівня його розвитку залежить забезпеченість робочими місцями населення малих міст та подальший їх соціально-економічний розвиток.

Про несприятливість бізнес-середовища малих міст Карпатського регіону свідчать такі проблеми розвитку малого підприємництва:

1. Малі міста за кількістю діючих (в т.ч. малих підприємств) у розрахунку на 10 тис. осіб значно відстають від рівня розвитку малого підприємництва в обласних центрах.

2. В малих містах зосереджено до 45% усіх малих підприємств Карпатського регіону, до 50% від усіх зайнятих у секторі малого підприємництва та реалізується до 40% від загального обсягу реалізованої продукції сектором малого підприємництва Карпатського регіону (решта припадає на обласні центри).

3. Для підприємств, які працюють у малих містах регіону характерні нижчі порівняно з обласними центрами показники ефективності фінансово-господарської діяльності, використання ресурсів, фінансової стійкості та платоспроможності.

4. Високою є підприємницька активність населення малих міст у сфері торгівлі (понад 30% малих підприємств), а в промисловості – близько 23%. Практично відсутні коопераційні та кластерні зв'язки підприємств малого і великого бізнесу, а також підприємств малих міст із підприємствами обласних центрів. Натомість активно є участь населення малих міст прикордонних районів у «човниковій» торгівлі підкацизними товарами.

5. Кожне п'яте мале місто України є монофункціональним, що, поряд з проблемами посилення трудової міграції населення малих міст регіону та надмірної концентрації бізнесу та господарських ресурсів у обласних центрах і великих містах, завдає негативних соціально-

економічних наслідків. В результаті, більшість регіонів є дотаційними або депресивними, відбувається спад інвестицій та зменшення ресурсної бази економічного розвитку, дискримінація підприємницького сектору малих міст у зв'язку з концентрацією ресурсів та інфраструктури підтримки підприємництва у великих містах та обласних центрах.

6. Скорочення обсягів фінансових надходжень до місцевих бюджетів, що призводить як до посилення соціально-економічних диспропорцій регіонального і субрегіонального розвитку в Україні, так і до погіршення соціально-побутової інфраструктури малих міст.

Згідно із Державною цільовою програмою підтримки соціально-економічного розвитку малих міст на 2011-2015 роки, затвердженої постановою Кабінету Міністрів України від 29 листопада 2010 року №1090, передбачено значні щорічні цільові обсяги державного фінансування на підтримку соціально-економічного розвитку малих міст за такими напрямками: розроблення містобудівної та землепорядкової документації; реалізація інвестиційних проектів у сфері житлово-комунального господарства, зокрема впровадження енергозберігаючих технологій у сфері тепло- та водопостачання; забезпечення сучасною технікою для вивозу твердих побутових відходів; будівництво та реконструкція автомобільних доріг; впровадження енергозберігаючих технологій вуличного освітлення.

Загальна сума фінансування на рік для усіх 366 малих міст України за цими напрямками повинна була у 2011 р. скласти 376 млн. грн., у тому числі: з державного бюджету – 315 млн. грн. і решта – співфінансування із місцевих бюджетів. Така ж сама сума коштів у програмі прописана і на 2012 р.

Проте цільові кошти на виконання заходів цієї програми так і не були виділені, при цьому також не відомі принципи розподілу самих коштів (чи в залежності від кількості малих міст в областях, чи кількості їх мешканців тощо) і порядок відбору об'єктів фінансування.

Тобто, позитивним є наявність серед пріоритетних цілей розвитку малих міст в Україні (відповідно до загальнодержавної та регіональних програм розвитку малих міст) забезпечення розвитку малого підприємництва та удосконалення інституційної інфраструктури його підтримки. Проте не відпрацьованими є механізми реалізації норм цих нормативно-розпорядчих актів, не відбувається належне фінансування і реалізація заходів органами місцевого самоврядування. Крім того, світовий досвід показує, що більше уваги слід приділяти розширенню механізмів фінансово-кредитного сприяння сектору малого підприємництва та інформаційного обміну інноваціями, створення сприятливого бізнес-середовища для розвитку інноваційного бізнесу.

Основні показники діяльності підприємств-суб'єктів підприємницької діяльності у малих містах Львівської області вказують, що у 2011 р. найвищі темпи зростання обсягів реалізованої продукції характерні для Борислава (204%) та Дрогобича (148,7%). Також у малих містах Львівської області простежується чітка залежність обсягів реалізованої продукції (робіт, послуг) малих підприємств відносно їх кількості на 10 тис. наявного населення (рис. 4.6), що говорить про найвищу ефективність малих підприємств у Яворові, Червонограді, Миколаєві, Дрогобичі і Кам'янка-Бузькій. Чітка тенденція зниження зайнятості працівників на підприємствах аналізованих міст відбувалася на тлі зростання абсолютного розміру середньомісячної заробітної плати найманих працівників, проте остання зростала з нижчими темпами за інфляцію в країні.

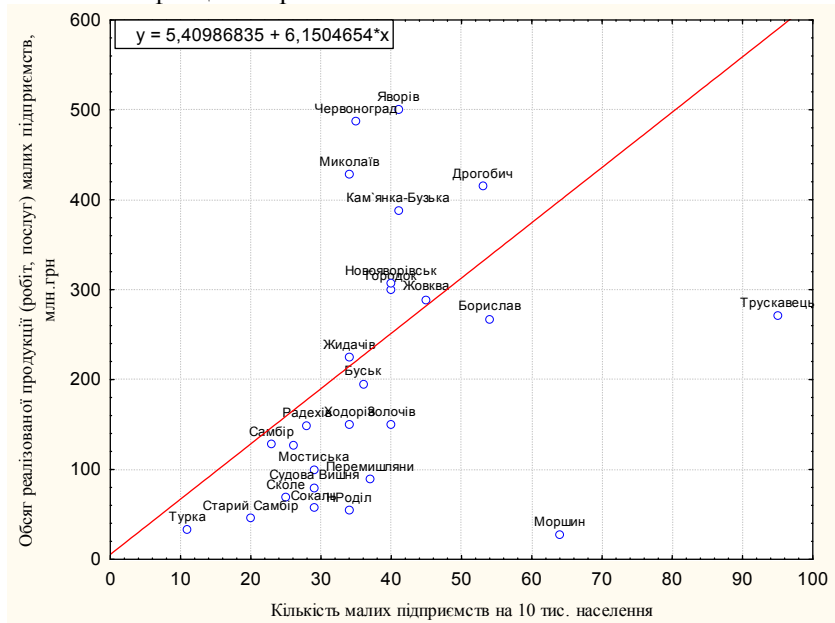

Рис. 4.6. Діаграма позиціонування малих міст Львівської області за обсягами реалізованої продукції (робіт, послуг) малих підприємств відносно їх кількості на 10 тис. наявного населення за 2011 р.

Зростання протягом 2000–2011 рр. (за винятком кризових) позитивного фінансового результату від звичайної діяльності, який отриманий всіма підприємствами, відбувається на тлі здебільшого негативних (від'ємних) фінансових результатів функціонування малих

підприємств. У 2011 р. негативне фінансове сальдо від діяльності малих підприємств характерне для більшості малих міст Львівської області. При цьому найгірший фінансовий результат характерний для Трускавця (-48,7 млн грн), а найвища частка збиткових підприємств у містах Самборі (83,4%), Новому Калинові (83,6%), Золочеві (77,9%) і Сокалі (76,3%) (рис. 4.7) відповідно до низьких показників забезпечення малими підприємствами.

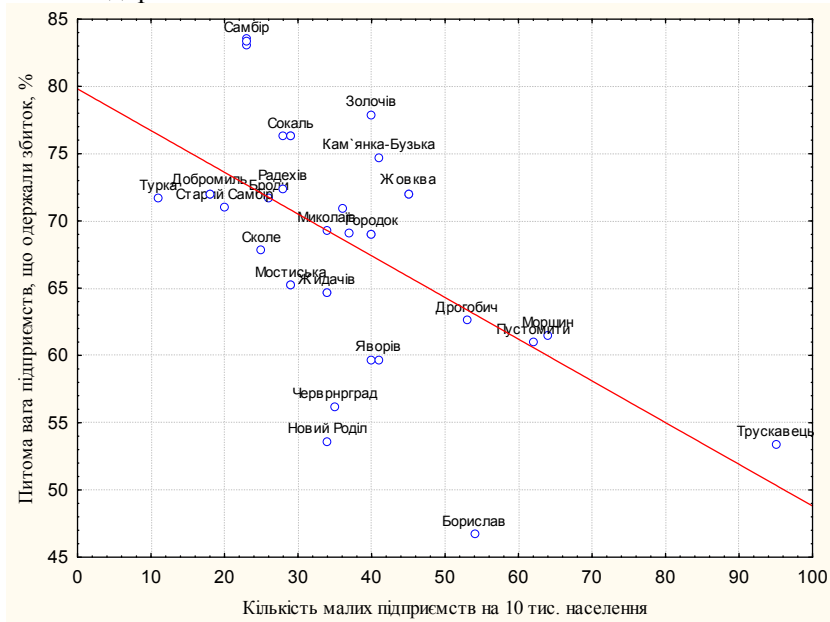

Рис. 4.7. Діаграма позиціонування малих міст Львівської області за часткою збиткових малих підприємств відносно їх кількості на 10 тис. наявного населення за 2011 р.

За аналізом впливу фінансових результатів функціонування малих підприємств за видами економічної діяльності на загальне значення цього показника виникають деякі сумніви щодо підприємницької поведінки цих суб'єктів господарювання. Адже протягом 2007-2011 рр. малі підприємства, які функціонували у потенційно високоприбуткових секторах економіки, отримали найбільші від'ємні показники щодо фінансового результату. Зокрема йде мова про збиткову діяльність малих підприємств, що займаються операціями з нерухомим майном, орендою, інжинірингом і наданням послуг підприємцям; будівництвом; роздрібною торгівлею, ремонтом побутових виробів і предметів

особистого вжитку. Стабільний щорічний позитивний фінансовий результат отримують лише малі підприємства, які працюють у сфері фінансової діяльності, сільського господарства та освіти. Ці цифри демонструють високу тінізацію суб'єктами малого підприємництва фінансових результатів (доходів) своєї діяльності, що якісно характеризує стан бізнес-середовища малих міст, яке виступає одночасно і чинником, і результатом значної неформальної складової функціонування бізнесу, занижуючи показники економічного розвитку розглянутих міст і Львівської області загалом.

Ефективність бізнес-середовища діяльності малих підприємств у малих містах Львівської області проявляється у низьких показниках їх рентабельності, що пов'язано як із недостатнім рівнем матеріального, технічного, фінансового, управлінського та кадрового забезпечення їх діяльності, так і з відсутністю обґрунтованих стимулюючих механізмів активізації інвестиційно-інноваційної розвитку та підвищення конкурентоспроможності малого підприємництва, адекватного світовим викликам.

До основних перешкод розвитку малого підприємництва у малих містах можна віднести²⁴²:

- відсутність єдиної, поетапно реалізованої стратегії та тактики розвитку малого бізнесу в малих містах;
- недостатність фінансових ресурсів органів місцевого самоврядування (районних та міських) для формування належної інституційної інфраструктури підтримки та розвитку підприємництва;
- недостатній досвід, навиків та рівень підготовки представників органів державного управління щодо реалізації проектів розвитку малого підприємництва на субрегіональному рівні управління;
- неефективність та декларативність субрегіональної політики розвитку підприємництва регіональними і місцевими органами влади;
- низький рівень розвитку транспортної, соціальної та ринкової інфраструктури в малих містах, віддаленість від великих населених пунктів і шляхів сполучень;
- недостатність навиків ведення підприємницької діяльності, нестача фінансових ресурсів населення у малих містах щодо започаткування та ведення підприємницької діяльності;
- невідповідність сформованого у малих містах та районах підприємницького середовища, відсутність дієвих програм залучення

²⁴² Проблеми розвитку транскордонного співробітництва України в умовах розширеного ЄС : монографія / за ред. Н. Мікули, В. Борщевського, Т. Васильців. – Львів : Ліга Прес, 2009. – С. 236-237.

коштів вітчизняних трудових мігрантів у підприємницьку діяльність;

- низький рівень розвитку інституційної інфраструктури підприємницької діяльності у малих містах та районах;
- чинник трансформаційної кризи (занепад багатьох містоформуючих великих підприємств, депресивність «старопромислових» районів, демографічна криза тощо);
- недовикористання коштів програм міжнародної технічної допомоги внаслідок недостатньої участі в залученні цих коштів місцевих органів державного управління.

Важливо реалізувати такі стратегічні завдання формування сприятливого бізнес-середовища для розвитку малого бізнесу в малих містах, як:

- забезпечення ефективності та цільової спрямованості державного фінансування щодо розвитку виробничої, комунікаційної та соціальної інфраструктури шляхом дотримання принципу солідарності фінансової участі з бюджетів усіх рівнів, державно-приватного та соціального партнерства, розробки відповідних програм та моніторингу ефективності їх реалізації;
- створення і удосконалення інфраструктури підтримки малого бізнесу (незалежні організації та механізми) шляхом надання якісних послуг, включаючи підтримку зі створення бізнесу та інформаційну підтримку, розробку бізнес-планів, підбір партнерів по бізнесу та надання маркетингової інформації, створення бізнес-інкубаторів для підприємців-початківців, формування «ринкового» способу мислення населення, підтримка інновацій та стимулювання співпраці між малими підприємствами, надання консультацій зі створення систем управління якістю тощо²⁴³;
- надання фінансово-кредитної підтримки розвитку малого підприємства малих міст шляхом мікрокредитування, венчурного фінансування, фінансового лізингу та факторингу; розвитку інфраструктури ринку кредитно-фінансових послуг (мережі фінансово-кредитних установ, інвестиційних та інноваційних фондів, страхових організацій, фондів (товариств) взаємного кредитування та страхування тощо); кредитної кооперації малого підприємства; стимулювання фінансових установ до роботи із суб'єк-

²⁴³ Васильців Т. Г. Удосконалення інституційного середовища розвитку малого бізнесу в малих містах / Т. Г. Васильців // Стратегічні пріоритети : [наук.-анал. щоквартальний зб.]. – №2. – К. : Національний інститут стратегічних досліджень, 2010. – С. 124-129.

тами малого підприємництва на основі використання державних кредитних ліній для підтримки малого підприємництва із зазначенням середнього розміру позики, відсоткової ставки та секторів кредитування; розширення переліку форм кредитування товаровиробників; створення ефективної системи гарантій кредиту; встановлення сприятливого режиму оподаткування та підтримки фінансових установ, які безпосередньо обслуговують пріоритетні напрями розвитку малого підприємництва; посилення співпраці з міжнародними організаціями та фондами, що стимулюють розвиток малого та середнього бізнесу як з боку банківських установ, так і державних регулювальних органів, в т.ч. залучення коштів іноземних кредитних ліній і міжнародної технічної допомоги для підтримки розвитку малого та середнього бізнесу;

- забезпечення рівноправних конкурентних умов для розвитку підприємницької діяльності (унеможливлення дискримінації підприємств на внутрішньому ринку) через правове врегулювання механізмів контролю й нагляду за дотриманням добросовісної конкуренції; надання преференцій (спрямованих на виконання стратегічних завдань економічного розвитку) на загальних, а не вибірових підставах з метою максимального унеможливлення лобювання галузевих чи окремих приватних інтересів; вирівнювання умов конкуренції на регіональному та місцевому рівнях; створення системи рівного доступу підприємств до матеріальних ресурсів, державних закупівель, державного і комунального майна;
- створення сприятливого середовища для ефективної діяльності та розвитку малих і середніх інноваційних підприємств малих міст, стимулювання особистої підприємницької ініціативи через фінансово-кредитну підтримку інноваційно активних підприємств; посилення системи захисту права інтелектуальної власності; розвитку галузевих, територіальних мереж страхових і гарантійних фондів, кредитних спілок, центрів трансферу технологій, інфраструктури інноваційного підприємництва; введення державних програм підтримки експортного потенціалу малого підприємництва; формування міжрегіональних і міждержавних виробничо-територіальних інноваційних кластерів;
- реалізація заходів для поживавлення внутрішнього споживчого та інвестиційного попиту в малих містах через максимальне використання потенціалу його стимулювання на основі оптимізації структури та процесу реалізації бюджетних видатків (підтримка великих інфраструктурних проектів, впорядкування системи держзакупівель та соціальних виплат із бюджету); розбудову

внутрішнього ринку як чинника стимулювання виробництва за допомогою налагодження інформаційного забезпечення між покупцями і продавцями, розвитку мереж прямих поставок продукції, удосконалення антимонопольного законодавства та контролю цінової ситуації; фінансово-інституційну підтримку експортної діяльності тощо;

- поліпшення інституційної основи підприємництва шляхом зниження адміністративних бар'єрів, рівня тінізації та монополізації економіки, подолання проблем рейдерства, економічної злочинності та дискримінаційної поведінки стосовно суб'єктів господарювання, зміцнення захисту прав власників, лібералізації ділового клімату задля зниження вартості ведення підприємницької діяльності в малих містах та країні загалом;
- ведення динамічного економічного діалогу між регіональними органами влади та суб'єктами бізнесу щодо створення сприятливого бізнес-середовища у форматі взаємних консультацій, в т.ч. щодо забезпечення прогнозованості й передбачуваності регуляторної політики та її дотримання органами влади всіх рівнів; адекватного представлення інтересів вітчизняного малого та середнього бізнесу у двосторонніх і багатосторонніх міжнародних торговельних переговорах тощо.

За якісними оцінками розвиток підприємництва в малих містах регіону значно відстає від європейських норм. Йдеться про інститути розвитку підприємництва, організаційно-економічні та суспільно-політичні умови його існування, показники продуктивності праці, створених нових робочих місць та якості виготовленої продукції, внесок підприємницького сектору у розвиток соціально-економічної системи країни, соціальну відповідальність бізнесу, гарантію економічної безпеки та збереження власності та ін. Тому формування сприятливого бізнес-середовища зі встановленням чітких і прозорих «правил гри», усуненням бар'єрів для ведення бізнесу, забезпеченням конкуренції та ефективної дозвільної системи й державної регуляторної політики є гострою необхідністю для розвитку вітчизняного бізнесу як основного рушія піднесення економіки малих міст Карпатського регіону загалом. Крім того, інституційні трансформації вітчизняного бізнес-середовища повинні забезпечувати створення вбудованих механізмів стимулювання суб'єктів підприємництва до підвищення обсягів та ефективності виробництва, модернізації виробничої матеріально-технічної бази; стабільні (прозорі, визначені) умови підприємницької діяльності без обмежень її свободи.

4.4. Освіта в малих містах Карпатського регіону

Важливість забезпечення належного рівня розвитку інфраструктури у малих містах зумовлена тією особливістю, що вони здійснюють обслуговування не лише населення, яке проживає на їх території, але і прилеглих населених пунктів, здебільшого сільських. Всі малі міста – центри сільських районів повинні мати належний рівень розвитку освітньої мережі, закладів дошкільної освіти, загальної середньої освіти та професійно-технічних закладів. Саме малі міста формують «низову» мережу територіальної структури господарства, забезпечують економічну, соціальну і культурну взаємодію міста з селом. У територіальному плані, будучи урбаністичними поселеннями, вони в той же час зберігають щонайтісніші зв'язки з сільською місцевістю. Як правило, це економічні і культурні центри тих, що оточують їх сільських районів, а їх співтовариства зберігають тісний контакт з сільськими співтовариствами. Часто малі міста – це адміністративні центри, які входять до складу муніципальних утворень районного типу, що включають як міські, так і сільські населені пункти²⁴⁴.

Актуальність дослідження проблем освіти малих міст останніми роками зумовлена значним відтоком молоді у великі міста через відсутність перспектив подальшого розвитку та самореалізації, що проявляється у зменшенні можливостей для здобуття безперервної освіти у малих містах та подальших можливостей для працевлаштування.

Питання освіти в регіонах останнім часом постало дуже гостро – неможливість отримати освітні послуги, переваги проживання та пошуку роботи в більших регіональних центрах приводять до того, що все більше молоді навчається в великих містах, що приводить до погіршення соціально-економічного, демографічного та культурного становища регіонів і в той же час перевантаження великих міст, в яких загострюються проблеми з пошуком роботи, екологічні та транспортні проблеми.

Серед основних проблем освітньої системи в малих містах можна назвати наступні:

- недотримання неперервності освітнього процесу: дуже часто в малих містах ще можна отримати початкову чи середню освіту, але набагато рідше професійну чи вищу;
- нижчий рівень педагогічних кадрів ніж у великих містах;
- нижчий рівень навчально-матеріального забезпечення;
- малий вибір навчальних закладів внаслідок невисокої конкуренції;

²⁴⁴ Статистичний збірник за 2011/2012 навчальний рік «Освіта Чернівецьчини». – Режим доступу : <http://oblosvita.com/navigaciya/public/zvity/>

- менша платоспроможність населення, внаслідок чого великі навчальні заклади, особливо приватні не поспішають відкривати свої філіали в малих містах.

Особлива увага сьогодні повинна приділятися розвитку дошкільної освіти малих міст. За дослідженнями експертів ЮНЕСКО, проведених у різних країнах світу: на кожен вкладений у дошкілля долар у подальшому заощаджується від 4 до 7 дол. Саме тому Європейська Комісія називає дошкільну та шкільну освіту важливим чинником покращення позицій європейців на динамічному ринку праці та у сфері соціально-економічного добробуту Європи, і рекомендує втілювати принцип «навчання протягом життя» (lifelong learning) починаючи з дошкілля²⁴⁵.

Важливість забезпечення належного рівня розвитку освітньої інфраструктури у малих містах зумовлена також тим фактором, що вони здійснюють обслуговування не лише населення, яке проживає на їх території, але і прилеглих сільських населених пунктів. Всі малі міста – центри сільських районів повинні мати належний рівень розвитку освітньої мережі, зокрема і закладів дошкільної освіти. У цьому випадку, розвиток та розширення мережі освітніх закладів малих міст та забезпечення їх кваліфікованим педагогічним та допоміжним персоналом здатне забезпечити потреби як міських, так і частково сільських жителів.

Забезпеченість населення малих міст належним рівнем доступу до якісних освітніх послуг є одним із важливих показників стабільного соціально-економічного розвитку не лише міських, але і прилеглих сільських територій. На жаль, стан розвитку галузі дошкільної освіти у малих містах, як і по регіону в цілому залишається на незадовільному рівні. Мережа дошкільних установ малих міст не спроможна задовольнити наявний попит населення на дошкільні послуги. А переповненість груп у ДНЗ (дошкільних навчальних закладах) (групи іноді налічують понад 30, при нормі – 15-20 дітей) покладає подвійну відповідальність на вихователів за вихованців, що знаходяться під їхнім наглядом, а також часто є причиною своєрідного консерватизму, обмеження активності дітей та свободи їхніх дій²⁴⁶.

²⁴⁵ Загарницька І. Дошкільна освіта в контексті пріоритетів державної освітньої політики України / І. Загарницька. – Режим доступу : http://www.nbuv.gov.ua/portal/Soc_Gum/Vird/2010_11/3.pdf.

²⁴⁶ Юрчишин О. М. Мережа дитячих дошкільних закладів надмалої місткості в малих містах / О. М. Юрчишин // Досвід та перспективи розвитку міст України – 2008. – №15. – С. 174-183.

Рівень розвитку галузі дошкільної освіти у малих містах, як і по Карпатському регіону в цілому залишається надзвичайно низьким. У регіоні найгірше забезпечені дошкільними установами та місцями у них малі міста Львівської області. В середньому у Львівській області на 100 місць у дошкільних закладах у 2011 р. припадало 139 дітей, у малих містах проблема залишається ще гострішою, а дошкільні заклади вкрай переповнені. Найбільший дефіцит місць та перевантаженість ДНЗ у малих містах спостерігається у Бродівському (202 дітей/100 місць) районі тут ситуація є найбільш критичною і суттєво не покращується за останні роки. У малих містах Старосамбірського (182 дітей на 100 місць) та Сколівського (164 дитини/100 місць) районів ситуація теж є однією з найгірших в області. Більше ніж у 1,5 рази (понад 150 дітей/100 місць) перевантажені дошкільні заклади у м. Стрий, м. Самбір, у містах Миколаївського, Радехівського та Яворівського (160 дітей/100 місць) районів. Незаповнені вільні потужності мають лише ДНЗ малих міст Дрогобицького (63 дитина/100 місць) району та м. Борислав (97 дітей/100 місць)²⁴⁷.

Схожа ситуація спостерігається і у малих містах Чернівецької області тут кількість дітей на 100 місць у Вишницькому районі – 179 дітей, у Глибоцькому районі 160 дітей, а незаповнені потужності були у Герцаївському районі – 76 дітей, оптимальне завантаження у 2011 р. спостерігалось у м. Новодністровськ 96,7 дітей та Кельменецькому районі – 100 дітей (рис. 4.8).

Велика перевантаженість груп у дошкільних закладах спричиняє високе співвідношення кількості вихованців на одного вихователя та перевантаженість останніх. У країнах Європи та Японії таке співвідношення не перевищує 5-6 дітей на вихователя, а у малих містах регіону може у 2-5 разів перевищувати показник країн Європи, що суттєво впливає на погіршення якості отримуваних послуг. Наприклад, у Миколаївському районі Львівської області на одного вихователя припадає майже 30 дітей, Городоцькому – 17 дітей, більше 16 дітей у містах Буського та Жовківського районів.

Разом з тим у Львівській області є найбільша кількість місць у дитсадках понад 13 тис., у той же час у Закарпатській області – 4156 місць, Івано-Франківській – 3016 місць, Чернівецькій – 2876 місць (станом на 2009 р.)²⁴⁸.

²⁴⁷ Заклади освіти у Львівській області / Статистичний збірник. – Львів – 2012. – С. 22

²⁴⁸ Моніторинг соціально-економічного розвитку малих міст і селищ України за 2009 р. // Міністерство регіонального розвитку та будівництва України – К., 2010 – С. 16-18.

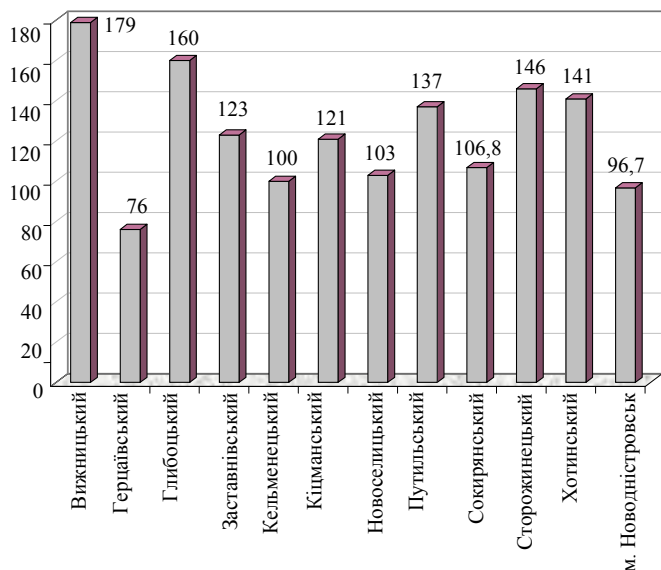

Рис. 4.8. Забезпеченість місцями у дошкільних закладах малих міст Чернівецької області, дітей/100 місць (Моніторинг соціально-економічного розвитку малих міст і селищ України за 2009 р. // Міністерство регіонального розвитку та будівництва України – К., 2010 – С. 16-18)

Поряд із найбільшою кількістю місць, у дошкільних закладах Львівської області існує додаткова потреба у створенні понад 7 тис. місць, у той же час Закарпатській області – 1978 місць, Івано-Франківській – 1172 місць, Чернівецькій – 1013 місць. Як бачимо, у жодній із областей Карпатського регіону малі міста не забезпечені на належному рівні повноцінним доступом до послуг дошкільної освіти. Так, у міських поселеннях Чернівецької області рівень охоплення дошкільною освітою становить від 98% – Герцаївському районі, 96% у Вижицькому, 87% у Хотинському, 83% у Кіцманському до 53% у Старожинецькому, 58% Глибоцькому²⁴⁹. Водночас у малих містах обласного підпорядкування Львівської області рівень охоплення дошкільною освітою не перевищує 86% у м. Моршині, 78% у м. Трускавці, 72% у м. Самбір і найнижче охоплення спостерігається у м.

²⁴⁹ Програма розвитку професійно-технічної освіти на 2012-2016 роки Закарпатської області. – Режим доступу : <http://www.carpathia.gov.ua/ua/publication/-content/6104.htm>

Бориславі та м. Дрогобичі 55%, 50% у м. Новий Розділ²⁵⁰. Забезпеченість місцями у дошкільних закладах малих міст Чернівецької області становило 73,5%, Івано-Франківської – 72,02%, Закарпатської – 67,75%, Львівської – 65,7%. Однак, порівнюючи із ситуацією, що склалася у дошкільній освіті на селі, стан даної галузі у малих містах не є критичним, а відсоток охоплення дошкільним вихованням подекуди більший ніж у обласних центрах. Наприклад, у Івано-Франківській області найвищий відсоток охоплення дошкільною освітою поряд з м. Івано-Франківськ спостерігається у містах Коломия, Калуш, Яремче.

Окрім значного перевантаження дошкільних закладів, основними проблемами, що потребують вирішення залишаються:

1) підвищення освітнього рівня педагогічних працівників. Наприклад у Львівській області лише 45% педагогічних працівників мають вищу освіту, близько 48% – базову вищу освіту та 7% середню освіту, у Чернівецькій області лише 35% вихователів мало вищу освіту, у м. Новодністровськ – 45%. Досить значною є частка педагогічних працівників без спеціальної освіти (понад 16%), і хоча 69% таких працівників мають вищу освіту, цей показник свідчить про те, що штати мережі дошкільних закладів заповнюються людьми, які згодні працювати у дошкільних закладах, а не висококваліфікованими дипломованими фахівцями.

2) Збільшення кількості допоміжного та педагогічного персоналу, зокрема психологів, вчителів фізичного виховання та музики та ін. спеціалістів, тобто фахівців, які сприяють усесторонньому розвитку дітей з раннього віку. У малих містах регіону недостатнім є рівень забезпеченості психологами, вчителями іноземних мов, інструкторами з фізичного виховання, логопедами, медичним персоналом та ін. допоміжним персоналом. Згідно з нормативами на 200 дітей у ДНЗ має бути медичний працівник. На сьогодні забезпеченість медпрацівниками складає 60%. Майже в усіх дошкільних закладах відсутні посади медичних сестер з дієтичного харчування. Підготовку таких фахівців не здійснює жоден медичний навчальний заклад.

Здобуття якісної дошкільної освіти ускладнюється незадовільним станом матеріально-технічної бази дошкільних навчальних закладів, відсутністю облаштованих сучасних дитячих майданчиків, спортивних залів, басейнів, тобто того необхідного мінімуму, який сприяє збереженню здоров'я дітей.

²⁵⁰ Заклади освіти у Львівській області : стат. зб. – Львів – 2012. – С. 22.

Важливість розвитку та удосконалення територіальної організації закладів дошкільної освіти у малих містах знаходить розуміння як серед органів влади у малих містах так і серед населення, однак обмежені матеріальні та фінансові ресурси місцевого самоврядування не дають можливості суттєво, ефективно, а головне систематично впливати на покращення ситуації у регіоні. Практично у всіх програмах розвитку освіти малих міст декларується необхідність забезпечення рівного доступу до дошкільної освіти, 100% охоплення дітей дошкільним суспільним вихованням та розвиток мережі дошкільних начальних закладів, із створенням необхідних умов для функціонування дошкільних навчальних закладів (груп) різних типів²⁵¹. Однак фінансування необхідних заходів здебільшого покладається на місцеві бюджети, які здебільшого є дотаційними та не можуть самостійно виконувати поставлені завдання, як наслідок задекларовані в програмах необхідні заходи не виконуються або виконуються частково через брак фінансування.

Для оптимізації мережі закладів дошкільної освіти та підвищення рівня охоплення дошкільних вихованням необхідно організувати ефективний, систематичний моніторинг вивчення попиту та потреб населення на послуги дошкільних закладів. Саме відсутність систематичного збору необхідної інформації (якою часто не оперують навіть органи місцевої влади) стає суттєвою перешкодою на шляху впровадження ефективних змін у сфері освіти.

Крім, того серед заходів, які можуть сприяти частковому розв'язанню наболілих проблем у сфері дошкілля можна відзначити: 1) впровадження альтернативних форм здобуття дошкільної освіти, що сприятиме охопленню дошкільним вихованням більшої кількості дітей. Зокрема, створення груп із різним режимом перебування короткотривалих, прогулянкових, консультативних, груп вихідного дня, груп з підготовки дітей до навчання в школі, сімейних центрів із підготовки дітей до школи тощо. Розширення мережі навчально-виробничих комплексів (НВК) типу загальноосвітній навчальний заклад – дошкільний навчальний заклад, які дозволяють оптимально поєднувати послуги як дошкільної, так і загальної освіти; 2) створення мережі приватних дошкільних закладів. Однією з форм приватних ДНЗ є малокомплектні заклади гувенерського типу. Такі заклади можна організовувати у приватних чи орендованих помешканнях, кількість

²⁵¹ Родченко В. Б. Українські малі міста: перспективи і загрози розвитку / В. Б. Родченко, Д. О. Серьогіна. – Режим доступу: http://www.nbu.gov.ua/-portal/soc_gum/Suek/2010_1/Rodchenko,%20Serogina%20.pdf.

дітей зазвичай не перевищує 5-7, що дозволяє забезпечити максимальний догляд та індивідуальний підхід до кожної дитини. Однак, зважаючи на нелегке економічне становище молодих сімей у малих містах, основну частину витрат по організації та утриманні дітей у закладах даного типу повинні взяти на себе органи місцевої влади або державні структури. 3) популяризувати серед населення організацію дошкільних груп і дитсадків (які мають неприбутковий характер) за участю церковних та релігійних громад. Така практика є досить розповсюдженою у світі і поступово набуває поширення в Україні, прикладом є Закарпатська область. Необхідно популяризувати та стимулювати серед церковних громад можливість створення та утримання дошкільних груп. Необхідними умовами активізації діяльності громад є: активна підтримка органами державної влади ініціативи по створенню дошкільних установ при церквах, яка повинна включати допомогу в пошуку та облаштуванні приміщень, взятті частини фінансових витрат (наприклад виплати заробітної плати), такі витрати як харчування, комунальні послуги та ін. садочок здебільшого сплачує самостійно за кошти меценатів та благодійних фондів. Дошкільні групи здебільшого організовують у пристосованих приміщеннях. Такі дошкільні заклади сприяють:

- 1) вихованню дітей в релігійному дусі з раннього віку, що сприяє зниженню девіантної поведінки серед молоді, особливо серед дітей з неблагополучних сімей;
- 2) створює додаткові робочі місця;
- 3) дозволяє здійснювати постійний моніторинг у сфері дошкільної освіти.

Такі заходи доцільно проводити у всіх малих містах, де населення не має достатньо доступу до необхідної інформації. Доцільним є запровадження служби інформування населення про наявність вільних місць у ДНЗ та активне залучення громадськості малих міст до удосконалення матеріальної бази мережі ДНЗ. Дошкільна освіта повинна стати не лише справою держави, але насамперед громади, яка повинна бути зацікавлена у розвитку мережі дошкільних закладів. Одним із таких заходів може стати розробка та впровадження соціальних проєктів, на зразок соціальної реклами: «Подаруймо іграшки садочкам міста», «Допоможімо облаштувати дитячі майданчики у садочках», «Допоможіть створити казку для дітей (облаштуймо дошкільні установи разом)» та ін.

У розвитку мережі закладів загальної середньої освіти малих міст регіону теж прослідковується чимало проблем. Найбільша кількість загальноосвітніх навчальних закладів Карпатського регіону розташована у малих містах Львівської області – 130, у Закарпатській області кількість закладів становить 54, у Івано-Франківській – 39, Чернівецькій – 25 одиниць. Однак, дана кількість освітніх закладів не спроможна задовольнити наявну потребу в освітніх послугах, а це створює необхідність утворення додаткової кількості місць для забезпечення повноцінного навчання для усіх дітей у малих містах. Найбільша потреба у створенні додаткових місць у 2009 р. існувала у малих містах Львівщини – 3100 місць, у Івано-Франківській області – 884, Закарпатській – 500, Чернівецькій – 44 місць. Забезпеченість місцями у загальноосвітніх закладах малих міст регіону не досягає оптимального показника у жодній з областей (рис. 4.9), що створює нерівні можливості для здобуття освіти.

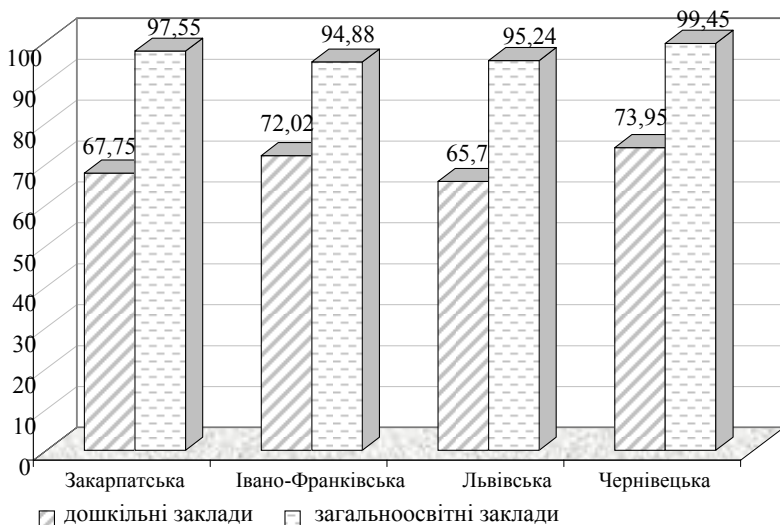

Рис. 4.9. Забезпеченість місцями у навчальних закладах Карпатського регіону у 2009 р., % (Моніторинг соціально-економічного розвитку малих міст і селищ України за 2009 рік // Міністерство регіонального розвитку та будівництва України – К., 2010. – С. 16–18)

Окрім, недостатньої кількості місць у ЗНЗ (загальноосвітній навчальний заклад), серед основних проблем мережі загальноосвітніх

закладів малих міст залишається незадовільний стан матеріально-технічного забезпечення, що не дає можливості забезпечувати високо-ефективний процес навчання та робить систему середньої освіти вкрай застарілою та неефективною. До основних проблем можна віднести: недостатнє забезпечення комп'ютерною технікою та мультимедійними комплексами; застаріла матеріально-технічна база, зокрема кабінетів фізики, хімії, біології, іноземних мов, шкільних майстерень; неналежні умови для занять фізичною культурою і спортом. Наприклад, у містах обласного підпорядкування Львівської області майже 21% загально-освітніх закладів розташовано у пристосованих приміщеннях. Лише по одному сучасному кабінеті фізики, хімії та біології є у м. Моршині та один кабінет хімії у м. Червонограді, ситуація є просто катастрофічною враховуючи той факт, що загалом у містах даної групи розташовано 72 навчальні заклади та навчається більше 30 тис. учнів.

Незадовільною залишається інформаційна забезпеченість навчальних закладів: відсутність сучасних комп'ютерних класів, мережі Інтернет позбавляє можливості учителів та учнів бути у світлі останніх освітніх та наукових новинок, що робить освіту відірваною від життя та зменшує корисний економічний ефект від навчання. Одним із показників, яким можна охарактеризувати доступність та ефективність використання інформаційних технологій у навчальному процесі є кількість учнів, які припадають на один комп'ютер. У м. Бориславі – 62 учні/комп'ютер, м. Дрогобичі – 57 учнів/комп'ютер, м. Самбір – 54 учні/комп'ютер, м. Стрий – 37 учнів/комп'ютер, м. Трускавець – 33 учні/комп'ютер, м. Новодністровськ – 10,7 учнів/комп'ютер, окрім того із 27 шкільних комп'ютерів майже 40% застаріли. У м. Новодністровськ немає жодного комп'ютера нового покоління, а кількість учнів охоплених комп'ютерним вихованням не перевищує 44%. Для порівняння: у Франції 1 комп'ютер розраховано на 3 учнів, у Польщі – на 7, у Японії, Німеччині, США – менше ніж на 2 школярів.

Лише наявність комп'ютерної техніки та навиків володіння нею без доступу до мережі Інтернет не дають можливості організувати ефективне навчання. Нажаль рівень інформаційного доступу до мережі Інтернет у загальноосвітніх навчальних закладах міст не досягає 100%, наприклад у м. Дрогобичі не перевищує 35%, м. Бориславі – 60%, м. Самборі – 75%. Суттєво знижує якісне використання Інтернет – зв'язку підключення через телефонну лінію, оскільки ефективність такого з'єднання дуже низька²⁵².

²⁵² Обласна програма розвитку освіти Львівщини на 2013 – 2016 роки – 124 с. – С. 11. – Режим доступу : <http://osvitportal.lviv.ua/index.php/prohrama-rozvytku>.

Присутні також випадки, коли у загальноосвітніх закладах малих міст відсутні водопостачання, централізована каналізація, вбиральні, що негативно позначається на загальному стані здоров'я дітей. Наприклад у м. Калуші 16,7% закладів не мають теплих туалетів, у м. Яремча – 11,1% закладів²⁵³.

Окрім того, у сфері загальної середньої освіти актуальною проблемою є покращення матеріально-технічної бази закладів, зокрема забезпечення належною спортивною інфраструктурою (спортивними залами, майданчиками, спортивним інвентарем), що є основою для формування здоров'я дітей, що особливо актуально у теперішніх умовах підвищеного рівня захворюваності та смертності серед учнів. Державними органами влади у сфері освіти затверджено нові нормативи та збільшення кількості годин фізичного виховання, нажалі ці нові норми, які б мали сприяти збільшенню рухової активності учнів здебільшого носять декларативний характер через елементарну незабезпеченість ЗНЗ спортивними залами та неспроможністю вмістити усі шкільні паралелі в один спортивний зал²⁵⁴.

Наступною ланкою безперервної освіти протягом життя у малих містах регіону є професійно-технічна освіта, яка окрім важливого економічного значення носить важливу соціальну функцію, оскільки майже половина учнів таких закладів з соціально неблагополучних родин, а також сільських населених пунктів. У малих містах регіону розташовано 33 ПТНЗ (професійно-технічні навчальні заклади) у яких навчалосся у 2009 р. 14707 учнів.

Найбільша кількість професійно-технічних навчальних закладів у малих містах Карпатського регіону була у Львівській області, найменша кількість професійно-технічних закладів та учнівських місць у Чернівецькій та Івано-Франківській областях (рис. 4.10-4.11). Напрями та якість підготовки кваліфікованих робітників у ПТНЗ на даний момент не відповідають вимогам сучасного виробництва та сфери послуг, перспективам соціально-економічного розвитку малих міст регіону та потребам населення. З огляду на це, а також з метою збереження соціально-економічних функцій малих міст необхідно створити конкурентоспроможне середовище для розвитку та створення нових закладів даного типу у малих містах регіону.

²⁵³ Статистичний збірник за 2011/2012 навчальний рік «Освіта Чернівецьчини». – Режим доступу : <http://oblosvita.com/navigaciya/public/zvity/>.

²⁵⁴ Статистичний збірник за 2011/2012 навчальний рік «Освіта Чернівецьчини». – Режим доступу : <http://oblosvita.com/navigaciya/public/zvity/>.

Рис. 4.10. Розподіл ПТНЗ малих міст Карпатського регіону у 2009 р.

Рис. 4.11. Розподіл учнів ПТНЗ малих міст Карпатського регіону у 2009 р.

Побудовано за даними: Моніторинг соціально-економічного розвитку малих міст і селищ України за 2009 рік // Міністерство регіонального розвитку та будівництва України – К., 2010 – С. 16-18.

Порівняно незначна кількість закладів не спроможна задовольнити наявний попит на якісні освітні послуги, що сприяє відтоку молоді у великі міста, а це сприяє подальшому послабленню ролі малих міст у регіоні.

Створення передумов для освіти протягом життя, а зокрема професійно-технічної необхідно здійснити ряд заходів, серед яких органи місцевої влади насамперед відзначають²⁵⁵: упровадження у навчальний процес інформаційно-комунікаційних технологій, оснащення новим обладнанням, устаткуванням та технікою професійно-технічних навчальних закладів, оптимізація мережі професійно-технічних навчальних закладів шляхом утворення на їх базі сучасних навчальних закладів, орієнтованих на підготовку кваліфікованих робітничих кадрів для задоволення потреб економіки регіону, підвищення престижності робітничих професій. На жаль, досягненню поставлених цілей найчастіше заважає обмеженість фінансових ресурсів, що не дає можливості суттєво покращити розвиток освіти у малих містах.

Останнім часом вищі навчальні заклади не відкривають своїх філіалів в середніх та малих містах України, що пов'язано з зменшенням кількості студентів в вузах, укрупнення вищих навчальних закладів III-IV рівнів акредитації та зменшення кількості закладів I-II рівнів акредитації, які перестаючи бути самостійними, стають

²⁵⁵ Стан готовності навчальних закладів до 2012-2013 навчального року та впровадження нового Державного стандарту початкової освіти – Режим доступу : www.ippo.if.ua/files/Dopovid_nachalnyka.doc.

структурними підрозділами університетів, академій та інститутів. Основними проблемами відкриття своїх філій в регіонах для вузів очевидно є транспортна проблема та оренда навчальних площ. Вартість доставки викладацького персоналу та утримання приміщень для навчання змусить встановити надто високу ціну за навчання, яку неможливо буде сплачувати населенню слабо розвинутих в соціально-економічному плані малих міст. В той же час, внаслідок зменшення народжуваності в 90-х роках минулого століття кількість студентів у вузах значно скорочується²⁵⁶, тому вузи в процесі конкуренції можуть освоювати нові ринки та види послуг.

З вищенаведеного можна зробити наступні висновки стосовно розвитку освіти в малих містах Карпатського регіону:

- не забезпечується неперервність освіти: якщо дошкільна та середня освіта знаходиться ще більш менше на середньому рівні, то професійно-технічна та вища освіта вже малодоступні;
- не розвивається приватний сектор надання освітніх послуг;
- спостерігається низька конкуренція через невелику кількість освітніх закладів;
- практично відсутні заклади для дітей з вадами розвитку та соціальної реабілітації;
- кількість учнів на різних етапах навчання невинно скорочується, що приведе до подальшого підсилення тренду скорочення навчальних закладів в малих містах.

Очевидно, проблеми з навчанням у малих містах будуть й надалі накопичуватися на фоні низької народжуваності та високого рівня бажання здобувати освіту а пізніше і працювати в великих містах, що буде приводити до послаблення ролі малих міст в регіональних освітніх системах, подальший відтік молодого активного населення з них та проблеми на ринку праці. Для подолання цих негативних тенденцій необхідно розробити комплекс заходів, який б по-перше покращив ситуацію на ринку надання освітніх послуг в регіонах та по-друге дозволив отримувати освіту на всіх етапах без переміщення до великих міст, що підвищило б шанси знаходження місця праці за проживанням. Серед таких заходів повинні бути:

- сприяння розвитку приватної освіти, та програми залучення приватної освіти в регіони, зокрема, в малі міста;
- розвиток нових видів освітніх послуг у вигляді дистанційного та віддаленого навчання;

²⁵⁶ Вищі навчальні заклади. Державна служба статистики України. – Режим доступу : ukrstat.gov.ua/operativ/operativ2005/osv_rik/osv_u/vuz_u.html.

- спонукання вищих навчальних закладів до розміщення своїх філіалів в малих містах;
- розвиток професійно-технічної освіти за профілем розміщення виробництва в малих містах.

Серед основних заохочувальних заходів на місцях повинні би бути стати програми виділення житла в регіонах і, зокрема, в малих містах для педагогічних кадрів та працівників освіти. Подібні програми дозволили б заохотити повернення вчителів та викладачів в регіони, адже вартість житла в регіонах значно менша за вартість житла в великих містах, яке собі дозволити зазвичай працівники освіти не в змозі.

Важливо охопити хоча б найрозвиненіші з малих міст новими формами навчання, наприклад, такими, як віддалене та дистанційне навчання. Прикладами проектів з віддаленого та дистанційного навчання є регіональна академія компанії світового лідера на ринку телекомунікацій Cisco – Cisco Networking Academy та ІТ академія компанії лідера ринку програмного забезпечення та операційних систем Microsoft. Для навчання компанії надають віддалений доступ до свого обладнання у вигляді віртуальних машин у віртуальних лабораторіях, де учні можуть моделювати практичні завдання, виконувати лабораторні та тестові завдання. Регіональною академією Cisco та ІТ академією в Україні є Одеський навчальний заклад комп'ютерна академія «ШАГ», що має 12 регіональних філій у найбільших містах України, але також не має жодної своєї філії в малому місті. Хоча віддалене чи дистанційне навчання не в змозі повністю замінити очне навчання, але дозволяє задовольнити попит на професійну сучасну освіту в регіоні.

Безумовними перевагами цієї нової форми навчального процесу є:

- можливість створення тематичних конференцій та форумів спілкування по вузькій спеціалізації навчального процесу (Microsoft TechNet);
- інтерактивне моделювання в віртуальних лабораторіях навчальних ситуацій та задач (Cisco PacketTracer, Microsoft Certification Training);
- онлайн-тестування та перевірка знань (Cisco Network Academy Courses CCNA, CCNP, IT Essentials);
- регулярне спілкування з однодумцями та участь в конкурсних проєктах (Google Summer Code, Microsoft Imagine Cup);
- швидке надання та актуалізація навчальних матеріалів;
- доступ до навчання людей з обмеженими можливостями.

Серед *недоліків* слід відмітити:

- відсутність живого спілкування «викладач-студент», як наслідок відсутність в процесі навчання отримання навичок спілкування і виступу в реальному середовищі;
- наявність зловживань при тестуванні та сертифікації (допомога третіх осіб, користування забороненими матеріалами чи результатами попередніх тестувань).

Як бачимо, стан освіти освітньої галузі не сприяє розвитку малих міст регіону, оскільки не можливо реалізувати принцип безперервної освіти впродовж життя мешкаючи у такому населеному пункті. Відсутність можливостей для здобуття конкурентоспроможної освіти, а пізніше для працевлаштування спонукає молодь переїжджати у великі міста, тим самим посилюючи депресивність соціально-економічного розвитку малих міст. Для покращення ситуації недостатньо запропонувати ряд заходів у сфері освіти, необхідно проводити системну реформа, яка б сприяла всебічному розвитку економіки малого міста, основним стрижнем якого повинна стати освіта.

Розділ 5. Перспективи активізації соціально-економічного розвитку малих міст Карпатського регіону

5.1. Детермінанти модернізації системи управління соціально-економічним розвитком малих міст в умовах інституціональних трансформацій

Колишня радянська командно-адміністративна система сформувала ряд сталих стереотипів щодо методів управління соціально-економічним розвитком, що базувалися на використанні переважно суто адміністративних управлінсько-контролюючих засобів, які, до того ж, часто підпорядковувались суто політичними, а не економічними цілям: економіка нерідко ставала інструментом політики, а не навпаки, як це повинно бути. Тому системна трансформація суспільних процесів для посткомуністичних держав повинна передбачати, в першу чергу, відмову від подібних стереотипів у сфері управління економічною діяльністю на всіх рівнях і в усіх сферах²⁵⁷.

Як це не парадоксально, в Україні досі домінує радянський адміністративно-управлінський підхід до муніципального менеджменту і зокрема – до управління розвитком міст, що аж ніяк не відповідає вимогам ринкової економіки. Тому формування нової парадигми управління економічним і соціальним розвитком міст, що базується на концепції модернізації, є надзвичайно актуальним.

Висвітленню особливостей та проблем модернізації вітчизняної системи управління економічним і соціальним розвитком в умовах інституційних трансформацій, обґрунтуванню нових інституціональних форм муніципального менеджменту присвячено чимало наукових праць таких вчених як О. Амоша, П. Борщевський, С. Вовканич, А. Гальчинський, В. Геєць, М. Долішній, Б. Кваснюк, А. Новак, В. Пила, С. Романюк, Д. Стеченко, В. Тарасевич, О. Топчієв, М. Чумаченко та інших. Вагомий внесок у дослідження різних аспектів управління соціально-економічним розвитком міст здійснили Е. Блейклі, О. Бойко-Бойчук, О. Драпіковський, В. Коломийчук, М. Лесечко, О. Лук'яненко, А. Мельник, А. Міщук, Г. Монастирський, Г. Мюрдаль, Л. Новаковський, В. Нудельман, Я. Олійник, А. Степаненко, Дж. Фрідман, Б. Харрісон, Б. Хорєв, А. Чемерис, Л. Шевчук, Л. Шепотько, С. Шульц, Ю. Шаров та інші науковці.

²⁵⁷ Новак А. Як підняти українську економіку / А. Новак. – К. : Гнозис, 2006. – 304 с.; Balcerowicz L. Post-Communist transition: some lessons / L. Balcerowicz. – London : Institute of Economic Affairs, 2002. – 64 p.

У науковій літературі неодноразово наголошувалось, що основною причиною загострення низки проблем у розвитку малих міст є недооцінка їх ролі у соціально-економічному розвитку не лише на місцевому, а й на регіональному та загальнодержавному рівнях²⁵⁸. За останні роки українські вчені суттєво поглибили вивчення проблем активізації розвитку міст, у тому числі малих (див., наприклад²⁵⁹), що можна трактувати як поступове входження досліджень за цим напрямком у загальноєвропейський контекст.

Разом з тим, необхідно зазначити, що у вітчизняній науці все ще недостатньо уваги приділяється питанню модернізації системи управління муніципальним розвитком, зокрема його активної частини – управлінських технологій. Хоч цілком зрозуміло, що саме модернізація управління повинна бути вихідною точкою модернізації будь-якої суспільної системи, основою її осучаснення з метою забезпечення адекватності умовам зовнішнього середовища й синхронізації розвитку самої системи з процесами, що відбуваються в людській цивілізації²⁶⁰.

Незважаючи на значну кількість науково-практичних розробок, що безпосередньо стосуються адаптації вітчизняної системи управління розвитком міст до нових умов, багато питань все ще потребують глибокого теоретико-методологічного осмислення з метою формування сучасних більш ефективних систем муніципального управління, які б сприяли гармонізації відносин між усіма рівнями прийняття управлінських рішень. Тому метою цього дослідження є спроба виокремлення, систематизації та узагальнення концептуальних засад модернізації системи управління соціально-економічним розвитком малих міст в умовах сучасних інституційних трансформацій та теоретичне обґрунтування на цій основі пріоритетних напрямів їх практичної реалізації.

Усвідомлення необхідності докорінної модернізації системи управління соціально-економічним розвитком на всіх рівнях у нових

²⁵⁸ Heffner K. Małe i średnie miasta w lokalnych i regionalnych strategiach rozwoju / K. Heffner, A. Czarnecki // Problemy rozwoju małych miast w wymiarze lokalnym i regionalnym / pod red. K. Heffnera i T. Marszał. – Biuletyn KPZK PAN. – 2005. – S. 37–50.

²⁵⁹ Бойко-Бойчук О. В. Державне управління розвитком міста: моделі та механізми : монографія / О. В. Бойко-Бойчук. – К. : Пульсари, 2010. – 236 с.; Буднікевич І. Муніципальний маркетинг: теорія, методологія, практика / І. Буднікевич. – Чернівці : Чернівецький нац. ун-т, 2012. – 648 с.; Монастирський Г. Л. Модернізація технологій управління економічним розвитком міста на принципах менеджменту / Г. Л. Монастирський // Схід. – 2012. – №1(115). – С. 71-76.

²⁶⁰ Монастирський Г. Л. Модернізація технологій управління економічним розвитком міста на принципах менеджменту / Г. Л. Монастирський // Схід. – 2012. – №1(115). – С. 71-76.

політичних і економічних умовах змусило наукову громадськість України суттєво активізувати та поглибити аналіз теоретичних засад подальших реформ (див., наприклад, статтю академіка НАН України В. Гейця²⁶¹ та дискусію, що розгорнулась навколо ключових положень цієї статті на сторінках журналу „Економіка України»). Варто додати, що до згаданої дискусії долучилися не лише відомі вітчизняні, а й зарубіжні вчені.

Наприклад, відомий польський економіст професор Гжегож Колотко, критично оцінюючи неолібералізм як джерело сучасної світової кризи²⁶², як альтернативу усталеним економічним догмам пропонує нову теоретичну конструкцію – теорію збігу обставин розвитку (ТЗОР). Предметом ТЗОР вчений називає порівняльний опис і пояснення сутності та рушійних сил соціально-економічного процесу загалом²⁶³. Серед детермінант нової теорії її автор виділяє міждисциплінарний підхід, в рамках якого в економічних міркуваннях слід ширше використовувати досягнення історії, футурології, географії, соціології, права, психології, науки про управління та інших наук.

Фактично, Г. Колотко пропонує новий підхід до організації управління економікою, що базується на принципі «менше ідеології – більше прагматизму»²⁶⁴, який називає новим прагматизмом.

В умовах інституційних трансформацій в Україні модернізація економіки стає «засобом формування нової моделі українського господарства на принципах сталого розвитку та просторової доцільності»²⁶⁵, а тому повинна вирішувати ключові питання підвищення ефективності, конкурентоспроможності та еколого-економічної безпеки країни. На думку Б. Данилишина, першочергове завдання такої модернізації полягає у створенні механізмів системних змін у суспільстві, а центральним елементом такого механізму повинна стати система національних інтересів, цінностей і пріоритетів розвитку²⁶⁶.

У зв'язку із задекларованим євроінтеграційним вибором України та прийняттям ще у 2004 р. Закону України «Про Загальнодержавну

²⁶¹ Гейць В. Ліберально-демократичні засади: курс на модернізацію України / В. Гейць // Економіка України. – 2010. – № 3. – С. 4-20.

²⁶² Колотко Г. Від ідеології неолібералізму до нового прагматизму / Г. Колотко // Економіка України. – 2010. – № 9. – С. 8

²⁶³ Там саме. – С. 4-11.

²⁶⁴ Там саме. – С. 11.

²⁶⁵ Данилишин Б. М. Продуктивні сили: місце і роль у системі економічної науки та суспільного поступу / Б. М. Данилишин // Продуктивні сили України. – 2006. – №1. – С. 17.

²⁶⁶ Данилишин Б. М. Продуктивні сили: місце і роль у системі економічної науки та суспільного поступу / Б. М. Данилишин // Продуктивні сили України. – 2006. – №1. – С. 5-19.

програму адаптації законодавства України до законодавства Європейського Союзу», вважаємо, що важливим орієнтиром для модернізації вітчизняної системи управління муніципальним розвитком загальної і розвитком малих міст зокрема є відповідний досвід Євросоюзу.

Аналіз сучасного теоретичного забезпечення та кращих зразків практичної діяльності органів управління щодо активізації розвитку малих міст у країнах Євросоюзу засвідчив формування в них нової концепції управління, що базується на пріоритеті людини, стратегічній орієнтації на розвиток місцевого самоврядування та інноваційному підході до розвитку підприємництва²⁶⁷.

Крім того, критичний аналіз європейського досвіду управління місцевим розвитком дозволяє виділити такі дві основні взаємодоповнюючі одна одну умови активізації соціально-економічного розвитку малих міст у сучасних трансформаційних умовах:

- 1) державне сприяння розвитку поселень і соціальний захист їх мешканців, що базується на відповідній державній політиці;
- 2) формування управлінського й організаційно-господарського механізмів забезпечення диверсифікації економічної діяльності на місцевому рівні.

Як бачимо, виконання першої із зазначених умов – умови екзогенного характеру – опирається в першу чергу на рішення, що приймаються на загальнодержавному рівні, тоді як у вирішенні питань, пов'язаних із виконанням другої умови – умови ендогенного характеру – безпосередню й досить важливу роль можуть відігравати органи місцевого самоврядування, недержавні фонди, громадські організації, а також окремі особи.

Детальний аналіз сутності і перспектив процесу посилення організаційної і правової автономії та ресурсного зміцнення адміністративно-територіальних одиниць базового рівня наведено у монографії Г. Монастирського²⁶⁸. В авторській інтерпретації цей процес одержав назву «муніципалізація».

Дослідники теоретико-методологічних основ модернізації системи управління соціально-економічним розвитком, виділяючи окремий

²⁶⁷ Heffner K. Małe i średnie miasta w lokalnych i regionalnych strategiach rozwoju / K. Heffner, A. Czarnecki // Problemy rozwoju małych miast w wymiarze lokalnym i regionalnym / pod red. K. Heffnera i T. Marszał. – Biuletyn KPZK PAN. – 2005. – S. 37-50.

²⁶⁸ Монастирський Г. Л. Модернізаційна парадигма управління економічним розвитком територіальних спільнот базового рівня: монографія / Г. Л. Монастирський. – Тернопіль: Економічна думка THEU, 2010. – 464 с.

модернізаційний напрям у сучасній економічній науці, наголошують, що модернізаційна парадигма продовжує досить активно розвиватися, здійснюючи при цьому експансію в нові для себе сфери теоретизування та абсорбуючи все нові й нові теоретико-методологічні підходи²⁶⁹. Зокрема, бурхливий розвиток інформаційних технологій відкриває надзвичайно широкі можливості для застосування методів управління проектами²⁷⁰ в управлінні місцевим розвитком (і в управлінні соціально-економічним розвитком міст у тому числі).

У контексті проектного мислення модернізація системи управління розвитком міст означає вибір цивілізаційної стратегії, що має своїм об'єктом функціональні інфраструктури життєдіяльності і яка ґрунтується на практично доступних і культурно прийнятних в даний історичний момент типах раціональності і пов'язаних з ними соціальних технологіях проектного типу²⁷¹.

Трактуючи модернізацію як основну сутність процесу активізації соціально-економічного розвитку, фахівці, як правило, виділяють п'ять типів модернізацій: технічну, культурну, соціальну, інституціональну та політичну, наголошуючи на необхідності їх взаємного узгодження²⁷².

Серед головних аргументів щодо необхідності модернізації технологій управління соціально-економічним розвитком міст вітчизняні фахівці виділяють такі²⁷³:

- невідповідність технологій управління, які застосовуються, трансформації об'єкта управління, що визначає сутність і зміст управлінського процесу;
- ліквідація державної монополії на земельну власність і зростання в зв'язку з цим числа землевласників і землекористувачів, формування економічних систем міст на основі поєднання різних форм власності, становлення муніципального сектора економіки;

²⁶⁹ Монастирський Г. Л. Модернізаційна парадигма управління економічним розвитком територіальних спільнот базового рівня: монографія / Г. Л. Монастирський. – Тернопіль: Економічна думка ТНЕУ, 2010. – 464 с. – С.55.

²⁷⁰ Мир управления проектами / под ред. Х. Решке, Х. Шелле. – М.: Альянс, 1994. – 304 с.

²⁷¹ Генисаретский О. И. Пространственное развитие и стратегическое управление // Стратегическое планирование в муниципальном управлении. Введение в предмет. – М.: Московский общественный научный фонд, 2000. – С. 118-146.

²⁷² Єрохін С. А. Структурна трансформація національної економіки: теоретико-методологічний аспект / С. А. Єрохін. – К.: Світ знань, 2002. – 528 с.

²⁷³ Монастирський Г. Л. Модернізація технологій управління економічним розвитком міста на принципах менеджменту / Г. Л. Монастирський // Схід. – 2012. – №1(115). – С. 71-76.

- посилення конкуренції між окремими містами як на національному, так і на регіональному ринках за інвестиційні ресурси;
- зростання впливу наднаціональних і глобальних чинників на економічний розвиток міст;
- необхідність узгодження державної та місцевої економічної політики й інструментів регулювання розвитку економіки міст;
- відмова від командно-адміністративного стилю управління та демократизація системи місцевого управління і самоврядування;
- ускладнення місцевих економічних систем;
- високий рівень консерватизму моделі та технологій управління розвитком міст.

Вітчизняні фахівці неодноразово наголошували, що соціально-економічний і культурний розвиток малих міст України суттєво гальмується через наявність комплексу гострих проблем, вирішити які можна лише на основі чіткої програми дій та тісної співпраці місцевих громад і владних органів усіх рівнів²⁷⁴.

На наш погляд, у методичному плані у процесі модернізації системи управління соціально-економічним розвитком міст доцільно виділяти три основні етапи формування і реалізації (імплементатії) відповідної концепції²⁷⁵:

- перший етап – це дослідження теоретичних і практичних передумов модернізації системи управління, який передбачає виявлення та всебічний аналіз проблем розвитку міст; удосконалення понятійно-термінологічного апарату та розвиток відповідного теоретико-методичного забезпечення; теоретичне обґрунтування необхідності розробки і/або імплементатії нових підходів до організації управління; визначення пріоритетів подальшого

²⁷⁴ Карий О. І. Особливості малих і середніх міст у процесі стратегічного планування їх комплексного розвитку / О. І. Карий // Соціально-економічні проблеми сучасного періоду України : [зб. наук. пр.] / Ін-т регіон. досліджень НАН України. – 2011. – Вип. 4 (90). Малі міста регіону: діагностика соціально-економічного стану, посткризові завдання розвитку. – С. 79-88; Шульц С. Л. Проблеми розвитку малих міст Львівської області та програмно-цільовий підхід до їх розв'язання / С. Л. Шульц, І. З. Сторонянська, М. В. Максимчук // Соціально-економічні проблеми сучасного періоду України : [зб. наук. пр.] / Ін-т регіон. досліджень НАН України. – 2009. – Вип. 5(79). Суспільно-політичні та соціально-економічні процеси в регіонах. – С. 47–62.

²⁷⁵ Ступень М. Г. Теоретико-методологічні аспекти модернізації системи управління землекористуванням у містах / М. Г. Ступень, Л. П. Казьмір // Соціально-економічні проблеми сучасного періоду України : [зб. наук. пр.] / Ін-т регіон. досліджень НАН України. – 2011. – Вип. 4 (90). Малі міста регіону: діагностика соціально-економічного стану, посткризові завдання розвитку. – С. 98-110

розвитку міст, виявлення можливих альтернатив, передумов, методів і ресурсів формування нової системи управління;

- другий етап передбачає розробку загальної концепції та моделі управління на основі використання нових технологій менеджменту. На цьому етапі особливо важливими є детермінація рівнів управління і суб'єктно-об'єктних відносин; визначення функцій, цілей, принципів і методів управління та формування конкретної моделі (у тому числі – механізмів та інструментів) управління в нових економічних умовах;
- третій етап пов'язаний з безпосередньою імплементацією концепції управління розвитком міст, що передбачає підбір найбільш адекватних методів, засобів, технологій реалізації концепції. У цьому контексті варто виділити необхідність впровадження інноваційних підходів до управління та використання новітніх управлінських технологій і методів.

Для подальшого аналізу основних проблем, що існують у сфері модернізації системи управління розвитком малих міст в Україні, з методичної точки зору їх цілком логічно об'єднати відповідно до видів забезпечення муніципального менеджменту, виділених у роботі²⁷⁶, у такі групи: 1) теоретико-методологічні проблеми; 2) правові проблеми; 3) організаційно-економічні проблеми; 4) технологічні проблеми; 5) гуманітарні проблеми.

Дещо детальніше зупинимось на аналізі теоретико-методичних проблем розробки нової концепції управління розвитком малих міст. Багатогранність цих проблем обумовлює необхідність організації комплексних, міждисциплінарних за своїм змістом, досліджень, які б передували прийняттю планово-проектних рішень і рекомендацій.

В умовах модернізації системи управління соціально-економічним розвитком загалом і управління розвитком малих міст у тому числі, яка орієнтується передусім на європейський досвід, особливо актуальними стають дослідження принципів та ефективних механізмів трансплантації інститутів з одного економічного середовища в інше, менш розвинене. Зокрема, вивчення причин і небезпеки відторгнення або дисфункції трансплантованих інститутів²⁷⁷ та аналіз шляхів уникнення чи мінімізації подібних загроз у вітчизняних реаліях стають дуже актуальними.

²⁷⁶ Казьмір Л. П. Управління просторовим розвитком регіону і територіальний маркетинг / Л. П. Казьмір // Матеріали I Міжнар. наук.-практ. Інтернет-конф. «Наука – 2006». – Львів : Укр. технології, 2006. – С. 129-133.

²⁷⁷ Полтерович В. М. Трансплантация экономических институтов / В. М. Полтерович // Экономическая наука современной России. – 2001. – №3. – С. 24 – 50.

У зв'язку з цим ми вважаємо, що теоретичним фундаментом формування нової парадигми управління соціально-економічним розвитком міст міг би стати інституціоналізм як один із провідних і найвпливовіших напрямів у сучасній світовій економічній думці, який, до того ж, вважається одним з найперспективніших наукових напрямів для розкриття і пояснення особливостей економічної поведінки²⁷⁸.

З позицій інституціоналізму уособленням найбільш адекватної ринку суспільної організації є громадянське суспільство. Взаємозв'язок і взаємобумовленість процесів ринкової трансформації і розбудови громадянського суспільства досить детально проаналізовано у монографії О. Прутьської²⁷⁹. На основі проведеного аналізу автор робить висновок, що саме громадянське суспільство повинно стати тією силою, яка спроможна ефективно контролювати владні інституції та спонукати їх до прогресивних інституціональних змін, спрямованих на розбудову соціально-орієнтованої ринкової економіки, удосконалення формальних інститутів, забезпечення дієвості механізмів примусу та верховенства права.

Отже, при модернізації системи управління розвитком малих міст велика увага повинна приділятися дослідженню соціальних норм і правил як базових регуляторів взаємодії людей, що детермінують певний характер поведінки індивідів в тій чи іншій ситуації. Серед детермінант перспективної системи управління соціально-економічним розвитком малих міст виділимо такі: цілі управління, орієнтовані на стратегічний розвиток міст; максимальне задоволення потреб міського населення і забезпечення необхідних умов для збереження природного середовища як головний орієнтир в управлінні; широке використання новітніх технологій менеджменту для досягнення поставлених цілей.

Узагальнення зарубіжного та кращого вітчизняного досвіду муніципального управління дозволяє виокремити такі підходи до формування концептуальних засад управління соціально-економічним розвитком міст²⁸⁰: 1) нормативно-правовий; 2) інтуїтивно-ситуаційний; 3) інноваційно-технологічний.

Третій підхід передбачає управління розвитком міста на основі застосування системи економічних інструментів (стратегічного управ-

²⁷⁸ Казьмір Л. П. Інституціональний підхід в теорії управління землекористуванням / Л. П. Казьмір // *Землеустрій і кадастр*. – 2010. – №2. – С. 24–34.

²⁷⁹ Прутьська О. О. Інституціоналізм і проблеми економічної поведінки в перехідній економіці / О. О. Прутьська. – К. : Логос, 2003. – 256 с.

²⁸⁰ Монастирський Г. Л. Модернізація технологій управління економічним розвитком міста на принципах менеджменту / Г. Л. Монастирський // *Схід*. – 2012. – №1(115). – С. 71–76.

ління, муніципального маркетингу, муніципальної логістики, проектного менеджменту, ризик-менеджменту, ситуаційного управління, антикризового управління, фінансового менеджменту, кадрового менеджменту, інформаційного менеджменту), що реалізуються через сукупність управлінських технологій, які, у свою чергу, передбачають використання низки спеціальних управлінських процедур.

На наш погляд, при вирішенні цих питань слід ширше використовувати напрацювання загальної теорії управління проектами та глибше вивчати можливості залучення ефективних управлінських методик з інших сфер діяльності. Наприклад, ми вважаємо, що використання технології форсайту на місцевому так і на регіональному рівнях дозволить не лише будувати середньо- та довготермінові перспективи щодо розвитку малих міст усього регіону, а значною мірою сприятиме формуванню необхідних умов для подолання корупційних схем у прийнятті рішень у цій сфері. Адже методика форсайту передбачає тісну співпрацю органів влади, бізнесу та громадськості (в тому числі і наукової) у виробленні спільного бачення перспектив впровадження конкретних проектів. Тому прийнято вважати, що форсайт сприяє утвердженню нової культури планування майбутнього шляхом залучення відкритих («прозорих») механізмів прийняття рішень²⁸¹.

На уважне вивчення на предмет можливості використання в практиці управління розвитком малих міст заслуговує і методика бенчмаркінгу, який сьогодні трактується не просто як стиль ведення бізнесу, що зорієнтований на поглиблене вивчення ключових чинників успіху та їх використання, а як безупинний систематичний пошук і впровадження найкращих практик, що здатні привести організацію до досконалішої форми²⁸². Не важко пересвідчитись, що всі етапи бенчмаркінгу можуть бути успішно адаптованими до потреб управління розвитком малих міст.

У зв'язку з формуванням нових поглядів на специфіку і роль просторового ресурсу в соціально-економічному зростанні²⁸³, вважаємо, що особливо важливі для активізації соціально-економічного розвитку малих міст проблеми сконцентровані у сфері управління просто-

²⁸¹ Georgiou L. Evaluation of national foresight activities: Assessing rationale, process and impact / L. Georgiou, M. Keenan // *Technological Forecasting and Social Change*. – 2006. – No 73. – P. 761–777.

²⁸² Просторовий розвиток регіону: соціально-економічні можливості, ризики і перспективи : монографія / за ред. Л. Т. Шевчук ; НАН України. Ін-т регіон. досліджень. – Львів, 2011. – 256 с.

²⁸³ Там само.

ровим розвитком і землекористуванням²⁸⁴. Адже поєднання методів стратегічного управління та просторового планування сьогодні трактується як ефективний засіб формування міждисциплінарної платформи для розробки комплексної політики економічного розвитку, захисту навколишнього середовища та соціальної єдності на локальному, регіональному та національному рівнях²⁸⁵. Крім того, у Державній цільовій програмі підтримки соціально-економічного розвитку малих міст на 2011–2015 рр., яка затверджена постановою Кабінету Міністрів України у листопаді 2010 р., серед пріоритетних напрямів розв'язання актуальних проблем малих міст окремо виділено питання розроблення містобудівної та землепорядної документації²⁸⁶.

На одному з ключових, на наш погляд, «містобудівних» аспектів перспектив активізації розвитку малих міст зупинимось окремо. Насамперед нагадаємо, що у методології містобудівного проектування радянського періоду, що спиралася на поняття містоформуючих чинників, передбачалося, що такими чинниками є, як правило, крупні виробничі підприємства, технологічні потреби яких і визначали характер функціонального зонування міста і прилеглих територій, а потреби в житлі і закладах соціально-культурної сфери розраховувались, виходячи з необхідних обсягів робочої сили²⁸⁷. Тобто, в теоретико-методичному забезпеченні планування просторового розвитку міст у радянські часи домінувало трактування міста як квазікорпорації.

Тому відомий російський філософ і мистецтвознавець О. Генісаретський справедливо зауважує, що за такого методологічного підходу сформувалося розуміння самого міста як вторинного, залежного від

²⁸⁴ Ступень М. Г. Теоретико-методологічні аспекти модернізації системи управління землекористуванням у містах / М. Г. Ступень, Л. П. Казьмір // Соціально-економічні проблеми сучасного періоду України : [зб. наук. пр.] / НАН України. Ін-т регіон. досліджень. – 2011. – Вип. 4 (90). Малі міста регіону: діагностика соціально-економічного стану, посткризові завдання розвитку. – С. 98–110.

²⁸⁵ Казьмір Л. П. Управління просторовим розвитком регіону і територіальний маркетинг / Л. П. Казьмір // Матеріали І Міжнар. наук.-практ. інтернет-конф. «Наука – 2006». – Львів : Укр. технології, 2006. – С. 129–133; Korzeń J. Integracja narzędzi planowania przestrzennego i strategicznego / J. Korzeń // Urbanista. – 2004. – Nr 5. – S. 16–18.

²⁸⁶ Державна цільова програма підтримки соціально-економічного розвитку малих міст на 2011–2015 роки. – Режим доступу : <http://zakon1.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/-main.cgi?nreg=1090-2010-%EF>.

²⁸⁷ Генісаретский О. И. Пространственное развитие и стратегическое управление // Стратегическое планирование в муниципальном управлении. Введение в предмет / О. И. Генісаретський. – М. : Московский общественный научный фонд, 2000. – С. 118–146.

виробництва утворення, що не має власної (первинної) цінності, а відтак саму методологію радянського містобудування, що базувалася на понятті «містоформуючих чинників», він називає «типовим проявом функціоналізму в проектуванні»²⁸⁸. При цьому дослідник наголошує, що для того, щоб вийти за межі «функціоналістської парадигми» як такої, потрібно розглядати місто не як похідне від яких би то не було функцій утворення, а як самоцінну одиницю, як надбання національної або світової історії і культури, як надбання всіх тих, хто жили, живуть і житимуть у цьому місті в майбутньому²⁸⁹.

Як бачимо, ці ідеї російського філософа цілком узгоджуються з тими, що домінують сьогодні в країнах ЄС, а тому заслуговують на особливу увагу вітчизняних урбаністів.

Враховуючи зростання ролі та значення регіонального рівня управління в сучасній економіці та об'єктивну складність управлінських проблем на регіональному рівні, вважаємо що особливої уваги вимагають питання формування сучасної концепції управління розвитком малих міст саме на рівні окремих регіонів.

Дієвим інструментом вирішення проблем активізації розвитку малих міст, засобом підвищення відповідальності регіональних органів виконавчої влади та органів місцевого самоврядування у подоланні диспропорцій міського розвитку вважаються регіональні програми. Враховуючи викладене вище, додамо, що, на наш погляд, такі програми повинні не лише містити окремі аналітичні розділи, які б характеризували стан розвитку конкретних міст, визначали б сильні і слабкі ланки, ризики та переваги розвитку та визначали б стратегічні напрями розвитку малих міст у регіональному контексті, а повинні також передбачати імплементацію управлінських інновацій²⁹⁰.

З огляду на те, що Львівщина займає перше місце в Україні за кількістю малих міст, а з іншого боку – в області сформувалися і збереглися досить авторитетні у наукових колах школи регіональної економіки, урбаністики, державного і муніципального управління, земельного права та землевпорядкування, вважаємо, що пілотну регіональну програму активізації соціально-економічного розвитку

²⁸⁸ Генисаретский О. И. Пространственное развитие и стратегическое управление // Стратегическое планирование в муниципальном управлении. Введение в предмет / О. И. Генисаретский. – М.: Московский общественный научный фонд, 2000. – С. 118-146.

²⁸⁹ Там само.

²⁹⁰ Казьмір Л. П. Управлінські інновації як чинник активізації розвитку сільських територій / Л. П. Казьмір // Наука, інновації та розвиток регіонів: [матеріали Міжнар. форуму. – Львів: ЛьвЦНТЕІ]. – 2005. – С. 64–67.

малих міст, яка б базувалася на відповідній концептуальній моделі модернізації системи управління у таких містах, доцільно розробити саме для Львівської області.

Базуючись на імперативі формування просторових передумов для економічного, соціального та культурного розвитку суспільства і збереження природного середовища, підкреслимо, що ключовим інструментом координації планів просторового розвитку малих міст з програмними документами вищих рівнів могла б стати методика інтегрального планування, яка б передбачала тісну співпрацю органів влади, бізнесу та громадськості у виробленні спільного бачення перспектив впровадження конкретних проектів та на етапі аналізу шансів і загроз для їх здійснення.

В Україні необхідно сформувати нову парадигму управління соціально-економічним розвитком малих міст, яка б мала за мету формування належних просторових передумов для максимального задоволення потреб жителів як самих міст, так і прилеглих сільських територій.

Нові підходи до управління соціально-економічним розвитком малих міст передбачають широке впровадження нового організаційно-економічного інструментарію міського менеджменту, а це, в свою чергу, потребує вдосконалення організаційної структури управління, а також ретельний відбір, постійне навчання і підвищення кваліфікації управлінського персоналу. Сучасна організаційна структура управління малим містом повинна не лише забезпечувати ефективну реалізацію стратегії розвитку міста, а й бути здатною адаптуватися до змінних зовнішніх (як політичних, так соціально-економічних) умов і використовувати при цьому нові технології управління.

5.2. Удосконалення прогностно-планової та стратегічної документації розвитку малих міст

Сучасний розвиток економіки регіонів України характеризується низкою ознак: повільними темпами зростання ВРП, незадовільними обсягами виробництва промислової продукції, низькою інноваційною активністю та ін., що найгостріше проявляється на рівні малих міст, зумовлює необхідність пошуку нових наукових підходів щодо обґрунтування коригування прогностно-планової документації щодо перспектив розвитку зазначених населених пунктів. У цих умовах огляд та критичний аналіз дієвості чинного законодавства в сфері регулювання розвитку малих міст набуває особливого значення.

Зазначимо, що на сьогодні на практиці існують два види планування: стратегічне та територіальне. Стратегічне визначає пріоритетні напрями розвитку регіону, районів та міст. Територіальне планування фактично зведене до визначення функціональних зон, що на муніципальному рівні зводиться до схем територіального планування районів та генеральних планів міст й інших населених пунктів. З огляду на це виникла необхідність їх взаємоузгодження.

Сьогодні не існує єдиного нормативного акту, який би регулював розроблення та використання прогнозних і планових документів щодо розвитку малого міста. Попри це необхідно зауважити, що згідно з Конституцією України, органам місцевого самоврядування, в тому числі малих міст, надано широкі права для здійснення економічного і соціального розвитку на своїй території. Зокрема, відповідно до ст. 7 Конституції в Україні визнається і гарантується місцеве самоврядування, яке згідно з ст. 140 є правом територіальної громади самостійно вирішувати питання місцевого значення в межах Конституції і законів України. У ст. 143 зазначено, що місцеві органи самоврядування управляють майном, що є в комунальній власності; затверджують програми соціально-економічного та культурного розвитку і контролюють їх виконання; затверджують бюджети відповідних адміністративно-територіальних одиниць і контролюють їхнє виконання; встановлюють місцеві податки та збори відповідно до закону; утворюють, реорганізують та ліквідують комунальні підприємства, організації, установи; вирішують інші питання місцевого значення, віднесені законом до їхньої компетенції.

Таким чином, Конституція України дає право розробляти органам місцевого самоврядування у межах власних компетенцій стратегічні плани соціально-економічного розвитку міст, програми соціально-економічного розвитку тощо та, у разі затвердження рішенням міської ради, робить їх обов'язковими до виконання на території міста.

Згідно із Законом України «Про місцеве самоврядування в Україні»²⁹¹, до виключних компетенцій міських рад (ст. 26) належить затвердження програм соціально-економічного та культурного розвитку міст, цільових програм з інших питань місцевого самоврядування. За цим самим законом (ст. 27), до відання виконавчих органів міських рад належить забезпечення збалансованого економічного та соціального розвитку території міста, ефективного використання природних, трудових і фінансових ресурсів.

²⁹¹ Закон України «Про місцеве самоврядування в Україні» // Відомості Верховної Ради. – 1997. – № 24.

Безпосередньо стосується розроблення планів розвитку малих міст Закон України «Про державне прогнозування та розроблення програм економічного і соціального розвитку України»²⁹². Цей Закон визначає правові, економічні та організаційні засади формування цілісної системи прогнозних і програмних документів економічного і соціального розвитку України, окремих галузей економіки та окремих адміністративно-територіальних одиниць як складової частини загальної системи державного регулювання економічного і соціального розвитку держави. У законі встановлено загальний порядок розроблення, затвердження та виконання зазначених прогнозних і програмних документів економічного і соціального розвитку, а також права та відповідальність учасників державного прогнозування та розроблення програм економічного і соціального розвитку України.

Як зазначено в цьому Законі, прогноз соціально-економічного розвитку є засобом обґрунтування вибору тієї чи іншої стратегії та прийняття конкретних рішень органами місцевого самоврядування щодо регулювання соціально-економічних процесів.

Згідно зі ст. 2 Закону України «Про державне прогнозування та розроблення програм економічного і соціального розвитку України»²⁹³, одними з основних принципів, на яких базується державне прогнозування та розроблення програм економічного і соціального розвитку України, є принципи самостійності, рівності і дотримання загальнодержавних інтересів. Принцип самостійності, який полягає в тому, що місцеві органи виконавчої влади та органи місцевого самоврядування в межах своїх повноважень відповідають за розроблення, затвердження та виконання прогнозних і програмних документів економічного і соціального розвитку відповідних адміністративно-територіальних одиниць. Прогнозування та розроблення програм економічного і соціального розвитку забезпечує координацію діяльності органів виконавчої влади та органів місцевого самоврядування. Принцип рівності, який полягає в дотриманні прав та врахуванні інтересів місцевого самоврядування та суб'єктів господарювання всіх форм власності. Принцип дотримання загальнодержавних інтересів, який полягає в тому, що органи виконавчої влади та органи місцевого самоврядування повинні розробляти

²⁹² Закон України «Про державне прогнозування та розроблення програм економічного і соціального розвитку України» // Відомості Верховної Ради України. – 2000. – № 45. – С. 195.

²⁹³ Закон України «Про державне прогнозування та розроблення програм економічного і соціального розвитку України» // Відомості Верховної Ради України. – 2000. – № 45. – С. 195.

прогнознi i програмнi документи економiчного i соцiального розвитку, враховуючи необхiднiсть забезпечення реалiзацiї загальнодержавної соцiально-економiчної полiтики та економiчної безпеки держави.

Згiдно зi ст. 4, 9-11 та 18 цього закону передбачено розроблення прогнозiв економiчного i соцiального розвитку мiст на 5 рокiв та розробку програм економiчного i соцiального розвитку мiст на один рiк. За необхiдностi прогнознi i програмнi документи економiчного й соцiального розвитку можна розробляти на тривалiший перiод.

Прогнози економiчного i соцiального розвитку мiста на середньостроковий перiод орган мiсцевого самоврядування повинен розробити у двомiсячний строк пiсля схвалення Кабiнетом Мiнiстрiв України (КМУ) проекту прогнозу економiчного й соцiального розвитку України на середньостроковий перiод. Програму економiчного i соцiального розвитку мiста на короткостроковий перiод орган мiсцевого самоврядування повинен розробити у двомiсячний строк пiсля схвалення КМУ проектiв законiв про Державну програму економiчного i соцiального розвитку України на короткостроковий перiод i державний бюджет²⁹⁴.

У прогнози економiчного та соцiального розвитку мiста повиннi бути вiдображенi (ст. 10)²⁹⁵:

- аналіз соціально-економічного розвитку міста за попередній період та характеристика головних проблем розвитку його економіки та соціальної сфери;
- стан використання природного, виробничого, науково-технічного та трудового потенціалу, екологічна ситуація у місті;
- прогноз кон'юнктури на ринках основних видів товарів та послуг;
- можливі способи вирішення головних проблем розвитку економіки та соціальної сфери міста;
- цілі та пріоритети соціально-економічного розвитку в середньостроковий період та пропозиції щодо заходів місцевих органів виконавчої влади та органів місцевого самоврядування для їх досягнення;
- основні показники соціально-економічного розвитку міста;
- висновки щодо тенденцій розвитку економіки міста протягом середньострокового періоду.

²⁹⁴ Постанова Кабінету Міністрів України «Про розроблення прогнозних і програмних документів економічного і соціального розвитку та складання проекту державного бюджету» 26 квітня 2003 р. №621 // Офіційний вісник України. – 2003. – №18. – С. 64.

²⁹⁵ Закон України «Про державне прогнозування та розроблення програм економічного і соціального розвитку України» // Відомості Верховної Ради України. – 2000. – №45. – С. 195.

У програмі економічного і соціального розвитку міста на наступний рік повинні бути відображені (ст. 11)²⁹⁶:

- аналіз соціально-економічного розвитку міста за попередній і поточний роки та характеристика головних проблем розвитку його економіки та соціальної сфери;
- стан використання природного, виробничого, науково-технічного та трудового потенціалу, екологічна ситуація у місті;
- можливі способи вирішення головних проблем розвитку економіки і соціальної сфери міста;
- цілі та пріоритети соціально-економічного розвитку міста в наступному році;
- система заходів місцевих органів виконавчої влади та органів місцевого самоврядування щодо реалізації соціально-економічної політики з визначенням термінів виконання та виконавців;
- основні показники соціально-економічного розвитку міста;
- дані про одержання та використання доходів від розпорядження об'єктами права комунальної власності, ефективності використання об'єктів права комунальної власності, показники розвитку підприємств та організацій, що є об'єктами права комунальної власності.

Типова структура прогнозу економічного і соціального розвитку міста на середньостроковий період та типова структура програми економічного і соціального розвитку міста на короткостроковий період визначені Постановою Кабміну «Про розроблення прогнозних і програмних документів економічного і соціального розвитку та складання проекту державного бюджету»²⁹⁷

У статті 143 Конституцією України²⁹⁸ зазначено, що обласні та районні ради затверджують програми соціально-економічного та культурного розвитку відповідних областей і районів та контролюють їх виконання.

Однак існує потреба узгодження планових документів малих міст з стратегічними та довгостроковими планами розвитку областей і районів, до складу яких належить місто.

²⁹⁶ Закон України «Про державне прогнозування та розроблення програм економічного і соціального розвитку України» // Відомості Верховної Ради України. – 2000. – №45. – С. 195..

²⁹⁷ Постанова Кабінету Міністрів України «Про розроблення прогнозних і програмних документів економічного і соціального розвитку та складання проекту державного бюджету» 26 квітня 2003 р. №621 // Офіційний вісник України. – 2003. – № 18. – С. 64.

²⁹⁸ Конституція України // Відомості Верховної Ради. – 1996. – №30. – С. 141.

Аналіз законодавчої бази потребує підтвердження практичної реалізації згаданих прогнозно-програмних документів розвитку міста.

Типовою для малих міст є практика розробки щорічних програм соціально-економічного розвитку міст, а також численних галузевих програм різного терміну дії. Проте дані програми часто ігноруються при розробці та затвердженні бюджету міста, їхнє виконання не відслідковується, ці документи не узгоджені між собою.

Вирішити зазначені проблеми може допомогти розробка та виконання стратегічних планів розвитку малих міст. Усвідомлюють необхідність стратегічного планування розвитку міст і працівники органів місцевого самоврядування України (рис. 5.1).

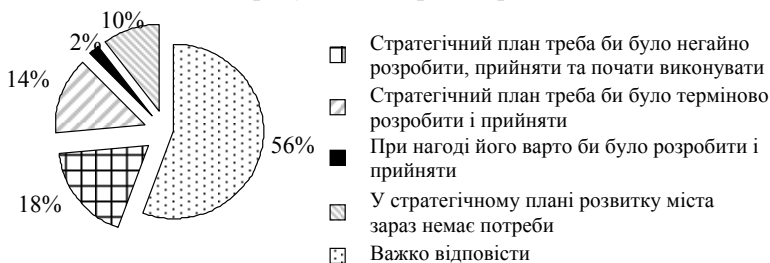

Рис. 5.1. Розподіл відповідей працівників органів місцевого самоврядування на питання «Чи потрібен стратегічний план розвитку міста» (Побудовано за власними дослідженнями на основі результатів опитування представників ОМС 107 міст з усіх областей України)

Стратегічне планування розвитку міста, практика якого стала в розвинених країнах фактично нормою, зумовлює щораз більше зацікавлення в органах місцевого самоврядування України. Стратегічні плани розвитку станом на 2010 р. мають 62% українських міст. Ще в 17% вони були на стадії розробки.

Дві третини опитаних працівників органів місцевого самоврядування (ОМС) вважають за доцільне використовувати в управлінні розвитком міста такий інструмент, як стратегічний план розвитку міста (рис. 5.2). За результатами цього самого дослідження, 90% опитаних, які брали участь у розробленні стратегічних планів розвитку міст, готові ще раз взяти участь у цьому процесі.

Оскільки у більшості українських міст це їх перші стратегічні плани розвитку, то доцільно проаналізувати також структуру і зміст стратегічних планів інших країн. На нашу думку, саме польський досвід є близьким для України і через схожість історичного досвіду, культурної спадщини та порівняльні розміри країн, населених пунктів.

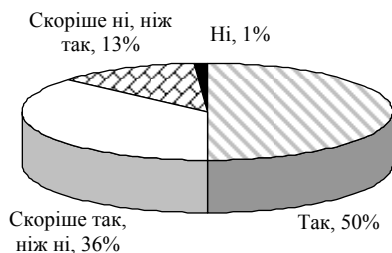

Рис. 5.2. Результати опитування щодо ефективності використання інструменту стратегічного планування для управління розвитком міста в нинішніх реаліях місцевого самоврядування (Побудовано за власними дослідженнями)

Для проведення аналізу було вибрано окремі малі міста в Україні і Польщі (табл. 5.1).

Основним критерієм вибору було використання у назві документа слова «план», хоча варто зауважити, що чимало документів з інших міст цих країн, які мають назву «стратегія розвитку», за своєю суттю мало чим відрізняються від стратегічних планів розвитку. Під час аналізу також було виявлено використання різних термінів для описування тих самих понять або одночасного використання одного терміну для позначення різних понять. З метою певної стандартизації для потреб аналізу, терміни «головна ціль», «конкретна ціль», «пріоритет» інтерпретувалися відповідно до їх змісту як «місія», «стратегічна ціль», «операційна ціль», «завдання», «напрямок».

У науковій літературі з стратегічного планування значну увагу приділяють формулюванню бачення і/або місії організації. Тому не дивно, що переважна більшість проаналізованих стратегічних планів розвитку міст містять сформульоване бачення або місію міста. У одному з обраних малих міст Польщі сформулювало і бачення майбутнього міста, і його місію (Мишленіце).

Фактично всі документи починаються з опису ситуації в місті (аналітично-описової частини), який доповнено СВОТ-аналізом – у більшості із проаналізованих документів. Усі вивчені українські документи містять як аналітично описову частину, так і СВОТ-аналіз. Проте особливості вітчизняних планів є відсутність узгодження цілей і завдань із іншими планами різного рівня. Цей недолік не містять польських стратегічних планів малих міст.

По одному документу з України і Польщі не подають ні напрямів розвитку, ні стратегічних і операційних цілей (Богодухів і Любартов).

Бачення, місія, опис ситуації в місті, напрямки розвитку, стратегічні і операційні цілі формують загальну стратегію розвитку міста. Нами проаналізовано ті елементи, які перетворюють стратегію на стратегічний план.

Таблиця 5.1

Характеристики стратегічних планів розвитку малих міст Польщі та України*

Список авторів	·	+	+	+	·	
Індикатори успіху реалізації стратегічного плану	+	+	+	·	·	+
Графік досягнення конкретних цілей	+	+	+	+	+	+
Термін виконання завдань	+	+	+	+	+	+
Описана процедура розробки стратегічного плану	+	·	+	+	+	·
Визначена процедура актуалізації	+	+	+	+	+	·
Визначена система моніторингу	+	+	+	+	+	+
Результати виконання завдань	·	+	+	+	·	+
Джерела фінансування	+	+	+	+	+	+
Бюджет виконання завдань	+	+	·	·	+	+
Виконавці завдань	·	+	+	+	+	+
Відповідальні за виконання завдань	·	+	+	+	+	·
Завдання	+					
Операційні цілі	+	+	+	+	+	+
Стратегічні цілі	+	·	+	+	+	+
Напрями розвитку	·	·	+	+	+	·
Місія	+	·	·	·	+	·
Бачення	+	+	+	+	·	·
Врахування інших програм і політик розвитку	+	+	+	+	+	+
Аналітично-описова частина	+	+	+	+	+	+
Визначена процедура реалізації	·	+	+	+	+	·
SWOT-аналіз	+	+	+	+	+	·
Термін дії	2004-2013	2004-2006	2007-2017	2007-2016	2007-2013	2004-2013
Країна	PL	PL	UA	UA	PL	PL
Місто (кількість мешканців, тис. осіб)	Мишленіце (40,5)	Любартов (22,9)	Долина (20,2)	Рахів (17)	Гнів (16,3)	Суш (12,8)

* Побудовано за власними дослідженнями.

Основним таким елементом є наявність завдань, які присутні у всіх проаналізованих документах. Варто відзначити, що ступінь чіткості опису цих завдань у різних документах відрізняється. Лише один польський документ (з Любартова) подає одночасно відповідальних за виконання завдань, виконавців завдань, вартість робіт, джерела фінансування, заплановані терміни і результати виконання завдань.

Присутність всіх цих характеристик завдань дає змогу сформулювати графік досягнення цілей та показники успішності виконання стратегічного плану.

План сам по собі не має сенсу, якщо він не втілюватиметься в життя. Для цього необхідно прописати процедуру моніторингу реалізації цього плану. Така процедура з меншою чи більшою деталізацією прописана в більшості стратегічних планів розвитку міст. Взагалі не прописана ця процедура в трьох українських і одному польському планах.

Аналіз стратегічних планів розвитку польських і українських міст продемонстрував різницю в якості, змісті і методиці підготовки цих документів залежно від міст, але не виявив значних відмінностей у планах залежно від країни.

Українським стратегічним планам розвитку часто бракує графіку виконання завдань, досягнення цілей. Характерним недоліком вітчизняних документів є приділення незначної уваги проектам, програмам та планам розвитку навколишніх територій, регіону, країни, міжнародної співпраці.

Узагальнення вітчизняного та іноземного досвіду стратегічного планування розвитку малих міст дозволяє рекомендувати таку структуру стратегічного плану розвитку малого міста²⁹⁹:

- вступ з коротким обґрунтуванням мети та підстав для розроблення документа;
- перелік авторського колективу учасників розробки;
- аналітично-описову частину;
- бачення майбутнього міста та його місію;
- напрями розвитку міста;
- стратегічні та оперативні цілі, а також поетапні плани дій щодо досягнення всіх цілей з детальним описом заходів, термінів виконання, відповідальних виконавців, партнерів, джерел фінансування, критеріїв досягнення;
- механізми реалізації стратегічного плану та його моніторингу й актуалізації;

²⁹⁹ Карий О. І. Комплексний розвиток міст: теорія та методологія стратегічного планування / О. І. Карий. – Львів: Вид-во «Львівська політехніка», 2011. – 308 с.

- очікувані результати реалізації стратегічного плану розвитку міста;
- додатки.

За рішенням робочої групи текст стратегічного плану можна компоновувати у трьох виконаннях: презентаційному, базовому, робочому³⁰⁰.

Коротку презентаційну версія, складену, зокрема, з графічних та аналітичних матеріалів, можна використовувати для широкої пропаганди плану серед мешканців міста, підприємців, потенційних інвесторів. Вона має покращити привабливість образу міста і стати додатковим аргументом у залученні інвестицій.

Базова версія потрібна для конкретнішого інформування зацікавлених сторін про провідні напрямки розвитку та для контролю реалізації запланованих заходів.

Повна версія, яка передбачає детальні обґрунтування, розрахунки, конкретні проекти, програми, пропозиції, що конкретизують кожен стратегічну ціль, стає робочим документом у процесі виконання стратегічного плану.

Міськвиконком на додаток до затвердженого стратегічного плану може прийняти і свій робочий документ – «План заходів міськвиконкому з реалізації стратегічного плану розвитку міста»³⁰¹.

Допомогти в реалізації стратегічного плану комплексного розвитку міста можуть і створені на його основі довго- і середньострокові плани діяльності ОМС, зокрема багаторічний інвестиційний план міста і багаторічний фінансовий план міста.

Результати аналізу опитування думки мешканців малих міст Жовкви, Долини, Рахова, Радехова та Виноградова засвідчили, що в процесі розвитку цих територіальних громад існує багато подібних проблем, вирішення яких, на думку їх членів, має стати пріоритетним завданням відповідних органів місцевої влади. Існують і подібні групи ресурсів, які варто насамперед використовувати для розвитку цих міст. Проте першочерговість завдань та основні напрями розвитку міст у кожному разі є оригінальними. Відповідно плани розвитку кожного міста повинні розроблятися індивідуально.

³⁰⁰ Дробенко Г. О. Стратегічне планування розвитку територіальних громад / Дробенко Г. О., Брусак Р. Л., Свірський Ю. І. – Львів : СПОЛОМ, 2001. – 118 с.; Бойко-Бойчук О. В. Стратегії розвитку міст України : [практ. посібник] / О. В. Бойко-Бойчук. – К. : Універ. вид-во «Пульсари», 2002. – 156 с.; Пархоменко В. Стратегічне планування розвитку громади : [практ. посібник] / Пархоменко В., Прошко В., Мавко П. – Львів : СПОЛОМ, 2002. – 160 с.

³⁰¹ Дробенко Г. О. Стратегічне планування розвитку територіальних громад / Г. О. Дробенко, Р. Л. Брусак, Ю. І. Свірський. – Львів : СПОЛОМ, 2001. – 118 с.

Прогнозування (передбачення) майбутнього є основою планування. Виділяють два підходи до прогнозування: пасивне і активне. Згідно з пасивним підходом плановик намагається визначити майбутній стан наявних у конкретний момент процесів і явищ. Потім розробляє прогнози, які мають на меті наскільки це можливо об'єктивне передбачення того, що станеться в майбутньому, якщо наявні тенденції збережуться.

Активний підхід до прогнозування майбутнього пов'язаним з так званим «візіонерством». На основі визначених суспільних цілей, плановики уявляють собі як в майбутньому виглядатиме місто, регіон і країна.

Оцінити перспективи зміни середовища можна за допомогою методів прогнозування. Їх можна розділити на дві великі групи: інтуїтивні методи та формалізовані методи.

Інтуїтивні методи (експертних оцінок, евристичні методи) ґрунтуються на інтуїтивно-логічному аналізі проблеми, кількісному оцінюванні суджень і формалізованому обробленні результатів. Очевидно, що застосування цих методів відзначається певним суб'єктивізмом, тому що велике значення має інтуїція, досвід і знання експерта.

Формалізовані методи дають змогу здійснити прогноз шляхом екстраполяції минулих тенденцій або побудови математичних моделей існуючих об'єктів. В основі методів екстраполяції тенденцій розвитку (трендів) лежать статистичні спостереження за динамікою певного показника, визначення тенденції його розвитку і «продовження» цієї тенденції для майбутнього періоду. Очевидно, що за допомогою методів екстраполяції трендів закономірності минулого розвитку організації переносять на майбутнє. Переважно методи екстраполяції трендів застосовують на короткостроковий (не більше одного року) період прогнозування, коли в середовищі відбуваються незначні зміни. Пояснювальні (експлікативні) методи ґрунтуються на створенні математичних моделей, які дають змогу імітувати ситуації в межах альтернативних сценаріїв. Математичне моделювання має багато спільного з експертними методами: визначають причинну залежність, розробляють один або декілька сценаріїв і кожний з них оцінюють. Ефективність цього методу полягає в тому, що він є інструментом виявлення і дослідження численних ситуацій, які експертними методами проаналізувати неможливо. Водночас в умовах високого рівня нестабільності середовища математична модель не в змозі чітко передбачити вплив значних змін і пристосуватися до них.

Цінним для стратегічного планування є не так прогноз ситуації через певний проміжок часу, як прогноз послідовної зміни ситуації в часі. Тому розробляються сценарії розвитку подій.

Сценарій – це динамічна модель майбутнього, яка описує перебіг подій з передбаченням імовірності їх реалізації. Сценарії є альтернативними образами майбутнього в контексті інтересів міста. Вони вказують можливості існування певних станів і розвитку подій (незалежних змінних), які впливають на формування базових залежних змінних, що детермінують майбутнє міста і його функціонування в зовнішньому середовищі.

Беручи до уваги те, що визначити кількісні параметри майбутнього нелегко, під час складання сценарію використовують здебільшого якісні методи. Водночас сценарій передбачає комплексний підхід до його розроблення, тому, крім якісних, використовують і кількісні методи. У табл. 5.2 наведені етапи формування сценаріїв розвитку міста.

Якщо взяти до уваги, що період, на який розробляють прогноз у стратегічному плануванні міст, становить зазвичай 10 і більше років, то потрібно використовувати насамперед пояснювальні і евристичні методи прогнозування, оскільки для використання формальних методів потрібні дані за неменший попередній період за умови еволюційного розвитку. Зібрати такі дані дуже важко, а наслідки світової фінансової кризи порушили еволюційний розвиток економічних процесів в Україні після 2008 р. Крім того, відбувається постійні зміни і в системі обліку статистичної інформації в Україні, які унеможливають зіставлення даних за різні періоди. Так, у 2010 р. змінилася база для розрахунків середньої заробітної плати у місті

Аналіз практичної діяльності органів місцевого самоврядування в Україні показує такі типові помилки в прогнозуванні комплексного розвитку міста³⁰²:

1) відсутність очікувань змін у зовнішньому середовищі. Приймається припущення про постійність зовнішніх умов, і фахівець органу місцевого самоврядування ухвалює своє рішення на основі прогнозу про те, що ситуація, за якої реалізуватимуть його рішення, залишиться такою самою, якою вона була у момент розроблення рішення;

2) відсутність очікувань змін у внутрішньому середовищі. Передбачається, що при ухваленні рішень використовуватимуться тільки перевірені у минулому методи, структура і технологія управління містом будуть залишатися незмінними. Не змінюватимуться також уподобання мешканців міста, напрями економічної діяльності місцевих суб'єктів підприємницької діяльності, активність громадських організацій тощо;

³⁰² Карий О. І. Комплексний розвиток міст: теорія та методологія стратегічного планування / О. І. Карий. – Львів : Вид-во «Львівська політехніка», 2011. – 308 с.

Таблиця 5.2

Етапи розробки сценаріїв розвитку міста*

Етапи	Зміст
1. Ідентифікація предмета дослідження і його структуризація	Визначення що собою являє конкретне місто. Визначення показників (індикаторів), за допомогою яких можна охарактеризувати місто. Визначення потреб у додаткових даних. Аналіз фактичного стану міста.
2. Визначення істотних факторів, що впливають на стан і розвиток міста, їх структуризація	Відбір чинників і альтернатив. Визначення напрямку і сили дії чинників. Визначення структури чинників, що впливають на місто. Графічне зображення взаємозв'язків.
3. Визначення тенденцій розвитку	Прогноз майбутнього стану міста. Виявлення чинників з явними і неявними тенденціями розвитку. Визначення і обґрунтування альтернатив розвитку для сфер діяльності з неясним розвитком.
4. Розроблення і вибір альтернативних сценаріїв розвитку	Розроблення альтернативних сценаріїв і їхня перевірка на комплексність, логіку і несуперечність. Відбір кількох варіантів за обраним критерієм. Перевірка відібраних варіантів на потрібну різноманітність, стійкість і високий ступінь вірогідності.
5. Інтерпретація обраних сценаріїв розвитку. Врахування можливих протидіючих подій	Прогноз розвитку обраних сценаріїв для різних часових горизонтів. Розроблення детального розширеного опису сценарію. Визначення результатів протидії подій, які можуть вплинути на розвиток. Розроблення сценарію майбутнього з урахуванням впливу протидіючих подій.
6. Розроблення остаточного варіанта сценарію і зниження ступеня ризику можливих втрат	Формулювання сценарію розвитку з урахуванням усіх встановлених чинників і подій. Оцінювання впливу можливих відхилень від основної ідеї сценарію. Оцінювання можливих відхилень від прогнозованого стану міста.
7. Перенесення сценарію на практичну основу	Розроблення системи планів розвитку міста.

* Складено за: Кіндрацька Г. І. Основи стратегічного менеджменту : [навч. посібник] / Г. І. Кіндрацька. – Львів : Кінпарті ЛТД, 2000. – 264 с.; Gordon G. L. Strategiczny plan dla gminy. Jak osiągnąć sukces / G. L. Gordon. – Warszawa: Agencja Rozwoju Komunalnego, 1998. – 160 s. Nowińska E. Ogólny model budowy strategii rozwoju gminy / E. Nowińska // Zarządzanie rozwojem gminy w zespołach miejsko-przemysłowych: materiały konferencyjne pod redakcją Floriana Kuźnika. – Katowice: Forma studio, 1996. – S.44-57. Nowińska E. Strategia rozwoju gmin. Na przykładzie gmin przygranicznych / E. Nowińska. – Poznań: Wydawnictwo Akademii Ekonomicznej w Poznaniu, 1997. – 201s. Rębowska A. Strategia rozwoju / A. Rębowska // Gospodarka przestrzenna gmin: poradnik. Tom I. – Kraków: Fundysz współpracy, Brytyjski fundusz Know-How, 1998. – S.105-129.; Strategia i polityka rozwoju gmin i województw. Podstawy metodyczne / [Wysocka E., Bobiński J., Topczewska T. i in.]. – Warszawa, 1996 – 161 s.

3) зневіра у власних силах. Вважається, що не можна зробити значного впливу на місцевому рівні на розвиток міста і органу місцевого самоврядування в бажаному напрямі. Крім того, не можливо спрогнозувати, що відбудеться у майбутньому;

4) обмежений кругозір. Типовим прикладом є програми соціально-економічного розвитку міст, де, як правило, закладається, що майбутнє буде схоже на минуле, тільки рівень розвитку буде вищим. Цей підхід кращий, ніж попередні, оскільки визнається неминучість змін, проте при цьому заперечуються інші можливі напрями розвитку міста, суспільства;

5) ототожнення розвитку із загрозами і підготовка до протидії цим загрозам. Очікується настання тієї або іншої кризової ситуації і одразу ж вживаються заходи з пом'якшення її несприятливих наслідків. Результатом такої політики може бути тільки зигзагоподібний розвиток міста замість безпосереднього руху до певної мети. Використовуючи цей підхід, повністю ігнорується можливість уникнення кризової ситуації, якщо скористатися відповідним прогнозом.

6) використання лише інтуїтивних методів прогнозування. Призначається чи наймається певний експерт, який повинен швидко і самостійно зробити прогноз, на основі його власної інформації. Відсутність у експерта реальних комплексних даних про стан міста примушує його робити такий прогноз інтуїтивно. Цей методичний підхід до прогнозування унеможливило використання формальних методів прогнозування.

Добре проведений аналіз зовнішнього і внутрішнього середовищ міста – це найважча, найтрудомісткіша і дуже важлива частина роботи над будь-яким прогнозним або плановим документом міста. Проблеми, які виникають на подальших етапах роботи над розробкою і реалізації прогнозів та планів, зазвичай свідчать про недосконалу підготовку результатів аналізу. Розробка галузевих прогнозів, планів, програм не повинна відбуватися лише на основі аналізу ситуації в цій галузі, але і брати до уваги загальний контекст розвитку міста.

Будь-який прогноз або план діяльності повинен містити аналітично-описову частину, в якій подаються результати аналізування зовнішнього і внутрішнього середовищ міста та ситуації в конкретній сфері чи галузі, якої стосується прогноз або план. Важливо також в аналізі застосовувати проблемний (орієнтований на ідентифікацію проблем), а не галузевий підхід (аналіз ситуації по галузях, за які відповідають різні відділи ОМС, державних адміністрацій).

Збирати та аналізувати дані попередньо доцільно за такими напрямками:

1) загальна характеристика міста (зокрема історія розвитку міста);

- 2) громада міста (демографія; політичні, релігійні, неурядові організації; органи самоорганізації населення; соціальна активність населення);
- 3) стан території (житлові і виробничі площі, вільні території, характер забудови, просторова організація міста, природні ресурси);
- 4) господарський комплекс міста (розвиток промисловості, транспорту, сільського господарства та підприємницької діяльності й ін.);
- 5) трудові ресурси міста і навколишніх територій;
- 6) соціальна сфера (освіта, охорона здоров'я, культура, рівень злочинності, екологія, соціальний захист);
- 7) технічна інфраструктура та комунальні послуги;
- 8) фінансові ресурси (бюджет) міста;
- 9) організація управління містом (у т.ч. підпорядкування комунальних підприємств, закладів освіти, культури, медицини, джерела їх фінансування тощо);
- 10) зовнішні, зокрема міжнародні, зв'язки й ін. (наприклад, туризм, спорт).

Конкретний перелік розділів аналітично-описової частини і ступінь їх деталізації визначається специфікою конкретного міста та метою прогнозу або планового документа.

Зазначимо, що стратегічне планування не припиняється після затвердження стратегічного плану. Зі зміною зовнішнього середовища або прояснення нашого розуміння зовнішнього середовища в плані можна робити виправлення, а до заходів, що на ньому базуються, – відповідні корективи. Процес повинен тривати безупинно, тому що зовнішнє середовище завжди перебуває в стані безупинної зміни.

Стратегічний план практично ніколи не можна виконати у первісно затвердженому вигляді³⁰³. Плани, що розроблялися наприкінці 1990-х років слугували перспективними керівними принципами для розвитку громади, можливо, не зуміли передбачити різкі зміни в політичному курсі України, підвищення цін на енергоносії, знецінення долара США в 2004-2005 рр. Жоден план не міг передбачити наслідків аварії на ЧАЕС, а також фінансово-економічної кризи 2008-2009 рр.

Тридцять четвертий президент США Дуайт Д. Ейзенхауер говорив: «Плани – ніщо; планування – усе». Саме процес докладного планування задає напрям зусиллям організації і причинає досягнення успіху. Самі ж плани, що коригуються залежно від подій, які відбуваються протягом періоду дії плану, як правило, вторинні. Плани, розроблені на місце-

³⁰³ Пархоменко В. Стратегічне планування розвитку громади : [практ. посібник] / Пархоменко В., Прошко В., Мавко П. – Львів : СПОЛОМ, 2002. – 160 с.

вому рівні, потрібно систематично коригувати, щоби враховувати такого роду події.

Хоча чимало стратегічних планів розвитку міст в Україні вже до-бігають кінцевого терміну, на який їх розробляли, та відбулися істотні зміни в житті самих міст, лише третина стратегічних планів актуалізу-валася (рис. 5.3). Отже, здійснений аналіз прогнозно-планової докумен-тації щодо перспектив розвитку

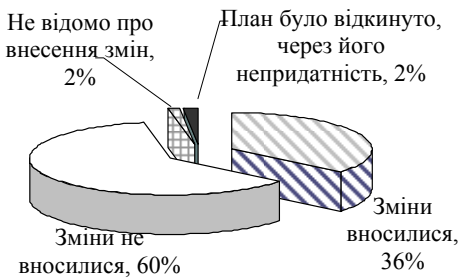

Рис. 5.3. Актуалізація стратегічних планів розвитку міст України (Побудовано за власними дослідженнями)

малих міст та стратегічних планів окремих із них засвідчив про низку проблем як у методологічному аспекті при їх формуванні, так і при практичній реалізації.

Коригування зазначених документів повинно здійснюватися на науково-обґрунтованій основі, яка передбачає з одного боку уніфікацію підходів до формування стратегічних планів, зокрема, у аналітично-

описовій частині, в якій подаються результати аналізу зовнішнього і внутрішнього середовищ міста та ситуації в конкретній сфері чи галузі, якої стосується прогноз або план, а з другого боку – індивідуальний підхід до визначення стратегічних та оперативних цілей.

Виявлено потребу узгодження планових документів малих міст з стратегічними та довгостроковими планами розвитку областей і районів, до складу яких належить місто. Для реалізації поставлених цілей слід розробити організаційно-економічний механізм узгодження їх на різних ієрархічних рівнях управління.

Встановлено, що українським стратегічним планам розвитку часто бракує графіку виконання завдань, досягнення цілей. Характерним недоліком вітчизняних документів є приділення незначної уваги проектам, програмам та планам розвитку навколишніх територій, регіону, країни, міжнародної співпраці. З метою усунення ситуативного підходу до реалізації стратегічних планів слід сформуувати систему показників моніторингу та публічного звітування за їх реалізацію для подальшого коригування цілей та оперативних завдань при недосягненні прогно-зних показників.

З метою уніфікації планової документації у малих містах пропо-нуємо використовувати представлені в доповідній записці структуру стратегічного плану розвитку малого міста. Відповідність планових і

прогнозних документів потребам конкретного малого міста забезпечить використання в аналізі поточної ситуації в місті, при розробці прогнозних документів та оцінці виконання планових документів проблемного, орієнтованого на проблеми і можливості конкретного міста підходу.

Сучасний посткризовий стан розвитку економіки регіонів України характеризується низкою негативних ознак: повільними темпами зростання ВРП, незадовільними обсягами виробництва промислової продукції, низькою інноваційною активністю та ін., що найгостріше проявляється на рівні малих міст, зумовлює необхідність пошуку нових наукових підходів щодо обґрунтування коригування прогнозно-планової документації перспектив розвитку зазначених населених пунктів.

Одним із підходів є огляд та критичний аналіз дієвості чинного законодавства в сфері регулювання розвитку малих міст. Сьогодні не існує єдиного нормативного акту, який би регулював розроблення та використання містобудівних (генпланів), прогнозних і планових документів розвитку малого міста. На цей час основним містобудівним документом в області є затверджена Схема планування території Львівської області, яка орієнтує на основні засади стратегічного й економічного розвитку області на період до 2031 р. До 2015 р. область повністю повинна бути охопленою містобудівною документацією на основі містобудівного та земельного кадастрів.

Абсолютна більшість міських поселень Львівської області не має актуалізованої містобудівної документації. Значна кількість генеральних планів розроблялася в 80-90-х роках минулого століття і є непридатними для застосування.

Так, за даними Програми розроблення містобудівної документації (схеми планування територій районів, генеральні плани малих міст та селищ міського типу) у Львівській області на 2011–2015 рр. (далі – Програма)³⁰⁴, із 40 малих міст 39 забезпечено генеральними планами (у тому числі 9 генеральних планів розроблено більше 20 років тому, не розроблено генерального плану м. Новий Калинів Самбірського району).

Першочергової розробки й оновлення містобудівної документації, потребують ті міста, генеральні плани яких ще у процесі розробки, а також ті, у яких документи морально застарілі (табл. 5.3).

³⁰⁴ Програма розроблення містобудівної документації (схеми планування територій районів, генеральні плани малих міст та селищ міського типу) у Львівській області на 2011-2015 рр. Рішення обласної ради від 24.05.2011 р. №168. – Режим доступу : www.oblrada.lviv.ua/index.php?

Таблиця 5.3

Перелік генеральних планів малих міст Львівської області

№ з/п	Назва населених пунктів	Кількість населення, осіб	Площа, га	Дата заснування	Рік розроблення генплану
1.	Белз	2 371	585	1030	2003
2.	Борислав	35 112	3070	XIV ст.	2010
3.	Бібрка	3 780	1769	1211	1992
4.	Броди	23 790	4121	1084	1996
5.	Буськ	8 361	3207	1097	1982
6.	Великі Мости	6 030	8470	1474	2009
7.	Винники	15 644	667	1251	2004
8.	Глиняни	4 858	3342	1379	1992
9.	Городок	15 821	2655	1213	1994
10.	Доброміль	4 552	1182	1071	у стадії розр.
11.	Дубляни	10 766	2522	1440	1997
12.	Жидачів	11 237	1344	1164	1994
13.	Жовква	13 441	764	1368	1996
14.	Золочів	23 870	1172	1427	1989
15.	Кам'янка-Бузька	10 944	8492	1448	1982
16.	Комарно	3 890	1069	1473	1993
17.	Миколаїв	14 820	2356	1570	у стадії розр.
18.	Моршин	6 117	222	1482	2006
19.	Мостиська	9 096	2839	1244	1994
20.	Новий Розділ	28 571	2367	1953	1990
21.	Новий Калинів	4 095	82	1999	–
22.	Новояворівськ	28 777	1707	1965	1982
23.	Перемишляни	6 933	627	1380	1985
24.	Пустомити	9 034	3798	1441	у стадії розр.
25.	Рава-Руська	8 319	1014	1455	1992
26.	Радехів	9 450	1696	1474	1982
27.	Рудки	5 401	401	1475	у стадії розр.
28.	Самбір	35 021	1548	1241	у стадії розр.
29.	Сколе	6 257	4662	1397	1984
30.	Сокаль	21 338	1248	1377	2008
31.	Соснівка	11 592	198	1957	у стадії розр.
32.	Старий Самбір	6 272	824	1071	1990
33.	Стебник	21 131	896	1978	1996
34.	Судова Вишня	6 428	2917	1230	1989
35.	Трускавець	29 785	820	1469	2009
36.	Турка	7 099	2510	1431	2009
37.	Угнів	997	778	1040	2010
38.	Хирів	4 131	343	1374	у стадії розр.
39.	Ходорів	9 879	832	1394	1980
40.	Яворів	12 962	2428	1376	1994

Із наведеної таблиці, можна зробити висновки, що на сьогоднішній час:

- у одному місті – Новий Калинів не розроблено генерального плану;
- у 7-х містах – генеральні плани знаходяться у процесі розробки;
- у 9-х містах – генеральні плани розроблені протягом 2003-2010 рр.;
- 14 міст мають генеральні плани, розроблені у 90-х рр. минулого століття;
- у 9 містах генеральні плани розроблені у 80-х рр. минулого століття.

За даною Програмою передбачено:

- 2012 р.: завершення розроблення генерального плану міст Броди, Золочева, Глиняни, Мостиська, а також розпочати розроблення генеральних планів міст Комарно (Городоцького району), Ходорів (Жидачівського району), Кам'янка-Бузька, Судова Вишня (Мостиського району), Перемишляни, Радехів, Новий Калинів (Самбірського району), Старий Самбір, Яворів.
- 2013 р.: завершення розроблення генеральних планів міст Кам'янка-Бузька, Судова Вишня Мостиського району, Перемишляни, Старий Самбір, Яворів.
- 2014 р.: розроблення генеральних планів м. Городок.
- 2015 р.: планується завершення розроблення генеральних планів м. Городок, м. Жидачів.

Програмою передбачено виділення коштів на проведення робіт із розробки містобудівної документації із обласних та місцевих бюджетів.

Численні звернення від органів місцевого самоврядування малих міст засвідчують про відсутність фінансових можливостей здійснити розробку даної містобудівної документації. Міські бюджети мають кошти, що надійшли в порядку відшкодування втрат сільськогосподарського та лісгосподарського виробництва, але їх використання не передбачає розробку Генеральних планів розвитку міст.

Проблеми оновлення та внесення змін до існуючих генеральних планів малих міст пов'язані із дією Закону України «Про регулювання містобудівної діяльності» (№3038-VI від 17.02.2011 р.)³⁰⁵. Так, згідно його змісту, починаючи із цього року заборонено вносити зміни до генеральних планів: «Строк дії генерального плану населеного пункту не обмежується. Зміни до генерального плану населеного пункту можуть вноситися не частіше, ніж один раз на п'ять років». Як зазначає А. Ткачук, обмеження на внесення змін до генплану п'ятирічним

³⁰⁵ Закон України «Про регулювання містобудівної діяльності» (№3038-VI від 17.02.2011 р.).

терміном, з одного боку, стабілізує містобудівну документацію, але з іншого – посилює вимоги щодо адекватності проектування на перспективу розвитку. А це, в свою чергу, потребуватиме серйозних витрат на вивчення можливих напрямів розвитку поселень³⁰⁶.

Сьогодні уже відомі ініціативи щодо внесення змін до нього, у тому числі в частині регулювання розробки містобудівних документів на всю територію адміністративно-територіальної одиниці.

Також знову виникає питання про ухвалення Містобудівного кодексу – найбільш повного і системного документа, який на досить стабільній основі має визначити правове регулювання всієї сфери містобудування і замінити собою низку діючих у ній законів³⁰⁷.

5.3. Державно-приватне партнерство як механізм активізації розвитку малих міст

Сучасний етап розвитку малих міст України характеризується складною ситуацією відновлення економіки, що загострює проблематику державної участі в регулюванні соціально-економічних процесів. Безробіття, міграційні процеси, монофункційна спеціалізація міської економіки, функціонування житлово-комунального господарства, брак бюджетних коштів та інші проблеми підтверджують необхідність посилення державної участі у підтримці соціально-економічного розвитку малих міст. Така участь держави визнається доцільною не лише з огляду на брак у малих містах фінансових ресурсів для реалізації першочергових завдань відновлення економіки, а передусім є необхідною для підтримки масштабних інвестиційних проєктів, здатних диверсифікувати економічну базу міст, забезпечити підвищення якості життя місцевих мешканців. За таких умов підвищується увага до пошуку альтернативи прямому втручання держави у соціально-економічні процеси муніципалітетів. Однією з таких є інститут державно-приватного партнерства (ДПП), що дозволяє залучити в міську економіку додаткові ресурси, перерозподілити ризики між державою та підприємницьким сектором, скерувати зусилля на вирішення вагомих суспільних цілей і завдань при збереженні за державою повноважень та функцій.

Співпраця держави й приватного капіталу у формі ДПП розглядається як перспективний механізм розвитку малих міст та анти-кризовий інструмент його їх подальшого розвитку.

³⁰⁶ Ткачук А. Регулювання містобудівної діяльності: чого очікувати? / А. Ткачук // Вісник Асоціації міст України. – 2011. – №74. – С. 22.

³⁰⁷ Там само. – С. 24.

Актуалізує дане дослідження низка заходів на державному й регіональному рівнях, які присвячені проблематиці державно-приватного партнерства: щорічні конференції Асоціації малих міст України «Державно-приватне партнерство як механізм розвитку малих міст» (2009 р.), «Держава і малі міста. Програма партнерства», (2010 р.), «Ресурсне та інформаційно-аналітичне забезпечення діяльності міських голів та органів місцевого самоврядування малих міст України» (2011 р.), XII міжнародна конференція «Україна-Хабітат: кращі практики. Розвиток житлово-комунального господарства малих міст» (2011 р.), яка розглядала регіональні інвестиційні програми розвитку ЖКГ малих міст на період 2012-2015 рр., що реалізовуватимуться на принципах державно-приватного партнерства³⁰⁸, а також 8-ий Фінансово-економічний форум «Соціально-економічні передумови місцевого розвитку в 2012-2014 роках», у рекомендаціях якого чільне місце відведено питанням розширенню фінансової бази місцевого самоврядування та реалізації проектів місцевого розвитку на базі ДПП, залучення кредитних ресурсів тощо³⁰⁹.

Потужним інструментом управління соціально-економічним розвитком малих міст є кооперація місцевої влади і бізнесу у формі ДПП для реалізації пріоритетних заходів державної цільової програми з підтримки розвитку малих міст. ДПП є довгостроковим співробітництвом між державою, органами місцевого самоврядування і приватними фірмами, які розподіляють ризики визначеного бізнесу, а також приватні фірми беруть на себе певні державні, муніципальні завдання і керують ними самостійно на свій ризик³¹⁰. ДПП – це інституціональний і організаційний альянс між державою і бізнесом з метою реалізації національних і міжнародних, масштабних і локальних, але завжди суспільно значущих проектів у широкому спектрі сфер діяльності³¹¹.

ДПП полягає у встановленні довгострокових стратегічних відносин для реалізації суспільно значимих проектів між приватним

³⁰⁸ У Мінрегіоні пройшла міжнародна конференція «Україна-Хабітат» . – Режим доступу : <http://www.minregionbud.gov.ua>.

³⁰⁹ Рекомендації восьмого Фінансово-економічного форуму «Соціально-економічні передумови місцевого розвитку в 2012-2014 роках» . – Режим доступу : http://www.ibser.org.ua/UserFiles/File/Recommendations_Forum_ukr.pdf.

³¹⁰ Перспективы развития государственно-частного партнерства в Украине. Заседание «Юридического пресс-клуба». – Режим доступа : <http://www.press-club/org.ua/-index.php?option>.

³¹¹ Варнавский В. Государственно-частное партнерство в России: проблемы становления / В. Варнавский – Режим доступа : <http://www.strana-oz.ru/?numid=21&article=988>.

сектором та публічною владою, яка уособлює собою як центральні органи виконавчої влади, так і органи місцевого самоврядування³¹².

Інститут ДПП тільки починає запроваджуватися у вітчизняну практику залучення інвестицій для вирішення стратегічних завдань малих міст. Зарубіжний досвід переконливо доводить ефективність співпраці держави й органів місцевого самоврядування з приватним капіталом у формі ДПП у сфері розвитку й управління інфраструктурними об'єктами. Саме розвиток інфраструктури є тактичним антикризовим заходом та стратегічним кроком, що забезпечує довгострокове економічне зростання малих міст.

Нестачу бюджетних коштів для реалізації стратегічно важливих проєктів у інженерній інфраструктурі, житлово-комунальному господарстві, енергетиці та інших сферах в умовах економічної невизначеності та тривалості кризових явищ можна компенсувати інвестуванням приватного капіталу, який при відповідних державних гарантіях отримує низку додаткових переваг при інвестуванні соціально значущих проєктів: розширення власних інвестиційних можливостей, можливість вибору проєктів та розподіл ризиків від спільної діяльності тощо.

Масштабні інфраструктурні проєкти дозволять пожвавити будівельну галузь, сектор послуг і сприятимуть створенню нових робочих місць у короткостроковій перспективі, а в довгостроковій – каталізатором економічного піднесення³¹³ і переходу міста у нову постіндустріальну фазу соціально-економічного розвитку.

Альянси органів місцевого самоврядування й підприємницького капіталу створюються на певний термін з метою реалізації конкретного проєкту і припиняє функціонування після його завершення. Про перший успішний досвід залучення ДПП в Україні засвідчує реалізація масштабних загальнонаціональних заходів з формування транспортної інфраструктури у формі концесії при підготовці до Євро –2012.

Можливість реалізації заходів державно-приватного партнерства у малих містах Карпатського регіону зумовлена не лише їх значною чисельністю й гостротою невіршених проблем, а й позитивним історичним досвідом співпраці органів місцевого самоврядування та

³¹² Запатріна І. В. Публічно-приватне партнерство в Україні: перспективи застосування для реалізації інфраструктурних проєктів і надання публічних послуг / І. В. Запатріна // Економіка і прогнозування – 2010. №4. – Режим доступу : www.nbuv.gov.ua/portal/soc_gum/ep/2010_4/4_Zapatrina.pdf.

³¹³ Островський І. А. Державно-приватне партнерство як чинник регіонального розвитку / І. А. Островський – Режим доступу : eprints.kname.edu.ua/17261/1/157-161_Островський_ІА.pdf.

місцевих громад завдяки їх високому рівню самоорганізації, а на даному етапі підкріплена нормативно-правовою базою їх забезпечення.

Суть державно-приватних відносин в активізації соціально-економічного розвитку малих міст полягає у налагодженні договірних основ між органами державної влади і органами місцевого самоврядування (державними партнерами) з одного боку, та юридичними або фізичними особами – підприємцями (приватними партнерами) – з іншого боку. ДПП передбачає максимальну передачу владних повноважень уряду регіональним та місцевим органам державної влади і місцевого самоврядування для вирішення головних завдань розвитку малих населених міст та гарантує не лише право обирати цілі соціально-економічного розвитку, а й їх адекватне забезпечення фінансовими ресурсами й механізмами³¹⁴.

Інституційне забезпечення ефективності державно-приватного партнерства в Україні вимагає системного підходу у врахуванні публічних завдань органів влади, світового досвіду реалізації різних форм партнерства, чинників впливу на його результативність та бар'єрів ефективного функціонування.

Визначальними чинниками забезпечення результативності державно-приватного партнерства є розуміння важливості і інституційна підтримка участі приватного сектору у реалізації суспільних проєктів, прозора діяльність органів влади щодо обґрунтування перспектив співробітництва, оцінки можливостей потенційних приватних партнерів та їх конкурсного відбору з забезпеченням максимального рівня конкуренції між ними, застосування єдиних підходів до управління партнерством, розрахунку витрат, доходів та ризиків. Основними бар'єрами ефективного функціонування державно-приватного партнерства в Україні є недосконалість та неповнота правового забезпечення його реалізації, нестабільність регуляторної політики, відсутність ініціативи з боку органів влади щодо впровадження партнерства, нерівноцінність фінансової підтримки для приватного партнера, розподілу функцій і ризиків.

Активізація ДПП у малих містах Карпатського регіону можлива за умов покращення нормативно-правової бази регулювання відносин держави і приватного капіталу та розробки ефективних механізмів фінансування проєктів. Ретроспективний аналіз законодавчих студій

³¹⁴ Мельников С. Б. Институциональный механизм регионального управления / С. Б. Мельников – Режим доступа : http://www.edu.ru/ed/modules.php?op=modload&name=Web_Links&file=index&l_op=viewlink&cid=5&min=1910&orderby=dateD&show=10&fids%5B%5D=307.

присвячених формуванню ДПП в Україні засвідчив про неодноразові спроби його впровадження протягом 2008-2010 рр. (2008 р. – проект Закону України «Про загальні засади розвитку державно-приватного партнерства в Україні» №3447). Прийняття у 2010 р. Закону України 2404-VI «Про державно-приватне партнерство»³¹⁵ (набув чинності у жовтні 2010 р.) забезпечило організаційно-правові засади взаємодії державних партнерів з приватними на основі принципів ДПП на договірній основі, що стало своєрідним «сигналом», бажанням з боку державного партнера впроваджувати механізми ДПП³¹⁶. Одного дієвого законодавчого поля для реалізації проектів ДПП, як зазначають науковці, замало. Необхідно також формування інституційно-організаційного супроводу. Одним з таких є Український центр сприяння розвитку публічно-приватного партнерства³¹⁷, метою якого є науково-організаційний супровід ДПП в Україні.

Основними пріоритетами державної політики розвитку державно-приватного партнерства відповідно до Закону України № 2404-VI від 01.07.2010 р. «Про державно-приватне партнерство», визначено: забезпечення реалізації проектів державно-приватного партнерства за допомогою системи ефективного управління ними; створення умов для реалізації та захисту прав державних і приватних партнерів, формування взаємовигідних відносин між учасниками державно-приватного партнерства; розроблення і запровадження державних і регіональних програм комплексного оновлення основних фондів та/або розбудови інфраструктури у містах; ефективне поєднання загальнодержавної і регіональної політики щодо здійснення проектів державно-приватного партнерства.

Сильними сторонами Закону України "Про загальні засади державно-приватного партнерства" є³¹⁸:

- рівність перед законом державних і приватних партнерів, узгодження їх інтересів та заборона будь-якої дискримінації прав з

³¹⁵ Про державно-приватне партнерство: Закон України від 1.07.2010 р. // Урядовий кур'єр. – 2010. – №160; Орієнтир. – № 34. – С.9-11.

³¹⁶ Сосновський А. О. Можливості застосування інструментів державно-приватного партнерства в проектах розвитку транспортної інфраструктури / А. О.Сосновський, О. Є.Пастушенко. – Режим доступу : http://www.nbuv.gov.ua/portal/soc_gum/Vmntu/-2011_2/6.pdf.

³¹⁷ Український центр сприяння розвитку публічно-приватного партнерства. – Режим доступу : <http://www.ukrppp.com>.

³¹⁸ Мельник М. І. Формування бізнес-середовища України в умовах інституційних трансформацій : [монографія] / М. І. Мельник ; НАН України. Ін-т регіон. досліджень. – Львів, 2012. – С. 364-365.

метою отримання взаємної вигоди; незмінність протягом усього строку дії договору, укладеного в рамках державно-приватного партнерства, цільового призначення та форми власності об'єктів, що перебувають у державній або комунальній власності; справедливий розподіл між державним і приватним партнерами ризиків, пов'язаних із виконанням договорів державно-приватного партнерства; визначення приватного партнера на конкурсних засадах (ст. 3, 15);

- проведення оцінки ефективності здійснення державно-приватного партнерства та виявлення можливих ризиків його реалізації через детальне обґрунтування соціально-економічних та екологічних наслідків здійснення державно-приватного партнерства; порівняння основних показників реалізації проекту (рентабельності, рівня витрат, якості послуг тощо) із залученням приватного партнера та без такого залучення; виявлення видів ризиків здійснення державно-приватного партнерства, їх оцінки та визначення форми управління ними; визначення ефективної форми реалізації державно-приватного партнерства (ст. 11);
- обґрунтування соціально-економічних та екологічних наслідків здійснення державно-приватного партнерства шляхом аналізу економічних і фінансових показників його реалізації, соціальних наслідків (поліпшення якості послуг та рівень забезпечення попиту товарами (роботами і послугами), ризиків та екологічних наслідків реалізації партнерства з урахуванням можливого негативного впливу на стан довкілля (ст. 12);
- надання гарантій приватному партнеру на випадок зміни законодавства. Зазначені гарантії поширюються на зміни цивільного та господарського законодавства, що регулює майнові права й обов'язки сторін та не стосується змін законодавства з питань оборони, національної безпеки, забезпечення громадського порядку, охорони довкілля, стандартів якості товарів (робіт, послуг), податкового, валютного, митного законодавства, законодавства з питань ліцензування та іншого законодавства, що регулює правовідносини, в яких не діють принципи рівності сторін (державного та приватного партнерів) (ст. 20);
- надання гарантій щодо окупності залучених інвестицій. У разі якщо ціни (тарифи) на послуги, що надаються у процесі здійснення державно-приватного партнерства, встановлені в розмірі, нижчому від розміру економічно обґрунтованих витрат на їх виробництво (надання), приватний партнер має право на відшкодування своїх

втрат у порядку, встановленому законодавством. У разі, якщо ціни (тарифи) на послуги приватного партнера підлягають державному регулюванню, такі ціни (тарифи) мають містити кошти для компенсації вартості внесених приватним партнером інвестицій (інвестиційну складову), якщо інше не передбачено договором, укладеним у рамках державно-приватного партнерства. Розмір інвестиційної складової має забезпечувати компенсацію протягом строку дії договору витрат приватного партнера на здійснення інвестицій (ст. 20) та ін.

Варто вказати й на низку недоліків і можливих проблем у співпраці державних і приватних партнерів з набуттям чинності зазначеного закону³¹⁹:

- відсутнє чітке розмежування у пріоритетності регулювання відповідно до норм зазначеного закону чи спеціального законодавства (наприклад, у сфері держзакупівель, концесії, залучення іноземних і вітчизняних інвесторів у підприємства державної форми власності...);
- немає розробленого механізму компенсації приватному партнеру за створене чи придбане майно під час реалізації проекту державно-приватного партнерства, а також ведення моніторингу та оцінки ефективності його реалізації;
- незважаючи на важливість норми про незмінність права державної й комунальної власності на об'єкти, створювані в рамках ДПП, проте не встановлено можливості передачі окремих додаткових активів у власність приватних партнерів. Наприклад, це стосується передачі у власність приватним інвесторам заправок, готелів, паркінгів, магазинів тощо, які були додатково створені при реалізації договорів із будівництва та експлуатації автомобільних доріг, аеропортів на умовах концесії. Це було б вигідним для обох сторін;
- ДПП розглядається лише у формі договору між публічним і приватним партнером, а не у формі комплексного фінансово-правового механізму, що допускає використання різних фінансових інструментів, інститутів, а також організаційно-правових об'єднань. Наприклад, діючою формою ДПП могли б бути так звані кластери – організаційні об'єднання державного й приватного партнера за участі фінансових установ із правом випуску фінансових інструментів (наприклад, інфраструктурних облігацій). Також було

³¹⁹ Мельник М. І. Формування бізнес-середовища України в умовах інституційних трансформацій : [монографія] / М. І. Мельник ; НАН України. Ін-т регіон. досліджень. – Львів, 2012. – С. 366-367.

- б доцільним передбачити такий вид ДПП, як спільна участь приватного й публічного партнерів у створюваних ними консорціумах;
- недопрацьованим залишається порядок надання приватному партнеру прав користування земельними ділянками, адже державний партнер до оголошення конкурсу з визначення приватного партнера має забезпечити розроблення (виготовлення) проектів землеустрою щодо відведення земельних ділянок, іншої документації із землеустрою. Виходить, що приватний партнер спочатку повинен на своє ім'я розробити і погодити проект та землепорядну документацію, а потім переоформити на державного партнера. Крім того, не визначено узгодженість норм цього закону щодо відведення земельних ділянок із вимогами законодавства про проведення обов'язкових земельних аукціонів;
 - немає чіткості щодо уповноваженого органу при Кабінеті Міністрів, який прийматиме рішення про передавання об'єктів у партнерство, а також щодо процедури, нормативних документів і реєстру об'єктів, які планується передати у концесію. Це створює передумови для застосування нечесних правил гри, непрозорих і корумпованих процедур визначення приватних партнерів;
 - відсутня чітко прописана державна політика щодо відносин, які складаються між державою та/або територіальною громадою, з одного боку, та суб'єктом господарювання, що діє на основі приватної форми власності, з іншого, для взаємовигідної співпраці в тривалому часі з метою реалізації суспільно значущих проектів, досягнення соціального та економічного ефекту.

Головними сферами застосування ДПП у законодавстві визначено: пошук, розвідка родовищ корисних копалин та їх видобування; виробництво, транспортування і постачання тепла та розподіл і постачання природного газу; будівництво та/або експлуатація автострад, доріг, залізниць, злітно-посадкових смуг на аеродромах, мостів, шляхових естакад, тунелів і метрополітенів, морських і річкових портів та їх інфраструктури; машинобудування; збір, очищення та розподілення води; охорона здоров'я; туризм, відпочинок, рекреація, культура та спорт; забезпечення функціонування зрошувальних і осушуваних систем; оброблення відходів; виробництво, розподілення та постачання електричної енергії; управління нерухомістю³²⁰.

³²⁰ Про державно-приватне партнерство: Закон України від 1.07.2010 р. // Урядовий кур'єр. – 2010. – № 160; Орієнтир. – № 34. – С. 9-11.

Вкрай негативною ситуацією, яка на даний момент унеможливорює впровадження форм ДПП у малих міста є обмеженість бюджетних ресурсів, недорозвинений бізнес-клімат та неузгодженості нормативно-правового поля. Однак своєрідною перевагою муніципалітетів малих міст є більш тісна співпраця із місцевими мешканцями, краща поінформованість про їх потреби та вищий рівень самоорганізації населення для вирішення спільних проблем.

Головними проблемними сферами в умовах системного недофінансування програм і проектів розвитку малих міст України (й Карпатського регіону, зокрема) є: ЖКГ, освіта та охорона здоров'я, соціальний захист населення, житлове будівництво. Відтак пріоритетними напрямками до залучення ДПП є: ЖКГ, інфраструктурні проекти (транспорт, дороги), вирішення проблем із твердими побутовими відходами, соціальна інфраструктура. При цьому, як зазначають дослідники, ДПП слід розглядати як інструмент підвищення ефективності реалізації проектів, ніж лише як засіб залучення бюджетних коштів³²¹.

Варто розуміти, що наслідками такої ефективності в результаті неформальних та довірчих відносин учасників партнерства можуть бути підвищення якості наданих населенню послуг, умов життєдіяльності місцевої спільноти, а відтак і зростання їх вартості.

Оскільки кожен із пріоритетних напрямів впровадження ДПП визначається індивідуально для кожного малого міста, то необхідно з метою оптимізації використання державних коштів інтегрувати проблеми малих міст для організації певних форм ДПП й комплексно вирішувати такі проблеми в межах компетенції певної адміністративної області, а відтак і на рівні економічного району, яким є Карпатський регіон.

У Державній цільовій програмі підтримки соціально-економічного розвитку малих міст на 2011-2015 рр. зазначено, що державна фінансова підтримка (у формі субсидії) буде спрямована на вирішення пріоритетних проблем:

- удосконалення нормативно-правової бази з питань стимулювання соціально-економічного розвитку малих міст;
- запровадження ефективного механізму надання державної фінансової підтримки соціально-економічного розвитку малих міст за такими напрямками:

³²¹ Ломовцева, О. А. Государственно-частное партнерство как фактор повышения эффективности муниципального управления / О. А. Ломовцева, А. И. Мордвинцев ; БелГУ // Научные ведомости БелГУ. Сер. История. Политология. Экономика. Информатика. – 2009. – №9. – Вып. 11/1. – С. 5-10. – Режим доступа : <http://hdl.handle.net/123456789/314>.

- розроблення містобудівної та землепорядної документації;
- реалізація інвестиційних проектів у сфері житлово-комунального господарства, зокрема впровадження енергозберігаючих технологій у сфері тепло- та водопостачання;
- забезпечення сучасною технікою для вивозу твердих побутових відходів;
- будівництво та реконструкція автомобільних доріг;
- впровадження енергозберігаючих технологій вуличного освітлення³²².

Спільними нагальними проблемами для більшості малих міст Карпатського регіону, як показав наш аналіз, є критичний стан місцевих доріг, застаріла матеріальна база ЖКГ та житлове будівництво (передусім соціальне). Особливостями малих міст вищенаведеного регіону є велика чисельність малих історичних міст (лише у Львівській області налічується 27 малих історичних міст), які володіють значним потенціалом для розвитку культурно-пізнавального та сакрального туризму, однак через брак відповідної туристичної інфраструктури, незадовільний стан частини об'єктів, що складають історико-архітектурну спадщину регіону, недостатнє залучення малих міст до туристичних маршрутів України, недостатнє фінансування проектів охоронних зон пам'яток архітектури й відсутності поінформованості цільової аудиторії про туристичні можливості не можуть повноцінно розвивати цей напрям.

Привабливою й перспективною для впровадження й реалізації ДПП у малих містах є сфера житлового будівництва. Сприяє цьому низка програм, які розроблені на виконання «Державної цільової соціально-економічної програми будівництва (придбання) доступного житла на 2010-2017 роки»³²³: розроблено програму «Доступне житло» в рамках Порядку, затвердженого постановою Кабінету Міністрів України від 09.06.2010 №509, потенційні учасники мають змогу отримати кредит на свою частку внеску³²⁴.

³²² Про затвердження Державної цільової програми підтримки соціально-економічного розвитку малих міст на 2011-2015 роки (із змінами, внесеними згідно з Постановою КМ №905 від 31.08.2011) : Постанова Кабінету Міністрів України від 29 листопада 2010 р. №1090. – Режим доступу : zakon.rada.gov.ua/laws/show/1090-2010-p.

³²³ Державна цільова соціально-економічна програма будівництва (придбання) доступного житла на 2010-2017 роки : Постановою Кабінету Міністрів України від 11 листопада 2009 р. №1249 – Режим доступу : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/704-2011-%D0%BF>.

³²⁴ Розроблено програму кредитування учасників Державної цільової програми «Доступне житло». – Режим доступу : <http://paralleli.if.ua/news/9461.html>.

Така практика засвідчує про партнерські стосунки держави й приватного капіталу у вирішенні нагальних життєвих потреб населення. Для успішної реалізації заходів програми передбачено також формування умов для будівництва (придбання) доступного житла за рахунок оптимізації існуючих та запровадження нових ефективних фінансово-інвестиційних механізмів державної підтримки будівництва доступного житла.

Важливим питанням залишається розробка механізмів та вибір форм ДПП для покращання соціально-економічного стану малих міст Карпатського регіону у найбільш перспективних галузях. На даному етапі основними формами партнерства визнано: концесійний договір, договір оренди, програмні державні інвестиції, податкові пільги, особливі економічні зони, інвестиційні фонди, венчурні інвестиції³²⁵.

На нашу думку, найбільш перспективною формою ДПП для інфраструктурних проектів малих міст даного регіону є концесія – система відносин між державою (концедентом) і приватною юридичною або фізичною особою (концесіонером), яка виникає в результаті надання концедентом концесіонеру прав користування державною власністю за угодою, за певну плату, на певний термін, а також прав на реалізацію тих видів діяльності, які є виключною монополією держави³²⁶.

Попри все вищесказане зазначимо, що реалізація окреслених напрямів покращення управління малими містами Карпатського регіону засобами, програмно-цільового управління на новій концептуальній основі та активізація діяльності ДПП неможлива без спільної позиції всіх учасників процесу та об'єднання зусиль на всіх ієрархічних рівнях управління для здійсненні комплексу першочергових заходів. Реалізація ДПП у муніципальній практиці обмежена низкою суперечностей та неузгодженостей як законодавчих актів, так і невідпрацьованістю фінансово-економічних механізмів їх виконання.

Головні проблеми, які перешкоджають ефективній організації ДПП у малих містах Карпатського регіону стосуються таких площин: інституційна (нормативно-правове забезпечення), організаційна (формування нових структур зі сприяння ДПП, розробка механізмів забезпечення ДПП).

³²⁵ Шемирзова А. Ш. Оценка эффективности государственно-частного партнерства и возможности его применения в посткризисной России / А. Ш. Шемирзова. – Режим доступа : http://www.company-nm.com/files/2010_jan/48-51.pdf.

³²⁶ Яковлев П. А. Государственно-частное партнерство: анализ международного опыта и перспектив использования в Украине / П. А. Яковлев // Коммунальное хозяйство городов, 2010. – №92. – С. 328.

Реалізація потенціалу для розвитку різних форм державно-приватного партнерства у малих містах Карпатського регіону вимагає системного підходу в управлінні процесами економічної взаємодії бізнесу і держави. Системний підхід передбачає комплексність прийняття таких рішень³²⁷:

- 1) розробка стратегії розвитку державно-приватного партнерства на засадах: по-перше, збереження та реалізації інтересів суспільства, при цьому роль держави повинна бути найперше як представника й захисника суспільних інтересів і потреб; по-друге, перегляду ставлення до державно-приватного партнерства не лише як форми залучення додаткових ресурсів у капіталомісткі національні та регіональні проекти, а й як основи забезпечення балансу економічних інтересів бізнесу і держави, взаємовигідного й відповідального розподілу їх повноважень;
- 2) оптимізація форм взаємодії бізнесу і влади в процесі обґрунтування та реалізації стратегічних суспільних і приватних ініціатив;
- 3) створення нормативно-правового поля для забезпечення контролю з боку бізнесу і громадських організацій та їх залучення до процесів розробки і реалізації рішень органів державної влади усіх рівнів у сфері державно-приватного партнерства; запровадження механізмів відповідальності за некомпетентні рішення та безпідставне втручання органів державної влади в діяльність бізнесу;
- 4) створення сприятливого інституційного правового, економічного та організаційного середовища, в тому числі для розвитку фінансово-економічних інститутів, які забезпечують інвестування й гарантування приватних інвестицій, незалежних організацій, що здійснюють експертизу проектів та консалтинг та ін.;
- 5) реформування судової системи та забезпечення гарантій стабільності й захисту власності для приватних суб'єктів державно-приватного партнерства, які ефективно працюють у вітчизняному інституційно-правовому полі;
- 6) створення спеціального державного органу з його регіональними представництвами (наприклад, Державне агентство з державно-приватного партнерства), який би реалізовував політику державно-приватного партнерства в країні та за її межами (за участю країни в міжнародних договорах), використовував інно-

³²⁷ Мельник М. І. Формування бізнес-середовища України в умовах інституційних трансформацій : [монографія] / М. І. Мельник ; НАН України. Ін-т регіон. досліджень. – Львів, 2012. – С. 367-369.

ваційні управлінські технології розвитку такого партнерства, здійснював підготовку нормативно-правової та організаційної бази для його розвитку і був би відповідальним перед президентом, урядом і суспільством за весь комплекс питань з цих взаємовідносин;

- 7) надання політичної та правової підтримки вітчизняному приватному бізнесу, який виступає суб'єктом державно-приватного партнерства в міжнародному масштабі; сприяння пошуку партнерів та формуванню позитивного іміджу українських компаній за кордоном;
- 8) підготовка фахівців у сфері державно-приватного партнерства;
- 9) створення сприятливої суспільної думки щодо передачі приватному сектору функцій володіння й користування об'єктами державної й муніципальної власності;
- 10) реалізація економічних партнерських відносин на засадах соціальної відповідальності бізнесу і держави.

Зокрема, для активізації впровадження форм ДПП в Україні, в тому числі у малих містах, необхідно:

в інституційно-правовій сфері:

- обґрунтувати перелік перспективних соціальних проектів (пріоритетів) у сфері державно-приватного партнерства і їх включення у державні та регіональні стратегії та програми соціально-економічного розвитку;
- підготувати пакет типових документів в сфері державно-приватного партнерства, зокрема щодо процедури конкурсного відбору соціально вагомих проектів та партнерів, типового договору, критеріїв оцінки ризиків, форми фінансово-економічного аналізу, моніторингу та оцінки ефективності реалізації проекту;
- розробити систему гарантій для інвесторів та іноземних кредиторів суспільних проектів в рамках державно-приватного партнерства, відшкодування вартості капіталовкладень; удосконалити законодавство в сфері держзакупівель в частині забезпечення прозорості та справедливості тендерних процедур для всіх зацікавлених учасників;
- завершити правове оформлення власності на землю різного призначення в Україні, а також розробити чіткий механізм її відчуження (викупу) державою (органами місцевого самоврядування)

у приватних власників для реалізації проектів суспільного значення³²⁸;

- надати повноваження міжурядовому комітету щодо впровадження державної політики державно-приватного партнерства нести відповідальність за зобов'язання держави у партнерстві, ведення реєстрів проектів, ініціювання проектів суспільного значення, надання консалтингової допомоги іншим органам державної влади та місцевого самоврядування щодо партнерства та управління ним;
- поліпшити нормативно-правове забезпечення ДПП: узгодження чинної законодавчої бази щодо використання державної власності при залученні ДПП у частині законів України «Про управління державним та комунальним майном», «Про оренду державного та комунального майна», «Про концесії», «Про концесії на будівництво та експлуатацію автомобільних доріг», «Про фінансовий лізинг, про угоди про розподіл продукції»³²⁹;
- прийняти нові закони: «Про соціальну відповідальність бізнесу», затвердити проект Закону України «Про внесення змін до деяких законів України щодо особливостей передачі в оренду чи концесію об'єктів у сферах теплопостачання, водопостачання та водовідведення, що перебувають у комунальній власності»;
- внести зміни до Бюджетного кодексу щодо регулювання прийняття територіальними громадами міст довготермінових фінансових зобов'язань в рамках ДПП, які також визначатимуть їх статус та порядок надання³³⁰;
- внести зміни до Порядку здійснення місцевих запозичень, затверджених Постановою КМУ №110 від 10.02.2011 р., визначивши, що місцеві запозичення можуть здійснюватися у формах, передбачених законодавством³³¹;
- закріпити норматив для малих міст у державних цільових та регіональних програмах соціально-економічного розвитку,

³²⁸ Рекомендації експертів щодо розвитку державно-приватного партнерства в Україні // Проект «Регіональне врядування та розвиток». – Режим доступу : http://www.rgd.-org.ua/project_activities/round_table/round_table_kyiv/PPP_recommendations_final.pdf.

³²⁹ Жерліцин Д. К. Публічно-приватне партнерство як функціональний механізм удосконалення місцевого самоврядування /Д. К. Жерліцин – Режим доступу : 212.111.196.8:8081/upr_fundament_doslidzhen/.../Куц.doc.

³³⁰ Рекомендації восьмого Фінансово-економічного форуму «Соціально-економічні передумови місцевого розвитку в 2012-2014 роках». – Режим доступу : http://www.-ibser.org.ua/UserFiles/File/Recommendations_Forum_ukr.pdf.

³³¹ Там само.

галузових і бюджетних програмах (субвенції з держбюджету місцевим бюджетам, стабілізаційний фонд), тобто забезпечити справедливий розподіл коштів субвенцій на соціально-економічний розвиток територій³³²;

в організаційній сфері:

- сформувати місцеві та регіональні реєстри об'єктів ДПП;
- удосконалити фінансово-інвестиційний механізм державної підтримки будівництва (придбання) доступного житла, оптимальних для регіону планувальних та конструктивних рішень;
- створити у кожному регіоні координаційний центр сприяння розвитку форм ДПП, який би проводив навчально-роз'яснювальні семінари, наради із головами міських та селищних рад і підприємцями, ознайомлював із кращими практиками впровадження ДПП, а також сприяв ефективній роботі малого та середнього бізнесу на засадах формування державних гарантій.

у фінансовій сфері:

- збільшити питому вагу доходів, які залишаються у місцевих бюджетах, що дозволить змобілізувати ресурси для бюджетів розвитку, а відтак реалізації суспільних проектів в рамках державно-приватного партнерства;
- створити у державному та місцевих бюджетах резервний фонд для надання гарантій під кредити приватних партнерів у рамках ДПП та фонд розвитку стратегічної інфраструктури;
- обґрунтувати критерії надання преференцій для приватного бізнесу при реалізації пріоритетних проектів державно-приватного партнерства.

Проведене дослідження показало, що ефективне партнерство держави й підприємницького середовища є можливим лише за умови повної зрозумілості й передбачуваності стратегії подальшого розвитку країни, стабільності «правил гри» у бізнес-середовищі. В іншому разі існує загроза формальної участі бізнесу у великомасштабних проектах держави з метою самозбереження, а отже, втрати ефективного підприємництва.

³³² Гоцуєнко Н. Розмір має значення. Чим менше місто, тим більше в нього проблем / Н. Гоцуєнко // Дзеркало тижня. – 2010. – №26– Режим доступу: http://dt.ua-/POLITICS/rozmir_mae_znachennya__chim_menshe_misto,_tim_bilshe_v_nogo_problema-60708.html.

Післямова

Пріоритети та перспективи соціально-економічного розвитку малих міст Карпатського регіону лежать у площині підвищення рівня життя місцевого населення та інвестиційної привабливості малих міст в сучасних українських реаліях. Досягнення цих цілей_можливе лише за умови послідовного виконання державою всіх зобов'язань, передбачених затвердженими на сьогодні програмами підтримки розвитку малих міст, а також забезпечення надійного контролю за їх виконанням, проведенням вчасного та достовірного моніторингу їх виконання з подальшою публікацією відповідних результатів у загальнодоступних інформаційних джерелах. Виконання програми підтримки та розвитку малих міст в повному обсязі дасть змогу якісно оцінити її ефективність та врахувати всі наявні недоліки, що в перспективі дозволить розробити більш досконалі методи підтримки та інтенсифікації соціально-економічного розвитку малих міст.

Наприклад, на сьогоднішній день в Україні суттєво активізувалася ресурсно-сировинна тенденція розвитку національного господарства, спрямована на освоєння нових родовищ ресурсів (газ, нафта та ін.) з метою їх експорту та отримання надприбутків. Як засвідчує зарубіжний досвід, прагнення отримати надприбутки при малих затратах несуть загрозу для майбутніх поколінь. Чи не найбільш вразливими в таких умовах є малі міста.

Тому в нинішніх умовах дуже важливо активізувати поглиблене вивчення проблем соціально-економічного розвитку малих міст та, використовуючи кращий вітчизняний і зарубіжний досвід, обґрунтувати перспективні шляхи їх розвитку для окремих регіонів і міської мережі розселення загалом. Певні кроки у цьому напрямі вже зроблено. Так, у Державній цільовій програмі підтримки соціально-економічного розвитку малих міст на 2011–2015 роки проаналізовані найгостріші проблеми розвитку малих міст, окреслені підходи до їх розв'язання та очікувані результати від її реалізації. Разом з тим, вважаємо, що мета даної Програми є недостатньо чітко сформульована, окремі завдання є декларативними.

Враховуючи сказане, пропонуємо:

- 1) конкретизувати стратегічну мету Програми, доповнивши її конкретними показниками. Наприклад, метою Програми розвитку малих міст може бути задеклароване покращання якості життя

- населення, забезпечення показників життя мешканців міста на рівні, не нижчому за середні по Україні;
- 2) окреслити роль і функції малих міст у макрорегіональній та регіональній системах розселення, виявити їх зв'язки із найбільшими агломераціями та периферійними районами з метою визначення завдань розвитку кожного міста в залежності від положенні в економічному каркасі регіону;
 - 3) сформувати систему еталонних параметрів по малих містах в залежності від їх функцій і місця в економічному каркасі території, що дасть змогу здійснити належну діагностику стану й рівня соціально-економічного розвитку міст;
 - 4) врахувати особливості взаємоузгодженості окремих тенденцій розвитку структурних просторових підсистем та елементів малих міст в умовах кризи, які можна відслідкувати на основі аналізу стратегічної, містобудівної та програмної документації розвитку малих міст, оцінки ступеня реалізації її положень та відхилень від принципів просторового ригоризму й можливості досягнення прогностичних параметрів.

В сучасних реаліях особливо важливо здійснювати обґрунтування соціально-економічного розвитку для кожного з малих міст індивідуально. Для цього необхідна державна підтримка, зокрема належне фінансування таких видів робіт. Але, чи не найбільше значення має здійснення координації всіх видів робіт, яку б могла здійснювати Рада міських голів. Для цього вона повинна мати План координаційних дій, для розробки якого слід створити робочу групу з компетентних у цій сфері фахівців.

На наш погляд, для цього доцільно створити єдину інформаційну віртуальну мережу, банк даних по містах (у тому числі й малих). Аналітичні звіти повинні знаходитися у вільному доступі в мережі Інтернет на офіційному сайті Державної служби статистики України, Асоціації міст України або іншої неурядової організації, яка б акумулювала й зберігала інформацію. Якісне й кількісне наповнювання інформаційної бази соціально-економічного розвитку малих міст повинні оцінювати передусім головні споживачі такої інформації: науковці, викладачі вузів, державні службовці, інвестори та населення.

Визначальними передумовами активізації розвитку малих міст є модернізація системи управління міським розвитком і реалізація інноваційної промислової політики, підвищення ефективності міського землекористування, стимулювання розвитку трудового потенціалу та

освітньої інфраструктури, формування сприятливого бізнес-середовища для розвитку малого бізнесу.

Проведене дослідження показало, що модернізація системи управління соціально-економічним розвитком міст потребує удосконалення механізмів нормативно-правового забезпечення функціонування міст, що полягає у чіткому розподілі повноважень між представницькою владою міст та виконавчою владою району і узгодження суперечностей між ними, а також забезпеченні консенсусу між владою, бізнесом і населенням, що виражається у формі державно-приватного партнерства (ДПП). Найбільш перспективними для впровадження сучасних форм ДПП у малих містах визнано сфери житлово-комунального господарства, модернізацію соціальної, транспортної та туристично-інформаційної інфраструктури. Однак, без узгодження нормативно-правових актів неможливо досягнути ефективної співпраці держави й підприємницького середовища, тільки узгоджена дія всіх ланок влади спроможна покращити існуючу економічну базу та у майбутньому забезпечити сталий розвиток малих міст.

Для формування необхідних передумов ефективного вирішення проблем землекористування у малих містах у майбутньому, наш погляд, слід розробити концептуальну модель та пілотну регіональну програму модернізації системи управління землекористуванням у таких містах. Враховуючи те, що Львівщина займає перше місце в Україні за кількістю малих міст, а з іншого боку – в області сформувалися і збереглися досить авторитетні у наукових колах школи регіональної економіки, урбаністики, державного і муніципального управління, землевпорядкування та земельного права, вважаємо, що згадані модель і пілотну програму доцільно розробити саме для Львівської області.

Серед детермінант перспективної системи управління землекористуванням у малих містах виділимо такі: цілі управління, орієнтовані на стратегічний розвиток міст; максимальне задоволення потреб міського населення і забезпечення необхідних умов для збереження природного середовища як головний орієнтир в управлінні; широке використання новітніх технологій менеджменту для досягнення поставлених цілей.

У загальному контексті формування нової парадигми управління територіальним розвитком, що базується на пріоритеті людини, стратегічній орієнтації на розвиток місцевого самоврядування та інноваційному підході до розвитку підприємництва, утвердженні нових поглядів на специфіку і роль просторового ресурсу в соціально-

економічному зростанні вважаємо, що зараз необхідними є подальші дослідження можливостей та перспектив об'єднання методів містобудування і землепорядкування на рівні міст у єдиний напрямок – управління просторовим розвитком міст.

Визначальними складовими формування трудового потенціалу малих міст є демографічно-біологічні та соціально-економічні характеристики трудового потенціалу (зокрема такі як демографічна структура населення, міграційні потоки, стан здоров'я, соціальна захищеність, життєвий рівень населення тощо). Кількісне зменшення населення малих міст внаслідок домінування від'ємних показників відтворення та міграційних тенденцій, професійно-кваліфікаційна стагнація у сфері становлення та реалізації трудового потенціалу у перспективі проявлятиметься не лише у кількісно-якісних деформаціях розвитку трудового потенціалу, але і у скороченні соціально-економічного потенціалу малих міст, зниженні потенційних можливостей зростання конкурентних позицій малих міст у економічному просторі держави. З метою стимулювання розвитку трудового потенціалу необхідними є практичні кроки та нові наукові напрацювання щодо проблематики модернізації існуючих та розвитку нових об'єктів сфери послуг та виробництва, розвитку підприємництва, розгалуженої інформаційно-технологічної та освітньо-кваліфікаційної мережі. За таких умов території малих міст можуть стати досить привабливими для проживання та реалізації потенціалу праці населення.

На жаль, стан розвитку освітньої інфраструктури у малих містах не спроможний задовольнити наявний попит серед населення на освітні послуги та сприяти реалізації задекларованих принципів отримання безперервної освіти впродовж життя. Для покращення ситуації та підняття рівня освіти у малих містах на новий якісний рівень недостатньо запропонувати ряд заходів у освітній сфері, доцільніше розробити та впроваджувати комплекс заходів, які б сприяли всебічному розвитку соціально-економічної сфери малого міста.

Гострою необхідністю для розвитку вітчизняного бізнесу як основного рушія піднесення економіки малих міст Карпатського регіону є формування сприятливого бізнес-середовища зі встановленням чітких і прозорих «правил гри», усуненням бар'єрів для ведення бізнесу, забезпеченням конкуренції та ефективної дозвільної системи й регуляторної політики. Крім того, інституційні трансформації вітчизняного бізнес-середовища повинні забезпечувати створення вбудованих механізмів стимулювання суб'єктів підприємництва до

підвищення обсягів та ефективності виробництва, модернізації виробничої матеріально-технічної бази; стабільні (прозорі, визначені) умови підприємницької діяльності без обмежень її свободи.

Для активізації інноваційного розвитку промисловості малих міст Карпатського регіону необхідним є: відновлення промислового комплексу малих міст на умовах тісної інтеграції науки і виробництва; відновлення та забезпечення прозорості, стабільності і ефективності фіскальних преференцій для інноваційно активних промислових підприємств у малих містах; поглиблення міжнародної економічної інтеграції у рамках Карпатського Єврорегіону зі створенням координуючого органу з питань інноваційного співробітництва; забезпечення більш тісної співпраці між учасниками технопарку «Яворів»; залучення ІТ-компаній до участі у технопарку «Яворів» для впровадження новітніх інформаційних технологій у діяльність інших учасників для ефективної організації бізнес-середовища; залучення інвестицій в реальні бізнес-плани конкретних інноваційно-інвестиційних проєктів; широке залучення банківської мережі до реалізації інноваційних проєктів у малих містах та кредитування інноваційних промислових проєктів шляхом створення спеціалізованого регіонального інноваційного комерційного банку.

Для реалізації виокремлених вище завдань органам влади усіх рівнів доцільно активніше залучати наукові інституції, що займаються питаннями регіонального розвитку. У Західному регіоні України таким є Інститут регіональних досліджень НАН України, в якому сконцентрований потужний науковий потенціал, що здатний здійснювати необхідні теоретичні дослідження і має відповідний досвід у розробці стратегій і програм розвитку різного рівня, у тому числі і для малих міст.

При розробці таких науково-прикладних обґрунтувань по міських поселеннях Львівської області важливо враховувати їх функціональність. За цією ознакою пропонуємо виділяти такі типи міських поселень:

- промислові (Борислав, Червоноград, Яворів, Новий Розділ, Сокаль, Стебник, Новояворівськ);
- транспортні (Городок, Самбір, Золочів);
- рекреаційні (Трускавець, Моршин, Великий Любінь, Немирів, Славське);
- торговельно-прикордонні (Мостиська).

При розробці обґрунтувань соціально-економічного розвитку малих міст доцільно розробляти специфічні заходи, які б сприяли, з

одного боку підсиленню профілюючої функції, а з іншого боку були б спрямовані на диверсифікацію функцій малих міст.

Отже, сучасний стан малих міст Карпатського регіону в системі соціально-економічного розвитку України характеризується залежно від місця, яке посідає економіка того чи іншого міста в системі регіонального та загальнонаціонального поділу праці. В умовах економічної кризи у найкращому стані опинились ті міста, які є супутниками великих міст. У найгіршому становищі опинились міста з монофункціональною структурою економіки. Тому стратегічним напрямом оптимізації використання інтегрального потенціалу малих міст є поступове подолання диспропорцій розвитку виробничої та соціальної інфраструктури, показників рівня та якості життя населення порівняно з населенням інших міст України.

Список використаних джерел

1. Адамов Б. І. Організаційно-економічні основи управління розвитком міст / Б. І. Адамов. – К. : ГРОТ, 1998. – 215 с.
2. Азаренков Л. С. Образ, имидж, продвижение как составные части маркетинга города / Л. С. Азаренков. – Режим доступа : http://archvuz.ru/-magazine/Numbers/2004_02/print.html?Pr=K01-20/k03.
3. Алаев Э. Б. Социально-экономическая география: Понятийно-терминологический словарь. – М. : Мысль, 1983. – 350 с.
4. Аналітичний звіт за результатами соціологічного опитування мешканців м. Українка // Грантова програма для громадських організацій міста України; Громадська організація «Молодіжний парламент»; Проект «Партнерство влади і громади – запорука сталого розвитку». – 2012. – 24 с.
5. Андренко Е. А. Факторы, влияющие на социально-экономические проблемы малых городов Харьковского региона / Е. А. Андренко – Режим доступа : http://eprints.ksame.kharkov.ua/350/1/172-181_Андренко.pdf.
6. Ахизер А. С. Социальное воспроизводство и город / А. С. Ахизер // Общественное воспроизводство: экологические проблемы / отв.ред. А. С. Ахизер. – М., 1991.
7. Байцим В. Ф. Підходи до формування стратегічних цілей програм розвитку регіонів та регіональної економічної політики / В. Ф. Байцим, С. Г. Самара – Режим доступу : www.nbuv.gov.ua/e-journals/tppd/2008-3/R_5/08bvfpz.pdf.
8. Балацький Є. О. Бюджет міста у системі фінансів території : [монографія] / Є. О. Балацький. – Суми : ДВНЗ «УАБС НБУ», 2011. – 302 с.
9. Беляев В. И. Маркетинг территорий и преодоление депрессивного состояния регионов России / В. И. Беляев // Вестник Томского государственного университета. Региональная экономика. – 2008. – №4. – С. 46-61.
10. Бельський П. Дослідження проблем конкурентоспроможності / П. Бельський // Вісник НАН України. – 2007. – №5. – С. 8-18.
11. Білоконь Ю. Містобудівні проблеми сталого розвитку малих міст України / Ю. Білоконь – Режим доступу : www.nbuv.gov.ua/portal/-natural/dprmu/2008_15/1_Bilokon.pdf.
12. Білоконь Ю. Територіальне планування в Україні: європейські засади та національний досвід / Ю. Білоконь // Досвід та перспективи розвитку міст України : [зб. наук. праць]. – 2009. – № 16. – С. 9-23.

13. Блащук Л. Проблеми урбанізації та міського розселення / Л. Блащук // Ефективність державного управління: збірник наукових праць. – 2010. – Вип. 23. – С. 210-220.
14. Богачев С. М. Проблемы и перспективы развития методологии градоведения // С. М. Богачев/ Город, регион, государство: экономико-правовые проблемы градоведения : [сб. научн. тр.] / НАН Украины. Ин-т экон.-правовых исследований. – Донецк : ООО «Юго-Восток, ЛТД». Том 1. Город, регион, государство: экономико-правовые проблемы градоведения. – 2007. – 346 с.
15. Боже-Гарнье Ж. Очерки по географии городов / Боже-Гарнье Ж., Шабо Ж. – М. : Прогресс, 1967. – 424 с.
16. Бойко-Бойчук О. Категорія «місто»: сутність, визначення // Управління сучасним містом // Науково-практичний журнал. – 2005. – № 3-4/7-12. – С. 47-59.
17. Бойко-Бойчук О. Підходи до формування механізмів державної підтримки розвитку малих міст України / О. Бойко-Бойчук – Режим доступу : www.municipal.gov.ua/data/loads/2009_boiko-boychuk.doc.
18. Бойко-Бойчук О. В. Проблеми міста як підґрунтя ефективного управління його розвитком. / О. Бойко-Бойчук – Режим доступу : www.pnbuv.gov.ua/Portal/Soc_Gum/Apdu/2009_1/.../01.pdf.
19. Бойко-Бойчук О. В. Державне управління розвитком міста: моделі та механізми : [монографія] / О. В. Бойко-Бойчук. – К. : Пульсари, 2010. – 236 с.
20. Большая советская энциклопедия. – Режим доступа: <http://slovari.yandex.ru/dict/bse/article/00019/78500.htm?text=%D0%93%D0%BE%D1-%80%D0%BE%D0%B4%D1%81%D0%BA%D0%B8%D0%B5%20%D0%BF%D0%BE%D1%81%D0%B5%D0%BB%D0%B5%D0%BD%D0%B8%D1%8F,&stpar1=1.1.1>.
21. Брендинг міст: досвід країн Вишеградської групи для України / за заг. ред. О. І. Соскіна. – К. : Вид-во «Інститут трансформації суспільства», 2011. – 80 с.
22. Буднік М. Н. Розробка та реалізація проектів соціально-економічного розвитку в умовах великих міст в єврозоні «Слобожанщина» / М. Н. Буднік, О. В. Саприка, В. О. Саприка – Режим доступу : eprints.kharkov.ua/1841/1/м.н.буднік.pdf.
23. Буднікевич І. М. Муниципальный маркетинг: теорія, методологія, практика / І. М. Буднікевич. – Чернівці : Чернівецький нац. ун-тет, 2012. – 645 с.
24. Буднікевич І. М. Напрямки маркетингових досліджень рекреаційно-туристичної сфери Чернівецької області: стан та перспективи розвитку

- / І. М. Буднікевич, О. В. Кифяк // Сталий розвиток економіки. – 2010. – № 3. – С. 122-127.
25. Буднікевич І. М., Філіпчук Н. В. Чинники формування якості життя міського населення / І. М. Буднікевич, Н. В. Філіпчук // Схід. – 2011. – №1(108). – С. 186-191.
26. Быковских А. М. Взаимодействие малых и средних городов и районов в условиях социально-экономической трансформации / А. М. Быковских – Режим доступа : www.vestnik.vsu.ru/pdf/geograph/2003/02bykovskih.pdf.
27. Быстрова Т. Ю. Пути и следствия формирования позитивного имиджа города / Т. Ю. Быстрова. – Режим доступа : http://www.urau.ru/reports/usspe_c_2003/thesesofreports/t160a.htm.
28. Вакуленко В. Міський маркетинг як інструмент стратегічного планування економічного розвитку міста / В. Вакуленко // Управління сучасним містом. – 2002. – № 4-6. – С.92-95.
29. Варнавский В. Государственно-частное партнерство в России: проблемы становления / В. Варнавский – Режим доступа : <http://www.strana-oz.ru/?numid=21&article=988>.
30. Васильченко Г. Місцевий економічний розвиток та прямі іноземні інвестиції / Г. Васильченко // Галицький економічний вісник. – 2009. – № 1. – С. 40-46.
31. Великий тлумачний словник сучасної української мови / уклад. і гол. ред. В. Т. Бусол. – К. : Ірпінь, 2005. – 1728 с. – Режим доступу : <http://www.slovnuk.net/?swrd=%F0%E5%E9%E2%E8%ED%E3>.
32. Великі проблеми малих міст. – Режим доступу : <http://www.auc.org.ua/regions/documents/publications/?sid=13&id=19657>.
33. Визгалов Д. Развитие российских городов: виды на будущее / Д. Визгалов // Маркетинг городов и регионов. – М. : CMD, 2010. – С. 35-36.
34. Визгалов Д. В. Города – лучший бренд России / Д. В. Визгалов // Городской альманах. – Вып. 3. – М. : Фонд «Институт экономики города», 2008. – С. 17-18.
35. Визгалов Д. В. Маркетинг города: практики в поисках теории / Д. В. Визгалов // Маркетинг в России и за рубежом. – 2008. – №3(65). – С. 78-85.
36. Викисловарь – ригоризм. – Режим доступа : <http://ru.wiktionary.org/wiki/%D1%80%D0%B8%D0%B3%D0%BE%D1%80%D0%B8%D0%B7%D0%BC>.
37. Вирт Л. Избранные работы по социологии / Л. Вирт ; [пер. с англ. В. Г. Николаева]. – М., 2005. – Режим доступу : www.hse.ru/data/2010/11/02/.../Вирт%20-%20урбанизм.doc.

38. Вишиванюк М. М. Діагностика соціально-економічних проблем розвитку малих міст Івано-Франківської області в контексті мінімізації наслідків фінансової кризи / М. М. Вишиванюк // Університетські наукові записки. Часопис Івано-Франківського університету права ім. Короля Данила Галицького. – Івано-Франківськ : ред.-вид. відділ Івано-Франківського університету права ім. Короля Данила Галицького, 2010. – №2. – 224 с. – С. 146-158.
39. Вишиванюк М. М. Європейський досвід управління малими містами / М. М. Вишиванюк // Україна у міжнародному просторі. Проблеми бізнесу, політики, права: матеріали IV Міжнародної науково-практичної конференції / за ред. Л. А. Янковської. – Львів : ЛУБП, 2010. – С. 133-134.
40. Вишиванюк М. М. Зарубіжний досвід регулювання розвитку малих міст та можливості його застосування у вітчизняній практиці / М. М. Вишиванюк // Економіка: проблеми теорії та практики : [зб. наук. праць]. – Вип. 260: В 6 т. – Т. II. – Дніпропетровськ : ДНУ. – 2010. – С. 470-479.
41. Вишиванюк М. М. Міграційна поведінка населення малих міст Івано-Франківської області / М. М. Вишиванюк // Соціально-економічні проблеми сучасного періоду України. Міграційні процеси в умовах політичного середовища регіону : [зб. наук. пр.] / НАН України. Ін-т регіон. досл.; відп. ред. Є. І. Бойко. – Львів, 2009. – Вип. 6 (80). – С. 524-530.
42. Вишиванюк М. М. Напрями удосконалення управління соціально-економічним розвитком малих міст регіону / М. М. Вишиванюк // Модернізація суспільного сектору економіки в умовах глобальних змін. Друга частина : [зб. наук. пр.] Міжнародної наук.-практ. конференції (Тернопіль, 22-23 жовтня 2009 р.). – С. 41-43.
43. Вишиванюк М. М. Проблеми соціально-економічного розвитку малих міст Івано-Франківської області / С. Д. Щеглюк, М. М. Вишиванюк // Матеріали VIII Международной научно-практической конференции «Устойчивое развитие городов. Управление проектами и программами городского и регионального развития»; Харьк. нац. акад. гор. хоз-ва. – Х. : ХНАГХ, 2010. – 239 с. – С. 128-130.
44. Вишиванюк М. М. Проблеми функціонування малих міст регіону та пошук шляхів їх вирішення / М. М. Вишиванюк // Наукові записки Львівського університету бізнесу та права. Випуск 3 : [зб. наук. пр.] / гол. ред. Л. А. Янковська]. – Львів : Сполом, 2010 – С. 257- 259.
45. Вишиванюк М. М. Шляхи подолання кризових явищ у забезпеченні процесів життєдіяльності малих міст регіону / М. М. Вишиванюк // Суспільно-політичні та соціально-економічні процеси в регіонах: [зб.

- наук. пр.] / НАН України. Ін-т регіональних досліджень; відп. ред. Є. І. Бойко. – Львів, 2009. – Вип. 5 (79). – С. 219-229.
46. Вищі навчальні заклади. Державна служба статистики України. – Режим доступу : ukrstat.gov.ua/operativ/operativ2005/osv_rik/osv_u/vuz_u-.html.
 47. Вікіпедія – Режим доступу : <http://uk.wikipedia.org/wiki/%D0%9C%D1%96%D1%81%D1%82%D0%BE>.
 48. Вікіпедія. Рогатин – Режим доступу : <http://uk.wikipedia.org/wiki/%D0%A0%D0%BE%D0%B3%D0%B0%D1%82%D0%B8%D0%BD>.
 49. Вітлінський В. В. Моделювання економіки : навч.-метод. посібник для самост. вивч. дисц. / В. В.Вітлінський, Г. І. Великоіваненко. – К. : КНЕУ, 2004.
 50. Выборова Е. Н. Финансовая диагностика на уровне субъекта хозяйствования (к постановке вопроса) / Е. Н. Выборова. – Режим доступа : www.m-economy.ru/art.php3?artid=20236.
 51. Габрель М. М. До проблеми вдосконалення методологічних основ оновлення генеральних планів міст / М. М. Габрель // Современные проблемы архитектуры и градостроительства: научно-технический сборник. – Вып. 13/ гл. ред. Н. М. Демин. – К. : КНУСА, 2006. – 220 с.
 52. Галич. Туристична Івано-Франківщина. – Режим доступу : <http://ourism.if.ua/ua/if/all/citys/galych/>.
 53. Гапоненко А. Н. Конкурентоспособность экономических организаций как основа социального и экономического роста : (социологический анализ управленческого опыта российских фирм) : дис. ...канд. социол. наук : 22.00.08 / Гапоненко Анастасия Николаевна. – М., 2007. – 20 с.
 54. Гапоненко О. Л. Применение новых технологий менеджмента в региональном и муниципальном управлении / О. Л.Гапоненко. – Режим доступа : <http://www.koism.rags.ru/publ/-articles/03.php>.
 55. Геєць В. Ліберально-демократичні засади: курс на модернізацію України / В. Геєць // Економіка України. – 2010. – № 3. – С. 4-20.
 56. Генисаретский О. И. Пространственное развитие и стратегическое управление / О. И. Генисаретский // Стратегическое планирование в муниципальном управлении. Введение в предмет. – М. : Московский общественный научный фонд, 2000. – С. 118-146.
 57. Герасимчук З. В. Особливості типології міст як передумова ефективного стратегічного управління їх розвитком / З. В. Герасимчук, О. В. Серeda // Економічний форум. – 2012. – №1.
 58. Глоссарий. – Режим доступа : http://www.glossary.ru/cgi-bin/gl_sch2.-cgi?RDuwukg.

59. Гнатенко М. К. Форми та методи державної підтримки регіонального інноваційного розвитку / М. К. Гнатенко // Економічний простір. – 2008. – №8. – С. 126-134.
60. Головне управління статистики в Івано-Франківській області. – Режим доступу : <http://www.if.gov.ua/modules.php?name=Content&pa=show-page&pid=396>.
61. Город как самоорганизующаяся система и управляемый объект. – Режим доступа : <http://www.rustrana.ru>.
62. Городяненко В. Г. Соціологія : підручник / В. Г. Городяненко. – 3-тє вид., доп. – К. : ВЦ «Академія», 2008. – 544 с.
63. Господарський кодекс України // Відомості Верховної Ради України. – 2003. – №18. – №19-20; – №21-22. – С. 144.
64. Государственное управление: основы теории и организации : учебник / под ред. В. А. Кобзаненко. – М. : Статут, 2000. – 912с.
65. Гречаник В. П. Державна політика житлового будівництва в Україні як чинник людського розвитку / В. П. Гречаник, С. М. Васильченко – Режим доступу : www.nbuv.gov.ua/portal/Soc_Gum/Vpu/Ekon/2009_7/-9.pdf.
66. Гринкевич С. С. Вплив міграції на розвиток трудового потенціалу в умовах євроінтеграційних процесів/ С. С. Гринкевич, І. С. Постна / Науковий вісник НЛТУ України : зб. наук.-техн. праць. – Львів : РВВ НЛТУ України. – 2010. – Вип. 20.15. – 360 с.
67. Гринько Р. І. Термінологічний словник ринкової економіки: глобалізація, маркетинг, статистика, страхування, фінанси / Р. І. Гринько, О. Р. Гринько. – Львів : НВФ «Українські технології», 2006. – 216 с.
68. Гриньова В. М. Механізми реалізації структурно-інноваційної трансформації економіки України / В. М. Гриньова, О. Є. Попов // Майбутнє України: стратегія поступу. – Донецьк: ТОВ «Юго-Восток, Лтд», 2008. – С. 244-289.
69. Гудзь П. В. Науково-методичні підходи до розробки плану маркетингу курортного міста / П. В.Гудзь, М. В. Гудзь. – Режим доступу : http://www.nbuv.gov.ua/Portal/Soc_Gum/En/EM/2008_5_1/Zbirnik_EM_08_1_131.pdf
70. Данилишин Б. М. Продуктивні сили: місце і роль у системі економічної науки та суспільного поступу / Б. М. Данилишин // Продуктивні сили України. – 2006. – № 1. – С. 5 – 19.
71. Демографічний розвиток Львівщини у статистичних показниках. Населення Львівської області : [демографічн. щорічн.] / Держкомстат України. Головне управління статистики у Львівській області. – Львів, 2009. – 113 с.

72. Демографічний стан на Львівщині. Комплексна економічна доповідь. / Державна служба статистики України. Головне управління статистики у Львівській області. – Львів, 2012.
73. Державна цільова програма підтримки соціально-економічного розвитку малих міст на 2011–2015 роки. – . – Режим доступу : <http://zakon1.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=1090-2010-%EF>
74. Державне управління: проблеми адміністративно-правової теорії та практики / Авер'янов В.Б. та ін. ; за заг. ред. В. Б.Авер'янова. – К. : Факт, 2003. – 384 с.
75. Державний комітет статистики України. Банк даних «Статистика населення України» . – Режим доступу : ukrstat.gov.ua.
76. Державні будівельні норми України (Містобудування. Планування і забудова міських і сільських поселень. ДБН 360-92**). Видання офіційне. Держкомітет будівництва, архітектури та житлової політики України. – К., 2002. – Режим доступу : <http://dbn.at.ua/load/1-1-0-3>.
77. Джарол Б. Мангейм Политология. Методі исследования : пер. с англ. / Мангейм Д. Б., Рич Р. К. ; предисл. А. К. Соколова. – М. : Весь мир, 1997. – 554 с.
78. Долбунов А. А. Маркетинговая концепция управления предприятием / А. А. Долбунов // Маркетинг в России и за рубежом. – 1998. – №2. – С. 45-50.
79. Долинська міська рада. – Режим доступу : http://dolyna-rada.gov.ua/-index.php?subaction=showfull&id=1228819455&archive=1271771063&start_from=&ucat=1&do=archives.
80. Европейская хартия местного самоуправления, Страсбург, 15.10.1985. – Режим доступа : <http://conventions.coe.int/Treaty/Commun/QueVoulezVous.asp?NT=122&CM=1&CL=RUS>.
81. Економіка міст: Україна і світовий досвід / за ред. В. Макухи. – К. : Основи, 1997. – 243 с.
82. Економічне і соціальне становище Івано-Франківської області за січень–лютий 2010 року : [стат. бюлетень] // Головне управління статистики в Івано-Франківській області Державний комітет статистики України. Івано-Франківськ. – 2010. – 170 с.
83. Енциклопедія соціології. – Режим доступу : <http://slovari.yandex.ru/-dict/sociology/article/soc/soc-0251.htm?text=%D0%B3%D0%BE%D1%80%D0%BE%D0%B4&stpar1=1.1.4>.
84. Європейська ландшафтна конвенція (2000 р.). (ETS N176) . – Режим доступу : zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=994_154.
85. Єрохін С. А. Структурна трансформація національної економіки: теоретико-методологічний аспект / С. А. Єрохін. – К. : Світ знань, 2002. – 528 с.

86. Житловий фонд області станом на 1 січня 2009 року. Головне управління статистики в Івано–Франківській області . – Режим доступу : http://stat.if.ukrtel.net/NEW_PAGE/NEW_2009/NEW_144.htm.
87. Жихор О. Б. Соціально-економічний вимір розвитку науки і науково-технічної діяльності в регіонах України: монографія / О. Б. Жихор. – Львів : Ліга-Прес, 2008. – 248 с.
88. Жук В. Соціально-економічні проблеми розвитку монофункціональних міст / В. Жук. – Режим доступу : <http://www.niss.gov.ua/Monitor/Jul2009/33.htm>.
89. Загарницька І. Дошкільна освіта в контексті пріоритетів державної освітньої політики України / І. Загарницька – Режим доступу: http://www.nbuv.gov.ua/portal/Soc_Gum/Vird/2010_11/3.pdf
90. Заєць А. Законодавче забезпечення місцевого самоврядування / А. Заєць – Режим доступу : http://www.municipal.gov.ua/data/loads-/8slyhan_zbirknik_innovac_statta_zaec.doc.
91. Заклади освіти у Львівській області : стат. зб. – Львів, 2012. – 102 с. – С. 22.
92. Закон України «Про архітектурну діяльність». – Режим доступу : <http://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?page=2&nreg=687-14>.
93. Закон України «Про Генеральну схему планування території України» // Відомості Верховної Ради. – 2002. – № 30. – Ст. 204.
94. Закон України «Про затвердження Загальнодержавної програми розвитку малих міст» // Відомості Верховної Ради України. – 2004. – №24. – Ст. 332. – Режим доступу : <http://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=1580-15&p=1280311857517532>.
95. Закон України «Про землеустрій» // Офіційний вісник України. – 2003. – № 25. – С. 122.
96. Закон України «Про місцеве самоврядування в Україні» // Відомості Верховної Ради України. – 1997. – № 24. – С.3
97. Закон України «Про місцеві державні адміністрації // Відомості Верховної Ради України. – 1999. – №20-21. – Ст. 190. – Режим доступу : <http://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=586-14&-pass=4/UMfPEGznhhMYw.Zi4oHAV3HI4qUs80msh8Ie6>.
98. Закон України “Про основи містобудування” . – Режим доступу : <http://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=2780-12>.
99. Закон України «Про передачу об’єктів права державної та комунальної власності» // Офіційний вісник України. – 1998. – № 13. – С. 3.
100. Закон України «Про планування й забудову території». – Режим доступу : <http://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=1699-14>.
101. Закон України «Про планування та забудову територій» від 20 квітня 2000 р. – №1699-III. – С. 22.

102. Закон України «Про розмежування земель державної та комунальної власності» // Офіційний вісник України. – 2004. – №28. – Т. 1. – С. 13.
103. Закон України «Про стимулювання розвитку регіонів» // Відомості Верховної Ради України. – 2005. – №51. – Ст. 548. Із змінами, внесеними згідно із Законами №3235-IV (3235-15) від 20.12.2005, ВВР, 2006, №9, №10-11, Ст.96 №1562-VI (1562-17) від 25.06.2009, ВВР, 2009, №51, Ст.756. – Режим доступу : <http://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=2850-15&pass=4/UMfPEGznhhMYw.Zi4oHAV3-PI4qUs80msh8Ie6>.
104. Закон України «Про Генеральну схему планування території України» №3059-14, від 07.02.2002 р. – Режим доступу : <http://zakon1.rada.gov.ua>.
105. Закон України «Про затвердження Загальнодержавної програми розвитку малих міст» №1580-15 від 04.03.2004 р. – Режим доступу : <http://zakon1.rada.gov.ua>.
106. Засідання круглого столу «Ресурсний потенціал міст районного значення у соціально-економічному розвитку країни». – Режим доступу : <http://www.niss.gov.ua/Table/14042009/140409.htm>.
107. Заставецький Т. Система міських поселень агропромислового регіону в умовах трансформації суспільства / Т. Заставецький. – Тернопіль, 2005. – Режим доступу : <http://ukr-tur.narod.ru/geourban/urbanizaz/-urbanizazia.htm>.
108. Заставний Ф. Д. Економічні райони України. Реалії та перспективи / Ф. Д. Заставний. – Львів, 2010. – 222 с. – (Серія «Природно-географічні, історичні, національно-культурні, національно-політичні»)
109. Здравомыслов А. Г. Методология и процедура социологического исследования / А. Г. Здравомыслов. – М. : Мысль, 1969.
110. Земельний кодекс України від 25 жовтня 2001 року №2768-III зі змінами та доповненнями. – С. 180.
111. Земцова Т. Н. Проблемы создания информационного пространства малых городов России (на примере города Оренбурга) / Т. Н. Земцова – Режим доступа : http://vestnik.osu.ru/2008_2/4.pdf.
112. Зємба М. Інтегрований підхід до питання міграції / М. Зємба. – Люблін : Вид-во Люблінського католицького ун-ту, 2008. – 125 с.
113. Зотов В. Б. Муниципальное управление : [учебник для вузов] / В. Б. Зотов, З. М. Макашева. – М. : ЮНИТИ, 2002. – 279 с.
114. Итоги туристического сезона . – Режим доступу : <http://www.ustgazeta.ru/2009-08-30-19-42-57/38-4-410-280110/506-2010-01-29-19-32-41>.
115. Івано-Франківська обласна державна адміністрація . – Режим доступу : <http://www.if.gov.ua/modules.php?name=Content&pa=showpage&pid=308>.

116. Івченко А. Міста України. Довідник. / А. Івченко/ – К. : НВП «Картографія», 1999. – 136 с.
117. Іноземні інвестори збільшують обсяги вкладень в економіку області. Прес-випуск. – Режим доступу : http://stat.if.ukrtel.net/NEW_PAGE/-NEW_2009/NEW_362.htm.
118. Казьмір Л. П. Інституціональний підхід в теорії управління землекористуванням / Л. П. Казьмір // Землеустрій і кадастр. – 2010. – №2. – С. 24–34.
119. Казьмір Л. П. Управління просторовим розвитком регіону і територіальний маркетинг / Л. П. Казьмір // Матеріали І Міжнар. наук.-практ. інтернет-конф. «Наука–2006». – Львів : Укр. технології, 2006. – С. 129-133.
120. Казьмір Л. П. Управлінські інновації як чинник активізації розвитку сільських територій / Л. П. Казьмір // Наука, інновації та розвиток регіонів : Матеріали Міжнар. форуму. – Львів : ЛьвЦНТЕІ, 2005. – С. 64-67.
121. Как провести социологическое исследование: В помощь идеолог. активу/ под ред. М. К. Горшкова и Ф. Э. Шерги. – М. : Политиздат, 1985. – 223 с.
122. Карий О. І. Аналіз впливу зовнішніх і внутрішніх чинників на формування середовища проживання українських міст / О. І. Карий, Н. Ю. Глинський, П. М. Мавко // Економічний простір. – 2008. №20/2. С.77.
123. Карий О. І. Особливості малих і середніх міст у процесі стратегічного планування їх комплексного розвитку / О. І. Карий // Соціально-економічні проблеми сучасного періоду України : [зб. наук. пр.] / Ін-т регіон. досліджень НАН України. – 2011. – Вип. 4 (90). Малі міста регіону: діагностика соціально-економічного стану, посткризові завдання розвитку. – С. 79-88.
124. Карлова О. А. Функціонування міста як складної соціально-економічної системи / О. А. Карлова, Р. Е. Гуляк – Режим доступу : eprints.ksame.kharkov.ua/4171/1/3-11_карлова_o.a..pdf.
125. Карпова Т. Ю. Управление развитием города: маркетинговый аспект / Т. Ю. Карпова. – Режим доступу : http://www.lib.csu.ru/vch/7/2003_-01/016.pdf
126. Кількість суб'єктів ЄДРПОУ по містах та районах на 1 січня 2010 р. / Головне управління статистики у Івано-Франківській області. – Режим доступу : <http://stat.if.ukrtel.net/EX/re2.htm>.
127. Коган Л. Б. Урбанизация / Л. Б. Коган, В. В. Покшишевский // Большая Советская Энциклопедия. – М., 1977. –С. 72–73.

128. Коган Л. Б. Урбанизация и некоторые вопросы городской культуры / Л. Б. Коган // Урбанизация, научно-техническая революция и рабочий класс / отв.ред. О. Н.Яницкий. – М., 1972.
129. Козирев П. Выбирайтесь своей колеей! / П. Козирев // Дзеркало тижня. – 2008. – №26(705). – Режим доступу : www.dt.ua.
130. Коломийчук В. С. Соціально-економічний розвиток адміністративного району: теорія, методологія, практика / В. С. Коломийчук. – Тернопіль : ТОВ «Терно-Граф», 1998. – 316 с.
131. Колотко Г. Від ідеології неолібералізму до нового прагматизму / Г. Колотко // Економіка України. – 2010. – № 9. – С. 4–11.
132. Комарницька Г. О. Сучасний стан та проблеми розвитку малих міст Карпатського регіону // Соціально-економічні проблеми сучасного періоду України. Малі міста регіону: діагностика соціально-економічного стану, посткризові завдання розвитку: зб.наук.праць / Г. О. Комарницька, Ю. С. Яцишин, М. М. Дуран ; НАН України. Ін-т регіональних досліджень ; редкол.: В. С. Кравців (відп.ред.). – Львів, 2011. – С. 27-41.
133. Конституція України (Із змінами, внесеними згідно із Законом №2222-IV від 08.12.2004) // Відомості Верховної Ради України. – 2005. – № 2. – С.44.
134. Концепція державної регіональної політики. – Режим доступу : <http://www.minregionbud.gov.ua/index.php?id=895>.
135. Корнієнко М. І. Муніципальне право України. Концептуальні та організаційно-правові системи : підручник / М. І. Корнієнко. – К. : Алеута, 2005. – 144 с.
136. Котлер Ф. Маркетинг для государственных и общественных организаций / Ф. Котлер, Н. Ли. – СПб. : Питер, 2008. – 384 с.
137. Кравченко В. В. Конституційне право України : навч. посібник / В. В. Кравченко ; вид. 3-тє, виправл. та доповн. – К. : Атіка, 2004. – 510 с.
138. Круш П. В. Регіональне управління : навч. посібник / П. В. Круш, О. О. Кожемяченко. – К. : Центр учбової літератури, 2007. – 248 с.
139. Круш П. В., Максименко І. А. Регулююча функція держави та її роль у формуванні ринкового інституційного середовища / П. В. Круш, І. А. Максименко // Наукові праці ДонНТУ. – 2004. – Вип. 75. – С. 223-229. – (Серія: економічна).
140. Курмаєв П. Ю. Аналіз нормативно-правового забезпечення процесу управління соціально-економічним розвитком на регіональному рівні / П. Ю. Курмаєв // Економічний простір. – 2009. – №24. – С. 39.
141. Лаппо Г. М. География городов / Г. М. Лаппо. – М. : Гуманит. Изд. Центр ВЛАДОС, 1997. – 480 с.

142. Линч К. Образ города / К. Линч. – М. : Стройиздаи, 1982. – 328 с.
143. Лук'янихіна О. А. Соціо-екологічна спрямованість державних стратегій розвитку міських територій / О. А. Лук'янихіна, О. М. Теліженко, В.О. Лукянихін // Город, регион, государство: экономико-правовые проблемы хозяйствования : в 2-х т. Т.2: сб. научн. тр. / НАН Украины. Институт экономико-правовых исследований. – Донецк: изд-во «Ноулидж», 2009 – С. 53-57.
144. Лучшие города и регионы Украины Топ-100 // Українська Інвестиційна Газета. – 2010. – № 2.
145. Малый город. –М., 1972.
146. Мальцев О. М. Місце економічної діагностики в моніторингу реалізації стратегії / О. М. Мальцев, О. С. Мельникова // Економіка будівництва і міського господарства. – 2005. – Том 1. – №1. – С. 7-12.
147. Манджиев А. К. К вопросу о классификации и типологии городов / А. К. Манджиев // Вестник Калмыцкого института социально-экономических и правовых исследований. – 2002. – №7. – С. 7-13.
148. Маркетинг мест. Привлечение инвестиций, предприятий, жителей и туристов в города, коммуны, регионы и страны Европы / Ф. Котлер, К. Асплунд, П. Рейн и др. – СПб. : Стокгольмская школа экономики, 2005. – 382 с.
149. Маркетинг территорий: стратегическое решение. Москва, Голицыно, 19 марта 2009 г. – Режим доступа : www.koism.rags.ru/teach/materials/-marketing_territoriy.pp
150. Матяш С. Человек в городе: социологические очерки / С. Матяш. – К. : Политиздат Украины, 1990. – 223 с.
151. Мельник А. Ф. Управління розвитком муніципальних утворень: теорія, методологія, практика : монографія / А. Ф. Мельник, Г. Л. Моначирський. – Тернопіль : Економічна думка. 2007. – 476 с.
152. Мельников С. Б. Институциональный механизм регионального управления / С. Б. Мельников – Режим доступа : http://www.edu.ru/ed/-modules.php?op=modload&name=Web_Links&file=index&l_op=viewlink&cid=5&min=1910&orderby=dateD&show=10&fids%5B%5D=307.
153. Мерлен П. Город. Количественные методы изучения / П. Мерлен. – М. : Прогресс, 1977. – 264.
154. Мерфи Р. Американский город / Р. Мерфи. – М. : Прогресс, 1972. – 320 с.
155. Мир управления проектами / под ред. Х. Решке, Х. Шелле. – М. : Альянс, 1994. –304 с.
156. Михайлів Г. В. Фінансовий механізм наповнення місцевих бюджетів депресивних територій України (на прикладі Івано-Франківської

- області) / Г. В. Михайлів – Режим доступу : www.nbuv.gov.ua/portal/Soc_Gum/Ekpr/2009.../muhajliv.pdf.
157. Михуринская Е. А. Теоретические подходы к исследованию проблем урбанизации территорий / Е. А. Михуринская, Р. А. Мартиросова // Економічний форум. – 2011. – №2. – Режим доступу : http://www.nbuv.gov.ua/portal/Soc_Gum/Ekfor/2011_2/22.pdf.
158. Міграція населення у січні-серпні 2009 року. – Режим доступу : http://stat.if.ukrtel.net/NEW_PAGE/NEW_2009/NEW_ex_81.htm.
159. Мінрегіонбуд: Уряд схвалив Містобудівний кодекс. – Режим доступу : http://www.kmu.gov.ua/control/uk/publish/article?art_id=240287442&cat_id=35884.
160. Міста районного значення України: проблеми соціально-економічного розвитку. Аналітична доповідь. – К. : НІСД, 2009. – 45 с.
161. Монастирський Г. Л. Теоретико-методологічні засади модернізації технологій управління економічним розвитком територіальних спільнот базового рівня / Г. Л. Монастирський – Режим доступу : www.nbuv.gov.ua/portal/Soc_Gum/NM/2008_10/pdf/monastyrkyu.pdf.
162. Монастирський Г. Л. Модернізаційна парадигма управління економічним розвитком територіальних спільнот базового рівня : монографія / Г. Л. Монастирський. – Тернопіль : Економічна думка ТНЕУ, 2010. – 464 с.
163. Монастирський Г. Л. Модернізація технологій управління економічним розвитком міста на принципах менеджменту / Г. Л. Монастирський // Схід. – 2012. – №1(115). – С. 71–76.
164. Моніторинг соціально-економічного розвитку малих міст і селищ України за 2009 рік. – Режим доступу : <http://www.minregionbud.gov.ua>.
165. Названі найбрудніші міста України. – Режим доступу : <http://www.liga.net/>.
166. Николаева Н. А. Конкурентоспособность города: взгляд зарубежных ученых / Н. А. Николаева // Маркетинг в России и за рубежом. – 2001. – №6. – С. 69–76.
167. Новак А. Як підняти українську економіку / А. Новак. – К. : Гнозис, 2006. – 304 с.
168. Норкин К. Б. «Золотой петушок» стратегического назначения / К. Б. Норкин // Московская промышленная газета. – 2001. – №37. – 20–26 сентября.
169. Opperman M International tourism and regional development in Malaysia. TESSG, 1994.
170. Обласна програма розвитку освіти Львівщини на 2013–2016 роки – 124 с. – С. 11 – Режим доступу : <http://osvitportal.lviv.ua/index.php/-prohrama-rozvytk>.

171. Огородник І. Особливості управління великим містом. / І. Огородник. – Режим доступу : www.nbuv.gov.ua/portal/natural/Vnulp/Kompanauky/.../20.pdf.
172. Одна восьма усіх витрат міста спрямовується на утримання парків, вулиць, спа-кварталів, громадських місць, вивезення сміття, прибирання, озеленення, освітлення тощо (Город котрому повезло. – Режим доступу : <http://bujet.ry/article/6430.php>)
173. Основні підходи до формування показників місцевого бюджету на 2010 рік . – Режим доступу : <http://gorlovka.dn.ua/node/898>.
174. Островський І. А. Державно-приватне партнерство як чинник регіонального розвитку / І. А. Островський – Режим доступу : eprints.kname.edu.ua/17261/1/157-161_Островський_ІА.pdf.
175. Павлюк К. В. Формування доходів місцевих бюджетів / К. В. Павлюк // Фінанси України. 2006. – №5. – С. 45.
176. Пакулін С. Л. Стратегія розвитку економічної бази малих міст / С. Л. Пакулін, Т. Б. Кушнір, Л. Г. Чеканова. – Режим доступу : eprints.ksame.kharkov.ua/10598/1/Регіональна_економіка.doc.
177. Паніна Н. В. Технологія соціологічного дослідження / Н. В. Паніна. – К. : Наукова думка, 1996. – 232 с.
178. Панкрухин А. П. Маркетинг территорий / А. П. Панкрухин. – 2-е изд., дополн. – СПб. : Питер, 2006. – 416 с.
179. Панкрухин А. П. Логика развития и сущности макркетинга / А. П. Панкрухин // Практический маркетинг. – 2009. – № 5. – С. 3-14.
180. Панкрухин А. П. Маркетинг города / А. П. Панкрухин. – Режим доступа : http://www.marketologi.ru/lib/terr/terr4-4.html?For_printing.
181. Панкрухин А. П. Маркетинг территорий российских регионов: Лица, образы и позиции / А. П. Панкрухин. – Режим доступа : http://www.marketologi.ru/lib/pank/marketing_terr.html
182. Панкрухин А. П. Муниципальное управление: маркетинг территории. / А. П. Панкрухин – Режим доступа : <http://www.koism.rags.ru/publ/indiv/25.php>.
183. Перспективы развития государственно-частного партнерства в Украине. Заседание «Юридического пресс-клуба». – Режим доступа : lbi.liga.net/pressroom/releases/PP080063.html.
184. Перцик Е. Н. География городов (геоурбанистика) / Е. Н. Перцик. – М. : Высш.шк., 1991. – 319 с.
185. Петрушевский Д. М. Великая хартия вольностей и конституционная борьба в английском обществе во второй половине XIII века / Д. М. Петрушевский. – М. : Издание Сабашниковых, 1918. – 96 с.

186. Пивоваров Ю. Я. Глобальная урбанизация и Россия на пороге XXI века: антропокультурный подход / Ю. Я. Пивоваров // Изв. Рос. АН. — 1996. — №4. — С. 38-45. — (Сер. геогр.).
187. Пікула М. М. Роль стратегічного управління в практиці державного регулювання соціально-економічного розвитку регіонів / М. М. Пікула — Режим доступу : www.nbuv.gov.ua/portal/Soc_Gum/-Ekpr/2008_17/pikula.pdf.
188. Пістун М. Місцеве самоврядування в територіальній організації локального і місцевого рівнів управління соціально-економічним розвитком України / М. Пістун // Часопис соціально-економічної географії. — Харків, 2008. — Вип. 4(1). — С. 21-28.
189. Повестка дня на XXI век, принята Конференцией ООН по окружающей среде и развитию, Рио-де-Жанейро, 3-14 июня 1992 года. — Режим доступа : <http://www.un.org/russian/conferen/wssd/agenda21/>.
190. Повестка дня Хабитат II. Принята конференцией ХАБИТАТ II., Стамбул, Турция, 3-14 июня 1996 года. — Режим доступа : <http://www.un.org/russian/conferen/habitat/habagend.htm>.
191. Полтерович В. М. Трансплантация экономических институтов / В. М. Полтерович // Экономическая наука современной России. — 2001. — № 3. — С. 24–50.
192. Посадський Б. П. Формування архітектурного образу міста / Б. П. Посадський. — К. : ЛПІ, 1993. — 108 с.
193. Постанова ВРУ «Про приєднання України до Європейської рамкової конвенції про транскордонне співробітництво між територіальними громадами або властями» // Відомості Верховної Ради. — 1993. — №36. — Ст. 370.
194. Постанова Кабміну від 17 березня 2000 р. №521 «Про Основні напрями забезпечення комплексного розвитку малих монофункціональних міст». — Режим доступу : <http://www.uazakon.com/-document/spart46/inx46296.htm>.
195. Про Концепцію сталого розвитку населених пунктів: Постанова Верховної Ради України №1359. 24 грудня 1999 року // Відомості Верховної Ради. — 1999. — №52. — С. 781.
196. Про роботу промислових комплексів у містах та районах області за 2008 рік. Прес-випуск. Головне управління статистики в Івано-Франківській області. — Режим доступу : http://stat.if.ukrtel.net/-NEW_PAGE/NEW_2009/NEW_05.htm.
197. Проблеми та перспективи розвитку малих міст України . — Режим доступу : <http://soskin.info/material.php?pokaz=2249>.
198. Програма розвитку освіти м. Червонограда на 2011-2015 роки — Режим доступу : www.chervonograd-city.gov.ua/progro.doc

199. Програма розвитку професійно-технічної освіти на 2012-2016 роки Закарпатської області – Режим доступу : <http://www.carpathia.gov.ua/ua/publication/content/6104.htm>
200. Програма соціально-економічного розвитку малих міст і селищ та сільських населених пунктів Івано-Франківської області на період до 2010 року . – Режим доступу : <http://www.if.gov.ua/modules.php?-name=Content&pa=showpage&pid=395>.
201. Проект Закону України «Про комунальну власність». – Режим доступу : <http://zakon.nau.ua/doc/?uid=1148.1247.0>.
202. Проект Закону України «Про місцеві податки і збори». – Режим доступу : http://gska2.rada.gov.ua/pls/zweb_n/webproc4_1?id=&pf3511=34015.
203. Проект Концепції Державної цільової програми і підтримки соціально-економічного розвитку малих міст на 2011-2015 роки . – Режим доступу : <http://www.minregionbud.gov.ua/index.php?id=2989>.
204. Промисловість. Снятинський район. – Режим доступу : <http://www.business-guide.com.ua/enterprises?q=&v=46&o=262&page=2>.
205. Просторовий розвиток регіону: соціально-економічні можливості, ризики і перспективи: монографія / за ред. Л.Т.Шевчук ; НАН України. Ін-т регіон. дослідж. – Львів, 2011. – 256 с.
206. Прохорова М. С. Менеджмент як стратегія управління містом / М. С. Прохорова. – Режим доступу : eprints.ksame.kharkov.ua/1811/1/-M.C.ПРОХОРОВА.pdf.
207. Прутська О. О. Інституціоналізм і проблеми економічної поведінки в перехідній економіці / О. О. Прутська. – К. : Логос, 2003. – 256 с.
208. Пустовар Н. В. Міграція – щасливий погляд на життя / Н. В. Пустовар, І. А. Лапшина / Науковий вісник НЛТУ України : [зб. наук.-техн. праць]– Львів : РВВ НЛТУ України. – 2012. – Вип. 22.6. – 404 с.; Земба М. Інтегрований підхід до питання міграції / М. Земба. – Люблін : Вид-во Люблінського католицького ун-ту, 2008. – 125 с.
209. Пушкарьова Н. Модель впливу діяльності державних органів влади на ефективність соціально-економічного розвитку малих міст Н. Пушкарьова – Режим доступу : www.nbu.gov.ua/Portal/Soc_Gum/Apdu_o-2009_1/.../Pushkareva.pdf.
210. Региональное совещание «Возможности современных ГИС/ДЗЗ-технологий в содействии решения проблем Луганщины». – Режим ДОСтупа : http://www.pryroda.gov.ua/engine/print.php?newsid=27&news_page=1.
211. Регіональна політика та стратегія Європейського Союзу. – Режим доступу : www.niss.gov.ua/book/Region/08-1-REGIONI.pdf.
212. Регіональні особливості адміністративної реформи на прикладі Івано-Франківської області. – Режим доступу : www.cpr.org.ua.

213. Резолюція форуму «Європейські орієнтири місцевого і регіонального розвитку» (16-17.10.2008). – Режим доступу : <http://www.municipal.gov.ua/news/1387>.
214. Рейтинг развития 45 крупнейших городов Украины / Е. Силенко, Г. Ларин, Н. Трофименко, Ю. Вишневский // Комментарии. – 2011. – №11. – С. 20–25.
215. Рейтинг найкращих і найгірших міст країни. – Режим доступу : <http://www.urbanist.com.ua/>
216. Ресурсний потенціал міст районного значення у соціально-економічному розвитку країни : Матеріали засідання «круглого столу» / за ред. С. О. Білої. – К. : НІСД, 2009. – 128 с.
217. Родченко В. Б. Українські малі міста: перспективи і загрози розвитку / В. Б. Родченко, Д. О. Серьогіна – Режим доступу: http://www.nbuv.gov.ua/portal/soc_gum/Suek/2010_1/Rodchenko,%20Serogina%20.pdf
218. Розміщення продуктивних сил України : [навч.-метод. посібник для самост. вивч. дисц.] / С. І. Дорогунцов, Ю. І. Пітюренко, Я. Б. Олійник та ін. – К. : КНЕУ, 2000. – 364 с.
219. Розподіл населення України за статтю та віком станом на 1 січня 2011 р. : [стат. зб.] / Державна служба статистики України. – К., 2011. – 419 с.
220. Романова Н. А. Проблемы и перспективы современной системы комплексного стратегического социально-экономического развития российского города / Н. А. Романова. – Режим доступа : <http://www.bali.ostu.ru/umc/arhiv/2009/1/romanova.doc>.
221. Руководящие принципы устойчивого пространственного развития европейского континента, Ганновер, 7-8 сентября 2000 г. // Городское управление. – 2002. – №10(74). – октябрь. – С. 37-49.
222. Рутинський М. Й. Перспективні напрями розбудови рекреаційної інфраструктури курортної столиці Українських Карпат – м. Яремчі / М. Й. Рутинський // Вісник Львівського університету. Серія географічна. – 2006. – Вип.33. – С.364-372. – (Серія географічна).
223. Система муниципального управления: учеб. для вузов / под ред. В. Б. Зотова. – СПб : Лидер, 2005. – 493 с.
224. Слава С. Місцевий економічний розвиток: сучасні концепції та методи: Вибірковий огляд досвіду США в контексті умов України / С. Слава, Г. Грін. – Ужгород; Мадісон : Приватне вид-во «Мистецька лінія», 2000. – 236 с.
225. Современная архитектура США. Критические очерки. 1960-1975 гг. – М. : Стройиздат, 1981. – 176 с.
226. Состояние городов России 2008 : монография / научн. ред. Т. Д. Белкина ; Научно-исслед. некоммерческое партнерство. «Город-

- Регіон-Семья». – М. : ВІНИТИ, 2008. – 146 с. – Режим доступу : www.ecfor.ru/pdf.php?id=books/bel/01.
227. Соціальна Хартия городов-членов Союза Балтийских городов, принята на IV Генеральной Конференции СБГ, Ростов, 13 октября 2001 г. – Режим доступу : www.ubc.net/commissions/Social_charters/-SC_Russian.doc.
228. Стадницький Ю. І. Просторова економіка: навчальний посібник / Ю. І. Стадницький, І. В. Бакушевич, Ю. Ю. Стадницька. – Тернопіль : ТІСІТ, 2011. – 400 с. – С. 296.
229. Стан готовності навчальних закладів до 2012-2013 навчального року та впровадження нового Державного стандарту початкової освіти – Режим доступу : www.ipro.if.ua/files/Dopovid_nachalnyka.doc
230. Старовойтов В. Г. Повышение конкурентоспособности городов России / В. Г. Старовойтов – Режим доступу : www.osu.ru.
231. Статистика населення України. – Режим доступу : <http://www.ukrstat.gov.ua>.
232. Статистичний збірник за 2011/2012 навчальний рік «Освіта Чернівецьчини». – Режим доступу : <http://oblosvita.com/navigaciya/-public/zvity/>.
233. Стеченко Д. М. Державне регулювання економіки : навч. посібник / Д. М. Стеченко ; МАУП. – 2-ге вид., стереотип. – К., 2004. – 176 с.
234. Стеченко Д. М. Програмно-цільова орієнтація в управлінні соціально-економічним розвитком регіону / Д. М. Стеченко // Університетські наукові записки. – 2007. – №3(23). – С.167-171.
235. Стеченко Д. М. Розміщення продуктивних сил і регіоналістика / Д. М. Стеченко. – К. : Вікар, 2006. – 396 с.
236. Стратегії економічного розвитку Івано-Франківщини. – Режим доступу : <http://www.business.if.ua/themes/business/material.asp?folder=-1893&matID=1913>.
237. Стрельцов О. Д. Зверху видно все. Геоінформаційні системи – в допомогу аграріям / О. Д. Стрельцов, М. Г. Бондар. – Режим доступу : <http://journal.agrosector.com.ua/archive/2/25>.
238. Ступень М. Г. Теоретико-методологічні аспекти модернізації системи управління землекористуванням у містах / М. Г. Ступень, Л. П. Казьмір // Соціально-економічні проблеми сучасного періоду України : [зб. наук. пр.] / Ін-т регіон. досліджень НАН України. – 2011. – Вип. 4 (90). Малі міста регіону: діагностика соціально-економічного стану, посткризові завдання розвитку. – С. 98–110.
239. Телешун С. Структурні елементи вертикалі політичної влади і державного управління та органи місцевого самоврядування / С. Телешун // Право України. – 2001. – №6.

240. Термінологічний словник ринкової економіки: глобалізація, маркетинг, статистика, страхування, фінанси / Р. І. Тринько, О. Р. Тринько. – Львів : НВФ «Українські технології», 2006. – 216 с.
241. ТОП 100. Лучшие города и регионы Украины. Совместный проект Украинской Инвестиционной газеты и Рейтингового агентства «Кредит-Рейтинг» / под ред. И. Ляшенко. – К. : Новый друк, 2010. – Октябрь. – № 2. – 114 с.
242. Топ-20 городов. Рейтинг инвестиционной привлекательности / Офіційний сайт MPP Consulting . – Режим доступу : <http://www.mppconsulting.com.ua/ukrrating/20gorodov2010.pdf>.
243. Трубочанін О. В. Оцінка впливу системоутворюючих факторів на розвиток малого міста: Автореф. дис... канд. екон. наук: 08.10.01 / О. В. Трубочанін ; НАН України. Ін-т екон.-прав. дослідж. – Донецьк, 2005. – 19 с.
244. Туристична Івано-Франківщина . – Режим доступу : <http://tourism.if.ua/ua/if/all/citys/galych/>.
245. Тяпкина О. А. Малые города Западной Сибири второй половины XIX – начала XX века в отечественной историографии / О. А. Тяпкина – Режим доступа : <http://new.hist.asu.ru/biblio/uprav/B3.html>.
246. Указ Президента України «Про Основні напрями розвитку трудового потенціалу в Україні на період до 2010 року» від 3 серпня 1999 р. № 958/99 . – Режим доступу : <http://zakon1.rada.gov.ua>.
247. Украина: На развитие малых городов в 2009 выделят миллиард. – Режим доступа : <http://www.ricardo.com.ua/news/economics>.
248. Урбанізація // Матеріал з Вікіпедії – вільної енциклопедії. – Режим доступу : <http://uk.wikipedia.org/wiki/Урбанізація>.
249. Федоришин О. З. Особливості розвитку малих міст Львівщини / О. З. Федоришин // Соціально-економічні проблеми сучасного періоду України. Інноваційний розвиток регіональних суспільних систем : [зб. наук. пр.] Вип. 5 (73) / НАН України. Ін-т регіональних досліджень; Редкол.: Відп. ред. Є. І. Бойко. – Львів, 2008. – С. 105-117.
250. Фурман Р. Формування інформаційного простору в Україні: аналіз категоріально-понятійного апарату / Р. Фурман. – Режим доступу : www.nbuv.gov.ua/portal/Soc_Gum/Dums/2009.../Furman.pdf.
251. Хартия «Города Европы на пути к устойчивому развитию» (Ольборгская хартия). Одобрена участниками Европейской Конференции по устойчивому развитию больших и малых городов Европы, Ольборг, Дания, 27 мая 1994 г. – Режим доступа : www.sustainable-cities.eu/upload/pdf_files/ac_russian.pdf.
252. Хорев Б. С. Проблемы городов / Б. С. Хорев. – М. : Мысль, 1975. – 315 с.

253. Хохлова Н. М. Регулювання процесів самоорганізації в системі «місто» / Н. М. Хохлова. – Режим доступу : www.rusnauka.com/12_EN.../31244.doc.htm.
254. Циклы. Материалы четвертой международной конференции СевКавГТУ, 2002: Жизненный цикл ЗАТО: фазы адаптации к рыночной экономике / Е. Г. Анимица, А. П. Дубнов, Л. В. Коваль // Режим доступа : www.ncstu.ru.
255. Черная И. П. Маркетинг имиджа как стратегическое направление территориального маркетинга / И. П. Черная. – Режим доступа : <http://www.mavriz.ru/articles/2002/4>.
256. Чисельність наявного населення України на 1 січня 2012 року : [стат. зб.] / Державна служба статистики України. – К., 2012. – 112 с.
257. Шаров Ю. Управлінсько-методологічні проблеми муніципального розвитку / Ю. Шаров – Режим доступу : www.municipal.gov.ua/data/-loads/sharov_2004.doc.
258. Шаров Ю. Європейські стандарти публічного управління: проєкція на муніципальний рівень / Ю. Шаров, І. Чикаренко – Режим доступу : www.nbuv.gov.ua/portal/Soc_Gum/Dums/2010_1/10syppmr.pdf.
259. Шевчук А. В. Інформаційне забезпечення розвитку малих міст Івано-Франківської області / А. В. Шевчук, М. М. Вишиванюк // Всеукраїнська науково-практична конференція «Теорія і практика стратегічного управління розвитком регіональних суспільних систем (Івано-Франківськ, 6-8 грудня 2007 р.)» (зб. тез доповідей). – Івано-Франківськ, 2007. – С. 47-49.
260. Шевчук Л. Т. Поняття «українське місто» в концепції регіональної політики / Л. Т. Шевчук, С. Л. Шульц, В. С. Куйбіда, А. Ф. Кривицький // Соціально-економічні дослідження в перехідний період. Регіональна політика : методологія, практика : [зб. наук. праць] / НАН України. Ін-т регіональних досліджень; [редкол. : М. І. Долішній (відп. ред.) та ін.]. – 2001. – С. 571-579.
261. Шевчук Я. В. Активізація інвестування соціально-економічного розвитку територіальних суспільних систем як фактор зростання народжуваності / Я. В. Шевчук. Соціально-економічні проблеми сучасного періоду України. Інвестиційна привабливість регіону та механізми її забезпечення: [зб. наук. пр.] / НАН України. Ін-т регіон. досліджень; відп. ред. Є. І. Бойко. – Львів, 2010. – Вип. 3(83).
262. Шкабаро В. М. Конституційно-правовий статус міста в Україні : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук : спец. 12.00.02. «Конституційне право» / В. М. Шкабаро. – К., 2005. – 22 с.

263. Шульц С. Л. Особливості формування міської мережі України / С. Л. Шульц – Режим доступу : eprints.ksame.kharkov.ua/5804/1/9-14_-Шульц_СЛ.pdf.
264. Шульц С. Л. Проблеми розвитку малих міст Львівської області та програмно-цільовий підхід до їх розв'язання / С. Л. Шульц, І. З. Сторонянська, М. В. Максимчук // Соціально-економічні проблеми сучасного періоду України : [зб. наук. пр.] / Ін-т регіон. досліджень НАН України. – 2009. – Вип. 5 (79). Суспільно-політичні та соціально-економічні процеси в регіонах. – С. 47–62.
265. Щербакова Е. «Аудит городов» охватывает 357 европейских городов / Е. Щербакова – Режим доступа : <http://demoscope.ru/weekly/arc/evro-barom.php>.
266. Юрчишин О. М. Мережа дитячих дошкільних закладів надмалої місткості в малих містах / О. М. Юрчишин // Досвід та перспективи розвитку міст України – 2008. – №15. – С. 174–183.
267. Ядов В. А. Стратегия социологического исследования. Описание, объяснение, понимание социальной реальности. – М. : Добросвет, Книжный дом «Университет», 1998. – 596 с.
268. Яковлев П. А. Государственно-частное партнерство: анализ международного опыта и перспектив использования в Украине / П. А. Яковлев // Коммунальное хозяйство городов, 2010. – №92. – С.323–331.
269. Яремче – на межі депресивності? – Режим доступу : <http://news.if.ua/news/5625.html>.
270. Яремче. – Режим доступу : <http://yaremche.org/novyny/-2010/february/02/strategya/>.
271. 30 лучших городов для бизнеса – 2010 / Офіційний сайт Forbes . – Режим доступу: <http://www.forbes.ru/svoi-biznes/predprinimateli/50274-30-luchshih-gorodov-dlya-biznesa-2010>
272. 55 лучших городов для жизни в Украине // Фокус. – 2011. – №23 (235). – С. 28–41.
273. Balcerowicz L. Post-Communist transition: some lessons / L. Balcerowicz. – London : Institute of Economic Affairs, 2002. – 64 p.
274. Best cities ranking and report. A special report from the Economist Intelligence Unit. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://pages.eiu.com/rs/eiu2/images/EIU_BestCities.pdf
275. Budd L. Territorial Competition and Globalization: Scylla and Charybdis of European Cities // Urban Studies. – 1998. – Vol. 35. – Pp. 663–685.
276. Castells M. Communication power / Manuel Castells. – Oxford/New York: Oxford University Press, 2009. – 608 p.

277. European Commission, Regional Innovation Strategies under the European Regional Development Fund Innovative Actions 2000-2002, European Commission website, 2002.
278. European Regional Planning Strategy, CEMAT, Strasburg, 1988. Council of Europe . – Режим доступу : <http://www.coe.int/>.
279. Georghiou L. Evaluation of national foresight activities: Assessing rationale, process and impact / L. Georghiou, M. Keenan // *Technological Forecasting and Social Change*. – 2006. – No 73. – P. 761 – 777.
280. Heffner K. Małe i średnie miasta w lokalnych i regionalnych strategiach rozwoju / K. Heffner, A. Czarnecki // *Problemy rozwoju małych miast w wymiarze lokalnym i regionalnym* / pod red. K. Heffnera i T. Marszał. – *Biuletyn KPZK PAN*. – 2005. – Z. 220. – S. 37 – 50.
281. Kaźmir P. Problemy i perspektywy modernizacji systemu zarządzania rozwojem przestrzennym obszarów wiejskich na Ukrainie / P. Kaźmir, L. Kaźmir // *Rozwój obszarów wiejskich – stan obecny i perspektywy*. – Warszawa; Puławy: PW, 2009. – S. 127 – 135.
282. Knight Frank and Citi Private Bank launch The Wealth Report 2010 / Офіційний сайт Knight Frank в Україні. – Режим доступу : <http://www.knightfrank.com.ua/about/news/2010/03/page1/issue1171>
283. Korzeń J. Integracja narzędzi planowania przestrzennego i strategicznego / J. Korzeń // *Urbanista*. – 2004. – Nr 5. – S. 16 – 18.
284. *Marketing Terytorialny* / Pod red. T. Markovskiego – Warszawa: Polska Akademia Nauk, 2002. – P.134.
285. Mercer 2010 quality of living survey highlights – global / Офіційний сайт Mercer. – Режим доступу : http://www.mercer.com/press-releases/quality-of-living-report-2010#City_Ranking_Tables
286. *Oxford Business English Dictionary*. – Oxford University Press, 2005. – Режим доступу: http://www.askoxford.com/concise_oed/rating?view=uk.
287. The Maryland Population Research Center, Maryland, USA/. – Режим доступу : <http://www.popcenter.umd.edu/>.
288. *Word Urbanization Prospects*, United Nations, New York, 2006. – 256p.
289. *Worldwide cost of living survey 2010 – City rankings* / Офіційний сайт Mercer. – Режим доступу : http://www.mercer.com/costoflivingpr#City_rankings.

Додатки

Додаток А

Таблиця А 1

Автомобільні дороги загального користування, які проходять по території малих міст
Львівської області

№ п/п	Назва малого міста	Автомобільні дороги загального користування					
		Державного значення				Місцевого значення	
		міжнародні	націо- нальні	регіональ- ні	територіальні	облас- ні	райо- нні
1.	Белз	-	-	-	Т 1404	+	+
2.	Борислав	-	-	-	Т 1415, Т 1402	+	+
3.	Бібрка	-	Н 09	-	Т1425	+	+
4.	Броди	Е 40, М 06	-	Р 39	Т 1410	+	+
5.	Буськ	М 06	-	-	-	+	+
6.	Великі Мости	-	-	Р 15	-	+	+
7.	Винники	М 06	Н 02	-	-	+	+
8.	Глиняни	-	-	-	-	+	+
9.	Городок	М 11	-	-	Т 1425	+	+
10.	Доброміль	-	-	-	Т 1418	+	+
11.	Дубляни	М 06	-	-	-	+	+
12.	Жидачів	Е 50, М 12	-	-	Т 1419	+	+
13.	Жовква	Е 372, М 09	-	Р 15	Т 1425	+	+
14.	Золочів	-	Н 02	-	Т 1413	+	+
15.	Кам'янка-Бузька	-	Н 17	-	Т 1425	+	+
16.	Комарно	-	-	-	Т 1425	-	+
17.	Миколаїв	Е 471, М 06	-	-	-	+	+
18.	Моршин	-	Н 10	-	Т 1422	-	+
19.	Мостиська	М 11	-	-	Т 1415	+	+
20.	Новий Розділ	-	-	-	-	-	+
21.	Новий Калинів	-	Н 13	-	-	+	+
22.	Новояворівськ	Е 40, М 10	-	-	-	+	+
23.	Перемишляни	-	-	-	Т 1417	+	+
24.	Пустомити	-	-	-	Т 1416	+	+
25.	Рава-Рурська	Е 372, М 09	-	Р 15, Р 40	-	+	+
26.	Радехів	-	Н 17	-	Т 1410	+	+
27.	Рудки	-	Н 13	-	-	-	+
28.	Самбір	-	Н 13	-	Т 1418, Т 1415	+	+
29.	Сколе	Е 471, Е 50, М 06	-	-	Т 1424	+	+
30.	Сокаль	-	-	Р 15	Т 1412	+	+
31.	Соснівка	-	-	Р 15	-	-	+
32.	Старий Самбір	-	Н 13	-	Т 1401	+	+
33.	Стебник	-	-	-	Т 1402	-	+
34.	Судова Вишня	Е 40, М 11	-	Р 40	-	+	+
35.	Трускавець	-	-	-	Т 1402	+	+
36.	Турка	-	Н 13	-	-	+	+
37.	Угнів	-	-	-	Т 1404	-	+
38.	Хирів	-	-	-	Т 1418, Т 1401	-	+
39.	Ходорів	Е 50, М 12	-	-	Т 1420	+	+
40.	Яворів	Е 40, М 10	-	Р 40	-	+	+

Рис. А 1 Опорний каркас Карпатського регіону

Легенда до картосхеми:

Міжнародні транспортні автомобільні коридори

- Е 40 (Європейський маршрут Е 40)** – найдовший європейський автошлях, довжиною 8500 км, що з'єднує французьке місто Кале через Бельгію, Німеччину, Польщу, Україну, Росію, Казахстан, Узбекистан, Туркменістан і Киргизстан із казахським містом Ріддер біля кордону з Китаєм. По території України проходить через Львів – Дубно – Рівне – Житомир – Київ – Лубни – Полтава – Харків – Ізюм – Слов'янськ – Дебальцеве – Луганськ – Краснодар – Ізварине. До українських магістралей міжнародного значення, які входять до транспортного коридору Е 40 відносяться автошляхи М 03, М 04, М 06 та М 11. Довжина шляху на території України – 1452 км.
- Е 50 (Європейський маршрут Е 50)** – європейський автошлях, що бере свій початок у французькому Бресті і закінчується в російській Махачкалі. Автошлях Е 50 проходить територією Франції,

Німеччини, Чехії, Словаччини, України та Росії. Загальна довжина маршруту становить близько 5100 км. По території України проходить через Ужгород – Мукачеве – Стрий – Тернопіль – Хмельницький – Вінниця – Умань – Кіровоград – Олександрія – Дніпропетровськ – Павлоград – Донецьк – Єнакієве – Дебальцево. До українських магістралей міжнародного значення, які входять до транспортного коридору Е 50 відносяться автошляхи М 03, М 04, М 08, М 06 та М 12.

Е 372 (Європейський маршрут Е 372) – європейський автошлях, що бере свій початок в польській Варшаві і закінчується в українському Львові. Загальна довжина – 367 кілометрів, в Україні 62,5 кілометра. В Україні автомаршрут Е 372 починається на кордоні з Польщею (Дорога крайова 17) на пропускному пункті Рава-Руська й далі збігається з маршрутом міжнародної автомагістралі М 09 (Львів – Рава-Руська).

Е 471 (Європейський маршрут Е 471) – європейський автошлях, що бере свій початок в українському Мукачевому і закінчується в українському Львові. Довжина 210 кілометрів. Е 471 збігається з маршрутом міжнародної автомагістралі М 06 (Київ – Чоп).

Міжнародні автомобільні доріги

М 06 (Автошлях М 06) – автомобільний шлях міжнародного значення на території України, Київ – Чоп. Проходить територією Київської, Житомирської, Рівненської, Львівської та Закарпатської областей. Збігається із частиною Європейського автомобільного маршруту Е 40 (Кале – Брюссель – Краків – Київ – Волгоград – Ташкент – Алмати – Ріддер); на території Львівської і Закарпатської областей – Е 50 (Брест – Париж – Прага – Ужгород – Донецьк – Ростов – на – Дону – Махачкала); на території Закарпатської області – Е 573 (Пюшпекладань – Дебрецен – Ньїредьхаз – Чоп – Ужгород). Частина європейських транспортних коридорів №3 та №5. Починається в Києві, проходить через Коростишів, Житомир, Новоград-Волинський, Корець, Рівне, Броди, Львів, Стрий, Сколе, Сваляву, Мукачево, Ужгород та закінчується на пропускному пункті Чоп, звідки прямує до Будапешту (Угорщина). Загальна довжина – 821,5 км, з під'їздами – 846,2 км.

М 09 (Автошлях М 09) – автомобільний шлях міжнародного значення на території України, Львів – Рава-Руська – державний кордон з Польщею. Проходить територією Львівської області. Збігається з частиною Європейського автомобільного маршруту Е 372 (Вар-

шава – Львів). Починається у Львові, проходить через Жовкву і закінчується на пропускному пункті Рава-Руська, звідки прямує на Люблін, а далі – на Варшаву. Загальна довжина – 62,5 км.

М 10 (Автошлях М 10) – автомобільний шлях міжнародного значення на території України, Львів – Краковець – державний кордон із Польщею. Проходить територією Львівської області. Збігається із частиною Європейського автомобільного маршруту Е40 (Кале – Брюссель – Краків – Київ – Волгоград – Ташкент – Алмати – Ріддер). Починається у Львові (мікрорайон Рясне), проходить через Страдч, Івано-Франкове, вздовж Новояворівська, на південь від Яворіва і закінчується на пропускному пункті Краківець, звідки прямує на Перемишль, а далі – на Краків. Загальна довжина – 65,1 км, з під'їздами – 77,3 км.

М 11 (Автошлях М 11) – автомобільний шлях міжнародного значення на території України, Львів – Шегині – державний кордон з Польщею. Проходить територією Львівської області. Починається у Львові, проходить через Городок, Мостиську і закінчується на пропускному пункті Шегині, звідки прямує на Перемишль. Загальна довжина – 72,1 км.

М 12 (Автошлях М 12) – автомобільний шлях міжнародного значення на території України, Стрий – Тернопіль – Вінниця – Кіровоград – Знам'янка. Проходить територією Львівської, Івано-Франківської, Тернопільської, Хмельницької, Вінницької, Черкаської та Кіровоградської областей. Збігається з частиною європейського маршруту Е 50 (Брест – Париж – Прага – Ужгород – Донецьк – Ростов-Махачкала). Починається у Стрию (Львівська область), проходить через Жидачів, Ходорів, Рогатин, Тернопіль, Підволочиськ, Хмельницький, Летичів, Вінницю, Немирів, Гайсин, Умань, Новоархангельськ, Кіровоград і закінчується в місті Знам'янка. Загальна довжина – 746,7 км, з під'їздами – 756,1 км.

Національні автомобільні дороги

Н 02 (Автошлях Н 02) – автомобільний шлях національного значення на території України, Львів – Тернопіль. Проходить територією Львівської та Тернопільської областей. Починається у Львові, проходить через Золочів та Зборів і закінчується в Тернополі. Загальна довжина – 111,9 км.

Н 09 (Автошлях Н 09) – автомобільний шлях національного значення на території України. Львів – Рогатин – Івано-Франківськ – Рахів – Мукачево. Проходить територією Львівської, Івано-Франківської та Закарпатської областей. Починається у Му-

качовому, проходить через Іршаву, Хуст, Тячів, Рахів, Ясіню, Яблуницький перевал, Яремче, Надвірну, Івано-Франківськ, Галич, Бурштин, Рогатин, Бібрку, і закінчується у Львові. Загальна довжина – 422 км.

- Н 10 (Автошлях Н 10)** – автомобільний шлях національного значення на території України, Стрий – Івано-Франківськ – Чернівці – пропускний пункт Мамалига – Кишинів. Проходить територією Львівської, Івано-Франківської та Чернівецької областей. Починається у Стрию, проходить через Болахів, Долину, Калуш, Івано-Франківськ, Коломию, Заболотів, Снятин, Чернівці, Новоселицю, пропускний пункт Мамалига та закінчується в Кишиневі. Загальна довжина – 272,8 км, з під'їздами – 276,6 км.
- Н 13 (Автошлях Н 13)** – автомобільний шлях національного значення на території України, Львів – Самбір – Ужгород. Проходить територією Львівської та Закарпатської областей. Починається у Львові, проходить через Рудки, Самбір, Старий Самбір, Турку, Великий Березний, Перечин, і закінчується в Ужгороді. Загальна довжина – 227,5 км.
- Н 17 (Автошлях Н 17)** – автомобільний шлях національного значення на території України, Львів – Радехів – Луцьк. Проходить територією Львівської та Волинської областей. Починається у Львові, проходить через Кам'янку-Бузьку, Радехів, Горохів, і закінчується в Луцьку. Загальна довжина – 130,5 км.

Регіональні автомобільні дороги

- Р 15 (Автошлях Р 15)** – автомобільний шлях регіонального значення на території України, довжиною 144 км, пролягає від Ковелядо Жовкви. Проходить по північно-західних регіонах України (Волинська, Львівська області) через населені пункти: Турійськ, Володимир-Волинський, Нововолинськ, Червоноград, Великі Мости.
- Р 39 (Автошлях Р 39)** – автомобільний шлях регіонального значення на території України. Проходить територією Львівської та Тернопільської областей через Броди – Тернопіль. Загальна довжина – 72,5 км.
- Р 40 (Автошлях Р 40)** – автомобільний шлях регіонального значення на території України. Проходить територією Львівської області через Раву-Руську – Яворів – Судову Вишню. Загальна довжина – 54,8 км.

Додаток Б

Таблиця Б 1

Динаміка чисельності населення малих міст Львівської області*

Районні центри Львівської області	Кількість населення на 5 грудня 2001 р.	Кількість населення на 1 січня 2011 р.
Стрий	62479	60267
<u>Сокаль</u>	21693	21337
<u>Радехів</u>	9230	9463
<u>Жовква</u>	13474	13455
<u>Кам'янка-Бузька</u>	11674	10921
<u>Буськ</u>	8673	8355
<u>Яворів</u>	13510	12948
<u>Городок</u>	16082	15825
Стебник	20 863	21113
<u>Пустомити</u>	9798	9016
<u>Перемишляни</u>	7565	6918
<u>Мостиська</u>	9150	9095
Миколаїв	14801	14824
Старий Самбір	5706	6266
Жидачів	11798	11204
Турка	7681	7114
Сколе	6742	6269
Броди	23239	23752
Золочів	23481	23900
Самбір	36556	35054
Дрогобич	79119	77624

* За даними Веб-сторінки: <http://uk.wikipedia.org/>.

Таблиця Б2

Соціоекологічні параметри міста Стебника на фоні міст Львівської області*

Місто	Час заснування	Кількість осіб станом на 01.01. 2001 р., тис. осіб	Кількість осіб станом на 01.01. 2011 р., тис. осіб	Динаміка чисельності населення порівняно з 2001 р., тис. осіб	Щільність населення, осіб/га	Площа, га		Площа зелених масивів, га	загальна, га	забудовані землі, га	загальна, га	громадське користування, га	припадає на одну особу м ² громадського користування
						загальні землі, площа, га	забудовані землі, га						
Дрогобич	1387	79,1	77,6	-1,5	24,7	4446,0	1976,9	290	533	290	6,9/3,7		
Стрий	1385	62,5	60,3	-2,2	37,1	1698,0	1005,7	94	610	94	10,1/1,6		
Борислав	1387	38,1	35,1	-3,0	10,3	3763,0	1393,4	2596	2663	2596	75,9/74,0		
Самбір	1241	36,6	35,0	-1,6	28,1	1548,0	1263,7	61	228	61	6,5/1,7		
Трускавець	1462	31,0	29,7	-1,3	40,1	820,0	602,4	39	391	39	13,2/1,3		
Стебник	1440	20,9	21,1	+0,2	17,4	829,0	432,0	8	98	8	4,6/0,4		
Турка	1431	7,7	7,1	-0,6	29,8	667,0	255,0	32	133	32	18,7/4,5		
Сколе	1397	6,7	6,3	-0,4	15,4	423,0	160,0	38	156	38	24,8/2,2		
Старий Самбір	1071	5,7	6,3	+0,6	12,6	448,0	140,0	14	66	14	10,5/2,2		
Моршин	1482	6,5	6,1	-0,4	29,2	222,0	161,8	56	56	56	16,7/9,2		
Доброміль	1374	5,0	4,5	-0,5	15,9	614,0	178,0	14	124	14	27,6/3,1		
Хирів	1374	4,6	4,1	-0,5	13,4	348,0	154,0	11	97	11	23,7/2,7		

* За даними Веб-сторінки: <http://uk.wikipedia.org/>.

Додаток Д

Таблиця Д 1

Приклади інноваційно-активних підприємств у малих містах Карпатського регіону

Місто	Підприємство	Інновація
Надвірна	ПАТ «НафтохімікПрикарпаття»	Введено в дію фізико-хімічне очищення стічних вод за технологією німецької фірми «AWAS Heinzlthne»
Самбір	ТзОВ «Еко-Оптіма»	Споруджено сонячну електростанцію потужністю 1,1 мегавата енергії за годину
Яворів	ТзОВ «Снєжка-Україна»	Інноваційна продукція – матова латексна фарба для інтер'єрів «SNIEZKA NATURE colourlatex»
Кам'янка-Бузька	ТОВ «Кроно-Україна»	Виробництво новітніх ламінованих плит – 2197 PR (горіх вічіта), 2031 PR (горіх амадо), 2198 WG (венгеаруша темно-сіре), 2032 PR (вишня авіюла), 2199 WG (рафія)
Бурштин	ПАТ «Західенерго»	Наенергооб'єктах «бурштинського острова» впроваджено сучасну надійну апаратуру релейного захисту виробництва фірми Siemens
Радехів	АТ «Радехівський цукровий завод»	Переобладнано станцію дефекто-сатурації для покращення процесу очищення соку, зменшення витрат пального, підвищення продуктивності та якості кінцевого продукту, змонтовано дві нові різки, повністю замінено на новітню систему фільтрації сиропу.

Наукове видання

Карпатський регіон: актуальні проблеми та перспективи розвитку : монографія у 8 томах / НАН України. Інститут регіональних досліджень; наук. ред. В.С. Кравців. – Львів, 2013. – Том 5. Малі міста / відп. ред. Л.Т. Шевчук. – 2013. – 284 с.

Серія «Проблеми регіонального розвитку»

Комп'ютерний макет:
П.С. Попадюк

© Інститут регіональних досліджень НАН України, 2013

Підп. до друку 16.09.2013 р. Формат 60×84/16. Папір офс. №1. Офс. друк.
Ум.-друк. арк. 19,17. Наклад 300 прим.

Оригінал-макет виготовлено в Інституті регіональних досліджень НАН України.
79026, м. Львів, вул. Козельницька, 4.

Видруковано в ПП «Арал».
79026, м. Львів, вул. Козельницька, 4.